

Afval van gorters, brouwers en een hospitaal

Archeologisch onderzoek aan het Wortelsteegplein

Afval van gorters, brouwers en een hospitaal

Archeologisch onderzoek van het Wortelsteegplein

door:

S. Ostkamp
P. Bitter
R. Roedema
R. van Wilgen

© 1998 Gemeente Alkmaar

Alle rechten worden voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand of openbaar gemaakt in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of op welke manier dan ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Colofon

<i>Publikatie:</i>	<i>Bureau Monumentenzorg en Archeologie, sector Volkshuisvesting, dienst Stadsontwikkeling en Beheer, gemeente Alkmaar</i>
<i>Redactie:</i>	<i>P. Bitter, S. Ostkamp, R. Roedema, R. van Wilgen</i>
<i>Auteur:</i>	<i>S. Ostkamp (met bijdragen van P. Bitter en m.m.v. W.J. van den Berg)</i>
<i>Productie & Tekstlayout:</i>	<i>R. van Wilgen</i>
<i>Vormgeving:</i>	<i>S. Ostkamp, R. Roedema, R. van Wilgen</i>
<i>Vondstverwerking & Veldwerk:</i>	<i>J. Bruin, M. Corbie, A. Hagenbeek, W. Huisinga, J. Kaspers, L. Kaspers, J. Klinkert, H. Krabbendam, S. Ostkamp, T. van der Pal, R. Roedema, M. Schreuder (en de Werkgroep Heiloo o.l.v. Anne Lawant: eerste inventarisatie van de noord-koker van het riool)</i>
<i>Restauratie:</i>	<i>S. Ostkamp, R. Roedema, E. van Wees, fa. Archeoplan te Delft</i>
<i>Tekenwerk glas:</i>	<i>R. Roedema</i>
<i>Tekenwerk keramiek:</i>	<i>W. Huisinga, J. Rezelman, R. van Wilgen</i>
<i>Tekenwerk kleipijpen & overig materiaal:</i>	<i>R. van Wilgen</i>
<i>Tekenwerk schoenen:</i>	<i>P. Bitter</i>
<i>Fotografie:</i>	<i>J. Elsinga, R. Roedema, Regionaal Archief Alkmaar</i>
<i>Automatisering:</i>	<i>P. Bitter, J. Elsinga, M. de Louw, M. Luchtmeijer, R. van Wilgen</i>
<i>Trefwoorden:</i>	<i>Alkmaar; archeologie; bewoningsgeschiedenis; historie; keramiek; glas; kleipijpen; hout; been; metaal; leer; beerput-onderzoek</i>

INHOUD

Voorwoord <i>ir. J.A.M. Krieckaert</i>	vi
Inleiding <i>P. Bitter</i>	vii
1 De bestudering van de materiële cultuur van de late middeleeuwen en de nieuwe tijd <i>S. Ostkamp</i>	1
2 Het archeologisch onderzoek van 1991 en 1992 <i>S. Ostkamp</i>	15
3 Historische gegevens over huizen en bedrijven, hun eigenaren en bewoners <i>P. Bitter m.m.v. W.J. van den Berg</i>	21
4 De keramische vondsten <i>S. Ostkamp</i>	57
5 De glasvondsten <i>S. Ostkamp</i>	91
6 De tegels en andere bouwfragmenten <i>S. Ostkamp</i>	101
7 Vondsten van metaal, hout, been en leer <i>S. Ostkamp</i>	109
8 Kleipijpen en een pijparden fluitje <i>S. Ostkamp</i>	127
9 Samenvatting en conclusie <i>P. Bitter en S. Ostkamp</i>	143
Bijlagen	153
1: Lijst van eigenaren en bewoners	154
2: Historisch Kadaster Alkmaar 1493 - 1910	160
Introductie tot de catalogus <i>P. Bitter</i>	179
Catalogus van keramiek en glas <i>S. Ostkamp, R. Roedema en R. van Wilgen</i>	181
Summary <i>P. Bitter</i>	239
Literatuur	251

Voorwoord

Met veel genoegen wil ik het voorwoord schrijven bij deze publikatie over archeologisch werk in Alkmaar. 'Afval van gorters, brouwers en een hospitaal' is een publikatie in een regelmatige reeks. Door de tomeloze inzet van vele deskundigen, vrijwilligers, mensen van de gemeente en de archeologische werkgroep van de Historische Vereniging Alkmaar komen we steeds meer te weten over de stad en de Alkmaarders uit vroeger jaren.

Het verrichten van opgravingen is een belangrijke gebeurtenis die voor bewoners en bezoekers van de stad zichtbaar is. De nazorg valt minder op maar is in hoge mate bepalend voor het uiteindelijke resultaat. Het conserveren, documenteren en exposeren van het materiaal is iets dat slechts na vele uren werk kan worden gerealiseerd.

Juist ook door publikaties als deze kan de belangstelling voor het archeologisch werk verder worden verbreed en de kennis over de historie van onze stad worden verdiept.

In april 1997 is op de Oudegracht 245 het Archeologisch Centrum geopend. De afdeling Monumentenzorg en Archeologie heeft hier op een fraaie lokatie het gemeentelijk depot voor bodemvondsten en een werkruimte voor vrijwilligers gecombineerd met een expositieruimte. Dankzij nauwe samenwerking met de Historische Vereniging Alkmaar kon dit centrum, dat facilitair is voor bodemonderzoek en symbolisch voor het draagvlak voor monumentenzorg en archeologie in het Alkmaarse, worden gerealiseerd.

Met waardering voor de waardevolle bijdragen van velen, wil ik deze publikatie in uw aandacht aanbevelen.

Ik hoop en verwacht dat dit niet de laatste zal zijn.

ir. J.A.M. Krieckaert
Adj.-directeur dienst Stadsontwikkeling en Beheer.

INLEIDING

P. Bitter

Dit rapport is voortgekomen uit een materiaalscriptie, die Sebastiaan Ostkamp in 1994 maakte voor zijn studie Europese Archeologie aan de Universiteit van Amsterdam, begeleid door J. Besteman van de universiteit en door de gemeentelijk archeoloog van Alkmaar. Het lag van aanvang af in de bedoeling om de resultaten ook te publiceren.

Beerputonderzoek wordt al enige tijd in Alkmaar grondig aangepakt. Het blijkt dat de vondsten, zeker als er een koppeling aan bouwhistorische en historische gegevens mogelijk is, waardevolle informatie bieden over de bewoningsgeschiedenis. Sinds de aanstelling van de stadsarcheoloog in 1991 wordt hiermee in het voetspoor getreden van een actieve groep vrijwilligers, die in 1987 de Stichting Behoud Alkmaarse Bodemvondsten (SBAB) oprichtten. Verscheidenen van hen zijn heden ten dage nog steeds sterk betrokken bij de activiteiten! Intussen is de SBAB opgegaan in de Historische Vereniging Alkmaar.

De ingebruikname van het Archeologisch Centrum in 1997, met onder meer een nieuwe werkruimte voor het verwerken van de grote vondstcomplexen uit beerputten met inzet van vrijwilligers, heeft het Alkmaarse beerputten-onderzoek een nieuwe impuls gegeven.

Het voor U liggende rapport is een eerste product dat in de nieuwe werkruimte is gerealiseerd. De scriptie was weliswaar het uitgangspunt, maar de afwerking van tekeningen, alle fotografie, invoer in de computer, samenstelling van de publicatie, etc. moesten naderhand nog plaats vinden.

Bij het archeologisch onderzoek zijn in Alkmaar, naast de gemeentelijk archeoloog en zijn medewerkers, talrijke personen betrokken. Niet in de laatste plaats zijn dat de initiatiefnemers van bouwprojecten, architecten en aannemers, die feitelijk de aanleiding zijn tot het archeologisch onderzoek. Archeologie is in Alkmaar immers verplicht gesteld op archeologisch belangrijke terreinen waar grondverzet wordt gepland. In een zo vroeg mogelijk stadium wordt dan samenwerking gezocht voor het behoud van de archeologische waarden. De archeologische monumentenzorg is in de gemeentelijke organisatie zodanig ingebed, dat de afstemming het meest efficiënt kan plaats vinden.

Opmerkelijk is de inzet van vrijwilligers bij het archeologisch onderzoek. Dit on-

derzoek houdt niet alleen het graafwerk in, maar ook het arbeidsintensieve vervolg: de uitwerking tot exposities en publicaties. Dit vervolg is essentieel, omdat bij het nalaten van de uitwerking van de gegevens waardevolle informatie verloren gaat.

In 1992 werd het parkeerterrein bij de Wortelsteeg herbestraat. Dit gebeurde als afronding van de bouwactiviteiten aangrenzend aan het terrein. Deze bouwactiviteiten waren aan de west- en noordzijde van de parkeerplaats in 1991 reeds voorafgegaan door een archeologische opgraving.

In oktober 1992 werd in een weekeinde op het plein een vervolgonderzoek gedaan door vrijwilligers van de SBAB onder leiding van Rob Roedema. Zij ontdekten

de beerputten en het riool, waarvan de vondsten in dit rapport worden beschreven. Ook het wassen, puzzelen, restaureren en nummeren van de vondsten is in 1992-1994 door deze vrijwilligers ter hand genomen: Frank van den Aakster, John Bruin, Marcel Corbié, Jeanne Feith, Ans Hagenbeek, Evert Hammega, Wiesel Huisinga, Jorn en Lieuwe Kaspers, Jan Klinkert, Henk Krabbendam, Truus van der Pal, Jeanet Rezelman, Menno Schreuder en Elly van Wees. Een deel van de vondsten is ook uitgezocht door de Archeologische Werkgroep Heiloo onder leiding van Anne Lawant.

In 1994 had Sebastiaan Ostkamp enkele maanden een stage in Alkmaar voor een materiaal-practicum voor zijn studie, welke resulteerde in een materiaalscriptie over de Wortelsteeg-vondsten van 1992. Bij de determinatie van de vondsten schakelde hij behalve Rob Roedema ook Jaap Kottman (glas), Don Duco (pijpen), Carol van Driel-Murray (leer) en Jos Deebe (vuursteen) in. Een deel van de vondsten was inmiddels geconserveerd door de firma Archeoplan in Delft.

De scriptie is vervolgens omgezet naar de voor U liggende publicatie. Een bijzonder element in het rapport is de rijkdom aan historische gegevens, welke

beschikbaar zijn dankzij het Historisch Kadaster Alkmaar, een uniek project van Willem van den Berg.

Voor de documentatie en registratie van vondsten, alsmede het vervaardigen van een catalogus, is in 1997 aangepaste programmatuur gemaakt door Joop Elsinga, de bouwkundige van de afdeling monumentenzorg en archeologie. De gegevensinvoer is gedaan door Marischka de Louw en Marieke Luchtmeijer (in 1997 stagiaires van de Reinwardt Academie te Amsterdam), Rob van Wilgen en Peter Bitter. Over de typologie van het vondstmateriaal is een nauwe samenspraak geweest tussen de hoofdauteurs en Michiel Bartels (keramiek) en Jaap Kottman (glas).

De tekeningen zijn een gezamenlijk product van Rob van Wilgen, Rob Roedema, Jeanet Rezelman, Wiesel Huisinga en Peter Bitter. Het fotowerk is van Rob Roedema.

De opmaak en vormgeving is gedaan door Rob van Wilgen met hulp van Rob Roedema en Sebastiaan Ostkamp.

Al met al is het voor U liggende werkstuk het eindresultaat van een omvangrijk project, een 'berenklus' waaraan ongeveer 30 personen hebben meegewerkt. Het is een vruchtbare samenwerking gebleken die naar verwachting binnen afzienbare tijd weer tot volgende publicaties zal leiden.

In het Antwerpse museum Het Maagdenhuis bevindt zich een grote groep papkommen van lokale majolica. Deze kommen zijn sinds de tweede helft van de 16de eeuw in het bezit van Het Maagdenhuis. De objecten laten zien dat voorwerpen waarvan uit overlevering vaak maar enkele voorbeelden bewaard bleven soms in grote hoeveelheden voorkwamen. Ook voorwerpen waarvan in vondstcomplexen slechts één of enkele exemplaren worden aangetroffen, zijn soms restanten van sets die in een huishouden aanwezig waren. In de 19de eeuw zijn dergelijke overgeleverde voorwerpen veelal door verzamelaars opgekocht. Na de dood van deze verzamelaars werden hun collecties meestal geveild. De voorwerpen raakten vervolgens over heel Europa verspreid. Gegevens over de herkomst (de context) gingen hierbij verloren.

(Foto en collectie: Museum Het Maagdenhuis, Antwerpen)

1. DE BESTUDERING VAN DE MATERIËLE CULTUUR VAN DE LATE MIDDELEEUWEN EN DE NIEUWE TIJD

Sebastiaan Ostkamp

Voor de bestudering van de materiële cultuur van het verleden is het van belang dat het onderzoek zich niet beperkt tot één wetenschappelijke discipline. De door de diverse disciplines gebruikte bronnenbestanden kennen alle hun beperkingen. Het gevolg hiervan is dat geen enkele discipline in staat zal zijn om een redelijk compleet beeld te geven van het dagelijks leven uit het verleden zonder gebruik te maken van andere disciplines. Multidisciplinair onderzoek naar de materiële cultuur van het verleden heeft tot op heden slechts op beperkte schaal plaatsgevonden. Hierdoor zal nog veel werk verzet moeten worden voordat een gedetailleerd beeld van de geschiedenis van het dagelijks leven aan de hand van de materiële cultuur geschetst kan worden.

De nu volgende opsomming geeft een korte impressie van de bronnen die tot onze beschikking staan voor de bestudering van de materiële cultuur: gebruiks- en siervoorwerpen welke bewaard zijn gebleven en nu deel uitmaken van museale en/of particuliere collecties, schilderijen en ander beeldmateriaal waaruit aspecten van het dagelijks leven af te leiden zijn, geschreven bronnen die betrekking hebben op het dagelijks leven (dit begrip moet ruim opgevat worden want zowel proza als archiefstukken kunnen van belang zijn) en ten slotte het vondstmateriaal dat bij opgravingen gevonden wordt en dat in nauwe samenhang met zijn context bestudeerd dient te worden.

OVERGELEVERDE VOORWERPEN

Ondanks het feit dat slijtage en breuk het grootste deel van de voorwerpen uit de voorbije eeuwen vernietigd hebben, is een aanzienlijke hoeveelheid voorwerpen om diverse redenen bewaard gebleven. Veelal zijn, vanuit een esthetisch oogpunt, vanaf de zeventiende en achttiende, doch met name vanaf de negentiende eeuw grote verzamelingen gebruiks- en siervoorwerpen aangelegd. Doordat de nadruk voornamelijk lag op het uiterlijk van de voorwerpen ontstond een oververtegenwoordiging van de luxere voorwerpen. Het is echter niet alleen boven-genoemde interesse die zorgde voor de vertekening. Luxe gebruiksvoorwerpen hadden door hun representatieve functie ook meer kans

te overleven dan de voorwerpen die dagelijks gebruikt werden. De zo ontstane museale en particuliere collecties geven dan ook voornamelijk een beeld van het duurdere gebruiks- of siervoorwerp. Doordat dergelijke voorwerpen veelal van kostbaarder materialen, zoals bijvoorbeeld metalen, vervaardigd zijn, kwamen ze na afdanking niet in de bodem terecht. De materialen waarvan de voorwerpen waren vervaardigd werden veelal hergebruikt wanneer een voorwerp versleten of uit de mode was. De collecties bewaard gebleven voorwerpen geven daardoor een onmisbaar beeld van voorwerpen die we bij opgravingen maar zeer zelden tegenkomen. Een nadeel van deze voorwerpen is het veelal ontbreken van een context. Tot in de negentiende eeuw wa-

Bij de meeste voorwerpen die via overlevering bewaard bleven zijn geen gegevens omtrent herkomst en dergelijke aanwezig. Slechts bij een enkel voorwerp zijn bijvoorbeeld gegevens over vroegere bezitters te achterhalen. Deze vroeg zeventiende eeuwse Italiaanse kan is zo'n uitzondering. Op het zilveren dekseltje van deze kan kunnen we lezen dat de toenmalige burgemeester van Vlissingen, Adriaan van Hecke, in 1634 eigenaar was. Meestal zijn we echter aangewezen op bodemvondsten om te achterhalen of voorwerpen reeds in de periode van vervaardiging in onze streken terecht kwamen. Ook gegevens over de sociale achtergrond van de gebruikers kunnen op deze manier achterhaald worden. Een kom van hetzelfde Noord-Italiaanse aardewerk werd gevonden in een beerput aan de Langestraat. Deze straat behoorde in de zeventiende eeuw tot de rijkere straten van Alkmaar. Doordat de kom door schatgravers werd gevonden, zijn gegevens over begeleidende vondsten verloren gegaan. Zowel overgeleverde voorwerpen als archeologisch materiaal zijn onmisbaar voor de bestudering van de materiële cultuur van het verleden. Overgeleverde voorwerpen kunnen een gezicht geven aan uit opgravingen afkomstige fragmenten. Deze fragmenten op hun beurt kunnen de overgeleverde voorwerpen een context verschaffen.

(Beide voorwerpen: Collectie Rijksmuseum; Foto: Rijksmuseum, Amsterdam)

ren veel voorwerpen al eeuwenlang in dezelfde familie of instelling aanwezig voordat ze door verzamelaars werden opgekocht. Gegevens omtrent de herkomst zijn hierdoor verloren gegaan, onder andere door het internationale veilingwezen. Zo zal een deel van de vele stukken majolica uit onder andere Spanje en Italië, die zich in noordeuropese musea bevinden, mogelijk reeds korte tijd na productie in deze omgeving terecht zijn gekomen. Slechts een enkele keer laat zich een dergelijke geschiedenis afleiden, bijvoorbeeld uit een zilvermontuur waarmee het voorwerp uitgerust werd. Zo bevindt zich in het Rijksmuseum te Amsterdam een Noord-Italiaans kannetje dat Adriaan van Hecke, de toenmalige burgemeester van Vlissingen, in 1634 van een zilver dekseltje liet voorzien.¹ De voorwerpen zonder duidelijke gegevens omtrent herkomst dienen dus in combinatie met andere bronnen (bijvoorbeeld boedelinventarissen, het voorkomen op iconografische bronnen of fragmenten van soortgelijke voorwerpen uit opgravingen) hun 'context' terug te krijgen.

ICONOGRAFISCHE BRONNEN

Een deel van de schilderijen, tekeningen, wandschilderingen en andere historische afbeeldingen heeft betrekking op gebeurtenissen uit het dagelijks leven. Ook historische en bijbelse gebeurtenissen werden echter vrijwel zonder uitzondering weergegeven in een voor tijdgenoten herkenbare omgeving. Zo zijn zeer veel voorwerpen afgebeeld waar onze voorouders zich mee omringden. Het belang van deze afbeeldingen is dat we de voorwerpen zoals die in musea bewaard worden of die we bij archeologisch onderzoek aantreffen in hun dagelijkse omgeving zien. Hierdoor zijn we soms in staat een

functie aan een voorwerp toe te kennen, een scherpe datering te geven of om voorwerpen aan bepaalde milieus te koppelen. Reeds in 1950 signaleerde D.F. Lunsingh Scheurleer dat er te weinig aandacht werd besteed aan de bestudering van gebruiksvoorwerpen die voorkomen op schilderijen, tekeningen, prenten en dergelijke.² In 1966 is een typo-chronologisch overzicht van roemers samengesteld aan de hand van zeventiende eeuwse schilderijen³. Echter, pas in 1984 is een systematische aanpak van de inventarisatie gestart van gebruiksvoorwerpen op schilderijen en prenten door het museum Boijmans Van Beuningen te Rotterdam⁴. Dit 'Boijmans van Beuningen Documentation System for Pre-industrial Utensils 1989 ©' zoekt afbeeldingen en citaten uit geschreven bronnen bij de in de Collectie Van Beuningen-de Vriese aanwezige gebruiksvoorwerpen.

Het gebruik van iconografische bronnen kent echter ook zijn beperkingen. Een veel voorkomend probleem is dat voorwerpen veelal gestileerd worden weergegeven, wat het soms onmogelijk maakt ze te identificeren. Dit probleem doet zich vooral voor bij middeleeuwse voorstellingen zoals miniaturen. Ook hebben voorwerpen een symbolische (bij)betekenis en wordt niet steeds het gewone, dagelijkse gebruik afgebeeld. Daarnaast hadden sommige schilders de gewoonte om oudere voorwerpen op hun schilderijen af te beelden. Zo schildert Pieter Aertsen (1508-1575) in de jaren vijftig en zestig van de zestiende eeuw voorwerpen die rond 1500 gangbaar zijn. De verklaring voor dit verschijnsel is niet bekend doch mogelijk was het een manier om een historisch karakter aan het schilderij te geven. Het is tevens bekend dat oude voorwerpen door schilders ook verzameld werden.

Op dit schilderij van Pieter Aertsen uit de jaren zestig van de 16de eeuw is onder meer een puntneusbaardman afgebeeld. Dergelijke kruiken werden in de periode rond 1500 in Aken en het nabij gelegen Raeren geproduceerd. Het is een goed voorbeeld van een voorwerp dat al decennia oud was op het moment dat het geschilderd werd. (Schilderij en foto: Collectie Kunsthistorisch Museum, Wenen)

De puntneusbaardman werd gevonden in Dordrecht. (Voorwerp en foto: Collectie Rijksdienst voor Oudheidkundig Bodemonderzoek (ROB), Amersfoort, KB 4377-27)

De bestudering van iconografisch materiaal biedt nog vele mogelijkheden voor de geschiedenis van het dagelijks leven. Ook hier zal echter nog veel werk verzet moeten worden alvorens een meer gedetailleerd beeld gegeven kan worden. Daarnaast zullen vele voorbeelden nodig zijn om algemene tendensen op te sporen.

SCHRIFTELIJKE BRONNEN

In het eerder genoemde documentatie systeem van museum Boijmans van Beuningen worden uiteenlopende geschreven bronnen uit literatuur- en archiefonderzoek⁵ naast bovengenoemd iconografisch materiaal opgenomen, om in combinatie met zowel archeologische als museale voorwerpen gepresenteerd te worden. In de catalogus 'Pre-industriële gebruiksvoorwerpen 1150-1800'⁶ zijn de voorwerpen van de collectie Van Beuningen-De Vriese zowel chronologisch als op functie geordend. Aan het begin van ieder subhoofdstuk wordt een citaat gepresenteerd dat uit dezelfde tijd stamt als de gepresenteerde voorwerpen en dat tevens betrekking heeft op de beschreven functie. Het doel is onder meer om te achterhalen hoe tijdgenoten dachten over materiële cultuur. Daarnaast probeert men langs deze weg de oorspronkelijke namen en functies van de voorwerpen te achterhalen.⁷ Een nuttige informatiebron zijn vooral kookboeken.⁸

De belangrijkste schriftelijke bronnen voor de bestudering van de materiële cultuur van het verleden zijn echter de boedelinventarissen. Dergelijke inventarislijsten werden ten behoeve van erfgenamen opgemaakt om bezittingen van een overledene veilig te stellen. Vaak waren deze erfgenamen minderjarig en dienden ze tegen de beheerders van de erfenis vei-

lig gesteld te worden. Ook weeshuizen, gasthuizen en verwante instellingen lieten dergelijke lijsten opmaken. Soms werd de boedel van een persoon die werd opgenomen verkocht om de kosten van onderdak en verzorging te dekken. Hoewel boedelinventarissen reeds in enkele vroege studies onderwerp van onderzoek waren,⁹ heeft dit onderzoek pas vanaf de late jaren zeventig een grote vlucht genomen.¹⁰ Dit werd mede veroorzaakt door de opkomst van de computer waardoor het mogelijk werd de inventarissen kwantitatief te verwerken. Ondanks de grote mogelijkheden die de boedelinventarissen bieden zijn er ook beperkingen. De belangrijkste hiervan is wel dat ze pas vanaf de zestiende eeuw in enige getale voorhanden zijn. Uit de voorafgaande periode zijn weinig inventarissen bewaard, bijvoorbeeld een inventaris van de boedel van Floris V.¹¹ Een andere beperking van het onderzoek is de oververtegenwoordiging van de hogere lagen van de samenleving omdat boedelinventarissen in de arme huishoudens nauwelijks werden opgesteld.¹² Daarnaast geven ze meestal geen volledige opsomming van alle aanwezige goederen. Zo geeft de titel van een tentoonstellingscatalogus uit Groningen weer hoe keramiek vaak opgesomd werd: "*Een schottelbanck met eenich olt steenwerck*"¹³ waarna meestal de waarde gegeven werd zonder de voorwerpen nader te specificeren. De belangrijkste studie naar boedelinventarissen tot op heden heeft betrekking op Delft in de achttiende eeuw.¹⁴ Momenteel zijn echter diverse onderzoeken nog gaande.¹⁵

De combinatie van boedelinventarissen met archeologisch of boven de grond bewaard gebleven materiaal levert veel extra informatie op. Zo geven boedelinventarissen geen informatie over de voorwerpen zelf. De realia verschaffen informatie

over de vormontwikkeling van bepaalde voorwerpen terwijl ook de verschillen tussen voorwerpen uit verscheidene milieus bestudeerd kunnen worden. Ook is het mogelijk om via boedelinventarissen meer zicht te krijgen op de sociale groep die behoort bij door archeologen aangetroffen vondstcomplexen. Een mooi voorbeeld hiervan is het onderzoek aan de Amsterdamse Oostenburg¹⁶ waarbij de inventarissen van beerputten gekoppeld werden aan belastinggroepen door het materiaal te vergelijken met boedelinventarissen uit Weesp.¹⁷ Een 'case-study' waarbij een boedelinventaris aan realia gekoppeld werd, is de publikatie naar aanleiding van de tentoonstelling "Huisraad van een molenaarsweduwe".¹⁸ Meestal blijft de rol van huisraad echter beperkt tot het illustreren van een behandelde inventaris.¹⁹ In Deventer werd een eerste inventarisatie van keramiek uit boedelinventarissen gemaakt.²⁰

ARCHEOLOGISCHE BRONNEN

Bij de bestudering van de materiële cultuur van de late Middeleeuwen en de Nieuwe Tijd neemt het onderzoek naar beerputten sinds enkele jaren een prominente plaats in. De beerputten kunnen hierbij gezien worden als complementair aan de boedelinventarissen. Beide bronnen, hoe verschillend ook, vullen elkaar aan. Immers, boedelinventarissen geven een indruk van de meubels en de meer kostbare voorwerpen binnen huishoudens terwijl de beerputten een beeld geven van de goedkopere, meer alledaagse gebruiksgoederen. Van meubels worden bij opgravingen hooguit fragmenten teruggevonden en zelfs dat kan als uitzonderlijk opgevat worden. Daarnaast worden kostbare voorwerpen ook slechts bij uitzondering aangetroffen. Bij de boedelinventa-

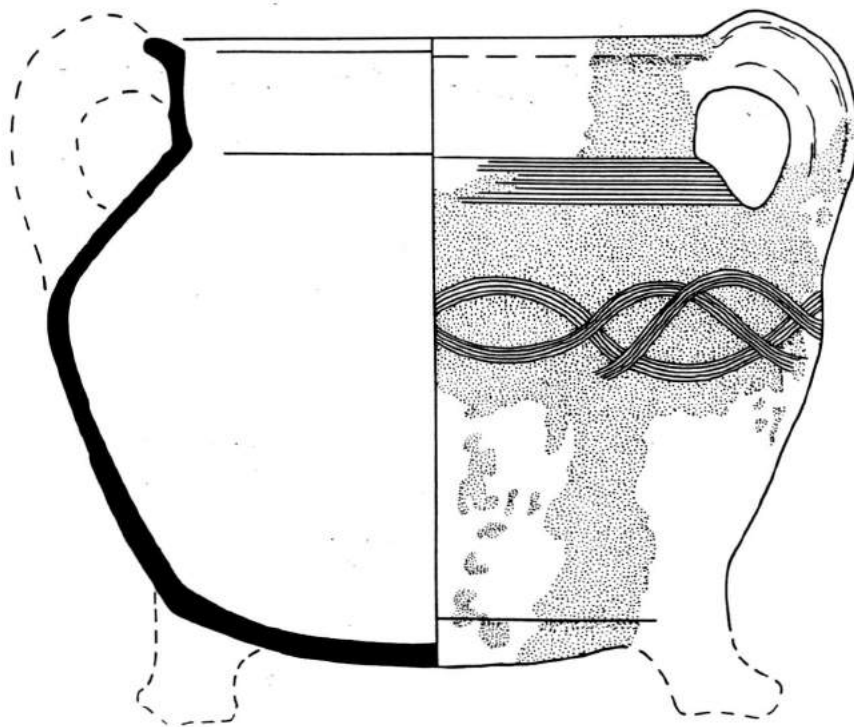
rissen werd boven reeds opgemerkt dat de goedkope voorwerpen vaak in een korte opmerking samengevoegd worden.

De inhoud van beerputten is niet zonder meer een weerspiegeling van het huisraad. Verschillende factoren vertroebelen het beeld, de zogenaamde 'site-formation' processen. Om te beginnen is er de omloopsnelheid van voorwerpen. Breekbaarheid en het gebruik zijn sterk uiteenlopend, evenals eventuele mogelijkheden voor reparatie. Vervolgens verschilt het depositie proces: niet al het afval belandt in de beerput. Hout belandt na slijtage in de haard, glas en metaal kunnen bij de ambachtsman worden ingeleverd voor hergebruik.²¹

De conservering in de bodem heeft eveneens grote invloed op het gevonden materiaal. Zelfs glas en metaal zijn vergankelijk. Zonder conservering zouden de meeste organische vondsten na opgraving alsnog verloren gaan.²²

Tenslotte zijn ook de methode van opgraven en de vondstverwerking daarna van groot belang. In Alkmaar worden de beerputten geborgen in kunststof emmers en over een zeef gewassen. Hierbij wordt veel klein materiaal gevonden en ook zeer veel kleine fragmenten, onmisbaar voor het completeren van bijvoorbeeld glasvondsten.

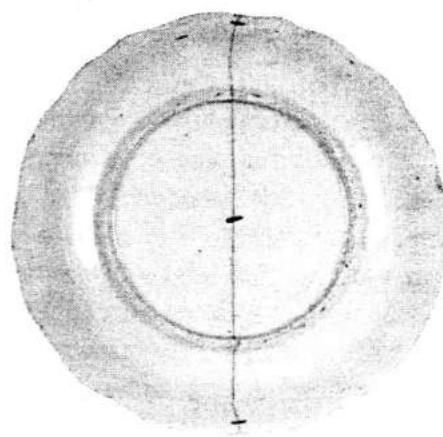
Aardewerk blijft in de bodem doorgaans goed bewaard. Na breuk was het vrijwel onbruikbaar geworden. Het is echter niet onmogelijk dat het na breuk een andere functie kreeg. Zo werden gescheurde of gebroken voorraadpotten en grappen naast de haard ingegraven om te dienen als aspot. Duurder aardewerk werd soms gerepareerd door het te krammen met metaaldraad. Over het algemeen was aardewerk

Nadat deze grape door kookbarsten zijn waterdichtheid had verloren, begon hij een tweede leven als aspot, ingegraven naast de haard.

Datering: ca. 1400.

(Opgraving Verdrunkenoord/hoek Hekelstraat, 1996) Tekening: schaal 1:4

Dat gebroken huisraad niet altijd met het huisvuil verdween, bewijst dit porseleinen bord. Door middel van zilverdraad werd het bord, na te zijn gebroken, gekramd.

Herkomst: China.

Datering: ca. 1700.

(Particulier bezit)

echter niet of nauwelijks te repareren. Dit kunnen we bijvoorbeeld lezen in "Buskenblaser", één van de vier sotternieën die de abele spelen afwisselen. Deze abele spelen en de vier sotternieën zijn bewaard gebleven in het Hulthemse handschrift dat rond 1405 te dateren is. In deze klucht probeert een man de hoofdfiguur uit de klucht van zijn uitzonderlijke gaven te overtuigen. De eerste van deze gaven luidt als volgt:

*Ende ic can binden steinen kruucken
Ende melcteylen van erde ghedrayt.*

waarop de hoofdfiguur iets verder in de tekst ongelovig reageert:

*Jaet, het dunct mi een vri abuus:
Steinen cruucken binden ende melcteylen !
condi die wel te gader heilen,
Soe sidi wel een constich man.²³*

Zelfs het mogelijk was om aardewerk te repareren, dan nog was de aanschaf van nieuw aardewerk waarschijnlijk goedkoper. Het repareren van aardewerk met krammen is een methode die we in de Late Middeleeuwen alleen bij de duurdere keramieksoorten als Spaanse majolica tegenkomen.²⁴ Eventuele reparatie wordt echter niet alleen door de prijs van de voorwerpen bepaald. Gekramde keramiek verliest zijn waterdichtheid en wordt zo voor de meeste functies ongeschikt. Andere reparaties aan aardewerk dan krammen komen we zelden tegen bij archeologisch materiaal. Een afgebroken oor van een steengoedkan is soms vervangen door een tinnen exemplaar,²⁵ een losgesprongen bodemscherf uit een andere kan werd met een ijzeren band vastgezet²⁶ en gaatjes in kannen worden een enkele keer met een druppel gesmolten lood gedicht.²⁷ Het grootste deel van de gesneuveld keramiek is toch op de vuilstort beland.

Er kan dus gesteld worden dat aardewerk sterk oververtegenwoordigd is in archeologische contexten.

De grootste problemen bij de interpretatie van beerputten houden verband met het dagelijks gebruik van voorwerpen, de omloopsnelheid en het wegwerppatroon. Er ontstaat een vertekend beeld door de levensduur van voorwerpen. Een olielamp die continu op dezelfde plaats staat zal langer mee gaan dan een grape die dagelijks gebruikt wordt. Ook kunnen voorwerpen langs de sociale ladder afdalen en zo een verkeerde indruk geven van de status van een gebruiker van een put. De handel in tweedehands goederen was in de middeleeuwen niet onbekend.²⁸ Ook aardewerk werd na eerder te zijn gebruikt opnieuw verkocht.²⁹ Daarnaast kunnen voorwerpen lange tijd meegaan en zo een in een veel jonger vondstcomplex terecht komen. Hoewel dergelijke voorwerpen meestal wel opgemerkt worden door hun afwijking van de rest van het complex³⁰ kunnen dit soort vondsten tot foute conclusies leiden. Zo is een baardmankruik uit het derde kwart van de zestiende eeuw gevonden in het in 1656 gezonken VOC-schip de "Vergulde Draeck".³¹ Men gebruikt dit ten onrechte als een bewijs dat dergelijke kruiken tot ver in de zeventiende eeuw gemaakt zouden zijn.

Bij het depositieproces spelen verschillende zaken een rol. De beerput is primair bedoeld als reservoir voor het opvangen van de dagelijkse behoefte.³² Er worden regelmatig beerputten gevonden waarin zich niets anders dan beer bevindt. Aan de andere kant is de beerput ook vaak in gebruik geweest als vuilnisbak. Het is echter de vraag welk vuilnis in de beerput belandde en wat elders gestort werd. De plaats van de beerput in een huis is mogelijk van doorslaggevend belang geweest.

Van deze steengoedkan is de hals destijds, na het uitbreken van een scherv, met lood gerepareerd.
 Datering: ca. 1600.
Opgraving Oudegracht/Verlosserskerk, 1992.

VAN STATUSOJECT TOT HUISVUIL

Porseleinen pispotten waren in de vroege achttiende eeuw een kostbaar bezit. Het hier afgebeelde exemplaar behoort tot de groep van het Japanse Imariporselein. Dit porselein is in deze periode de duurste soort. Het bezit van een dergelijke Imari pispot was derhalve voor een kleine groep gefortuneerde weggelegd. Na te zijn gebroken werd de pot kostbaar genoeg geacht om hem met behulp van zilverdraad te laten repareren. Het is goed mogelijk dat het voorwerp hierna van bezitter veranderde en zo via de sociale ladder afdaalde. Toen de gekramde delen van de pot opnieuw loslieten vonden de eigenaren een nieuwe reparatie niet de moeite waard. De pot werd vervolgens gebruikt voor het aanmaken van specie. Ten slotte belandde hij tezamen met ander huisvuil in de Amsterdamse Valkenburger gracht. Het bijbehorende deksel werd hierbij niet aangetroffen. Deze was mogelijk al eerder afgedankt of werd hergebruikt. (*Particulier bezit*)

Vaak bevond de beerput zich achter het huis (vlak achter de gevel of op enige meters afstand). De storkoker van de put bevond zich veelal op een binnenplaatsje of in de keuken. Als we daarbij bedenken dat op binnenplaatsen van huizen waarschijnlijk gekookt werd in verband met de rookafvoer³³ lijkt het waarschijnlijk dat in de putten een groter percentage keukengerei voorkomt dan drink- en tafelgerei. In ophogingslagen en grachtvullingen lijkt soms een omgekeerd patroon zichtbaar: hierin zit meer drink- en tafelgerei dan kookservies.³⁴ Voor een beter begrip van de inhoud van beerputten moeten de 'site-formations' processen beter bestudeerd worden, iets waar tot nog toe weinig aandacht aan besteed is. Overigens verandert het bovenstaande beeld in de loop van de zestiende eeuw. Vanaf dat tijdstip zien we naast kookgerei ook tafelgoed in grote hoeveelheden in beerputten opduiken.

Een ander probleem is het fenomeen 'beerput' zelf. De beerput komt in onze streken voor vanaf de veertiende eeuw. Het was in die tijd niet verplicht om een beerput bij je huis te laten aanleggen en we treffen ze vooral aan bij grotere bakstenen huizen.³⁵ De aanleg was voor een aanzienlijk deel van de stadsbevolking waarschijnlijk niet te betalen of men besteedde zijn geld liever anders. Tevens was er in deze fase van de stadsontwikkeling nog voldoende ruimte in de steden om beerkuilen te graven waarin men zich van zijn afval ontdeed.

In de stad Leiden waren in de vijftiende eeuw diverse keuren nodig om de mensen zo ver te krijgen een beerput aan te laten leggen.³⁶ Het gevolg hiervan is dat we ook hier net als bij de boedelinventarissen de lagere milieus missen. Dit gemis wordt wel enigszins gecompenseerd doordat in deze milieus huisvuil vaak in afvalkuilen op het achtererf werd begraven, alleen

zijn de conserveringsomstandigheden vaak minder gunstig. Ook hier verandert in de loop van de tijd het beeld. Zo zien we vanaf de vijftiende eeuw de beerput tot de lagere milieus 'afdalende'.

De beerput wordt in de middeleeuwse archeologie vaak als een gesloten vondstcomplex gezien.³⁷ In hoeverre is de beerput nu eigenlijk een gesloten context? Een beerput was namelijk meestal lange tijd in gebruik. Zo zijn er beerputten waarin onderin materiaal uit de veertiende eeuw en bovenin materiaal uit de negentiende of soms zelfs de twintigste eeuw wordt aangetroffen.³⁸ Tijdens deze gebruiksduur werd de put meermalen geleegd waarbij restanten van de oude vulling achter bleven en gemengd konden worden. De lange gebruiksduur houdt tevens in dat opeenvolgende bewoners op eenzelfde put lozen waardoor we vrijwel nooit met de neerslag van een inventaris van één familie of andere sociale eenheid te doen hebben. Eveneens moeten we de mogelijkheid niet uitsluiten dat in een huis mensen uit meerdere sociale lagen van de bevolking wonen (denk bijvoorbeeld aan huispersoneel) die van dezelfde put gebruik maken.³⁹ Ook kunnen bewoners zelf langs de sociale ladder afdalen, bijvoorbeeld als de kostwinner overlijdt.⁴⁰

De bestudering van beerputten is dus niet zo simpel als op het eerste gezicht lijkt. Studies waarin één enkele beerput gepresenteerd wordt moeten dus met enige reserve benaderd worden. Het is echter wel zinvol dergelijke losse complexen te publiceren en indien mogelijk het liefst in combinatie met een historisch onderzoek naar de bewoners van het perceel. Beerputten met een korte gebruiksduur genieten hierbij de voorkeur. Al deze losse complexen kunnen dan in de toekomst onderling vergeleken worden om er alge-

mene ontwikkelingen uit af te leiden.⁴¹ Juist hier dient gelet te worden op de locatie van de beerputten. Hierbij kan bijvoorbeeld gelet worden of de put bij een pand langs een gracht, hoofdstraat of steeg hoort. Overigens moet men wel rekening houden met mogelijke regionale verschillen. Zo kunnen distributiepatronen voor verschillende verhoudingen in importen tussen diverse steden zorgen.

Meer zinvolle projecten zijn echter onderzoeken zoals die welke in Amsterdam uitgevoerd zijn. Bij het archeologisch onderzoek voorafgaand aan de bouw van de Stopera is ongeveer de helft van het Waterlooplein onderzocht. Er werden twee zeventiende en achttiende eeuwse woonblokken volledig onderzocht (van het tweede blok overigens alleen de beerputten), met in totaal circa honderdvijftig beerputten.⁴² De grote massa materiaal en de geringe personele bezetting van de archeologische dienst van Amsterdam maakte het echter tot dusverre onmogelijk de opgraving uit te werken. Zo zijn tot nu toe slechts enkele materiaalstudies (deelstudies) verschenen.⁴³ Ook over het meer algemene beerputten-onderzoek verschenen tot nog toe slechts enkele artikelen.⁴⁴ Een van de uitkomsten was, dat men de sociale status van de gebruikers goed kan benaderen door specifieke vondstcategorieën te interpreteren. Voor de zeventiende eeuw is dit bijvoorbeeld porselein als indicatie van welvaart: hoe meer porselein hoe hoger de welvaart. Doordat porselein later voor grotere groepen betaalbaar wordt is het in de achttiende eeuw echter geen indicatie voor welvaart meer, hooguit soms kwaliteit en de kwantiteit.⁴⁵ Aan de andere kant kan het voorkomen van 'armelui's' goederen de tegenovergestelde zijde van de samenleving zichtbaar maken. Voor het Waterlooplein waren dit bijvoorbeeld houten kisten (bierkannen).⁴⁶

Doordat hele straten onderzocht zijn kunnen toevallige uitzonderingen omzeild worden en algemene tendensen zichtbaar gemaakt. De uitvoerige publicatie van de Waterlooplein opgraving zou naar mijn idee een zeer belangrijke stap zijn om een goed beeld te krijgen van de materiële cultuur in de zeventiende en achttiende eeuw. Een soortgelijk onderzoek doch op kleinere schaal is het eerder genoemde onderzoek aan de Oostenburg dat wel gepubliceerd is.⁴⁷ Ook in de Taanstraat werd, hoewel nog kleinschaliger, zo'n onderzoek uitgevoerd.⁴⁸

De archeologische studie van de laat- en post-middeleeuwse materiële cultuur richt zich momenteel vrijwel uitsluitend op de studie van beerputten. Dit is voor de hand liggend omdat de hoeveelheid materiaal hieruit meestal te overzien is en de voorwerpen een onderlinge samenhang vertonen. Daarnaast kunnen deze complexen vaak aan historische bronnen gekoppeld worden. De bestudering van andere vondstcomplexen wordt hierdoor nogal eens verwaarloosd. Zo zijn de ophogingslagen, sloot- en grachtvullingen en vuilnisbelten net zo belangrijk. Want hoewel dergelijke complexen vaak zeer omvangrijk zijn en nauwelijks een onderling samenhang lijken te hebben, komen hier vaak voorwerpen voor die in beerputten ondervertegenwoordigd zijn of zelfs ontbreken maar die wel in de toenmalige huishoudens aanwezig waren. Overigens kunnen ophogingslagen, in tegenstelling tot beerputten, wel als min of meer gesloten vondstcomplexen beschouwd worden. Immers, deze zijn na depositie niet meer verrommeld. Ook vondstcomplexen in dorpen verdienen meer aandacht om eventuele verschillen met steden zichtbaar te maken, evenals bijvoorbeeld complexen van kloosters, kastelen, buitenplaatsen en schepen.⁴⁹

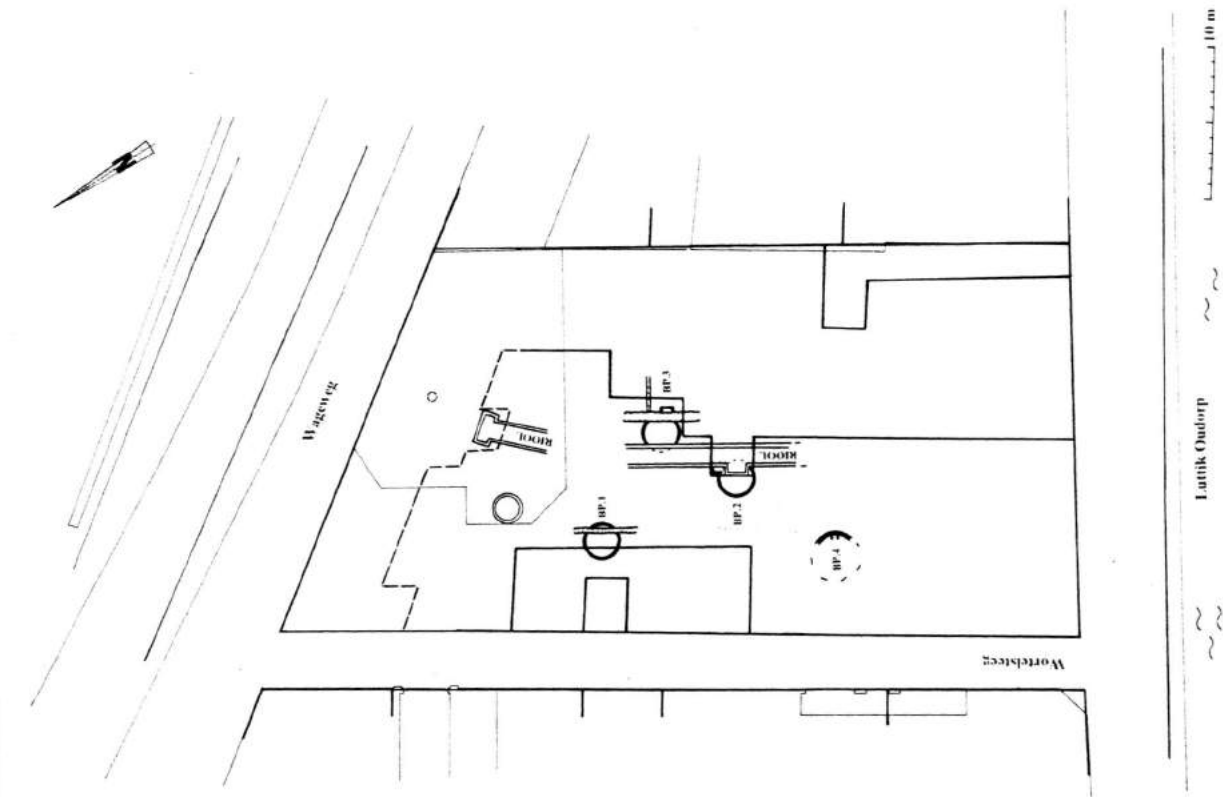
Al met al kunnen we zeggen dat de bestudering van de materiële cultuur van het verleden nog veel mogelijkheden biedt. Bovendien kan de bestudering van de materiële cultuur zich op een groeiende interesse van het grote publiek verheugen.

NOTEN

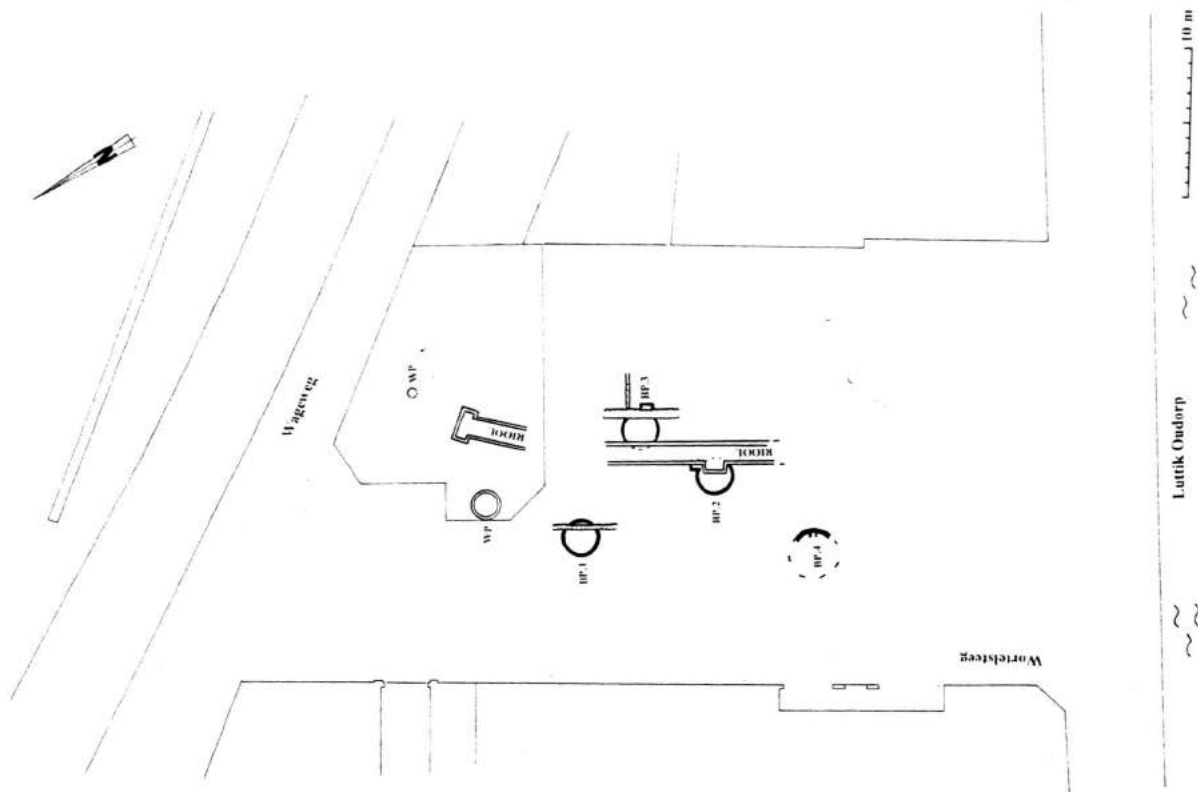
1. Hurst/Neal/Van Beuningen 1986 p.36.
2. Lunsingh Scheurleer 1950.
3. Brongers/Wijnman 1966.
4. Ruempol 1992 en Van Dongen 1993.
5. Ruempol/Van Dongen 1991 p.7.
6. Ruempol/Van Dongen 1991.
7. Zie hiervoor eveneens Smit 1993.
8. Witteveen 1992, Van Winter 1993.
9. Bijvoorbeeld Van der Molen 1967.
10. Wijsenbeek-Olthuis 1985.
11. Baart 1983a p.78.
12. Wijsenbeek-Olthuis 1985.
13. Van Gangelen/Brongers 1988.
14. Wijsenbeek-Olthuis 1987.
15. Onderzoekers naar boedelinventarissen zijn verenigd in de zogenaamde Boedelgroep verbonden aan het P.J. Meertens-Instituut te Amsterdam.
16. Baart/Krook/Lagerweij 1986.
17. Koolbergen 1983.
18. Ter Molen/Ruempol/Van Dongen 1986.
19. Vergelijk Dommisse/Heyning/Hustinx-Van Acker 1974 en Venner 1993.
20. Pelgrim 1993.
21. Zie voor glas Henkes 1973 p. 11-12.
22. Zie bijvoorbeeld Van Beek/Van Vilsteren 1994 p.148.
23. Komrij 1989: Buskenblaser vers 24-25 en 32-35.
24. Mars 1996 p. 55.
25. Green 1989 p.116.
26. Stoepker 1986b p.53-55.
27. Arts 1994 p. 212-213.
28. Rossiaud 1990 p.148.
29. Groeneweg 1982 p.49-50.
30. Bijvoorbeeld Magendans/Waasdorp 1986 p.21, Bitter/Dijkstra/Roedema/Van Wilgen 1997 p.107.
31. Van Loo 1984 p.70.
32. Bult/Nooijen 1994 p.50-51.
33. Mededeling E. Bult, stadsarcheoloog gemeente Delft.
34. Dit is onder andere bekend in Amsterdam (mededeling A. Lagerweij, Afdeling archeologie van de gemeente Amsterdam) en Leiden (Bitter 1988 p.98 en 124, Tabel 1).
35. Thijssen 1994 p.52.
36. De Boer 1983.
37. Bijvoorbeeld Clevis/Kottman 1989 p.12.
38. Bijvoorbeeld Thijssen 1991.
39. Vergelijk Bitter 1995 p.90.
40. Een goed voorbeeld hiervan is de eerder genoemde boedelinventaris van een molenaarsweduwe; Ter Molen/Ruempol/Van Dongen 1986.
41. Zie voor een eerste poging in die richting: Carmiggelt 1993.
42. Baart 1984 p.34.

43. Onder andere: Vons 1983, Baart 1984, Baart 1986a, Calado/Baart 1987, Baart/Krook/Lagerweij 1990.
44. Onder andere Baart 1983b en Thijssen 1985.
45. Thijssen 1985.
46. Baart 1983b p.67.
47. Baart/Krook/Lagerweij 1986.
48. Bonke 1987.
49. Over materiële cultuur aan boord van schepen is onlangs een belangrijke bijdrage verschenen: Van Holk 1996.

Situatiekaart 1997 met de ligging van de beerputten met daarin ingetekend de kaart van 1820. Deze is iets aangepast aan de noordkant van het Hospitaal. Het privaat-hok op de originele kaart (schaal 1:1000) paste namelijk niet op de locatie van de stortkoker
Schaal 1:500

Situatiekaart 1997 met de ligging van de beerputten
Schaal 1:500

2. HET ARCHEOLOGISCH ONDERZOEK VAN 1991 EN 1992

Sebastiaan Ostkamp

De bestudering van de laat- en post-middeleeuwse materiële cultuur is een onderzoeksthema dat een hoge prioriteit heeft van de stadsarcheologische dienst van de gemeente Alkmaar. Hierbij wordt de gemeente ondersteund door particulier initiatief. Reeds vóór de aanstelling van de stadsarcheoloog bestond er een actieve groep amateurs die zich vooral op beerputten-onderzoek richtte, verenigd in de Stichting Behoud Alkmaarse Bodemvondsten (SBAB opgericht in 1987). In 1995 is de stichting opgegaan in de Historische Vereniging Alkmaar.

De werkwijze bij het onderzoeken van beerputten bestaat uit het zoveel mogelijk stratigrafisch bergen van de inhoud in tonnen. Deze inhoud wordt vervolgens elders gezeefd. Hierdoor kan snel gewerkt worden waardoor zelfs onder grote tijdsdruk nog veel te redden is. Een ander voordeel is dat kleine voorwerpen niet over het hoofd gezien worden en dat zelfs de kleinste keramiek- en glasscherven gevonden worden. Dit levert met name voor glas goede resultaten op zoals te zien was op de tentoonstelling 'Glas zonder glans'.¹

Het onderzoek dat in 1992 aan de Wortelsteeg plaats vond, werd uitgevoerd door de SBAB. Nadat bij werkzaamheden ten behoeve van de bestrating voor een toekomstig parkeerterrein op de hoek Wortelsteeg/Luttik Oudorp een deel van de bovengrond verwijderd was, werd door Rob Roedema de koepel van een beerput waargenomen. In het weekeinde van 17 en 18 oktober werd een kleine opgraving gedaan door vrijwilligers van de SBAB² onder leiding van R. Roedema. Bij dit onderzoek werden in totaal vier beerputten en een riool aangetroffen. Deze laatste behoorde toe aan het militair hospitaal dat in de eerste helft van de vorige eeuw op dit terrein gevestigd was. Een deel van deze beergang was in 1991 al opgegraven in een bouwput aan de Wageweg.³

BEERPUT 1

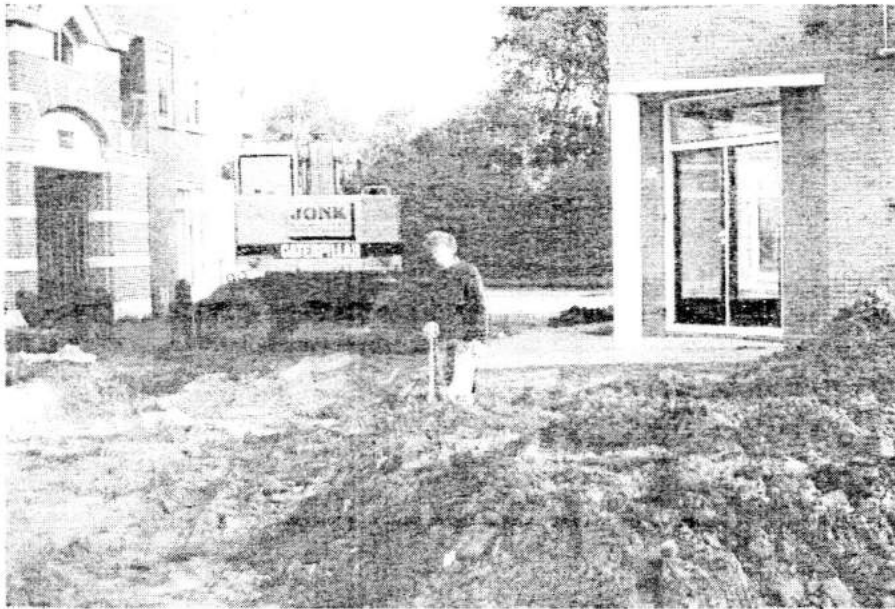
De diameter van deze ronde beerput bedroeg 2,20 meter terwijl de bodem van de put zich op 1,81 meter diepte onder NAP.⁴ Zowel de koepel als de putwand waren opgebouwd uit dezelfde stenen met een afmeting van 18,5 x 9,5 x 4,5 centimeter. Een storkoker ontbrak hetgeen een hangkoker doet vermoeden. Dit wordt mede verondersteld vanwege het feit dat alle scherven in het midden van de put werden aangetroffen.

Door de koepel heen liep een 60 centimeter dikke fundering welke van latere da-

tum was dan de put. Zowel de inhoud van de put als de locatie doen vermoeden dat de put tot één of meerdere kamers aan de steeg behoorde.

Een deel van de vondsten bestaat uit fragmenten van faience uit het tweede en derde kwart van de zeventiende eeuw terwijl ook een witbakkende grape mogelijk uit deze periode stamt. Naar alle waarschijnlijkheid hebben we hier te maken met een restant uit een eerdere gebruiksfase van deze put.

De beerlaag uit de tweede gebruiksfase

De opgraving gezien vanuit het zuiden. BP1 ligt vlak voor de witte zuil. Rechts de in 1991 gereconstrueerde poort van zeepziederij de Ankers

BP1 gezien vanuit het zuiden. Over de put heen loopt een latere, Noord-Zuid georiënteerde fundering.

BP3 vanuit het zuid/westen. Midden bovenaan zit de uitgebouwde storkoker. Rechts de fundering van de storkoker van het hospitaal.

van deze put bevatte onder andere een uit 1773 daterende messchede. De rest van de vondsten uit deze put beslaan, naast het vroegere restant, de late zeventiende en een groot deel van de achttiende eeuw. De pijpen⁵ lijken echter te wijzen op twee mogelijke sub-gebruiksfases. De eerste hiervan is te plaatsen tussen 1690/ 1700 en 1730, terwijl de tweede is te plaatsen tussen 1740/1750 en 1780. De put raakte in ieder geval definitief buiten gebruik toen in 1796 een militair hospitaal werd gebouwd (zie hoofdstuk 3).

In eerste instantie werd in deze put een stratigrafie gezien waarna de vondsten per laag werden verzameld. De scherven uit deze lagen bleken later echter onderling te passen zodat deze indeling werd opgeheven en alle voorwerpen uit deze put hetzelfde vondstnummer kregen.

BEERPUT 2

Ook deze put had een diameter van 2,20 meter terwijl de bodem van de put zich op een diepte van 1,98 meter bevond. De steenmaat van deze put bedroeg 18,0 x 9,0 x 4,0 centimeter. De koepel van deze put was verdwenen door de aanleg van het bovengenoemde riool. Deze werkzaamheden hadden er tevens voor gezorgd dat een groot deel van deze put verstoord was. Zo was aan de oostkant de putwand voor een deel verdwenen. Ondanks deze verstoring bleek de vondstenlaag zo goed als intact aanwezig. Dit werd onder meer duidelijk bij het puzzelen van de keramiek uit deze put waarbij de meeste voorwerpen nagenoeg compleet bleken te zijn. De put was voorzien van een stortkoker aan de noordkant.

Naast een grote hoeveelheid keramiek bevatte deze put een bescheiden hoeveel-

heid glas. Pijpenkoppen ontbraken vrijwel zodat we de datering uitsluitend op de keramiek en het glas moeten baseren. Een deel van het rode aardewerk komt zowel in de late zestiende als de vroege zeventiende eeuw voor. Een fragment van een steengoed kannetje is duidelijk in de zestiende eeuw te plaatsen (s2-kan-9). De begindatering van deze put ligt mogelijk rond 1590. Een deel van de faience uit deze put dateert uit het tweede of derde kwart van de zeventiende eeuw. Faience borden van het type f-bor-2, welke tussen 1650-1660 in de mode komen, ontbreken echter zodat de sluitdatum tussen 1650 en 1660 zal liggen.

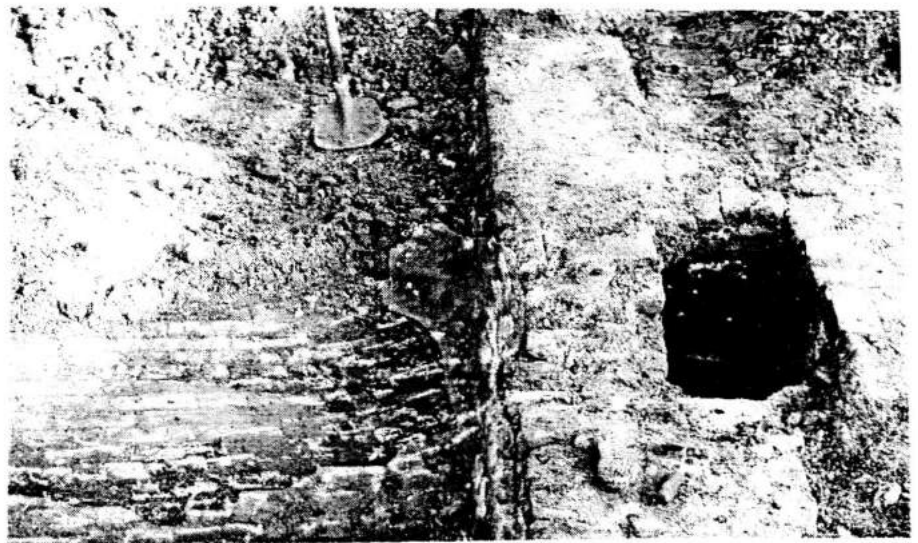
BEERPUT 3

De diameter van deze eveneens ronde beerput bedraagt 2,50 meter terwijl de bodem op een diepte van 1,94 meter werd aangetroffen. De steenmaat van de koepel van deze put was 19,5 x 8,5 x 4,5 centimeter. De stortkoker was echter van andere stenen vervaardigd, met een afmeting van 19,0 x 9,0 x 4,0 centimeter. De stortkoker was gebouwd door een fundering heen welke in noord-zuid richting liep. De wijze waarop de koker door de muur ging doet vermoeden dat de muur reeds bestond toen de beerput werd gebouwd. De stortkoker van de put bevond zich aan de oostkant van de fundering terwijl de put zelf aan de westkant van de fundering lag. Ook deze put werd bij de aanleg van het riool voor een deel verstoord. De koepel van de put was aan de westzijde deels gesloopt. Waarschijnlijk was de beerput tijdens deze sloop nog hol. De vrijgekomen holte werd benut voor het storten van puin waartussen zich veel tegelfragmenten bevonden. Daarnaast werd tussen dit puin een uit de tweede helft van de achttiende eeuw date-

Wortelsteegplein, 1991. Ontgraving van de noordelijke stortkoker met het riool van het hospitaal.

BP2 vanuit het zuiden. Links het reservoir, rechts van de muur de stortkoker.

Wortelsteegplein, 1991. Riool plus stortkoker. Links een waterput. Op de achtergrond de Wage-weg.

rende sluitpan gevonden.

Ook deze put bevatte voornamelijk keramiek en glas terwijl pijpen ontbraken. De datering van het materiaal is iets later dan dat van beerput 2. De begindatum van deze put ligt op grond van het glas en de keramiek rond 1620. De einddatum wordt voornamelijk bepaald door de faience en moet rond 1680 geplaatst worden.

BEERPUT 4

De diameter van deze put kon niet vastgesteld worden maar wordt geschat op zo'n 3,50 meter. Alhoewel de koepel van de put intact was, bleek de put te zijn volgestort met gele bakstenen. De oorspronkelijke inhoud was vrijwel geheel verdwenen. Alleen onder in de aan de oostzijde van deze put gelegen stortkoker werden nog enkele aardewerk fragmenten aangetroffen. Hieruit waren slechts twee voorwerpen te reconstrueren. De datering van deze voorwerpen is het eerste kwart van de zeventiende eeuw.

HET RIOOL

Het noordelijk einde van het riool werd in 1991 aangetroffen in een bouwput aan de Wageweg. Van hieruit liep het waarschijnlijk naar het Luttk Oudorp waar het op de gracht geloosd zal hebben. Het riool bevatte vondsten vanaf het einde van de achttiende eeuw tot even voorbij het midden van de negentiende eeuw. In 1991 en 1992 werden twee stortkokers van het riool onderzocht. Doordat het riool niet helemaal werd blootgelegd, is het niet zeker hoeveel stortkokers er in totaal geweest zijn. Het lijkt echter waarschijnlijk dat de twee opgegraven kokers de enige zijn. Op de kadastrale

kaart van 1820 zijn precies op de plek van deze kokers aanbouwen te zien, waarschijnlijk de locatie van de secreten. Aangezien dit de enige aangegeven open plaatsen zijn, lijkt het onwaarschijnlijk dat er toen meer kokers zijn geweest.

NOTEN

1. Henkes 1994.
2. Het onderzoek is verricht met de hulp van: John Bruin, Marcel Corbié, Ans Hagenbeek, Jorn en Lieuwe Kaspers, Jan Klinkert, Henk Krabbendam en Truus van der Pal.
3. Dit is destijds geadministreerd als onderdeel van de opgraving '91WOR' (Wortelsteeg 1991).
4. De in deze bijdrage genoemde maten met betrekking tot de diepte van de beerputten zijn gemeten van het op dat moment aanwezige maaiveld (ongeveer 30 cm onder het huidige straatpeil).
5. Met dank aan D.H.Duco voor het bekijken van de pijpvondsten en kritisch nalezen van de tekst.

3. HISTORISCHE GEGEVENS OVER HUIZEN EN BEDRIJVEN, HUN EIGENAREN EN BEWONERS

Peter Bitter

m.m.v. Willem van den Berg

De parkeerplaats die we in dit rapport het 'Wortelsteegplein' hebben genoemd, is pas in 1956 ontstaan. Vóór die tijd was dit gebied geheel bebouwd, het laatst met de Korenbeurs. Nog eerder was er een militair hospitaal en deze staat weergegeven op de eerste kadastrale kaart, uit 1820. Het hospitaal werd gesticht op de plek waar eerder woonhuizen, bedrijven en hun bijgebouwen stonden.

Dankzij de rijke informatie uit het Historisch Kadaster, vergaard door Willem van den Berg, is het mogelijk om een deel van de geschiedenis van de huizen en bedrijven, hun eigenaars en soms ook de bewoners, te reconstrueren. In essentie gaat het om vier huizen aan het Luttk Oudorp met daarachter de bedrijfsgedeelten, alsmede om kleinere pandjes langs de Wortelsteeg. De bedrijvigheid werd overheerst door de gorterijen en brouwerijen, welke kenmerkend waren voor dit deel van de stad.

INLEIDING

De oude indeling van het terrein

Bij het onderzoek naar huiseigenaren en bewoners kan men voor Alkmaar een bijzonder rijke bron raadplegen, namelijk het Historisch Kadaster dat is (en wordt) ontwikkeld door Willem van den Berg. Dit hoofdstuk is geschreven aan de hand van de gegevens uit dit kadaster, welke als bijlage achterin zijn opgenomen, met een verwijzing naar de eerste Kadastrale Minuut van Alkmaar (1832). In onderstaand artikel worden geen verwijzingen naar stukken in het Regionaal Archief genoemd- deze zijn in de bijlage terug te vinden.

Het Historisch Kadaster Alkmaar (H.K.A.) is een databank, waarin Van den Berg stelselmatig historische gegevens over onroerend goed en allerlei aanverwante gegevens heeft ingevoerd en geanalyseerd. Het bestaat uit twee gedeelten, waarvan er één is voltooid. Het voltooide deel, H.K.A.1, betreft schriftelijke gegevens vanaf 1710 en is openbaar, via

een computer raadpleegbaar bij het Regionaal Archief Alkmaar. Het bevat diverse 'dwarsdoorsneden' van Alkmaar, dat wil zeggen lijsten waarop alle eigenaren (soms ook bewoners) zijn vermeld en die zijn opgesteld voor belastingen of anderszins, en vormt de grondslag voor de identificatie van de percelen. Het andere deel, H.K.A.2, bevat de dwarsdoorsneden van 1493 tot 1680 en bovendien akten over verkopen en hypotheek en allerlei andere gegevens, welke grotendeels op adres zijn te lokaliseren vanaf 1552. Dit deel is nog niet openbaar en berust bij de samensteller, die er nog volop aan werkt.

Wij hebben reeds in twee eerdere archeologische projecten kunnen vaststellen hoe waardevol deze rijke bron van gegevens kan zijn, zeker voor de archeologen die hun onderzoek ermee kunnen verbinden. De beide vormen van onderzoek blijken elkaar immers herhaaldelijk aan te vullen en aan te scherpen.¹ Zo zijn bijvoorbeeld erg weinig gegevens over huurders destijds op papier vastgelegd en is er in de schriftelijke bronnen over de bewoners

dus een belangrijke lacune. De archeologische vondsten kunnen het beeld dan enigszins aanvullen. Een andere belangrijke bijdrage vanuit de archeologie betreft de ruimtelijke indeling van de terreinen die in de akten worden omschreven. Door het onderzoek van de funderingen van gebouwen en tuinmuren wordt het mogelijk om de geschreven bronnen beter te interpreteren. Omgekeerd, blijkt de interpretatie van de vondsten uit beerputten enorm te verbeteren indien men deze kan verbinden met de beschikbare historische gegevens.

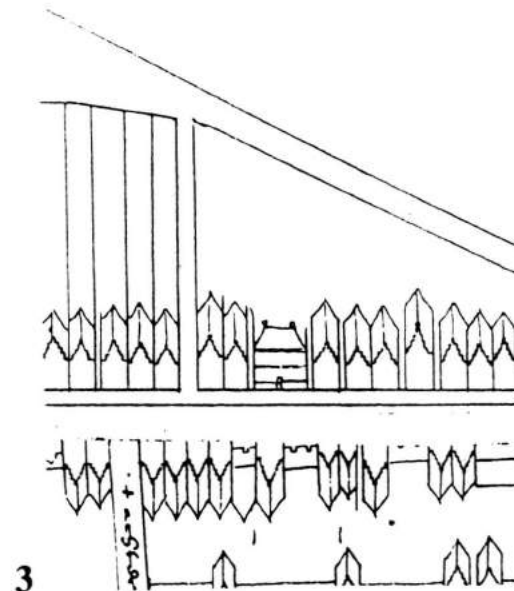
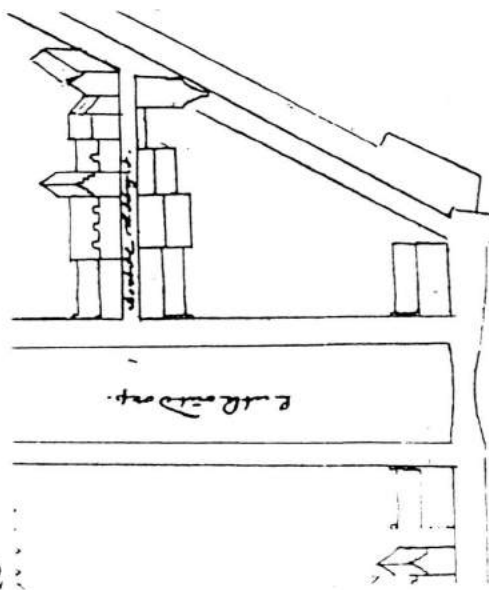
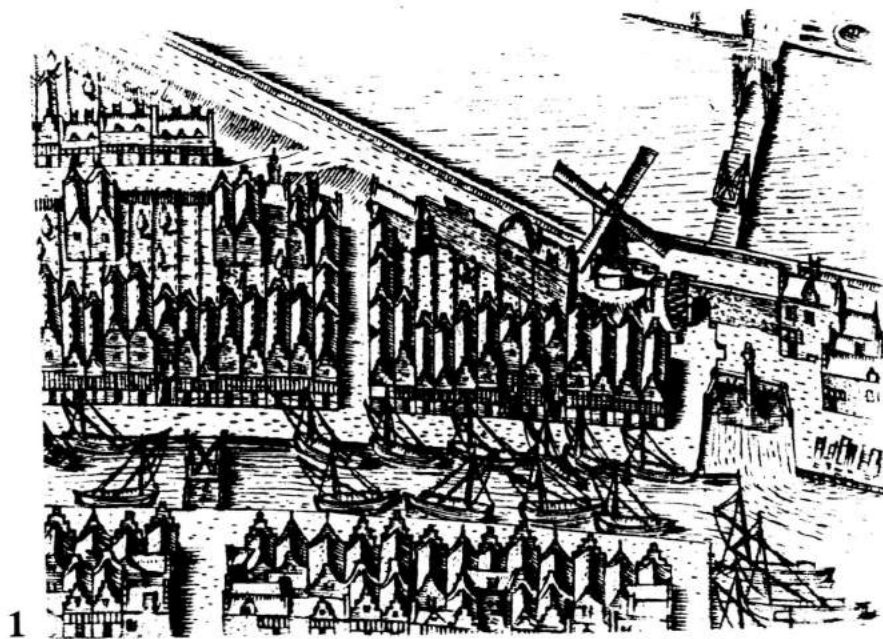
Natuurlijk hebben de archeologische en de schriftelijke bronnen ieder ook eigen, unieke informatie te bieden. In het vorige hoofdstuk is op de waarde van archeologie bij het onderzoek van de materiële cultuur al uitgebreid ingegaan.

Het H.K.A. bevat bijvoorbeeld ook allerlei gegevens over de eigenaars en bewoners. Men kan bijvoorbeeld dankzij de computer achterhalen of iemand meerdere aankopen in de stad heeft gedaan en dus belangen heeft in meerdere terreinen, huizen en bedrijven. Ook worden beroepen en economische activiteiten vermeld. Voorts bevatten de akten en andere stukken een schat aan genealogische gegevens. Daarbij valt onder meer op, dat er veel 'zakelijke' huwelijken waren. Men huwde erg vaak ofwel met burens (vereniging van grond- en huizenbezit), ofwel binnen dezelfde beroepsgroep, maar bij voorkeur beide tegelijk. Huwelijken binnen een beroepsgroep hadden als opvallend voordeel dat de voortzetting van het bedrijf was gegarandeerd. Vooral indien weduwen of weduwnaren hertrouwden, werd zelden hiervan afgeweken. Dit had ook gevolgen voor de omgang met concurrentie omdat gelijksoortige bedrijven binnen de stad (ten dele) door familiebetrekkingen verbonden waren.

In dit rapport worden de archeologische vondsten beschreven, afkomstig uit vier beerputten en een riool uit wat wij het 'Wortelsteegplein' hebben gedoopt. Dit plein is als parkeerplaats ontstaan door de afbraak van bebouwing aan de oostzijde van de vroegere Wortelsteeg na een brand in 1956. Het rapport is in diverse aspecten complementair aan een eerder onderzoek, dat is verricht naar aanleiding van de opgravingen in 1991 aan de westzijde van de Wortelsteeg.² In hoofdlijnen vertonen de inrichting van het gebied en de ontwikkeling van de huizen en bedrijven aan weerszijden van de steeg veel overeenkomsten. Langs de gracht Luttk Oudorp stonden vrij grote woonhuizen met diepe achtererven tot de vesten. Op de achtererven waren de bedrijfsgedeelten, waarbij sommige bedrijven in de loop der tijd uitgebreid werden ten koste van de burens. Langs de steeg stonden kleine kamers die in eerste aanleg waren gebouwd als goedkope woningen. In de loop der tijd vervielen ze tot pakhuizen, stallen of lege erven, welke vaak verbonden waren met de bedrijfsterreinen achter de huizen van het Luttk Oudorp.

Uitgangspunt voor de verwijzingen in het Historisch Kadaster is de Kadastrale Minuut van 1832. Ons onderzoeksterrein is evenwel op deze kaart grotendeels overbouwd door het Militair Hospitaal, waarbij van de oude perceelindelingen weinig meer herkenbaar is. Van den Berg heeft zijn reconstructie van de oudere indeling moeten baseren op de omschrijvingen van de belendingen van huizen en erven in de diverse akten. De stadsplattegronden van vóór 1820 zijn immers in het algemeen weinig betrouwbaar. De enige uitzonderingen zijn:

- een kaart in het Regionaal Archief uit omstreeks 1660/1679, met daarop buitengewoon nauwkeurige opmetingen van

1. Uitsnede voorstellende de omgeving van de Wortelsteeg uit de kaart van Cornelis Drebbel (1597)
 2 & 3. Uitsneden uit een gevelopmetingskaart van ca 1660 - 1673

de gevelwanden per straatwand. Helaas bevat de kaart geen informatie over de terreinen achter de gevels. In dit rapport zullen we overigens argumenten aandragen voor een datering in of voor 1673.

- de kaart van Cornelis Drebbel uit 1597. Het staat echter vast dat gedeelten van deze kaart niet betrouwbaar zijn. Zo staat aan de zuidzijde van het Luttk Oudorp pakweg de helft van het aantal huizen weergegeven dat er destijds gestaan moet hebben. Bij het hanteren van deze kaart moet telkens eerst worden gezien in hoeverre de indeling overeenkomt met de historische gegevens (in plaats van andersom: de gegevens in de kaart in te tekenen). Voor wat betreft het onderzoeksgebied van dit rapport: bij de eerste panden ten oosten van de Wortelsteeg maakt de kaart een betrouwbare indruk.

- de kaart van Jacob van Deventer van omstreeks 1561, waarop echter voornamelijk is aangegeven waar de - (hoofd)gebouwen langs de straten stonden, zonder verdere details.

De vier huizen aan het Luttk Oudorp zijn door Van den Berg aangeduid met de (gereconstrueerde) kadastrale aanduidingen B248c, B248b, B248a en B248x, de panden aan de steeg zijn B248d tot en met B248k genoemd.

In 1991 werd archeologisch vastgesteld, dat de kavels ten westen van de Wortelsteeg van origine waren uitgezet met een standaard-breedte van ca 6.65 m.³ Als we de kaart van het gebied nader bekijken, dan lijkt dit voor een groot deel van de noordzijde van het Luttk Oudorp een standaard-maat te zijn. Dit behoeft geen verwondering te wekken, want uit de historische bronnen over de ontwikkeling van het oostelijk stadsdeel vanaf ca 1470 komt herhaaldelijk een maat van 22 voet voor als perceel-breedte.⁴

Het onderzoeksgebied van 1992 heeft,

aan de Luttk Oudorp-zijde gemeten, inclusief de voormalige Wortelsteeg een breedte van 30,0 m. De Wortelsteeg is van aanvang af gepland in de aanleg. Op de kaart van 1820 (die overigens schaal 1 : 1000 is) heeft de steeg een breedte van circa 3,0 tot 3,5 meter. Het terrein van het Hospitaal is dan circa 26,5 tot 27,0 m breed. Ongetwijfeld waren ook dit ooit vier erven van 22 voet (totaal 26,6 m).

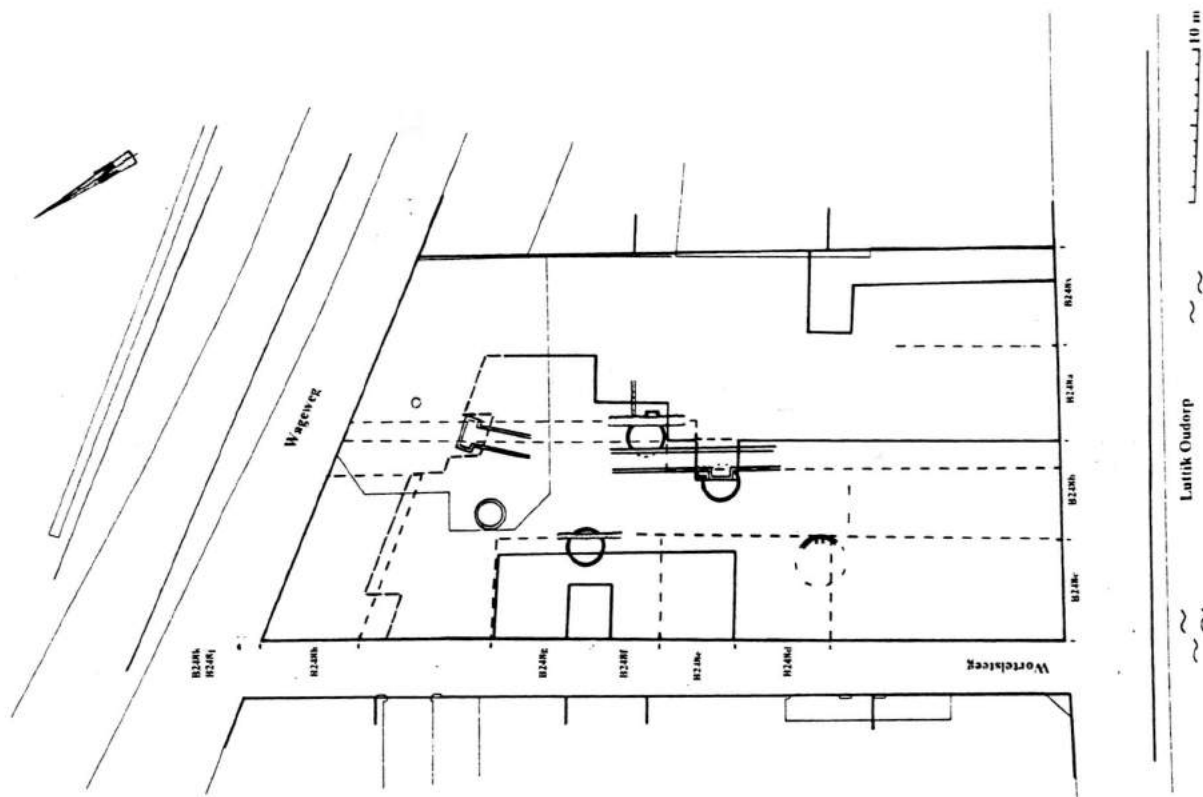
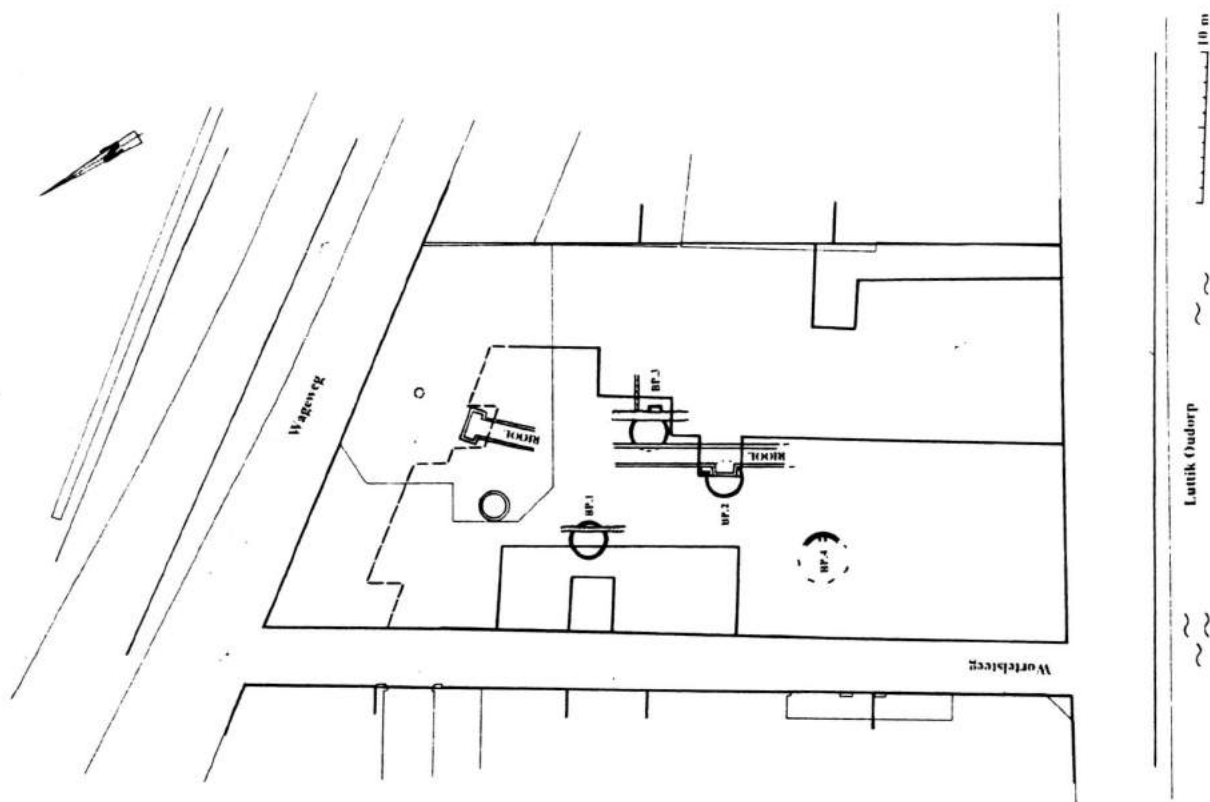
Tussen B248b en B248a was er tot eind 18de eeuw een smalle particuliere steeg. Dergelijke stegen, van origine onder meer nodig voor afvoer van het hemelwater vanaf het dak (in de tijd dat er nog geen dakgoten waren), gaven buitenom de huizen toegang tot de achtererven. Er zijn redenen om aan te nemen, dat ooit de meeste huizen in de stad door dergelijke stegen gescheiden waren. In later tijd is het merendeel ervan overbouwd en verdwenen.

In 1632 en 1641 wordt het verloop van de steeg tussen B248b en -a beschreven met tamelijk ingewikkelde aanduidingen: hij behoorde tot een eindweegs vanaf het Luttk Oudorp slechts voor de helft bij B248a en pas vanaf dat punt geheel bij B248a. Het overgangspunt wordt omschreven als: tot 3 voet voorbij de plaats waar ooit een zomerkeuken heeft gestaan van B248b (meer hierover verderop in dit hoofdstuk).

Er zijn archeologische argumenten om de ligging van de steeg precies te bepalen. De ligging van beerput 2 (in gebruik van circa 1575 tot 1650) en beerput 3 (ca. 1620-1680) moet immers aan deze steeg gekoppeld worden. De beide secreteet-hokjes, geplaatst op de stortkoker van de betreffende beerput, waren hoogst waarschijnlijk gebouwd tegen de erfscheiding met de steeg, een schutting of een gemetselde muur. De ene beerput ligt achter B248b en de andere beerput achter

Situatiekaart 1997 met daarin getekend de kaart van 1820 aangevuld met een reconstructie van de inrichting van het terrein van 1660/1673. Deze reconstructie is gebaseerd op de gevel-beelden-kaart uit die tijd, alsmede op de ligging van beerputten en andere archeologische resten.

Schaal 1:500

B248a.⁵

Met dit uitgangspunt kunnen we twee verschillende reconstructies maken.

Om te beginnen: als we vanaf de zijkan-ten van beide hokjes, parallel aan de verkavelingslijnen, lijnen trekken naar het Luttk Oudorp, dan zou de steeg zo'n 2,5 à 3 meter breed zijn geweest. Het middel-punt van de steeg blijkt dan precies te liggen op de berekende oorspronkelijke erfscheiding tussen B248a en B248b (op 13,3 m vanaf de hoek van de Wortel-steeg). Dat zou het gedeelde eigendom kunnen verklaren van het eerste stuk van de steeg. Hierbij zij nog opgemerkt, dat de steeg naar verhouding opvallend breed is- de verklaring zou gelegen kunnen zijn in de ontsluiting van bedrijfsgedeelten achter de huizen (hoewel er ook achter-langs een steeg was).

De tweede mogelijkheid is, dat de steeg tussen de beide beerputten een bocht maakte en van oorsprong smaller was. Hij zou zich dan aanvankelijk geheel op het erf van B248b bevinden, met een breedte van 1,2 tot 1,5 m. Het huis van B248a stond dan gebouwd tot op de perceelgrens en de eigenaar had vóór 1632/1641 om praktische redenen een deel van de steeg van zijn buurman overgenomen. Tussen beerput 2 en beerput 3 in maakte de steeg een bocht en zig-zagde over de perceel-scheiding, om vervolgens op het erf van B248a verder noordwaarts te gaan.

De tweede verklaring lijkt ons het meest aannemelijk. De 'zig-zag' in de steeg wordt dan bedoeld met het 'overgangs-punt' in de akten. We kunnen hierop nog voort borduren. De aanleg van beerput 2 houdt waarschijnlijk verband met de bouw van de zomerkeuken. Zoals we ver-derop zullen zien, vond de bouw van de zomerkeuken (en woonhuis B248b) vermoedelijk plaats in 1579. De oudste vondsten uit de beerput dateren ongeveer uit die tijd. Het is goed denkbaar dat de

put tegen de achtergevel van de zomer-keuken is gezet, in de hoek tegen de steeg. Het zuidelijke deel van de steeg eindigde in 1632/1641 op 3 voet voorbij de zomerkeuken. Wanneer we de beerput-ten intekenen op de kaart van 1820, dan bevond zich omstreeks een meter noorde-lijk van de beerput-stortkoker nog steeds de hoek van het Hospitaal (gebouwd in de voormalige brouwerij Het Lam) !

De huizen en hun gebruik

De opgravingen aan de westzijde van de Wortelsteeg leverden in 1991 de bevesti-ging van het vermoeden, dat dit gebied pas tegen het einde van de 15de eeuw is ontstaan door demping van een strook water langs de oever van het Voormeer. Waarschijnlijk werden de meeste huizen langs de noorder kade van het Luttk Ou-dorp, zoals afgebeeld op de kaart van Jacob van Deventer, gebouwd tussen 1493 en 1519.⁶

Ook de kamers aan de Wortelsteeg waren al vroeg aanwezig, ze komen in de belastinglijsten van 1552 al voor. Bij het Beleg werden twee kamers aan de Wortel-steeg (B248j en -k) afgebroken voor de verhoging (en verbreding) van de stads-wal. Het waren in het algemeen kleine huisjes, een soort arbeiderswoninkjes. In de akten worden telkens melding gemaakt dat er gemene muren zijn met de buur-kamers, hetgeen wil zeggen dat ze de tussenmuren delen.⁷ Met de gedetailleerde kaart uit circa 1660/1679 in de hand, doen we een poging om de kamers exact te lokaliseren. We zien dan noordelijk van het hoekpand met het Luttk Oudorp twee kleinere panden met de kap parallel aan de steeg, dan een open ruimte, en dan een pand met de kap parallel aan de stads-wal. Op deze plek moeten we dan de ka-mers en erven B248c tot en met B248h

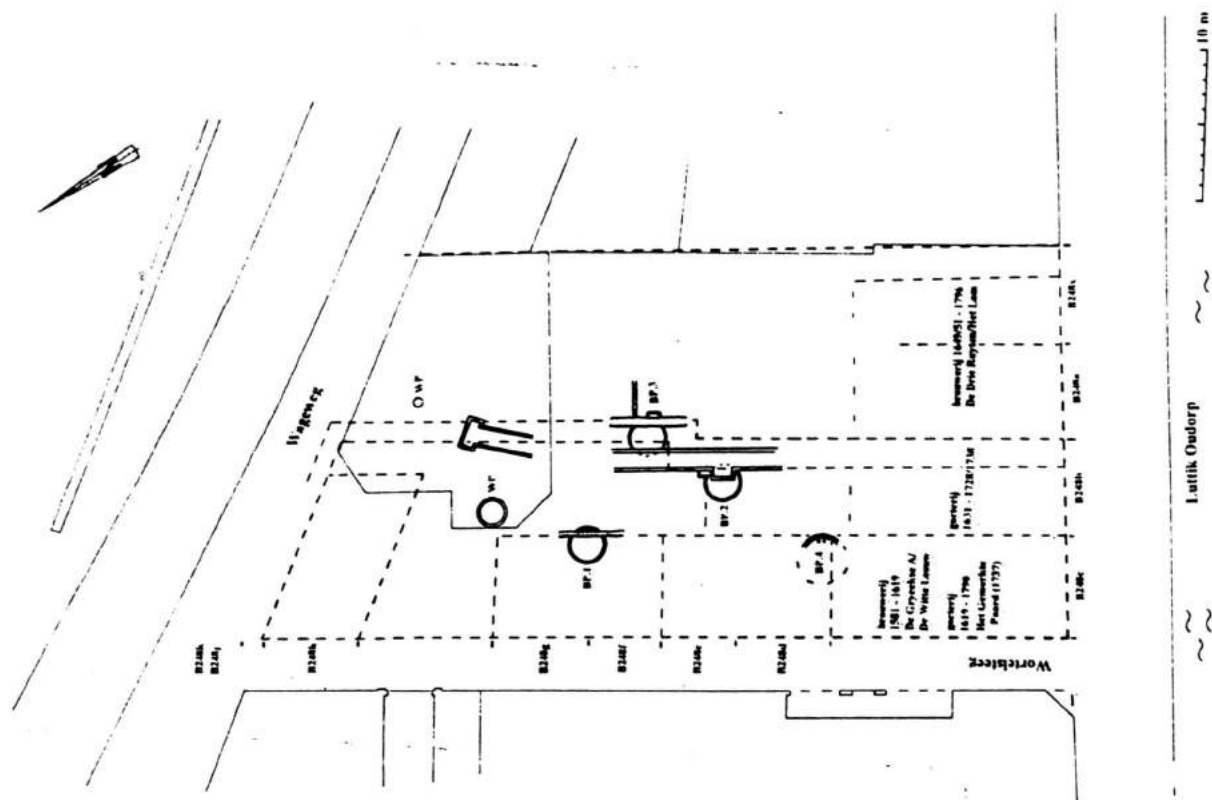
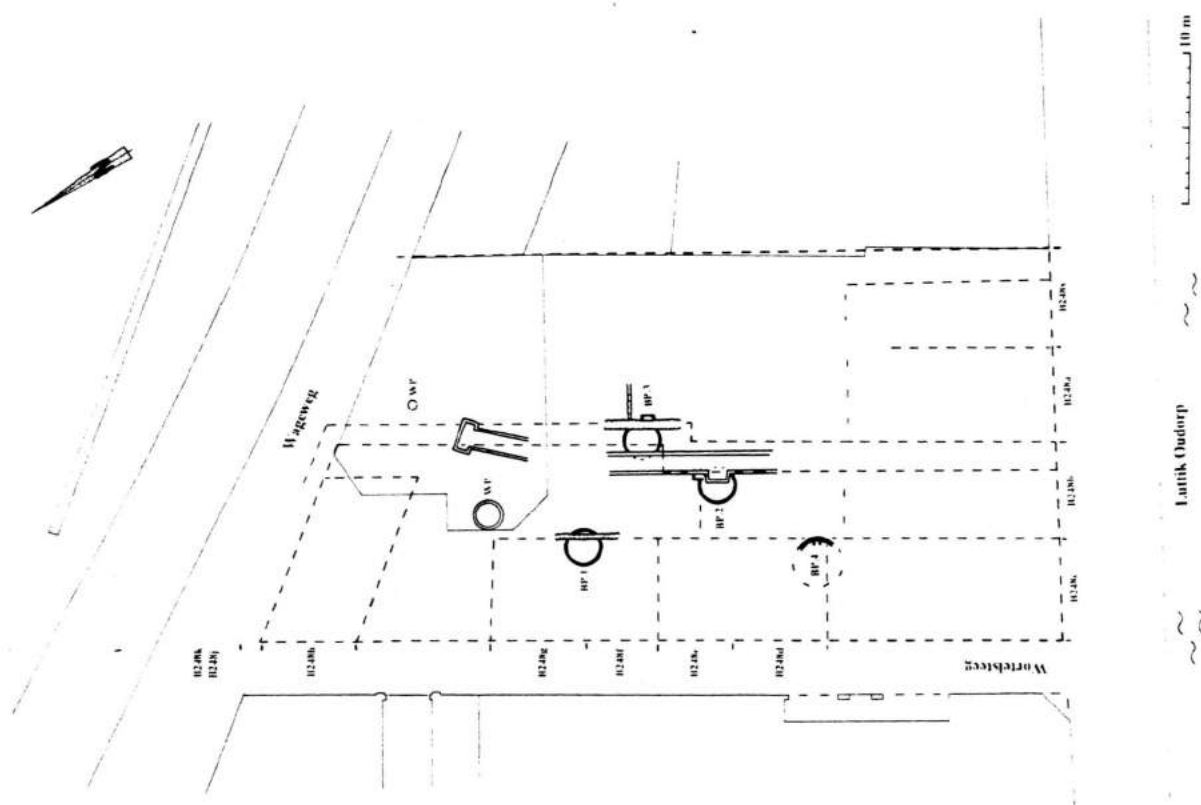

Boven: Luttik Oudorp rond de eeuwwisseling, gezien vanaf de hoek Appelsteeg naar het oosten. De gracht ligt vol schepen met zakken graan en andere grutterswaren. Foto Regionaal Archief Alkmaar

Onder: Luttik Oudorp in 1997, gezien vanaf de Rootorenbrug naar het westen. Een enkel historisch binnenvaartschip herinnert aan de drukte van weleer. Het onderzoeksterrein bevindt zich vóór het hoge gebouw midden achter

Situatiekaart van de 17de- en 18de-eeuwse gortorijen en brouwerijen.
Schaal 1:500

lokaliseren. Een belangrijk gegeven is, dat uit de huurwaarden van 1553 en 1561, alsmede uit de sterk overeenkomende verkoop-prijzen, valt af te leiden dat de kamers B248d tot en met B248g ongeveer even groot zullen zijn geweest. In 1673 wordt in de verkoopakte van B248f vermeld dat het een leeg erf is (= onbebouwd) en een jaar later is dit ook het geval met B248g. Bekijken we in het licht van deze gegevens de kaart van 1660/1679, dan zijn er eigenlijk maar twee opties:

1. op de kaart zijn B248f en -g reeds verdwenen. De erven moeten dan in de open ruimte zijn gesitueerd, het hoekpand is dan B248c en de beide andere panden zijn B248d en B248e. Deze optie lijkt ons niet waarschijnlijk, omdat de ruimte voor B248f en -g wel erg veel kleiner is dan de twee nog aanwezige kamers.

2. op de kaart zijn B248f en -g nog aanwezig. Het eerste pand achter het hoekhuis (B248c) bevat de kamers B248d en -e, het tweede pand bevat de kamers B248f en -g.

Deze laatste optie heeft de voorkeur, niet alleen vanwege de vrijwel gelijke afmeting van de kamers, maar ook omdat op de kaart van Drebbel (1597) de indeling van 1660/1673 reeds getekend lijkt te zijn: twee panden achter het hoekpand B248c, met erachter een (kleine) open ruimte vóór B248h.⁸

Dit impliceert, dat deze uitzonderlijke kaart dus van vóór de sloop van het pand B248f+g moet dateren, dus van voor 1673 !

Aan de steeg valt (in 1597 en later) één kamer op die iets groter was (B248h). Terwijl de verkoopprijs voor de meeste kamers in de loop der eeuwen globaal niet meer dan 100 tot 200 gulden was, ging dit huis, met de kap schuin op de straat, voor drie- of viermaal dat bedrag van de

hand. Het werd in 1650 bij de brouwerij van B248a gevoegd en zou tot ver in de 18de eeuw daaraan verbonden blijven. De andere kamers wisselden herhaaldelijk van eigenaar. Vanaf de 17de eeuw dienden ze vaak als bijgebouw bij een van de drie huizen aan het Luttk Oudorp in ons onderzoeksterrein.

Pas in de jaren na 1573 werd het gebied tussen Luttk Oudorp en de vesten verder opgevuld door de aanleg van de Spanjaardstraat, Sliksteeg en andere straten met hun bebouwing.

Door de droogmakerij van de Schermer (1632-1635) ontstond de noodzaak van een oostelijke toegang tot de stad. In 1634-1636 werd de stadswal naar buiten verlegd. Vervolgens werden ook enkele huizen gesloopt om ruimte te maken voor de aanleg van de Wageweg. Men koos voor een doorgaande weg achterlangs de huizen vanwege de enorme drukte op de kade van het Luttk Oudorp tijdens de marktdagen. In 1639 bouwde men de Schermerpoort. Aanvankelijk leidde men het binnenkomend verkeer vanuit de Schermer nog via het begin van het Luttk Oudorp en de Wortelsteeg. Na 1644 verplaatste men ook het laatste stuk stadswal teneinde de Wageweg door te trekken en ontstond het nu nog bestaande wegtracé.⁹

Gort- en grutnering

De Wortelsteeg, die overigens in de eerste stukken de merkwaardige naam Karnemelksteeg¹⁰ heeft, zou genoemd zijn naar de groentenhandel. Tot in de vorige eeuw waren de echte winkels ondergeschikt aan de activiteiten op de wekelijkse en andere markten. Op marktdagen werden veel handelswaren per schip aangevoerd en verhandeld op de kaden. Al vroeg wees men bepaalde delen van de

De Grutter.
Dat binnen sit, Is't rechte Pit .

Het Saad van't buitendeel ontbloomt,
Word eerst te recht tot eetbaar Brood:
Soo steekt de Kern van't mens'lyk leeven,
In d'Aardse Bast van Vlees en Bloed,
Waar uit Zy heer'lyck word ontheeven,
Als God een goede Scheiding doet.

Uit: Jan en Caspar Luyken, Het menselijk bedryf, Amsterdam 1694

De laatste grutterij aan het Luttik Oudorp in 1997: Firma P. de Vries

kaden aan voor bepaalde produkten. Mogelijk bevond zich enige tijd vlakbij de Wortelsteeg op de kade van het Luttk Oudorp een groentenmarkt. De steeg heeft dezelfde naam als de Wortelpoort. Deze poort bevond zich vrijwel recht achter de straat en voerde via een brug naar het Oudorperdijkje. De poort en de brug zijn verdwenen tijdens de verzwaring van de stadswal vlak voor het Beleg.

In de 17de eeuw en later was dit stadsdeel vooral gekenmerkt door de handel in granen en peulvruchten, en door de verwerking ervan. Het Luttk Oudorp werd in de 19de eeuw ook wel de 'zaadmarkt' genoemd, naar de bloeiende markten en het grote aantal gorters dat zich hier had gevestigd. Het is geen toeval dat in 1643¹¹ juist in deze hoek van de stad het Korenmeters- en Korendragershuis (ook wel Zakkendragershuis) werd gebouwd. Deze stond naast de Waterpoort (in de vorige eeuw doorgraven door het Noord-Hollands Kanaal).

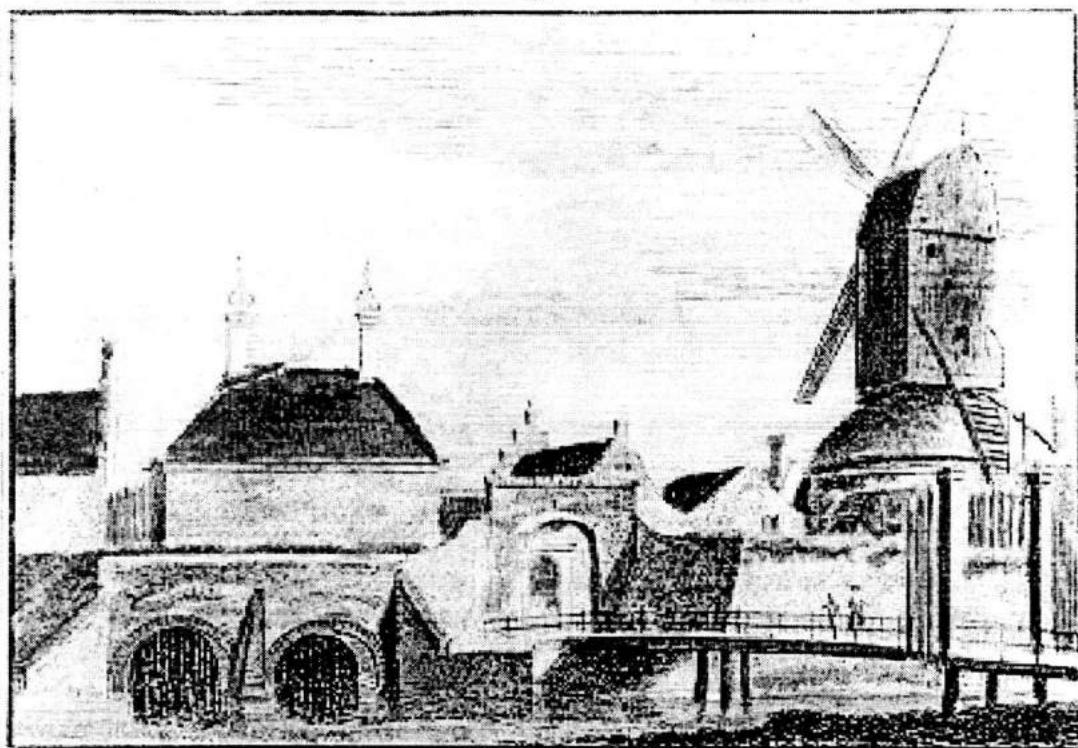
Met name aan de noordzijde van het Luttk Oudorp kwamen tamelijk voorname huizen voor, vaak met een verdieping. De prijzen die men er destijds voor betaalde waren wat hoger dan bij de meeste huizen in het oostelijk stadsdeel en waren soms vergelijkbaar met de huizenprijzen aan chique woonstraten zoals de Koorstraat en Langestraat. Of de vergelijking geheel opgaat is de vraag, want het gaat dan vaak wel om woonhuizen inclusief de daarbij behorende bedrijven.

De concentratie van gorters in dit deel van de stad is opmerkelijk. De vestiging van deze bedrijven hield duidelijk verband met de gunstige ligging voor de aan- en afvoer met schepen. Gort is letterlijk gepelde gerst, dat wil zeggen dat de korrels van hun vlies zijn ontdaan in de gorterij. Grutten zijn granen waarvan de korrels in stukjes zijn gebroken (maar niet zodanig dat meel ontstaat). In de bronnen

komt de term grutten pas in de tweede helft van de 17de eeuw voor en dan lijken de termen door elkaar gebruikt te worden. Kennelijk was het latere onderscheid destijds nog niet (of niet zo duidelijk) aanwezig. Het graan werd bewerkt met behulp van grof gebilde maalstenen, aangedreven door een rosmolen. Behalve paarden werden ook wel ezels ingezet- één van de grutterijen aan de zuidzijde van het Luttk Oudorp droeg zelfs de naam De Blinde Ezel. Tot begin 17de eeuw werden vermoedelijk ook nog kleine handmolens (kweernen- vandaar Kwerenpad) in gebruik. Zo staat in die tijd Aelbert Lambertsz, op de westhoek van de Wortelsteeg/Luttk Oudorp,¹² vermeld als 'gortqueerner'.

De grutmolen dreef ook schudzeven met verschillende fijnheid aan, waarop de grutten naar grootte werden gesorteerd. Tussen het breken en zeven werden eerst nog de vliesjes uit het maalsel verwijderd. Dit gebeurde vanouds met een wan, een soort platte mand waarmee men, staande in de wind (of in de tocht in een schuur), de grutten omhoog wierp zodat de wind de vliesjes kon wegblazen. In later tijd gebeurde dit met een wanmolen, een schudkist met ingebouwde waaiers (als een soort ventilator). Het Nederlands Openluchtmuseum te Arnhem bezit nog een grutterij uit ca 1770, afkomstig uit Wormerveer.¹³

Ook gorters en korenkopers hadden veel gemeen. Zo waren de eigenaren van de gorterij in het hoekhuis in het tweede kwart van de 17de eeuw korenkopers. Verwant aan de gorters en korenkopers waren voorts hun directe zakenrelaties: de brouwers. In de gorterij van het hoekpand werd vermoedelijk ook enige tijd mout gemaakt, een grondstof voor bier. In ons onderzoeksterrein wisselen gorterijen en brouwerijen elkaar af. Er is zelfs sprake van een mouterij die werd gewijzigd in

WATER POORT te ALKMAAR - 1728

Afbeelding van de Water Poort te Alkmaar - 1728 (Wortelpoort). Mogelijk vervaardigd door Cornelis Pronk.

een gortertij. Deze overgang is minder groot dan het lijkt: in een mouterij wordt gerst gekiemd, waarna de kiemen op een droogzolder moeten drogen om vervolgens op een molen gebroken te worden en geplet. Dit laatste gebeurde meestal met een paardemolen.¹⁴

Alkmaar was een regionaal handelscentrum waar, naast tal van eigen nijverheidsprodukten (onder andere zout¹⁵) en uitheemse importartikelen (voornamelijk via Amsterdam), vooral de agrarische produkten uit de regio op de markt werden gebracht. Het ging dan om zuivelprodukten en vee,¹⁶ tuinbouwprodukten (rond Langedijk al rond 1600 sterk in ontwikkeling)¹⁷ en graan van de talrijke akkers op de geestgronden. Voor wat betreft dit laatste: hoewel Hollanders al vanaf de 13de eeuw massaal rogge importeerden uit het Oostzeegebied, was er ook in de directe omgeving nog veel akkerbouw op de zandruggen (ook wel 'geestgronden'; zie bijvoorbeeld de akkers met oogstende boeren die Drebbel op zijn kaart illustreert). Alkmaar was misschien wel de belangrijkste markt voor inlandse granen in Holland. Behalve rogge en gerst werd ook tarwe, haver en boekweit uit de omgeving aangevoerd. Er was zelfs een speciale markt voor 'geestgarst'.¹⁸

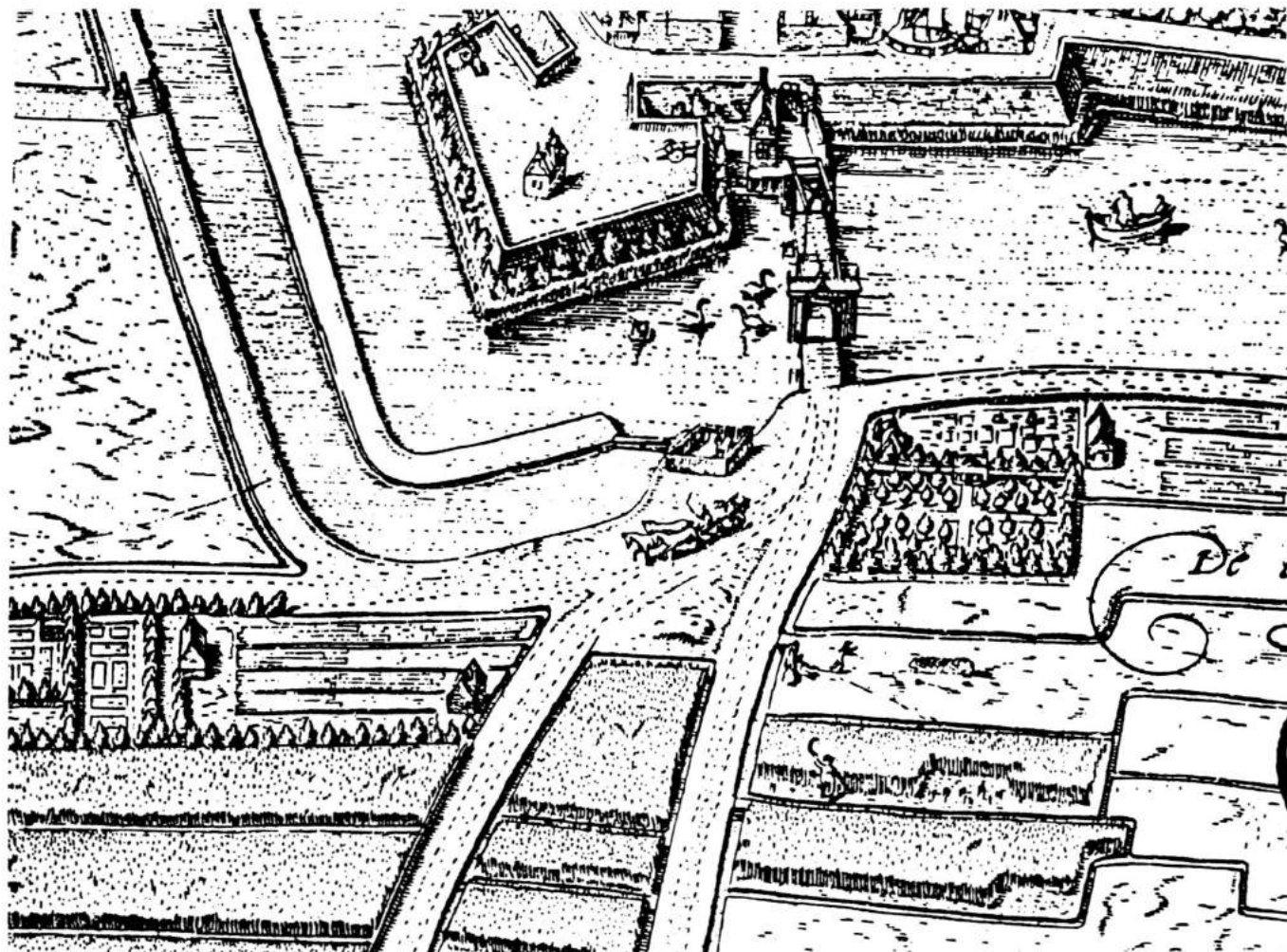
In de loop van de 17de eeuw raakten zowel de zoutproduktie als de grut- en gortnering in verval. Rond 1660 dienden diverse gorters van de Hollandse en Westfriese steden een klacht in bij de Staten van Holland over de toenemende neringen op het platteland. In de klacht wordt onder meer gesteld dat van de twee- a drieenzeventig gortertijen die Alkmaar in 1632 telde, er nog maar een stuk of vijfentwintig over waren. Men stelt: "'t Verval der grutnering binnen Alkmaar is veroorzaakt door 't aangroeien der paardemolens aan

de Zaankant en in 't Noorderkwartier." Men beklagt zich er ook over dat de "waijers der grutters, die zij in plaats van wannen gebruiken, zeggen ze die nu niet ouder zijn dan tusschen de 40 en 50 jaren. Zijn gepractiseert bij Pieter Jansz Lebman binnen de stad Alkmaar." Kennelijk doelt men hier op de eerste wanmolens!¹⁹ Bedoelt men, dat deze wanmolens in de afgelopen 40, 50 jaar zijn verspreid geraakt? In een akte wordt in deze tijd inderdaad in Alkmaar een Pieter Jansz Lebman vermeld, die als beroep 'steenbiller' heeft.²⁰ Behalve het bewerken van de molenstenen, hield Lebman zich kennelijk ook met andere zaken bezig. Uit de formulering van de klacht is niet duidelijk welke rol Lebman speelde: verkocht hij de wanmolens? Ook een andere technische vernieuwing is reden tot beklag. Men gebruikt er "zifterijen, die mede gaan en bewogen worden met het selve werk van paardemolens, waarmede de verscheijde soorten van grove en fijne slag van grut en gort gescheijden ende gemaakt worden (... welke ...) eerst uytgevonden zijn van Theunis Oom, mede binnen Alkmaar".²¹

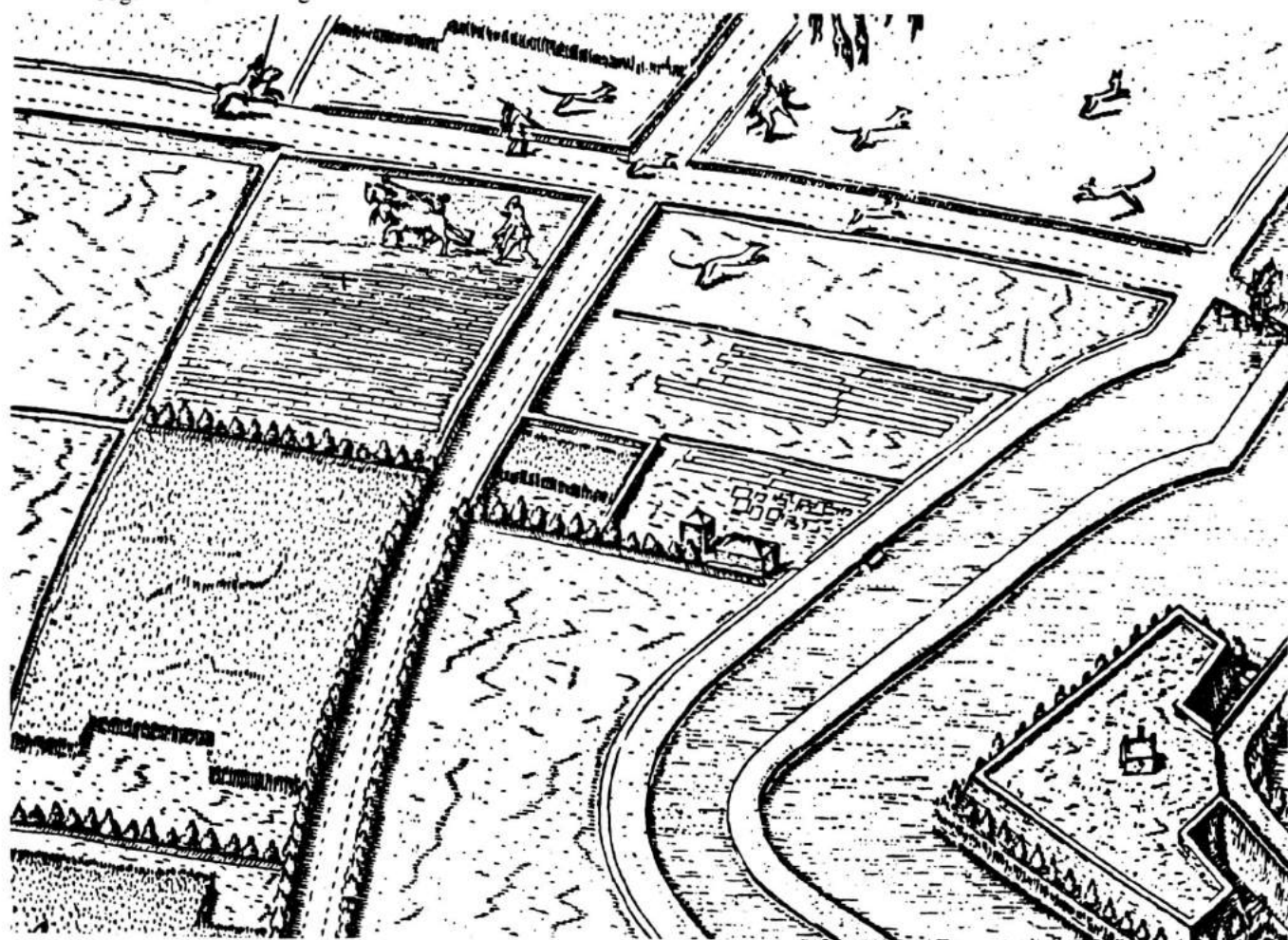
In 1832 waren er nog maar elf grutters in Alkmaar over, waarvan zes aan het Lutтик Oudorp.²²

In ons onderzoeksterrein kwamen gorters en brouwers naast elkaar voor. Hun geschiedenis weerspiegelt een deel van de algemene ontwikkelingen. In de 18de eeuw raakte bijvoorbeeld de gortertij in B248b geheel in verval en ook de aangrenzende gortertij B248c daalde zeer sterk in waarde. De brouwerij in B248a bezat uiteindelijk alle achtererven en erven aan de Wortelsteeg.

Aan het einde van de eeuw werden de bedrijven alle beëindigd en kwam er een militair hospitaal. In 1879 werd dit vervangen door de Korenbeurs. Toen dit

Uitsneden uit de kaart van C. Drebbel, 1597: op de zandrug bij Alkmaar staan graanakkers met ploegende en oogstende boeren afgebeeld

gebouw in 1956 door brand verloren ging, ontstond het huidige 'Wortelsteegplein'.

In het vervolg van dit hoofdstuk zullen we eerst de vier panden aan het Luttk Oudorp nader bekijken, te beginnen met het meest oostelijke (B248x), om te eindigen met hun sloop bij de bouw van het Militair Hospitaal en later de Korenbeurs.

HET DERDE HUIS VANAF HET HOEKHUIS (B248x)

Gorterij Het Bonte Paert

De eerste gegevens over dit pand komen uit 1552 en 1553, wanneer Walich Jansz er een gorterij heeft. Hij werd in 1553 aangeslagen voor een huurwaarde (een onroerend goed-belasting) van *f* 10, hetgeen duidt op een redelijk groot huis.²³ Hij woonde en werkte er dan vermoedelijk al enige tijd. Hij werd namelijk in 1538, afkomstig uit Winkel, ingeschreven als poorter van Alkmaar. Hij huwde omstreeks 1540 met Guurt Jans uit Ursem. Ook zijn broers Pieter en Zyger (Zeger)²⁴ vestigden zich in 1546 te Alkmaar. Pieter woonde eveneens aan het Luttk Oudorp en was houtkoper.

Na het overlijden van Walich, in 1555, bleef het bedrijf in handen van zijn weduwe, die hertrouwde.²⁵ Volgens een vermelding in haar testament, moest haar jongste zoon, Jonge Jan Walichsz, zich in 1572 nog beraden over de vraag of hij de gorterij voor een bedrag van *f* 1000 uit de boedel zou overnemen. Uiteindelijk deed hij het toch. Na zijn overlijden in 1595²⁶ zette ook hier wederom de weduwe het bedrijf voort,²⁷ totdat haar zoon Walich Jansz het kon overnemen.²⁸

In 1632 kocht deze Walich het buurpand B248a. In de akte wordt zijn zoon Gillis

vermeld als eigenaar van B248x. We vermoeden dat Gillis Walichsz het bedrijf van zijn vader had overgenomen en dat Walich vervolgens in het huis ernaast ging wonen.²⁹

In 1648 werden het huis, erf, de schuur en gorterij met gereedschappen door Gillis' weduwe en kinderen verkocht aan een korenkoper. In deze akte draagt het de naam Het Bonte Paert. Drie jaar later verkocht hij het aan de eigenaren van - B248a. Vervolgens werd het pand, samen met B248a, afgebroken en verrees de brouwerij De Drie Ruyten op het dubbelperceel. Sindsdien waren beide erven verenigd.

HET TWEEDE HUIS VANAF HET HOEKHUIS (B248a)

Houthandel De Drie Vergulde Berryen

In 1552 bevond zich op het perceel een woonhuis, gezien de huurwaarde van *f* 10 niet onaanzienlijk, dat werd bewoond door Pieter Pietersz, schipper. Het is niet bekend of deze ook eigenaar was. Het jaar daarop was de eigenaar een andere schipper, Gerrit Jansz.- het is dan niet verhuurd en mogelijk woonde Gerrit er toen ook.

In 1561 waren de twee percelen in het midden van ons onderzoeksterrein (B248a en B248b) samen in gebruik als een houttil en een woonhuis. De houttil (B248b) was toen het eigendom van Anna Pieters, de weduwe van Dirck Ysbrantsz. Zij woonde verderop aan de gracht. Het huis B248a was toen het eigendom van haar zoon Cornelis Dircksz. Vermoedelijk hoorden de houttil en het huis voorheen bij elkaar en waren zij na de dood van Dirck in de boedelscheiding gesplitst. Cornelis Dircksz was gehuwd met Aeche Garbrantsdr Comans, van een zeer welge-

stelde Alkmaarse familie (haar vader Garbrant Cornelisz Comans was lakenkoper; een van haar broers, Claes Garbrantsz Comans, was brouwer in De Burg op de Voordam).³⁰ Korte tijd later zou Cornelis Dircksz ook B248a erven. In 1568, kort na het overlijden van Cornelis Dircksz, hertrouwde zijn weduwe met de houtkoper Jan Reyersz alias Jan Vaer (zoon van de schipper Reijntje Miesz). Het bedrijf werd door hen voortgezet. Na het overlijden van haar tweede echtgenoot huwde Aechte andermaal een houtkoper, Cornelis Claesz Limmen. Deze bijnaam duidde kennelijk op zijn plaats van herkomst. In 1578 overleed Aechte. Daarop ging het huis B248a in de erfboedel van haar kinderen³¹ en werden de beide kavels gescheiden. Cornelis Claesz bleef wonen bij B248b, waarop inmiddels een huis was gebouwd.

Het huis B248a werd door de kinderen verkocht aan de houtkoper Claes Claesz.³² In de akten had het huis vanaf die tijd de fraaie naam 'De Drie Vergulde Berryen' en de volgende eigenaars, die er ook woonden, voerden 'Berryen' of 'Drieberryen' als bijnaam. Claes Claesz was in 1576 als poorter ingeschreven, afkomstig uit Akersloot en was gehuwd met de dochter van een houtkoper.³³ Hij voerde zijn houthandel niet meer bij huis uit, maar was eigenaar van één van de houtwerven op het zojuist aangelegde Heilighland (een van de andere houtwerven was van zijn schoonfamilie, Comans). Overigens heete dit terrein oorspronkelijk de Deventer houtmarkt. Dit is dezelfde naam als de grote houtwerven bij Amsterdam en verwijst naar de grootste houtstapel in die tijd bij Deventer. Zijn zoon Claes Claesz zette de houthandel na het overlijden van zijn vader voort (vanwege de naamsovereenkomst is de datum niet duidelijk),³⁴ en vervolgens erfde diens

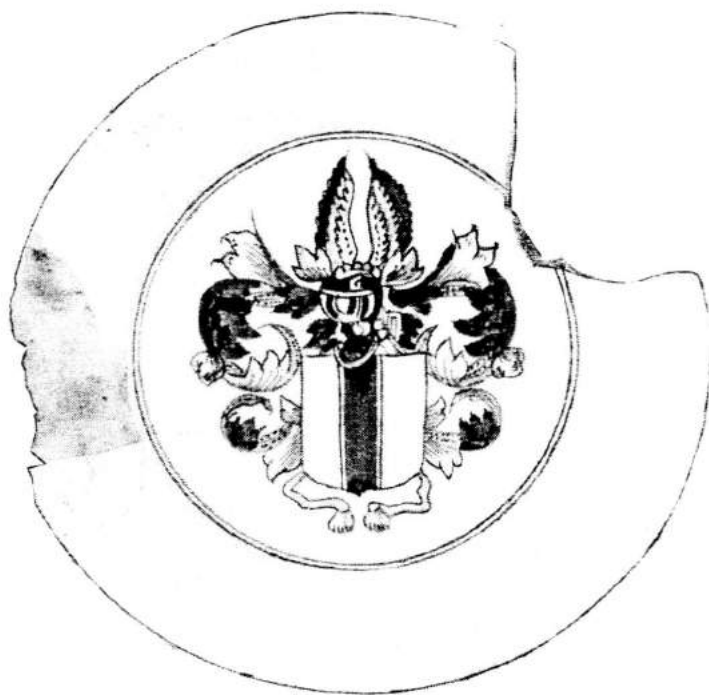
zoon Cornelis Claesz Drieberryen later weer het woonhuis. Tenslotte zou de weduwe van deze Cornelis het in 1632 van de hand doen.³⁵

De koper was de buurman ten oosten in B248x, de welgestelde gorter Walich Jansz. De verkoopprijs van f 4487 was binnen een half jaar afbetaald! Zoals hiervoor al vermeld, ging Walich er waarschijnlijk wonen naar aanleiding van de overname van de gorterie (B248x) door zijn zoon. In 1641 verkocht Walich het voor f 4850 aan de moeder van zijn schoonzoon, een inwoonster van Amsterdam³⁶ - wellicht mocht hij er blijven wonen. In 1645 ging het huis voor maar liefst f 6000 naar kapitein ter zee Jan Warnaers Capelman,³⁷ die het vervolgens vier jaar later verkocht voor de prijs van f 5700.

Brouwerij De Drie Ruyten

Koper in 1649 was Matthijs Marcelis Aldenhoven, brouwer. Marcelis had samen met de gebroeders Kessel (zeer vooraanstaande Alkmaarders, o.a. burgemeesters) sinds 1629 op het Verdrunkenoord een brouwerij.³⁸ In 1649-1651 verplaatste hij zijn brouwersactiviteiten naar ons onderzoeksterrein, waarbij tevens de naam mee-verhuisde: De Drie Ruyten. Hij verkocht zijn brouwerij op het Verdrunkenoord en de nieuwe eigenaar hiervan gaf deze de naam 'De Starrekroon'. Dit moge een waarschuwing zijn om bij historisch onderzoek niet zonder meer van huisnamen uit te gaan want deze kunnen dus verhuizen.

Marcelis was een belangrijke zakenrelatie van een andere brouwer, Samuel Loth. Gezamenlijk kochten zij ook de buurpanden van het pand B248a: in 1649 kamer B248h (f 800) en in 1651 B248x

Faience bord met het wapenschild van Delft (1640 - 1675) uit beerput 3 (beerlaag ca. 1620 - 1680). Delft was destijds één van de belangrijkste brouwerssteden in Nederland. Wellicht is er een connectie met brouwer Samuel Loth. Helaas zijn hier geen directe bewijzen voor.

(f 4050). In totaal gaven ze dus f 10.550 uit om de gebouwen in handen te krijgen! Op de kaart van 1660/1673 staat een groot dwarspand (met de kap parallel aan de straat) afgebeeld ter plekke van B248a+x. In de koopakte van 1651 wordt omschreven dat het pand was 'ge-approprieerd tot brouwerij'. Waarschijnlijk hebben Marcelis en Loth in deze tijd de beide huizen gesloopt om dit gebouw neer te zetten. Het dwarspand heeft aan weerszijden een steeg. De oostelijke steeg is nog herkenbaar in het Hospitaal op de kaart van 1820- mogelijk stond toen nog een deel van de oude brouwerij overeind.

In het hoekpand aan de achterzijde van de steeg (B248h) zou de turfschuur van het bedrijf gevestigd worden.

Dit pand was mogelijk ooit een kroeg, te oordelen naar een akte uit 1595. Het is een zogenaamde bestekbrief, een overeenkomst met een brouwerij aangaande de vaste afname van bier, waarbij het bier op afbetaling is geleverd. Hendrick Jacobsz Bincken bekent dan f 50 schuldig te zijn aan de brouwster van De Hartshoren te Delft wegens geleverd bier, renteloos onder hem te houden zolang hij van haar blijft bieren. Hij is dan voor 1/5 eigenaar van het huis, de andere eigenaren zijn onbekend. Drie jaar later verkocht Bincken, bierdrager, zijn aandeel in het pand. Het is niet zeker of Bincken zijn bedrijf ook in dit pand uitoefende of elders. Evenmin is duidelijk wat er dan na 1598 mee gebeurde. Op de kaart van Cornelis Drebbel is in 1597 een tamelijk groot huis afgebeeld. In 1660/1673 staat het afgebeeld met een sierlijke tuitgevel. Ook de prijs die in 1650 werd betaald, is aanmerkelijk hoger dan de prijs van een gewone kamer aan de steeg (doorgaans ongeveer een kwart van de nu betaalde f 800).

In 1595 wordt bij B248h als noordbelending (!) de eigenaar van B248a genoemd.

De verklaring is de aanwezigheid van een steeg. Dit is het verlengde van de steeg tussen B248a en -b waarover in de inleiding van dit hoofdstuk is gesproken. Hij liep vanaf het Luttk Oudorp geheel door naar de vesten om vervolgens noordelijk om hoekhuis B248h heen naar de Wortelsteeg af te buigen. Toen men na 1644 de Wageweg doortrok achterlangs de huizen en bedrijven, verdween het laatste deel van de steeg. Het pand wordt in 1650 dan ook omschreven als gelegen op de hoek met de nieuwe straat langs de stadswal.

In 1653 nam Loth het aandeel van Marcelis in De Drie Ruyten over.³⁹ Marcelis startte vervolgens enkele huizen ten oosten in een voormalige gortery (!) weer een nieuwe brouwerij, De Wereld (kad.nrs B242+243+244).⁴⁰

Samuel Loth ging op 3 november 1647 in Alkmaar in ondertrouw met Catharina Schagen.⁴¹ Hij staat daarbij vermeld als jongeman uit Amsterdam⁴² en vestigde zich blijkbaar toen in Alkmaar, vermoedelijk woonden ze na 1649/50 in De Drie Ruyten. Catharina (geboren rond 1620/1625, overl. 1690) kwam uit een voorname familie: op de grafsteen van haar vader (gehuwd in 1619, hertrouwd in 1622) in de Grote Kerk staat de imposante functie van Commissaris Ordinair van de monsterring van 't Noorderkwartier, haar ooms hadden belangrijke functies in het stadsbestuur.

In 1674 vermeldt het cohier van het familieregeld als bewoner van de brouwerij Catharina Schagen, de weduwe van Samuel Loth. Ze is aangeduid als brouwster en wordt aangeslagen voor een jaarinkomen tussen de f 1095 en 1277.

In 1674 verkocht Catharina de helft van de brouwerij aan Adriaan Gerritsz Blaauw molen. In de akte staat een prijs van f 3300 genoemd, maar waarschijnlijk nam hij toen tevens een hoge hypotheek-

schuld mee over. Hij verkocht in 1677 namelijk zijn aandeel voor de prijs van *f* 3000, verhoogd met de helft van 'de oude last' van *f* 8500.

In 1675 verkocht Catharina de andere helft van de brouwerij aan de broers Thijs en Thymon Dircxsz Heppens. Dezen betaalden er *f* 3275 voor maar namen tevens een hypotheeklast over van de helft van *f* 8400. In 1677 voegden de broers de andere helft erbij- de gehele brouwerij had hen dus feitelijk *f* 3275 + 3000 + 8400 (of 8500) gekost.

In 1680 staat Thijs Heppens met zijn vrouw en drie kinderen in het cohier zout-, zeep-, heren- en redemptiegeld vermeld als bewoners. Toen in 1681 Thymon Heppens overleed, verkochten zijn erfgenamen hun helft van De Drie Ruyten aan Reyer Cool van Rotterdam voor *f* 9000. Drie jaar later kocht Reyer Cool samen met zijn broer Abraham Cool ook de andere helft van Thijs Heppens, voor - *f* 8500. De brouwerij was inmiddels dus in waarde gestegen van rond de *f* 15.000 in 1677 naar *f* 17.500. In de akte van 1684 wordt overigens vermeld dat er ook een waterschuit bij de brouwerij hoorde. Bovendien hoorde de waarde van de uitstaande bestekbrieven bij deze prijs, dat wil zeggen de tegoeden die men nog heeft bij de diverse bierstekers en kroegen.

Abraham Cool woonde in Den Haag. De Rotterdammer Reyer Cool vestigde zich in Alkmaar en huwde Maria Longespee. Ook in deze familie waren er brouw-connecties: de twee zusters van Maria (Agnetta en Susanna) waren de eigenaren van bierbrouwerij De Boom.

In 1702 verkocht Maria, inmiddels weduwe en hertrouwd, de helft van de brouwerij voor slechts *f* 5750 aan haar zuster en haar zoon. Zij kocht acht jaar later een kwart weer terug, voor de prijs van - *f* 2350. Het bedrijf is kennelijk inmiddels flink in waarde gedaald: van *f* 17.500

naar *f* 11.500 naar *f* 9.400.

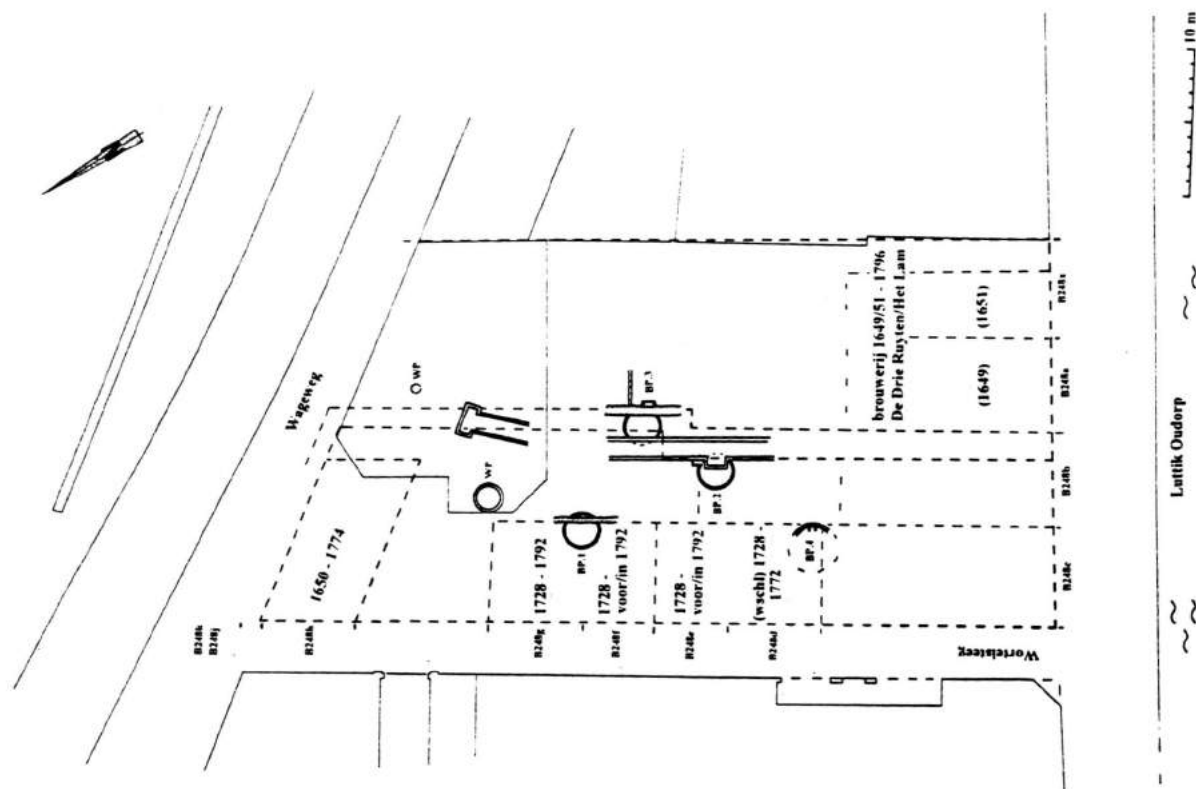
In 1724 werd de gehele brouwerij verkocht voor slechts *f* 4000.⁴³ Niet lang tevoren, in 1720, was de brouwerij getroffen door een brand en vervolgens herbouwd (in 1724 worden de gebouwen in de akte in elk geval beschreven).⁴⁴ Gezien de prijs uit 1724 was het bedrijf wel sterk in waarde gedaald. De fluctuatie in de prijs voor de brouwerij weerspiegelt overigens de algehele achteruitgang van de brouwerijen in die periode. De afzet nam dermate af door de concurrentie van wijn, brandewijn thee en koffie, dat de bestekbrieven vermoedelijk goeddeels door de bierstekers waren afbetaald (de waarde van deze bestekbrieven hoorde bij de prijs van het bedrijf), kortom: het aantal verkooppunten daalde.

Koper van het huis en erf met de bierkelders en zaadzolders, was in 1724 Christiaan Stuurman, onder andere wijnkoper. Hij kocht in 1728 ook het lege erf aan de Wortelsteeg van Gloude Milo - (B248e+f+g). Later blijkt ook een stal op B248d bij de brouwerij te horen (1772)- mogelijk eveneens sinds 1728.

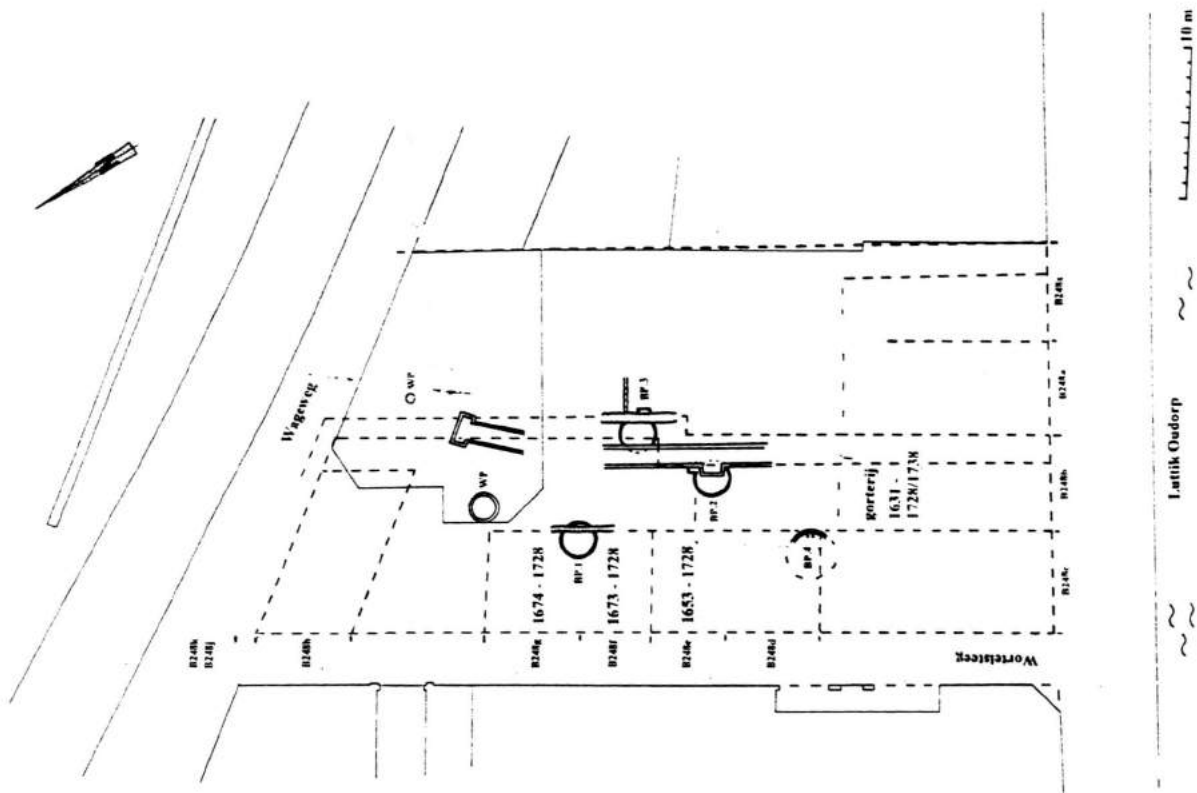
Christiaan Stuurman was een van de meest welgestelde Alkmaarders uit die tijd. Hij werd ook wel een 'groot koopman' genoemd en hij was behalve wijnkoper en brouwer ook olieslager, zoutzieder, distilleerder van brandewijn, azijnmaker en tegelbakker. Eén van de meest bekende ondernemingen van Stuurman was zijn betrokkenheid in de walvisrederij, waarin hij sinds 1722 een belangrijke rol speelde.⁴⁵

In 1730 verkocht Stuurman de brouwerij De Drie Ruyten en kocht daarvoor in de plaats de brouwerij De Boom, waar hij vervolgens naast ging wonen. Het ging in die tijd evenwel hard achteruit met de bierafzet. Vóór 1749 moet De Boom met de produktie zijn gestaakt. In dat jaar

Situatiekaart van de brouwerij De Drie Ruyten / Het Lam, met daarin aangegeven de jaren waarin aangrenzende erven en huizen erbij waren gevoegd.
Schaal 1:500

Situatiekaart van de gorterij op kavel B248b, met daarin aangegeven de jaren waarin aangrenzende erven en huizen erbij waren gevoegd.
Schaal 1:500

wordt namelijk vermeld dat nog slechts vier brouwerijen actief zijn (waaronder Het Lam, voorheen De Drie Ruyten).⁴⁶

Brouwerij Het Lam

Stuurman verkocht het gehele complex van de Drie Ruyten in 1730 aan mr. Gerard Kloek, oud-schepen, voor *f* 5000. Bij de verkoop was ook inbegrepen 1/6 part in de gemene brouwerskamer waar het Collegie van de brouwers van de stad werd gehouden, aan de zuidzijde van de Oudegracht bij de Lutherse Kerk. Mr. Kloek veranderde daarop de naam van de brouwerij in Het Lam. Zes jaar later verkocht hij het weer aan de brouwer Gerrit Aartsen voor *f* 7100, een aanzienlijk bedrag gezien de algehele economische teruggang in die jaren.⁴⁷

Gerrit Aartsen was gehuwd met Maria Klimmer en had een zoon, Wouter.⁴⁸ In 1742 werd zijn jaarinkomen getaxeerd op *f* 1000. In een akte uit 1750 wordt hij vermeld als regent van het Burgerweeshuis. Ook hij was enige tijd actief in de walvisvaart: van 1752 tot 1755 was hij zelfs mede-eigenaar in een rederij samen met Christiaan Stuurman. Gerrit Aartsen overleed voor 1757 en zijn weduwe zou nog hertrouwen voordat zij in 1789 overleed.

De brouwerij werd aanvankelijk nog voortgezet door Wouter Aartsen, die daarnaast nog een aandeel verwierf in een brouwerij aan de Oudegracht.⁴⁹ In 1767 evenwel blijkt de brouwerij Het Lam te zijn beëindigd- het is onduidelijk waar het gebouwencomplex dan nog voor werd gebruikt.

Wouter Aartsen was schepen in 1795 en twee jaar later (Franse tijd) lid van het Committee van Rechtsoefening. De naam van zijn echtgenote is onbekend; hij had

twee dochters, namelijk Johanna (gehuwd met ds Alexander van Harencarspel, predikant te Tiel) en Trijntje (gehuwd met Isaac Arnold van Harencarspel, die in Alkmaar een drukkerij had op de Hoek Langestraat/Houttil). In 1798, het jaar van zijn overlijden, werd Wouter Aartsen nog als brouwer vermeld. Wellicht zette hij de werkzaamheden elders (aan de Oudegracht?) nog enige tijd voort.

In 1796 werd de gewezen brouwerij door Wouter Aartsen verkocht aan het Committee tot de Algemene Zaken van het Bondgenootschap te Lande voor *f* 3530, in die tijd nog een respectabel bedrag. In 1798 en 1799 was men doende om er een hospitaal te maken.⁵⁰

HET EERSTE HUIS VANAF HET HOEKHUIS (B248b)

Van houttil tot woonhuis

Op het perceel van B248b bevond zich in 1553 nog een huis. De eigenaar Wouter Freriks werd toen aangeslagen voor een huurwaarde van *f* 8.

In 1561 was het huis evenwel verdwenen en de eigenaar werd dan ook aangeslagen voor een zeer lage huurwaarde van *f* 4. Inmiddels waren B248a en -b met elkaar verbonden. B248b werd in 1561 omschreven als houttil en schuur, vermoedelijk weinig meer dan een opslagterrein voor hout, behorend bij het huis B248a. Over de eerste eigenaren is hierboven al bericht bij het pand B248a.

In 1577 waren B248a en -b beide nog het eigendom van Cornelis Claesz Limmen. Na de dood van Cornelis' echtgenote in 1578 ging het huis B248a in de erfboedel van haar kinderen en voortaan bleven beide kavels gescheiden.

Cornelis Claesz Limmen was tot 1578 houtkoper. Nog in het jaar van het over-

lijden van zijn eerste vrouw hertrouwde hij met Alyt Fransdr Boon. Zij was de weduwe van Jan Pieters, biersteker in 'De Kit'. Een biersteker is een soort groothandelaar, die onder contract staat met een brouwerij buiten de stad om het bier ter stede te verkopen. Met de Kit wordt de bierstekerij bedoeld, die was gelegen aan het Verdrunkenoord op de hoek Kitsteeg (B654) en genoemd naar een Delftse bierbrouwerij van deze naam⁵¹ (Delft was destijds een van de grootste brouwerssteden in de noordelijke Nederlanden). Cornelis woonde daarna ook in De Kit.

Opmerkelijk is, dat hij desondanks een woonhuis op het erf B248a moet hebben gebouwd. Vanaf die tijd is er immers sprake van een huis op dit erf. In akten uit 1632 en 1641 is bovendien vermeld dat achter het huis, kennelijk sinds 1579, een zomerkeuken had gestaan (hierboven is deze ook reeds ter sprake geweest).

Van 1596-98 werd hij biersteker in De Papegay genoemd- het is onbekend waar dit bedrijf zich bevond. Vanaf die tijd is de naam de Kit uit de bronnen verdwenen- was het bedrijf van naam gewijzigd vanwege een andere leverancier? In 1611 verkocht hij het huis op de hoek Kitsteeg. Inmiddels bewoonde hij al sinds 1606 een huis aan de zuidzijde Langestraat. In 1596 is Cornelis vermeld als regent van het Armenweeshuis. Hij overleed in 1612/1613. Het huis aan het Luttk Oudorp ging naar zijn zoon Claes Cornelisz Limmen, die zich ook wel Rietveld noemde. Deze was in 1577 geboren uit het eerste huwelijk van Cornelis Claesz met Aechte Garbrants Comans.

Claes Cornelisz (1577-1652) was een vooraanstaand Alkmaarder, van beroep zoutzieder en de eigenaar van divers onroerend goed waaronder een buitenplaats in de Zijpe. Uit zijn huwelijk met Eva van Brederode (overl. 1654) had hij drie

kinderen.⁵² In 1617 kwam hij in de vroedschap, nadat hij al in 1612-1617 schepen was geweest (een schepen had een juridische taak en werd voor 2 jaar benoemd, vroedschap was een aanstelling voor het leven, uit de vroedschap werden de burgemeesters gekozen). In 1618 werd hij overigens door Maurits ontslagen, toen deze de vroedschap naar huis stuurde vanwege de godsdienstgeschillen. Voorts was hij Aalmoezenier, in 1610 heemraad in de Zijpe en van 1616-1621 heemraad in de Wieringerwaard.

Claes Cornelisz Limmen erfde onder meer het huis aan het Luttk Oudorp van zijn ouders. Het is niet bekend waar hij woonde, voordat hij in 1613 het huis van zijn vader aan de Langestraat ging bewonen (dit huis zou overigens tot 1696 in de familie blijven). In 1619 werd expliciet vermeld (in een akte betreffende het buurpand B248c) dat het huis eigendom was van Claes Cornelisz maar bewoond door Gerrit Pietersz, zeepzieder. Deze Gerrit was, door zijn huwelijk in 1592 met Guerte Jacobs Bas, de zwager van Pieter van Teylingen Bas maar hij had geen aandeel in diens zeepziederij (enkele huizen ten westen van de Wortelsteeg).⁵³

In 1620 verkocht Claes Cornelisz Rietveld het huis voor het flinke bedrag van f 2400 aan Jan Jansz Janvaer, schipper. Acht jaar later betaalde mr. Cornelis van Teylingen Bas er f 3325 voor. In 1631 ging het huis voor f 3150 naar Jan Thijsz de Groot, gorter, en Claes Dircxsz, zeilemaker.

Het pand is al die tijd, sinds de bouw in 1578/79, uitsluitend als woonhuis in gebruik geweest. Gezien de prijzen die ervoor werden betaald, zal het wel een riantte woning zijn geweest, vermoedelijk voorzien van (minstens) een verdieping en een bakstenen gevel.⁵⁴ De prijzen zijn nog opmerkelijker, wanneer men bedenkt dat

het huis al voor 1619 geen achtererf meer had. In die tijd stond er namelijk inmiddels een mouterij die het eigendom was van de westelijke buurman (B248c), brouwerij De Witte Leeuw. Het is onbekend wanneer dit achtererf in handen van de buurman was gekomen. Mogelijk is er een transactie in de familie-sfeer gedaan: immers, de eigenaar van het hoekpand was sinds 1611 Jacob Claesz Comans-zijn tante was Aechte Garbrants Comans.⁵⁵

In een akte uit 1632 betreffende de verkoop van het buurpand B248a, wordt gesproken van de plaats waar de zomerkeuken van Jan Thijsz voorzaten heeft gestaan. In een akte van 5 oktober 1641 over hetzelfde buurpand wordt aangaande de zomerkeuken verwezen naar een oude overeenkomst van 27 april 1579. Het ligt voor de hand om bij deze zomerkeuken te denken aan een vrijstaand bijgebouw in een achtertuin van huis B248b. Deze zomerkeuken zal zijn verdwenen bij de bouw van de moutschuur, welke evenwel minder ver naar achteren stond (dit kan men concluderen uit het feit dat men nog in 1632 een plaatsaanduiding gaf ten opzichte van de voormalige zomerkeuken en niet ten opzichte van de moutschuur).

Gorterij

Jan Thijsz de Groot, gorter en poorter van Alkmaar, kocht het huis in 1631 samen met Claes Dircksz, zeilemaker en poorter. Zij verwierven dat jaar van hun burens ook de mouterij achter hun huis en stichtten er een gorterij.

In hetzelfde jaar kocht de moeder van Jan de gorterij in het aangrenzende hoekpand. Ze overleed nog datzelfde jaar en het hoekpand kwam aan Jans broer Clement Thijsz. De beide broers hadden derhalve náást elkaar ieder een gorterij!

Mede-eigenaar Claes Dircksz, in 1631 zeilemaker, heet in de akte van 1642 inmiddels ook gorter en blijkt dan in Purmerend te wonen. De broers zouden Claes Dircksz in 1642 uitkopen: Jan nam het aandeel in de schuur over, terwijl Clement het aandeel in het huis kocht.

Tien jaar later verkocht Clement zijn helft aan Jan, die dan eindelijk geheel eigenaar werd van B248b met de schuur. Jan Thijsz woonde er ook met zijn gezin. In 1653 vergrootte Jan Thijsz zijn bezittingen met de voormalige kamer aan de Wortelsteeg B248e, welke later is omschreven als een stal. Op deze wijze verkreeg hij een ontsluiting van zijn bedrijf langs de achterzijde naar de Wortelsteeg. In 1659 was het bedrijf in handen van de weduwe van Jan Thijsz. Haar dochter Hilgont Jans erfde de gorterij in 1673. Zij was gehuwd met een gorter, Jacob Pietersz van Hoorn. Dit illustreert weer het belang van huwelijken binnen een beroepsgroep voor de voortzetting van het bedrijf. Jacob voegde in 1673 en 1674 de lege erven B248f en -g aan het complex toe (B248b+e+f+g).

In 1724 werden zijn zonen Clement en Jan Jacobsz van Hoorn als eigenaren genoemd. In 1727 hadden ze de erfenis opgedeeld en Clement Jacobsz van Hoorn verkocht het jaar daarop de gorterij met bijbehorende erven voor het luttele bedrag van f 340! De koper, Gloude Milo,⁵⁶ ging in het huis wonen maar verkocht de kavels aan de Wortelsteeg nog datzelfde jaar. Tien jaar later deed hij het huis van de hand voor f 775. Het werd niet meer als gorterij vermeld, ook niet bij de diverse verkopen in 1758, 1767, 1769, 1786 en 1789, voor bedragen variërend van f 510 tot f 1650. Kort voor de eeuwwisseling ging het pand uiteindelijk naar de Staat en werd er een militair hospitaal in gesticht.⁵⁷

HET HOEKHUIS (B248c)

Brouwerij De Gryeckse A, later De Witte Leeuw

Het pand op de oostelijke hoek Luttik Oudorp/Wortelsteeg (kadastraal B248c) was vanaf 1561 vrijwel onafgebroken verbonden met de aangrenzende kamer in de steeg (B248d). De enige onderbrekingen waren in 1619-31 en 1728-72.

In 1558 is de eigenaar en bewoner een timmerman, Claes Wybrantsz. Zijn erfgenamen verkochten het huis in 1581 voor f 2200 aan Aelbert Joosten van Medenblick (overleden voor 23/5 1623). Deze stichtte een brouwerij, die in 1601 vermeld staat als De Gryeckse A. In dat jaar voegde Aelbert Joosten de kamer B248e aan de brouwerij toe. Kennelijk is een paar jaar nadien het bedrijf failliet gegaan, want er kwam een nieuwe eigenaar die het in 1606 'bij decreet' (openbare verkoop) had verworven.

De brouwerij ging in 1606 over in handen van Jacob Claesz Comans, die de naam veranderde in De Witte Leeuw. In de gevel van het gebouw wordt later (1737) nog de aanwezigheid vermeld van een gevelsteen met een leeuw,⁵⁸ hetgeen doet vermoeden dat hij het pand ingrijpend heeft gewijzigd of herbouwd. Hierboven is al geopperd, dat bij deze gelegenheid wellicht de moutschuur achter buurpand B248b kan zijn gebouwd.

Comans voegde in 1616 kamer B248g bij zijn bezittingen (B248c+d+e+g). De kamer B248f hoorde niet bij zijn bedrijf maar mogelijk was het indirect al enige tijd aan de brouwerij verbonden: de eigenaar van 1607 tot 1615 was namelijk een biersteker.⁵⁹

Jacob komt uit een echte brouwersfamilie:⁶⁰ zijn vader Claes Garbrants (de broer van Achte Garbrants Comans in B248a

en -b!) was brouwer in De Burg op de Voordam, welk bedrijf door Jacobs zuster Rijckelant⁶¹ werd overgenomen, en zijn andere zuster Achte was gehuwd met de brouwer van De Swan.⁶² Ook Jacob trouwde in brouwerskringen, in 1605 met Elisabeth Adriaansdr Stuyling- haar broer Maerten was brouwer in De Boom.⁶³ Jacob overleed in 1618- hij werd in de Grote Kerk begraven, waar zijn naam nog op de grafsteen staat naast die van zijn schoonmoeder (overleden 1617) en die van zijn vrouw (in 1642 overleden, toen inmiddels hertrouwd).⁶⁴

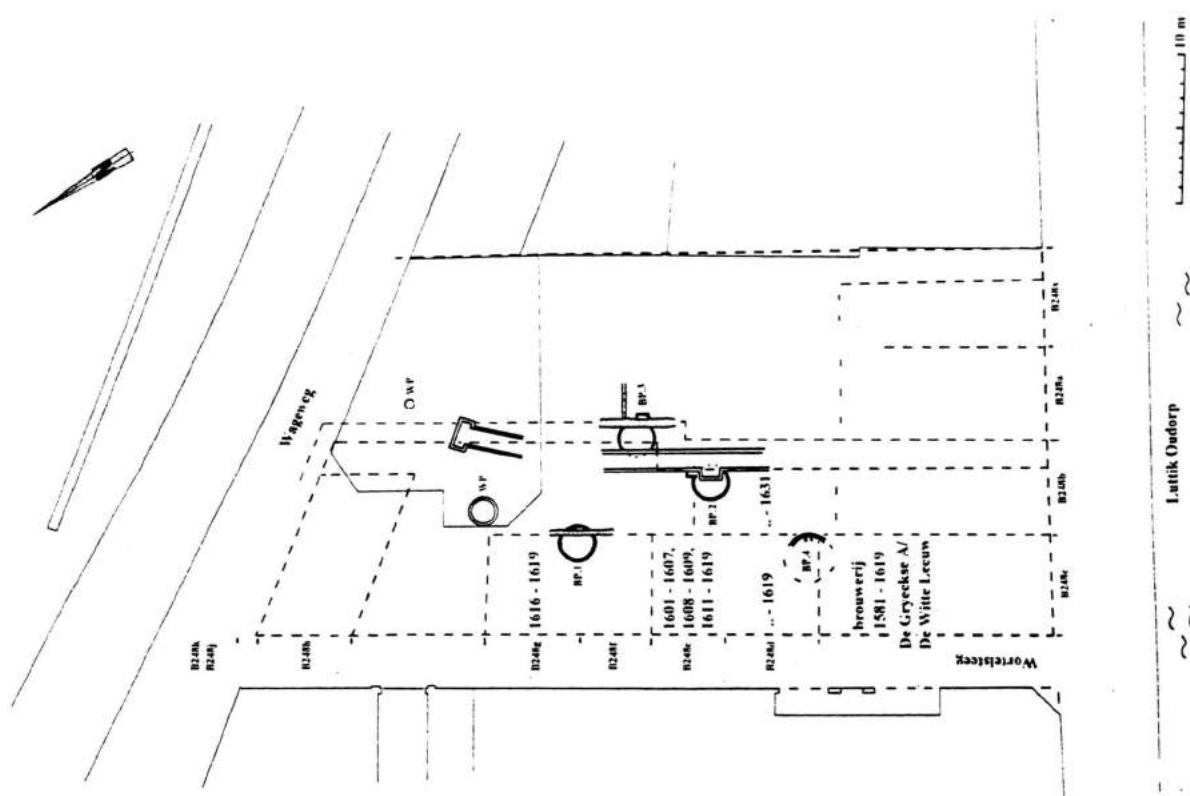
In 1619 verkocht Jacobs weduwe de brouwerij De Witte Leeuw voor f 3300. Zij hield zelf kamers B248d, -e en -g nog in eigendom. De Witte Leeuw wordt dan omschreven als een huis en een mouterij met onder de mouterij een bak van omstreeks 400 ton water. Ook wordt melding gemaakt van een secreteet behorend bij het huis (B248c) en responderende tot wederopzeggen op de Wortelstraat. Deze is in 1992 niet terug gevonden.

Gorterij Het Gemerkte Paard

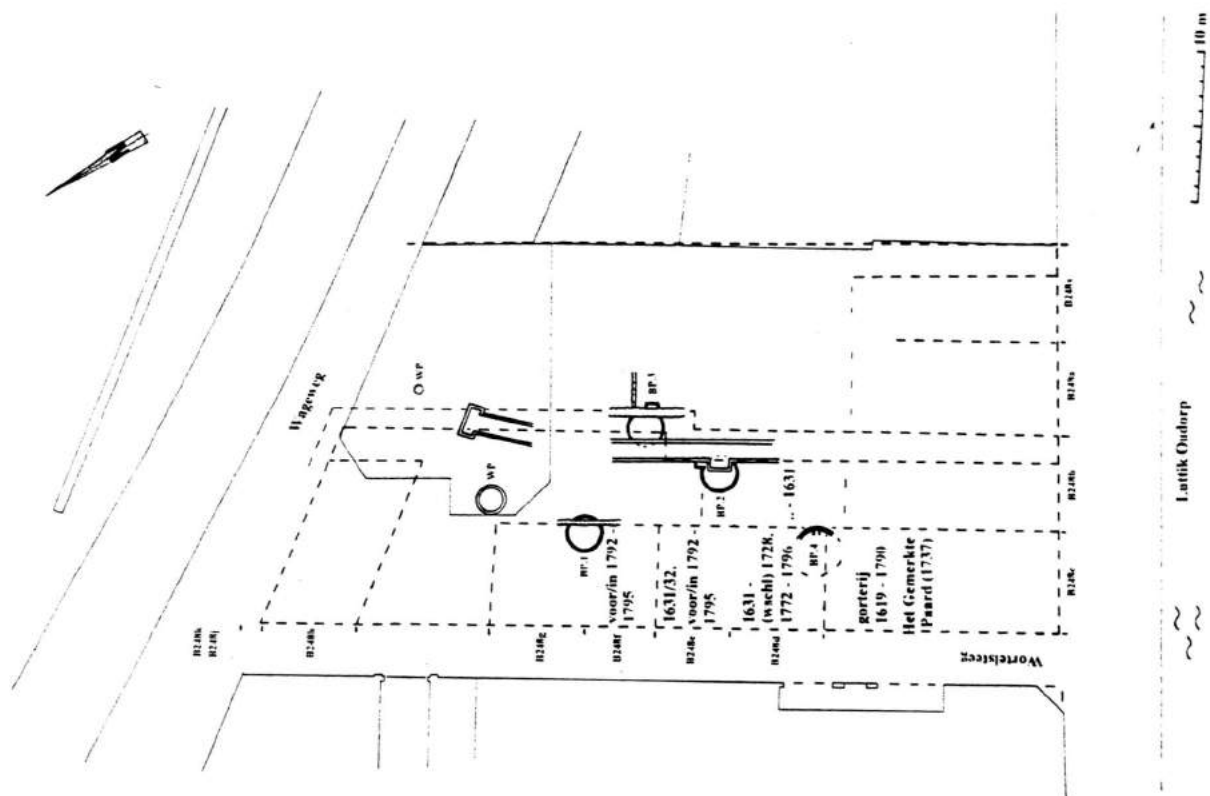
Jan Jansz Wanckel, de nieuwe eigenaar in 1619, was een korenkoper en hij veranderde de brouwerij in een gorterij. In later tijd (1737⁶⁵) blijkt de gorterij de naam Het Gemerkte Paard te dragen- het is niet bekend wie deze naam heeft gegeven en wanneer (hij komt in de akten verder niet voor).

De moutschuur werd schijnbaar pas tussen 1631 en 1642 veranderd in een gorterij. In het eerstgenoemde jaar werd het nog een moutschuur genoemd, in 1642 werd vermeld dat het 'thans' tot een gorterij was gemaakt. Wellicht hield Wanckel de mouterij in bedrijf als nevenactiviteit bij zijn gorterij (in het hoekpand of in kamer B248d) en graanhandel en leverde

Situatiekaart van de brouwerij De Gryeckse A / De Witte Leeuw, met daarin
aangegeven de jaren waarin aangrenzende erven en huizen erbij waren gevoegd.
Schaal 1:500

Situatiekaart van de gorterij Het Gemerkte Paard, met daarin aangegeven de jaren
waarin aangrenzende erven en huizen erbij waren gevoegd.
Schaal 1:500

hij een halfprodukt aan brouwers. In 1630 was er sprake van een watergang van Wanckel, die onder kamer B248d ging. In 1631 werd dit omschreven als vrije waterlozing van de moutschuur naar het Wortelsteegje. Helaas waren de mogelijkheden voor het archeologisch onderzoek in 1992 te beperkt om iets van deze constructies terug te kunnen vinden.

Wanckel was de zoon van de bakker en korenkoper Jan Cornelisz op het Verdronkenoord (huis verkocht in 1604). Jan Jansz had vele huizen in Alkmaar. Het is niet bekend welke hij zelf bewoonde maar het meest waarschijnlijk was dit het grootste huis, verderop op Luttik Oudorp noordzijde (B216), dat in 1593 door zijn vader was gekocht (in 1631 door de erfgenamen verkocht).

Jan Jansz Wanckel overleed in 1630 en het huis met de gorterie en bijbehorende erven kwam in handen van mr. Cornelis van Teylingen Bas, die was gehuwd met Wanckels dochter. Cornelis was de tweede zoon van Pieter Jacobsz van Teylingen Bas, die enkele huizen ten westen van de Wortelsteeg een zeepziederij had opgericht (waarover meer bekend is door het historisch onderzoek aansluitend op de opgravingen van de Wortelsteeg-westzijde in 1991⁶⁶). Hij was meester in de rechten (blijkbaar was de genoten opleiding een alternatief voor het feit dat zijn oudere broer de zeepziederij zou overnemen) maar als beroep staat korenkoper in de stukken vermeld. Cornelis had ook bestuurlijke functies als raad en als burgemeester. In 1628 kocht Cornelis het huis B248b, denklijk met de bedoeling om naast zijn schoonvader te wonen. Toch zou hij deze bezittingen, verworven door aankoop en vererving, in 1631 alle van de hand doen.

Het hoekhuis met de mouterij en kamer

werd gekocht door Aaff Jans Wanckel (familierelatie met Jan Jansz Wanckel ?-onbekend), weduwe van gorter Thijs Clementsz. Kort tevoren had haar zoon Jan Thijsz samen met ene Claes Dircxsz het huis B248b gekocht. Aaff kwam nog datzelfde jaar te overlijden en haar vier kinderen (behalve Jan Thijsz ook Clement Thijsz, Nellitgen Thijssen en Aefgen Thijssen) erfden gezamenlijk het hoekpand met de mouterij en de kamer - (B248c+d). In 1631 kochten Jan Thijsz en Claes Dircxsz van de andere erfgenamen hun aandeel in de voormalige mouterij achter hun huis B248b en stichtten er een gorterie.

Clement zette in het hoekpand de gorterie voort en hij woonde er waarschijnlijk ook. Jan en Clement waren Doopsgezinde gorters en de familie de Groot had later banden met Graft-De Rijk, waar veel Doopsgezinden verbleven. Clement had ook aandelen in een oliemolen, een neventak van de grutterij (bewerking van raapzaad en koolzaad). Na het overlijden van Clement werd het hoekpand in 1659 verkocht door de erfgenamen (van Aaff Jans Wanckel).⁶⁷

De koper in 1659 is Thijs Jansz, gorter, die er ging wonen.⁶⁸ Waarschijnlijk was hij een zoon van Jan Thijsz, dus de broer van Hilgont Jansz in B248b. Thijs was omstreeks 1670 leraar (d.w.z. voorganger in de eredienst) van de Waterlandse Doopsgezinden in Alkmaar. In 1669 kocht hij ook een kamer aan de overzijde van de Wortelsteeg, vermoedelijk voor opslag of stalling.⁶⁹ Hij werd begraven in de Grote Kerk waar zijn grafsteen nog te vinden is.⁷⁰

Zijn bezittingen werden geërfd door zijn dochter Ariaantje, gehuwd met Claas Witsmeer (ca 1655-1710). Hun erfgenaam Pieter Claesz Witsmeer (in 1708 gehuwd met Immetje Jans Schagen en overleden 1769⁷¹), in de stukken vermeld

als gorter en boer, blijkt er later te wonen.⁷² In 1714 had Pieter nog twee kamers aan de overzijde van de steeg gekocht, waarvan er één als gorteriej diende.⁷³

Pieter verkocht in 1753 het hoekpand met de kamer aan de overzijde van de steeg aan Reynier Jansz Rijts (de beide andere kamers aan de westzijde had hij al in 1743 en 1744 verkocht aan Emanuel Ras⁷⁴). Alles tezamen ging voor slechts *f* 500 van de hand. Dit kan een afspiegeling zijn van de economische depressie uit die periode maar de waarde is dan toch nog wel erg gering. Rijts voegde in 1772 het aangrenzende pandje B248d, dat inmiddels het eigendom was van de burenen die het als koestal gebruiken, weer bij het hoekhuis.

Het huis met de gorteriej en de koestal, alsmede de kamer aan de Wortelsteeg-westzijde, gingen drie jaar later voor *f* 1000 naar Hendrik Jan Reinst. In 1786 verkocht deze alles aan Felten Johannes Veltens te Buiksloot, die er het verbazingwekkende bedrag van *f* 4300 voor neertelde (staat er in de akte een nul teveel?). In 1790 ging het voor *f* 310 naar het Grutters College, dat het datzelfde jaar overdeed aan Gijsbert Rensis onder voorwaarde dat deze er geen gorteriej in mocht bedrijven. Uiteindelijk verkocht deze het in 1796 aan het Committee tot de Algemeene Zaaken van het Bondgenootschap te Lande voor *f* 700, die het aan het militair hospitaal voegde.

HET HOSPITAAL, EN DAARNA

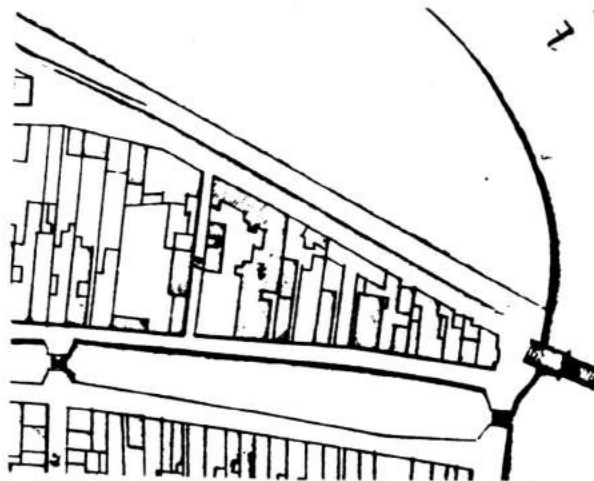
In 1793 had de Franse Nationale Assemblée de oorlog verklaard aan Engeland en aan de Republiek der Verenigde Nederlanden. In 1794 vielen de Fransen de Nederlanden binnen en in januari 1795

volgden op de capitulatie van de provincie Utrecht overal in het land politieke machtswisselingen. In Alkmaar, waar reeds in 1786-1787 een poging tot het afzetten van het bestuur was mislukt (het Oranjevendel van de schutterij was toen tijdelijk omgedoopt geweest in Rodevendel), werd op 19 januari het stadhuis bezet en daags daarop werd een vrijheidsboom ervoor geplant. Enkele dagen na de omwenteling in Alkmaar arriveerden de Franse troepen, welke aanvankelijk ingekwartierd werden bij burgers in huis. In de loop van 1795 en 1796 werden voorzieningen getroffen voor deze militairen. Een gedeelte van het Tuchthuis (in het voormalige Oude Bagijnhof ten westen van de Grote Kerk) met enkele aangrenzende huizen werd als kazerne ingericht. Desondanks kwam het in de woelige jaren die volgden, nog regelmatig voor dat de troepen bij de bevolking in huis moesten worden ondergebracht.⁷⁵

Als Militair Hospitaal werd in eerste instantie in 1795 het R.K. Weeshuis aan het Verdrunkenoord (de voormalige brouwerij De Starrekroon, sinds 1771 weeshuis) ingericht. In juli 1796 werd ernst gemaakt met de stichting van het militaire hospitaal bij de Wortelsteeg, toen de diverse panden daartoe werden aangekocht. In 1798 en 1799 was men bezig met de verbouwing van de voormalige brouwerij Het Lam. Inmiddels was het Hospitaal vanuit het R.K. Weeshuis in 1798 overgebracht naar de Wortelsteeg (in 1818 zou het R.K. Weeshuis herbouwd worden- het pand staat er nog steeds, nu als huisvesting voor Provadja).

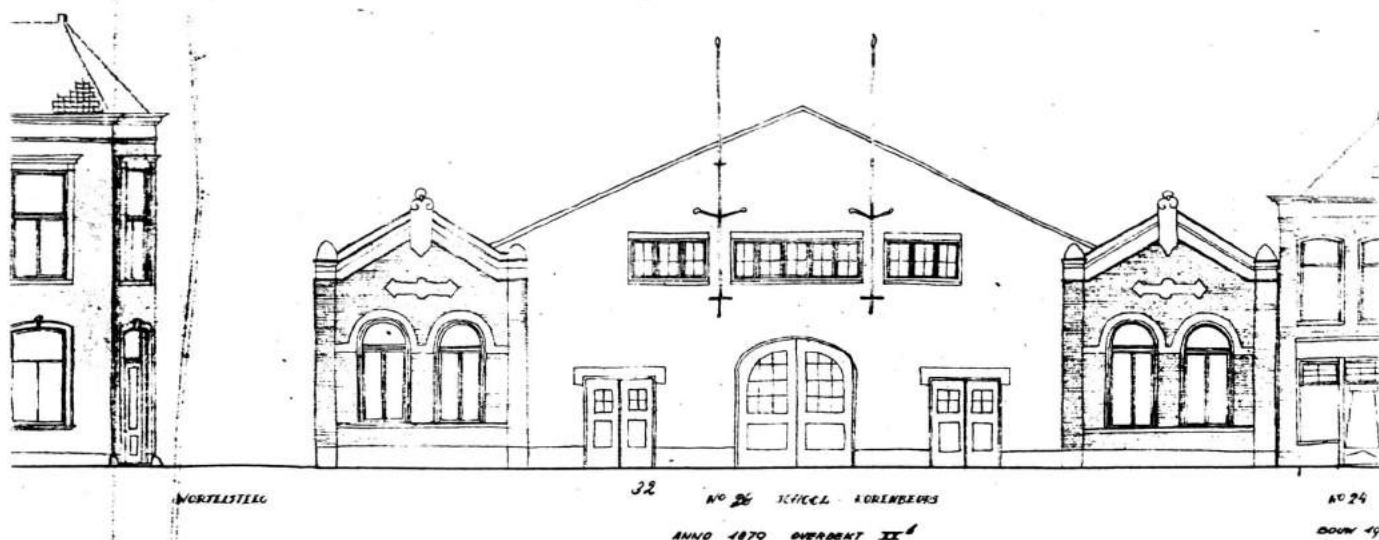
In 1807 kocht men ook de percelen aan de Wortelsteeg erbij (B248e+f+g+h), toen nog bebouwd met twee stallen.

In 1811 werd het Burgerweeshuis (westzijde hoek Doelenstraat/Nieuwesloot) ont-

Boven: uitsnede uit de kaart van S.P. van Diggelen, opgemeten in 1820 en in druk verschenen in 1823. De 't' verwijst naar 'Hospitaal'

Onder: prent van de Korenbeurs kort na de oplevering (Regionaal Archief Alkmaar)

Boven: gevelopmeting van de overdekte Korenbeurs, getekend door de architecten A. Warners en G.M.G. Bakker voor het Rijksbureau voor de Monumentenzorg, 1944/45

Onder: Het 'Wortelsteegplein' in 1997

ruimd en veranderd in een militair hospitaal⁷⁶, in 1816 werd het een kazerne (tot 1858). In 1823 was er sprake van de sloop van een militaire Infirmierie op het Eiland- er was dus nog een derde militair hospitaal.

Kennelijk zette men tevens het hospitaal bij de Wortelsteeg voort. In 1832 was het Hospitaal het eigendom van de stad- het is niet duidelijk of men het toen nog specifiek voor militairen gebruikte. In 1820 zijn op de kaart van Van Diggelen de ziekenhuisgebouwen weergegeven ter plekke van de vroegere brouwerij Het Lam en is er een open ruimte ter plekke van de vroegere huizen B248b en -c ernaast. Blijkbaar heeft men in 1798-99 de voormalige brouwerij verbouwd en vervolgens de andere opstallen gesloopt. Aan de Wortelsteeg is ongeveer ter plekke van de vroegere erven B248e+f+g in 1820 bebouwing weergegeven. Wellicht waren dit nog de beide pakhuizen of stallingen, die in de koopakte van 1807 werden vermeld (dit zouden dan dezelfde kunnen zijn als de twee stallen op B248e en -f, vermeld in de koopakte van 1795, gebouwd na 1728). Hierbinnen bevond zich in 1832 een aparte ruimte als brandspuit-huisje (kadastraal B249) voor de stalling van één van de stedelijke bluspompen.⁷⁷

Het Hospitaal werd verlaten in 1863 en daarna gesloopt.⁷⁸ In 1879 bouwde men er de Korenbeurs. Daarvoor werden aan de Wortelsteeg het brandspuitenhuisje gesloopt alsmede de zaadragerskamer en een wagenhuis (mogelijk nog de oude gebouwtjes van B248e+f).

De Korenbeurs werd gebouwd naar aanleiding van een verzoek van de Kamer van Koophandel een jaar eerder. In die dagen was er op de marktdagen aan het Luttik Oudorp nog steeds een drukke handel in granen en peulvruchten. Het gebouw bestond in wezen uit een eenvoudi-

ge U-vormige overkapping rondom een open binnenplaats, aan de zijde van het Luttik Oudorp afgesloten met een smeedijzeren hek. Aan de kant van het Luttik Oudorp waren gevelstenen aangebracht met DEC en 1879 erop (het gebouw werd echter pas in februari 1880 opgeleverd).⁷⁹ Bij de bouw vond men een oude waterput die nog zulk goed drinkwater leverde dat de stad er een openbare waterpomp op plaatste. Het is goed denkbaar dat dit de gemetselde waterput was, die in 1991 in de noordwesthoek van het plein te voorschijn kwam. Het was een grote waterput met een diameter van circa 2.0 meter inwendig. Het ligt voor de hand om de aanleg van de put te relateren aan de bierbrouwerij (B248a+h).

In 1896 werd de botermarkt naar de Korenbeurs verplaatst en in 1909 ook de eiermarkt.⁸⁰ In 1930-31 werd ook de binnenplaats van de beurs overkapt.⁸¹ De grote hal huisvestte na de Tweede Wereldoorlog een tapijtfabriek. Toen deze in 1956 afbrandde, ontstond het plein.⁸²

NOTEN

1. Zie: Bitter 1995 (onderzoek Wortelsteeg-westzijde); Bitter, Dijkstra, Roedema en Van Wilgen 1997 (onderzoek Langestraat 113, 115/117 en 119). Hierin treft men ook een nadere toelichting aan op de opzet van het Historisch Kadaster en de werkwijze van het bronnenonderzoek.
2. Bitter 1995.
3. Bitter 1995, p.14-16.
4. Zie o.a. Fasel 1981a en 1981b.
5. N.B. Verderop zullen we in dit rapport nog bekijken of de beide beerputten destijds ook door de bewoners van B248b resp. -a werden gebruikt.
6. Van den Berg 1995, p.25-26.
7. Tussen B248c en -d worden gemene muren vermeld in 1630 en 1631; tussen B248d en -e in 1630, 1631, 1633, 1634 en 1653; tussen B248e en -f in 1607, 1608, 1611, 1623, 1633, 1634 en 1653; tussen B248f en -g in 1607, 1608, 1611, 1615, 1623 en 1630.
8. In de transportakten worden tussen B248g en -h enkele malen evenwel gemene muren vermeld: in 1611, 1615, 1616, 1630. Het is waarschijnlijk dat destijds de klerk bij het maken van een afschrift (onze bron van informatie) onzorgvuldig is omgegaan met standaardformuleringen bij het opstellen van de akte over B248g in 1611. Hij schreef toen 'aan weerszijden op gemene muren' (een zinsnede die honderden malen in akten betreffende andere kamers voorkomt), terwijl alleen de zuidbelending gemene muren had. In 1615, 1616 en 1630 heeft men de fout vanuit de aankomst-akte dan overgeschreven. In de akte over B248g van 1567 staat geen gemene muur met B248h vermeld. In alle akten betreffende B248h ontbreekt consequent de aanduiding over gemene muren (1595, 1598, 1604, 1613, 1650). In 1674 is B248g inmiddels leeg erf geworden.
9. Fasel z.j. Kroniek, p.46-52.
10. In het H.K.A.2 staat deze naam in akten in de jaren 1564, 1567, 1568, 1574, 1575, 1581, 1596, 1601 en 1607.
11. Fasel z.j. Kroniek, p.51.
12. Van den Berg 1995, p.46 (B207-a).
13. Bernet Kempers z.j. (de wanmolen op p.32 en 40); *Gids Rijksmuseum voor volkskunde het Nederlands Openluchtmuseum*, Arnhem 1982, p.94-96.
14. Zie Kistemaker en Van Vilsteren 1994 p.63-64 en 84. Ook werd wel eens een windmolen hiervoor gebouwd.
15. Zout was een belangrijk conserveringsmiddel. De opkomst van de zoutnering bij Alkmaar en de bouw van grote zoutketen eind 16de en begin 17de eeuw valt samen met:
-in de late 16de en eerste helft 17de eeuw: de opkomst van de kaasproductie gekoppeld aan verbeterde technieken om (met zout) de korst te maken (zie Bieleman 1992, p.61),
-in de 16de en 17de eeuw: de groei van de vetweiderij met aanvoer van Deens slachtvee voor de produktie van pekelvlees (Bieleman 1992, p.62-63),
-de opkomst van de verwerking van haring aan boord van de vissersschepen.
16. Reeds in de 15de eeuw was er een omvangrijke export van boter en kaas vanuit Alkmaar, onder meer langs Kampen de IJssel op (Bieleman 1992, p.57). In de loop van de 16de eeuw legden de Hollandse boeren zich toe op de kaas, terwijl de Friezen met name boter produceerden.
17. Bieleman (1992, p.72) noemt bij de groenten-teelt vooral mosterd, mierikswortel, koriander, kanariezaad en veel uien, wortelen en pastinaken (witte peen).
18. Zie Bieleman 1992, p.75-76.
19. Een beschrijving van wanmolens en waaiers geeft Bernet Kempers z.j. p.32 en 40.
20. In het H.K.A.2.
21. Fasel z.j. Kroniek, p.45. Hij citeert de aantekeningen die door Eikelenberg waren gemaakt uit de klacht.
22. Zie de Kadastrale Atlas van Noord-Holland 1832, deel 2: Alkmaar (Haarlem 1990).
23. Vergelijk Van den Berg en Van Zanden 1993, Tabel 6.

24. Hun vader was Jan Walichsz. Deze en verdere gegevens: in H.K.A.2.
25. In dat jaar wordt aan zijn drie kinderen Oude Jan, Marytgen en Jonge Jan als vaders bewijs (erfenis) f 1020 bewezen, onder verband van land te Ursem (WK 13 fol.160). Beide ooms waren present. Moeder Gerrit Jans hertrouwde Quirijn (Krijn) Harcx schoenmaker, die enkele huizen westelijker op het Luttk Oudorp woonde (Van den Berg 1995 p.26-27: de opgraving in 1991 leverde zelfs wat schoenmakersafval op-Bitter 1995 p.16-17, spoor 2/3F). De kinderen bleven in de gorterie. Ook Marytgen huwde in 1564 met een gorter.
26. Zijn grafsteen bevindt zich nog in de Grote Kerk (Noordergang 297). Bloys van Treslong Prins en Belonje 1928, p.97 nr.180.
27. Zij bewoonde het in 1599 nog.
28. De akte uit 1599 in de bijlage dient voor het vastleggen van de erfenisafhandeling. Hierin de namen van de kinderen.
29. De genealogie van de Walichs is te herleiden uit een akte uit 1648 (zie de bijlage). Merk op, dat de huwelijken vaak gorters in buurpanden aan elkaar verbonden, bijvoorbeeld bij Griet Jans en Guyert Jans.
30. Genealogie van de familie Comans bij Bloys van Treslong Prins en Belonje 1928, p.210.
31. De kinderen van Aechte waren Cornelis Cornelisz, Jan Jansz, Sybrich Jansz, Rijckelant Cornelisdr en Claes Cornelisz.
32. Mogelijk waren er familiebanden met de verkopende partij maar dit is niet duidelijk.
33. Zijn echtgenote, Marytgen Jacobs, was de dochter van de houtkoper Jacob Danielsz en Trijn Jansdr. In 1580 was Claes weduwnaar en vader van twee minderjarige kinderen, Jacob (ca 1579-na 1598) en Claes (ca 1580- overleden tussen 1620 en 1624). Bron: WK 15 fol. 42-43, en WK 16 fol. 181-181v.
34. Na het overlijden van zijn eerste vrouw Aeltje Jans, hertrouwde hij met een buurmeisje ten westen van de Wortelsteeg, Maritgen Pieters Schepie, dochter van Pieter Jansz. Zie Van den Berg 1995, p.46 (kad. B207-b, het tweede huis vanaf de hoek). Zie voorts de genealogie in de bijlage bij de transportakte van 1582.02.14.
35. Tussen 1628 en 1631 ging het bezit over in handen van Cornelis' weduwe Alyd Warnaers Capelman, die in of voor 1631 hertrouwde met Jan Olbrantsz van der Molen. Zij verkochten de houthandel in 1632, slechts een paar maanden nadat de boedelscheiding definitief was geregeld.
36. Koopster was Dirckie Jacobs, weduwe van Wouter Gerritsz Leyten, woonachtig in Amsterdam. Hun zoon, Gerrit Wouters Leyten, was gehuwd met een dochter van Walich, Trijn.
37. Deze was (toevallig?) de jongere broer van Alyt Warnaers Capelman, de eigenares van vóór 1632 (zie de genealogie in de bijlage bij de transportakte van 1649.04.29).
38. Dit is nu de lokatie van Provadja.
39. Zie de bijlage. De gevonden transportakte omvat kennelijk niet de gehele overdracht, mogelijk was een deel reeds eerder aan Loth overgedragen. De gehele transactie kan wel eens uiterst gecompliceerd zijn geweest, bijvoorbeeld met betrekking tot de bestek brieven voor leveranties aan bierstekers en dergelijke. Bovendien begon Marcelis tegelijkertijd ook weer een nieuwe brouwerij.
40. Bron: H.K.A.2. Marcelis verkocht De Wereld in 1669, een jaar voor zijn dood. De brouwerij staat op de kaart van 1660/1673 als een T-vormig complex met aan de noordzijde (de liggende balk van de T) een immens groot pakhuis, volgens de bronnen 5 verdiepingen hoog.
41. Genealogische gegevens bij Bloys van Treslong Prins en Belonje 1928 p.84, 93 en 94 (meer over de familie van Catharina ook op p.109, 197 en 199).
42. Zijn moeder was Elsje Cornelis, zijn vaders naam is onbekend.
43. In de akte staat een groot aantal genealogische gegevens.
44. Fasel z.j. Kroniek p.91.
45. Hieraan heeft Dekker onlangs een fraai en lezenswaardig boek gewijd: Dekker 1995.

46. Dekker 1995, p.26 en 30. De andere brouwerijen waren toen Het Zwaard, De Starrekroon en Het Fortuijn.
47. Zie Lesger 1986, p.51, voor dalende huren voor woningen in Amsterdam als gevolg van een economische depressie. Oorzaken voor de depressie worden door hem gezocht in stijgende graanprijzen en stagnatie in de handel en scheepvaart. Hij gaat kennelijk voorbij aan het effect van de veepest-epidemieën die in 1713-20, 1744-65 en 1768-86 een groot deel van de Hollandse rundveestapel troffen (zie b.v. Bieleman 1992, p.161-164).
48. Biografische informatie deels uit H.K.A.2, deels uit Dekker 1995, p.58.
49. Dekker 1995, p.58.
50. Fasel z.j. Kroniek, p.134.
51. De brouwer van De Kit te Delft was in 1582-1590 Jacob Aeriansz.
52. Bloys van Treslong Prins en Belonje 1928, p.33-34. Tot 1795 hing in de Grote Kerk een wapenbord voor Eva van Brederode, wed. Claes Rietvelt, overl. 28-3-1654. De kinderen waren Agatha, Sara en Nicolaas. De zoon van Nicolaas (x Geertruijt Jans), Frederik Rietvelt alias Houtman, had soortgelijke functies in de Wieringerwaard en de Zijpe als zijn grootvader.
53. Van den Berg 1995, p.28 en 32.
54. Ter vergelijking: in 1611 kocht Willem van der Meer het luxe woonhuis Langestraat 115/117 voor f 2450. Zie Bitter e.a. 1997, p.11.
55. Bloys van Treslong Prins en Belonje 1928, p.210.
56. Wellicht is deze uitheemse naam van Franse herkomst: Claude Milhaud?
57. In eerste instantie was in de Verpondingen het jaartal 1793 gelezen- het is echter waarschijnlijker dat dit 1796 moet zijn.
58. Fasel z.j. Kroniek, p.52.
59. Adriaan Jacobsz Beugel was biersteker van de brouwerij De Passer mette Croon, gehuwd met Neeltge Heijndricksdr (Bloys van Treslong Prins en Belonje 1928, p.194).
60. Bloys van Treslong Prins en Belonje 1928, p.210.
61. Rijckelant, gehuwd met Jan Sijmons.
62. Aechte (begr. 17 aug 1607), gehuwd met Heijndrick Willemsz.
63. Bloys van Treslong Prins en Belonje 1928, p.218-219. De zoon van deze Maerten, Gerrit Stuyling, hertrouwde na de dood van zijn eerste vrouw met Geertruijd (dochter van jhr Geldoph van Vladeracken). Zij was later brouwster van De Starrekroon!
64. Bloys van Treslong Prins en Belonje 1928, p.220 nr.891: grafsteen Middengang 236.
65. Fasel z.j. Kroniek, p.52.
66. Van den Berg 1995, blz.28 en 31-32.
67. Deze erfgenamen waren de nazaten van Jan, Clement en Aafje (=drie van de vier kinderen van Aaff Jans Wanckel, die het in 1631 hadden geërfd- ze waren inmiddels alle vier overleden). Het is onduidelijk wat in 1659 gebeurde met kamer B248d.
68. Cohier Familiegeld 1674.
69. Van den Berg 1995, p.46: B207-3.
70. Bloys van Treslong Prins en Belonje 1928, p.177 (nr.678): de grafsteen (Koor nummer 11) heeft een medaillon met merk V waardoorheen een omgekeerde W en initialen T.I.G.
71. Bloys van Treslong Prins en Belonje 1928, p.76 nr.58: grafzerk Noordergang 90. Op de grafsteen met een graftekst uit 1651 is toegevoegd: P.C. Witsmeer met een merk.
72. Zie de akte van 1716 in de bijlage.
73. Van den Berg 1995, p.46: B207-2 en -1.
74. Van den Berg 1995, p.46.
75. Zie Fasel z.j. Kroniek, p.131-151.
76. Fasel z.j. Kroniek p.149.
77. Wellicht betrof het de pomp die in 1755 als vijfde in de stad was aangekocht en toen was ondergebracht tussen het zakkendragershuis en

de herberg Hof van Holland (zie Fasel z.j. Kroniek, p.109).

78. Uit 1863 dateert een bestek voor de afbraak (RAA, Secretariearchief na 1814: 1791 nr.13). C.W. Bruinvis vermeldt in zijn Catalogus Prentenverzameling uit 1890 onder nr.291 een kaart van de afgebroken Infirmierie uit 1866.
79. Koolwijk z.j. Stadsontwikkeling, p.9-10.
80. Koolwijk z.j. Stadsontwikkeling, p.33 en 48. In 1913 werd voor een jaar op proef de groentenveiling van de tuinbouw- en handelsvereniging Algemeen Belang in de beurs ondergebracht (Koolwijk idem, p.56). Het is niet bekend of dit experiment is voortgezet.
81. In 1910 werden al plannen hiervoor gemaakt maar kennelijk niet uitgevoerd. In 1930 kwam men opnieuw met een plan, dat vervolgens in 1931 was voltooid (Koolwijk z.j. Stadsontwikkeling p. 51, 96 en 99).
82. Koolwijk z.j. Stadsontwikkeling, p. 141. De graanmarkt was inmiddels verlopen door de bouw van groentenveilingen bij de Helderseweg en op het Afgesneden Kanaalvak.

4. DE KERAMISCHE VONDSTEN

Sebastiaan Ostkamp

In dit hoofdstuk worden de vondsten per vondstcomplex beschreven. De catalogus is eveneens ingedeeld per vondstcomplex. Hier kan men de besproken voorwerpen dus op volgorde van de tekst terug vinden.

Voor de vondsten van keramiek en glaswerk wordt in Alkmaar gebruik gemaakt van een landelijk gehanteerde typologie, het zogenoemde 'Deventer systeem'.¹

De typologische codes bestaan uit vier onderdelen:

- een aanduiding van de materiaalsoort,
- een aanduiding voor de hoofdvorm (drie letters),
- een vervolg-code voor een specifieke vorm (cijfer),
- eventueel een letter voor een aanvullende aanduiding.

Nadere toelichting op deze typologische codes is te vinden bij de catalogus.

BEERPUT 1

De vondsten uit deze beerput zijn globaal in twee fasen te scheiden: een 17de- en een 18de-eeuwse. De vondsten uit de eerste fase zijn beperkt in aantal en over het algemeen zeer fragmentarisch. Dit wijst erop dat de beerput is leeggehaald, vermoedelijk omstreeks 1690.

Steengoed

De beerput heeft slechts weinig voorwerpen van steengoed opgeleverd. In de Late Middeleeuwen was steengoed de belangrijkste materiaalgroep onder het drinkgerei, maar in de 18de eeuw was dit product van veel geringer betekenis. Het 18de-eeuwse steengoed staat veelal bekend onder de benaming 'Keulse potten' omdat het van daaruit over een groot deel van de wereld verscheept werd. De productie vond plaats in het Westerwald waarbij het vooral ging om grover keuken- en toiletgerei.² Het steengoed uit beerput 1 behoort tot deze categorie.

Van een kom (type s2-kom-2) bleef

slechts een randscherf met een oor bewaard. Dergelijke kommen konden, te oordelen aan een exemplaar uit het Keulse Kunstgewerbemuseum, van een deksel voorzien zijn.³ Ook een exemplaar uit Bourtange heeft een bijpassend deksel.⁴ Van een deksel is echter in Alkmaar niets gevonden hoewel de afwerking van de rand het wel waarschijnlijk maakt dat er één geweest is. Zonder deksel komen deze kommen ook voor en worden dan vaak als papkom gepubliceerd.⁵ Ze zijn te plaatsen in de tweede helft van de 18de eeuw.⁶

Het tweede steengoed voorwerp is een zout- of zeepbak (s2-pot-9). Het is verwant aan een exemplaar uit Harreveld⁷ dat daar in de tweede helft van de 18de eeuw geplaatst wordt.

Een tweede categorie steengoed wordt gevormd door de industriële waar. Ook deze producten zijn in eerste instantie importen. Het overgrote deel van dit steengoed bestaat uit servies voor het drinken van thee en koffie, hetgeen in de 18de eeuw steeds belangrijker werd. Twee kopjes en een schoteltje zijn van het

zogenaamde white saltglazed stoneware (materiaalcode s3). Het zijn Engelse importen uit het derde kwart van de 18de eeuw.⁸

Roodbakkend aardewerk

Bij het rode aardewerk valt op dat er vrijwel geen Nederrijns aardewerk voorkomt. Slechts één randfragment van een bord kan aan deze productiestreek toegewezen worden.

De andere borden van rood aardewerk zijn Nederlands. Het is mogelijk dat deze borden in Alkmaar zelf gefabriceerd zijn maar invoer van elders is ook niet uit te sluiten. Ze dateren tussen de late 17de en de late 18de eeuw.⁹ Borden met een dekende witte sliblaag op de spiegel lijken na het eerste kwart van de 18de eeuw niet meer voor te komen.

Een ander voorwerp van rood aardewerk is een deksel met knop (r-dek-15). Een soortgelijke deksel werd aan de andere zijde van de Wortelsteeg gevonden in 17de-eeuwse context.¹⁰ Dit type deksel komt reeds voor tussen vroeg 15de-eeuwse pottenbakkersafval in Utrecht, zij het met iets afwijkende knop.¹¹ In Bergen op Zoom werden dergelijke deksels vervaardigd in de 18de-eeuwse fabriek 'De Achterkat'.¹²

Naast dit roodbakkende exemplaar bevatte de put ook nog twee deksels van hetzelfde model van witbakkende klei met groene glazuur.

Een grape en een kan van roodbakkend aardewerk zijn beide van binnen voorzien van een witte sliblaag waarna ze geheel in de loodglazuur gedompeld zijn (cat.nrs. 9 en 10). Het model van deze voorwerpen is met uitzondering van de bodem gelijk. De grape is voorzien drie pootjes terwijl de kan een standring heeft. Dit model

komt in de gehele 18de eeuw voor.¹³

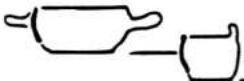
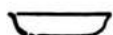
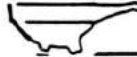
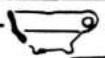
Binnen de selectiecriteria van het 'Deventer-systeem' blijkt een schaalte moeilijk in te delen. Voor een kom is het te klein en voor een bord te diep. De keuze voor kop (r-kop-27) is dus een gedwongen keuze. Het model is niet algemeen en een datering in de 18de eeuw vindt plaats op grond van de context. De functie is onduidelijk.

Meer algemeen is een pot (r-pot-13). Dergelijke potten kunnen over het algemeen in de late 18de eeuw gedateerd worden¹⁴, doch ook in de 19de eeuw komen ze nog voor.¹⁵ Een exemplaar uit de collectie van het Museum Boijmans van Beuningen in Rotterdam draagt de datering 1706.¹⁶ De functie van deze potten lijkt opslag te zijn alhoewel we op een vroeg 19de-eeuws schilderij van W.Hendriks een dienstmeid beslag zien klaarmaken in een soortgelijke pot.¹⁷ Beerput 1 bevatte de fragmenten van twee exemplaren, beide met uitwendig een grove kalkaanslag op de ongeglazuurde delen van de pot. Het lijkt alsof ze metselspecie hebben bevat.

Een steelkom (r-stk-3) is van het gebruikelijke type dat we gedurende de 18de eeuw door heel Nederland tegenkomen.¹⁸ Naast een vrijwel complete steelkom komt ook een fragmentarisch exemplaar voor. Van een derde steelkom is zo weinig bewaard gebleven dat het type niet nader vast te stellen is.

Als laatste determineerbare vorm in rood aardewerk zijn er nog twee incomplete testjes. Dergelijke vierkante bakjes voor gloeiende kooltjes kwamen vanaf de vroege 17de eeuw tot in onze eeuw voor. Geplaatst in een houten stoof waren ze vooral bij de dames zeer geliefd om hen van

BEERPUT 1 TOTAAL:

	TYPE	MAE	1500	1600	1700	1800	1900
	s2-kom-2	1					
	s2-pot-9	1					
	s3-bor-2	1					
	s3-kop-1	1					
	s3-kop-3	1					
	r-bor-3	3					
	r-bor-..	1					
	r-dek-15	1					
	r-gra-49	1					
	r-kop-27	1					
	r-kan-5	1					
	r-min	1					
	r-pot-13	2					
	r-stk-3	2					
	r-stk-..	1					
	r-tes-1	2					
	r-..	4					
	w-bak-1	1					
	w-dek-3	2					
	w-gra-7	1					
	w-gra-27	1					
	w-gra-22	2					
	w-kdl-1	1					
	w-kop-16	1					
	w-pis-6	1					
	w-stk-8	3					
	m-bor-8	5					
	m-bor-..	2					
	f-bor-3	20					
	f-bor-5	1					
	f-bor-7	2					
	f-bor-8	2					
	f-bor-10	2					
	f-bor-11	1					
	f-bor-..	8					
	f-kop-1	1					
	f-kop-2	4					
	f-zal-3	1					
	p-bor-6	2					
	p-kop-1	2					
	p-kop-..	1					
	iw-bor-10	1					
	iw-kop-1	4					
	iz-kan-1	1					

warme voeten te voorzien.¹⁹ Gezien de overeenkomst met de testjes van beerput 3 (17b/c) lijkt een vroege datering aanneemelijk.

Vier andere voorwerpen van rood aardewerk worden vertegenwoordigd door dermate kleine fragmenten dat ze niet tot een bepaald type zijn te herleiden. Eén scherf met ringeloor-versiering behoort waarschijnlijk tot een pispot van een type dat ook in het riool is aangetroffen (r-pis-16). Het voorwerp zal uit de eindfase van de put dateren, of er tijdens de sloop in beland zijn.

Witbakkend aardewerk

Tot de groep van het witbakkende aardewerk behoort een bakpan van zogenaamd Frankfurter aardewerk (w-bak-1). Dit aardewerk werd, zoals de naam reeds aangeeft, aanvankelijk geproduceerd in de omgeving van Frankfurt. Door de lage lonen in deze streek was dit aardewerk zelfs na transport nog een stuk goedkoper dan het lokale aardewerk in de Lage Landen. Dit leidde in de tweede helft van de 18de eeuw tot een zo groot verlies van het marktaandeel van de pottenbakkers uit Bergen op Zoom dat deze hiertegen in protest gingen en invoerbeperkende maatregelen eisen. Dat echter de prijs niet de enige factor voor de grote vraag naar Frankfurter aardewerk was, zien we aan het feit dat het zelfs lonend werd om deze producten in Bergen op Zoom na te maken.²⁰ Ook elders in Nederland en Duitsland werden ze geïmiteerd.²¹ Het is op dit moment nog niet te zeggen of teruggevonden producten uit Duitsland of Nederland komen. Dit wordt enerzijds veroorzaakt door het ontbreken van Duitse misbakselvondsten terwijl het anderzijds zeker is dat er in Nederland nog andere

plaatsen waren waar Frankfurter imitaties werden gemaakt. Zo is uit de archieven van Delft bekend dat één bedrijf zich vanaf 1778 toelegde op namaak-Frankfurts terwijl van een pottenbakker uit Austerlitz alleen de misbakselvondsten van dit aardewerk bekend zijn.²²

De Frankfurter potten zijn van witbakken-de klei, hebben Duitse vormen en zijn vaak voorzien van één of meerdere mangaanpaarse strepen op de ongeglazuurde buitenzijde van de pot. De platte vormen maken het gebruik van dit aardewerk op een fornuis mogelijk.

Van lokale makelij zijn twee groen geglazuurde deksels van wit aardewerk. Deze deksels komen qua model exact overeen met het eerder beschreven roodbakkende exemplaar. Ook hier zal de datering in de eerste helft van de 18de eeuw liggen. Eén van de deksels past op een witbakkende grape, van een type waarvan de put er nog twee bevatte (w-gra-22). Deze grappen zijn, evenals de grappen van type w-gra-27, te dateren in de eerste helft van de 18de eeuw.

Het type grape w-gra-7 lijkt voornamelijk in de late 16de en de eerste helft van de 17de eeuw voor te komen.²³ Het is dus waarschijnlijk dat de gevonden grape behoorde tot de eerdere gebruiksfase van deze put.

Van een kandelaar van witbakkende klei (w-kdl-1) is slechts de onderste helft bewaard gebleven. De kandelaar kon in tekening gereconstrueerd worden naar een identiek exemplaar dat eerder in Alkmaar werd gevonden in een context uit ca 1650/1680.²⁴

Een eetkop (w-kop-16) die uitwendig groen geglazuurd is, is voorzien van een staand en een liggend worstoor. Hij dateert uit de eerste helft van de 18de eeuw.

	Beerput 1									
	r	w	s2	p	m	f	s3	iw	gl	me
bakpan	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-
grape	1	4	-	-	-	-	-	-	-	-
steelkom	3	3	-	-	-	-	-	-	-	-
bord/schotel	4	-	-	2	5	36	1	1	-	-
kom	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-
papkom/kop	1	1	-	1	-	-	-	-	-	-
zoutschaal	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
drinkglas/kop	-	-	-	2	-	5	2	4	9	1
lekschaal	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
kan/fles	2	-	-	-	-	-	1	-	17	-
pot	2	-	1	-	-	-	-	-	-	-
olielamp/kandelaar	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-
vuurtest/komfoor	2	-	-	-	-	-	-	-	-	-
vuurstolp	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
pispot	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-
deksel/stop	1	2	-	-	-	-	-	-	-	-
zalfpot/flesje	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-
Totalen	Beerput 1									
kookgerei	4	8	-	-	-	-	-	-	-	-
bereiding/ tafel servies	5	1	1	5	5	41	3	5	9	1
opslag/ schenkgerei	4	-	1	-	-	-	1	-	17	-
diverse/overige	3	4	-	-	-	1	-	-	-	-

Witbakkende kandelaar afkomstig uit een beerput van de Markstraat
Datering: 1650 - 1680

Het model komt zowel in roodbakkende als witbakkende klei voor.²⁵

De enige pispot van dit vondstcomplex is eveneens van witbakkende klei. De zeer lichte groene kleur lijkt op een late datering te wijzen, waarbij te denken valt aan de tweede helft van de 18de eeuw. Gezien de rode aanbaksels hebben we met een Nederlands product te maken. De bodem van de pot ontbreekt.

Tenslotte vinden we nog drie gelijke witbakkende steelkommen. Ook deze zijn van lokale makelij gezien de rode aanbaksels. De pannen zijn zwaar beroet en de pootjes gesleten. De datering ligt in de 17de en de eerste helft van de 18de eeuw.

Majolica

Onder de keramiegroep majolica vinden we enkele fragmenten van twee gedecoreerde borden uit de 17de eeuw. Ze behoren tot de vroege gebruiksfase van de beerput. Dit geldt mogelijk ook voor een deel van de ongedecoreerde, witte majolica borden (m-bor-3). Van de zeven borden die van dit type werden aangetroffen, zijn er twee compleet. Ze kwamen vermoedelijk vooral voor van de jaren '60 van de 17de eeuw tot in het eerste kwart van de 18de eeuw.²⁶

Faience

Bij de faience bestaat het overgrote deel van het materiaal uit borden, te onderscheiden in de vroegere en de latere fase van de putinhoud.

Enkele fragmenten dateren uit de 17de-eeuwse fase. Om te beginnen zijn er minimaal twee borden van het type f-bor-10. Eén ervan is voorzien van een land-

schap terwijl het andere exemplaar geheel wit is. Beide stammen uit het midden van de 17de eeuw en zijn zeer fragmentarisch bewaard gebleven.

Fragmenten van zeven andere borden zijn niet met zekerheid aan een bepaald type toe te schrijven. Het is echter wel waarschijnlijk dat vier borden, waarvan slechts randfragmenten bewaard bleven, eveneens tot het type f-bor-10 behoren. De decoratie van deze randfragmenten is ontleend aan die van het kraakporselein in Wan-li stijl.

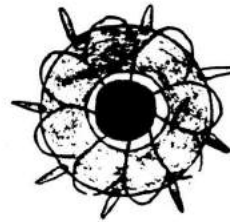
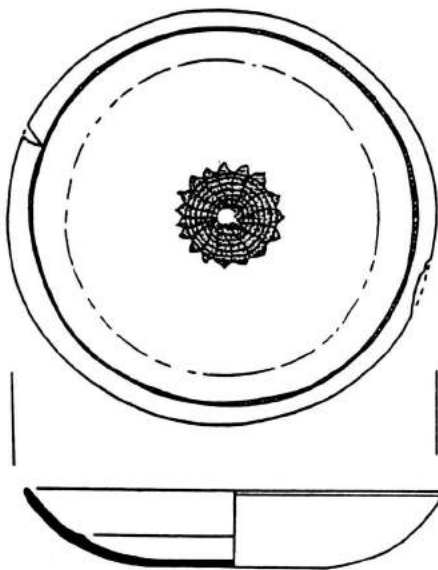
Fragmenten van twee andere borden behoorden mogelijk tot het type f-bor-2 en dateren dan uit de tweede helft van de 17de eeuw.

Diverse borden behoren tot de tweede gebruiksfase.

Eén bord van type f-bor-7 laat zich door een merk op de achterzijde vrij nauwkeurig dateren. Het gaat hierbij om een product van het Delftse bedrijf 'De Pauw.' Het bordje (cat 32) heeft een florale voorstelling en draagt op de achterzijde het bovengenoemde fabrieksmerk in combinatie met het getal vijf. Het merk DPAW in combinatie met een getal wordt in de literatuur over het algemeen in het eerste kwart van de 18de eeuw gedateerd en wel tussen 1705 en 1725 toen David Kam eigenaar was.²⁷ Het bedrijf De Pauw produceerde tijdens zijn gehele bestaansperiode kwalitatief goede producten die zeer in trek waren.²⁸ Van hetzelfde type als het bovengenoemde bord is eveneens een fragmentarisch, ongemerkt exemplaar aanwezig.

Verder zijn er borden van de typen f-bor-3 en f-bor-11 (van het laatste type slechts één exemplaar).

Borden van het type f-bor-3 lijken uitsluitend 18de-eeuws te zijn. Het is soms moeilijk uit te maken of het gaat om een

Faïence borden van het type f-bor-3. De decors op deze uit de tweede helft van de achttiende eeuw daterende borden bestaan uit eenvoudige tulpen en rozetten (varianten op rozet schaal 1:2)

f-bor-3 of om de voorloper, f-bor-2. De borden van het type f-bor-2 kwamen voor vanaf de jaren veertig van de 17de eeuw.²⁹ Rond 1700 echter ging het type f-bor-2 over in het type f-bor-3. Borden uit dit complex illustreren dit proces. De vlag werd smaller en de knik aan de onderzijde van het bord op de overgang van vlag naar spiegel verdween. De ietwat rechte contouren van f-bor-2 maakten plaats voor de gebogen contour van f-bor-3.

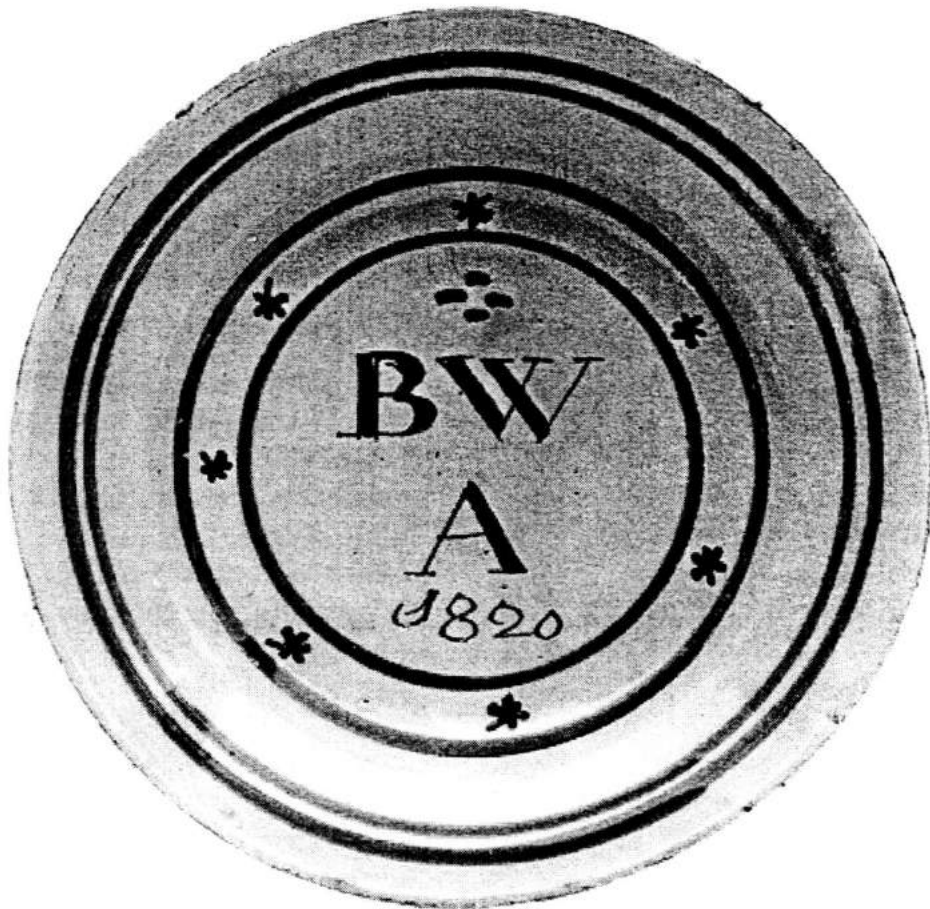
Er zijn tien versierde borden van het type f-bor-3 waarvan één exemplaar afwijkt van de rest (cat 30). Het heeft namelijk een geheel beschilderde spiegel waarop een landschap met een haan te zien is. De voorstelling en de opzet doen nog denken aan borden van het type f-bor-2,³⁰ maar de decoratie wijkt door zijn slordigheid af van de meer verzorgde 17de-eeuwse exemplaren.

De kwaliteitsvermindering in Delft, de belangrijkste producent van faience, trad voornamelijk op na 1720 toen de bloeiperiode van deze nijverheidstak voorbij is.³¹ Deze vermindering van de kwaliteit uitte zich onder andere in het matige tinglazuur dat schraal werd en waar tijdens het bakken putjes in vielen.³² Zoals boven reeds werd opgemerkt, werd de beschildering grover. Daarnaast werden de decors eenvoudiger zodat geheel beschilderde spiegels een uitzondering werden. Tenslotte werd de variatie aan decors kleiner en beperkte men zich tot simpele motieven: rozetten, fruitmanden, tulpen en andere gestileerde bloemen. Faience was van een luxe artikel tot een dagelijks gebruiksartikel geworden. Een steeds kleiner deel van de productie betrof nog hoogwaardig luxegoed, een gevolg van de opkomende industriële waar. Toch bleef Delft als belangrijkste producent van faience internationaal nog tot ongeveer 1750 en in Nederland nog tot ongeveer 1800 een be-

langrijk deel van de markt van keramiek voorzien.³³ Over de productie van faience in andere plaatsen dan Delft is in de literatuur weinig terug te vinden. Dat er na 1675 in de Republiek niet alleen in Delft faience werd geproduceerd is echter wel duidelijk.³⁴ Zo werden in de jaren 1970 misbaksels gevonden van de aardewerkfabriek Blankenburg aan de Amsterdamse Overtoom, uit het midden van de 18de eeuw.³⁵ Het is moeilijk om producten daadwerkelijk aan een productieplaats toe te schrijven. De vereenvoudiging van de productie had tevens tot gevolg dat de Delftse bedrijven, waarvan het aantal in de loop van de 18de eeuw sterk terugloopt, per bedrijf steeds grotere hoeveelheden faience gingen produceren. We zien soortgelijke ontwikkelingen bij de productie van Oosterhouts gebruiksaardewerk en Goudse kleipijpen.³⁶

Deze ontwikkelingen zijn ook zichtbaar aan het materiaal uit beerput 1. Zo behoren de decors van de faience borden van het type f-bor-3 tot de groep van rozetten, fruitmanden, tulpen en andere gestileerde bloemen. De verspreiding van deze borden over Nederland en daarbuiten moet enorm geweest zijn, mede doordat dit product zeer goedkoop was. De verspreiding van dergelijke borden over Nederland lijkt zeer gelijkmatig en hoewel er relatief weinig vondstcomplexen uit de 18de eeuw gepubliceerd zijn, schijnen ze vrijwel nergens te ontbreken. Ter illustratie geef ik hier de verspreiding van het bord met een rozet (cat 28), met voorbeelden in: Hulst, Bergen op Zoom, Tilburg, Delft, Den Haag, Zoetermeer, Amsterdam, Amstelveen, Deventer, Bourtange, Kampen, Maastricht, 's-Heerendijk, Flevoland (een scheepswrak) en Rheinberg (Dld).³⁷

Ook voor de andere borden met op de

Faience bord van het type f-bor-3 uit de boedel van het Burgerweeshuis, Amsterdam.
 Datering: 1820.
 (Collectie en foto: *Amsterdams Historisch Museum*)

Twee faience theekoppen en een koffiekop (f-kop-1)
 18de eeuw.

spiegel bloemen of fruitschalen zouden dergelijke opsommingen gemaakt kunnen worden. Dit gaat echter voor deze bijdrage te ver. De dateringen lopen uiteen van het midden van de 17de tot het begin van de 19de eeuw.³⁸ Het Amsterdams Historisch Museum bezit een serie faience borden van het type f-bor-3 afkomstig uit de boedel van het Amsterdamse Burgerweeshuis welke voorzien zijn van het opschrift B.W.A. 1820.³⁹

Het valt op dat dit type bord vaak in veelvoud in een put wordt gevonden.⁴⁰ Het servies werd kennelijk niet meer samengesteld uit losse borden maar gekocht in series. Dit zien we overigens ook in de boedelinventarissen, hoewel het moeilijk is om dit proces in de tijd te plaatsen.⁴¹ De inhoud van deze put geeft echter aan dat deze ontwikkeling rond het midden van de 18de eeuw reeds tot de laagste sociale groepen was doorgedrongen. Het serviesgoed uit beerput 1 geeft daarnaast een beeld van zeer intensief gebruik. Zo zijn de randen van vrijwel alle borden sterk afgesleten. Veel borden zijn na beschadiging nog intensief gebruikt gezien de slijtagesporen die over de breuken heen lopen. De spiegels zijn vaak geheel overdekt met krassen van messen en lepels.

Uit het midden of de tweede helft van de 18de eeuw stammen verder nog twee schoteltjes (f-bor-8) en vijf kopjes. Geen van deze koppen en schotels vormen echter een set. De schoteltjes komen qua type en decor overeen doch zijn niet identiek. Ze behoren gezien hun formaat tot het theeservies.⁴² Dit geldt eveneens voor vier van de vijf koppen. De decors zijn op één exemplaar na floraal of ornamentaal. De uitzondering (cat 38) heeft als decor een staande man in een landschap. Een qua decor identiek exemplaar werd gevonden

in Den Haag.⁴³ Dit Haagse exemplaar, dat overigens wel groter is, wordt gedateerd in de tweede helft van de 18de eeuw.

Slechts één kop is een koffiekop, eveneens uit de tweede helft van de 18de eeuw. Deze drank was in de armere milieus minder gebruikelijk door de hoge prijs van de koffie.⁴⁴

Het laatste stuk faience dat besproken wordt is een bord (cat 31) dat aan de onderzijde gemerkt is met de letters CB waaronder een ster afgebeeld is. Dit merk staat voor het Delftse bedrijf 'De Witte Starre' dat bestond van 1660 tot 1804. De letters CB kunnen staan voor Cornelis Dircksz van den Bergh die dit bedrijf leidde van 1772 (of 1789) tot 1803.⁴⁵ Een tweede mogelijkheid is echter dat de schotel vervaardigd werd tussen 1723 en 1738 toen Cornelis Jansz Brouwer het bedrijf leidde.⁴⁶ Opvallend is het totaal ontbreken van sporen van slijtage op deze schotel. Misschien was het bord nog vrij nieuw toen het brak, of was het alleen een sierstuk.

Porselein

Tot de groep porselein behoren slechts vijf voorwerpen waarvan twee zeer fragmentarisch zijn. Hoewel porselein in de 18de eeuw bij alle lagen van de bevolking voorkwam, overheerst in deze beerput het goedkopere faience. Het porselein omvat hier slechts twee schoteltjes, twee theekopjes en een iets grotere kop. Deze laatste was waarschijnlijk vergelijkbaar met de kommen uit het scheepswrak van de 'Geldermalsen' uit het midden van de 18de eeuw.⁴⁷ De twee schoteltjes (p-bor-6) zijn nagenoeg identiek ware het niet dat de één iets grover is beschilderd dan de ander. Ook deze schoteltjes zijn vergelijkbaar met het materiaal uit de 'Gelder-

malsen'. Een van de kopjes (cat 41) behoort tot de groep van de 'Capucijnerwaar', dit wil zeggen dat de buitenzijde door ijzerengobe bruin gekleurd is. Het laatste stukje porselein behoort tot de iets duurdere groep van het 'Amsterdams Bont'. Het is een wit kopje van Chinees porselein dat in Nederland werd voorzien van een versiering in email, een goedkope manier om polychrome 'Kakiemon' porselein na te bootsen.⁴⁸

Industrieel wit

Als voorlaatste groep keramiek uit deze put kunnen vijf stuks industrieel wit genoemd worden. Deze stukken, vier koffiekoppen en een schotel, zijn afkomstig uit Engeland. Ze zijn van het zogenaamde 'creamware' dat vanaf de jaren 1760 op de markt verscheen.⁴⁹

Industrieel zwart

Een melkkannetje behoort tot de groep van het industrieel zwart (iz-kan-1). Dit goed werd aanvankelijk in Engeland vervaardigd maar al snel in Nederland nageemaakt. Over toewijzing van deze producten aan productieplaatsen bestaat nog grote onzekerheid. Een kannetje dat enigszins lijkt op het Alkmaarse exemplaar werd gevonden in Nijmegen en dateert uit de tweede helft van de 18de eeuw.⁵⁰

BEERPUT 2

Steengoed

Hoewel de typenlijst van deze beerput drie steengoed voorwerpen laat zien, zijn er in werkelijkheid slechts drie kleine scherven van gevonden. Twee ervan zijn niet aan bepaalde typen toe te schrijven hoewel we wel het gebied van herkomst kunnen bepalen. Het gaat hierbij om producten uit het Duitse Westerwald. Eén ervan heeft een ingestempelde rozet.

Eveneens van een rozet voorzien is het derde steengoedfragment, dat afkomstig is uit Frechen. De rozet is niet ingestempeld maar als applique op de hals van de pot geplakt. Door de combinatie van deze versiering en het vrij karakteristieke model is het ondanks het kleine fragment toch mogelijk om het type van deze kan te bepalen (s2-kan-9 of 30). Dergelijke kannen komen zowel gladwandig voor, als versierd met eiken- of rozenloof. Ze werden behalve in Frechen ook in Keulen geproduceerd. De datering van de versierde kannen ligt in de eerste helft van de 16de eeuw⁵¹ maar de onversierde komen in het derde kwart van deze eeuw ook nog voor. Gezien de kleur en de dikte van de scherv hebben we vermoedelijk te maken met een product uit Frechen.

Roodbakkend aardewerk

Beerput 2 bevat vooral voorwerpen van rood aardewerk die voor het merendeel goed vergelijkbaar zijn met de producten van de pottenbakkerij aan de overzijde van de Wortelsteeg.⁵² Dit geldt bijvoorbeeld voor een bakpan (cat 44). De datering van het voorwerp is het laatste kwart van de 16de of eerste kwart van de 17de eeuw.⁵³

Een meer voorkomend type bord is r-bor-6, welke als laat 16de-, vroeg 17de-eeuwse opvolger van r-bor-1 te zien is. Dergelijke borden op drie lobvoeten komen we door heel Nederland in grote getale tegen. In beerput 2 werden, naast een compleet exemplaar, ook de fragmenten van een tweede aangetroffen.

Twee andere borden vertonen onderling qua uiterlijk veel overeenkomst hoewel ze van model verschillen: de ene is iets dieper dan de andere (r-bor-23 en -26). Ze dateren waarschijnlijk uit de eerste helft van de 17de eeuw. Het diepe bordje (r-bor-23) vertoont veel snijsporen.

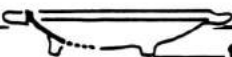
De vier rode grappen uit beerput 2 behoren tot verschillende typen. De grape r-gra-10b is fragmentarisch bewaard gebleven. De combinatie van het grote formaat en het ontbreken van roetsporen maken een opslagfunctie voor dit voorwerp, dat uit de eerste helft van de 17de eeuw dateert, waarschijnlijk. De drie andere grappen zijn normale kookpotten geweest. Twee ervan (r-gra-34b en -62a) stammen waarschijnlijk, evenals de bovengenoemde bakpan, uit de pottenbakkerij aan de andere zijde van de Wortelsteeg en zijn te plaatsen in de late 16de of vroege 17de eeuw.⁵⁴ De laatste grape (r-gra-56a) dateert gezien zijn rechte rand en verdere model uit het midden van de 17de eeuw.

Van een kom (waarschijnlijk r-kom-1) is slechts een randfragment bewaard gebleven. De binnenzijde is bedekt met een witte engobe.

Twee van de drie koppen behoren tot hetzelfde type (r-kop-2). De derde behoort door zijn platte bodem tot het type r-kop-6. Deze kop is inwendig bedekt met een witbakkende sliblaag.

Een andere kop (r-kop-28) vertoont qua vorm overeenkomsten met r-bor-3. Het

BEERPUT 2 TOTAAL:

	TYPE	MAE	1500	1600	1700	1800	1900
	s2-kan-9/30	1					
	s2-kan-...	2					
	r-bak-4	1					
	r-bor-6	2					
	r-bor-23	1					
	r-bor-26	1					
	r-gra-10	1					
	r-gra-34	1					
	r-gra-56	1					
	r-gra-62	1					
	r-kom-1	1					
	r-kop-2	2					
	r-kop-26	1					
	r-kop-28	1					
	r-min	1					
	r-pis-5	3					
	r-stk-7	1					
	r-vst-...	1					
	r-zal-3	4					
	r-...	9					
	w-dek-...	1					
	w-gra-7	2					
	w-gra-17	2					
	w-gra-...	1					
	w-kop-2	1					
	w-kop-3	2					
	w-lek-3	1					
	w-stk-6	1					
	w-...	1					
	m-bor-5	1					
	m-bor-8	2					
	m-bor-...	2					
	m-kom-3	1					
	m-zou-1	1					
	f-bor-10	3					
	f-bor-11	1					
	f-plo-2	2					
	p-kop-1	1					

zou dan niet alleen een diepe variant zijn maar ook een tamelijk vroeg exemplaar. Twee pispotten behoren tot het type r-pis-5, een wijdverbreid model in de eerste helft van de 17de eeuw.⁵⁵ De ene is gedeeltelijk, de ander geheel geglazuurd. De rand van het geheel geglazuurde exemplaar is licht afwijkend. Een pispot met een overeenkomstige rand werd aangetroffen in Spitsbergen en wordt daar gedateerd tussen 1630 en 1640.⁵⁶ Van een derde pispot (r-pis-5) werd slechts een randfragment aangetroffen.

Een ander voorwerp van rood aardewerk is een steelkom (r-stk-7). De datering van het voorwerp ligt in de late 16de of vroege 17de eeuw.⁵⁷ De zware beroeting van het voorwerp geeft aan dat het intensief gebruikt is.

Vier zalfpotten behoren ondanks enige variatie tot één type: r-zal-3. Deze zalfpotten zijn te beschouwen als verpakkingsmateriaal, zeer goedkope producten met een grove afwerking en alleen van binnen geglazuurd. Er worden vaak gawe zalfpotjes gevonden - vermoedelijk werden ze na eenmalig gebruik weggegooid. In één van de potjes bevindt zich nog een verdroogde witte substantie.

Tot slot zijn er nog de fragmenten van negen niet te identificeren voorwerpen van rood aardewerk.

Witbakkend aardewerk

Een andere lokale groep die in de put voorkomt is die van het witbakkende aardewerk. Door het toevoegen van koper-oxyde aan het loodglazuur zijn al deze voorwerpen geheel of gedeeltelijk groen. Zo is een fragmentarische deksel aan de bovenzijde groen terwijl de onderzijde

geel is. De incomplete toestand van het deksel laat een toeschrijving aan een bepaald type niet toe.

Dit geldt eveneens voor één van de vijf grapen van wit aardewerk. Vier andere grapen zijn wel te identificeren en behoren tot verschillende typen (tweemaal w-gra-7 en tweemaal w-gra-2). Het verschil wordt gevormd door de rand: w-gra-2 is een hoge variant, ontwikkeld uit w-gra-7. In Bergen op Zoom begonnen de gekraagde randen in de 16de eeuw reeds hoger te worden waardoor omstreeks 1600 een nieuw randprofiel ontstond, dat tot ver in de 19de eeuw kenmerkend was voor producten uit Bergen op Zoom.⁵⁸ Beide randen kwamen op Spitsbergen in de jaren 40 van de 17de eeuw naast elkaar voor.⁵⁹ Deze ontwikkeling is echter ook te zien bij de in Alkmaar geproduceerde grapen. De grapen van het type w-gra-2 hebben, net als de exemplaren uit Bergen op Zoom, een hogere vlakkere rand terwijl de onderste ribbel hoekig is. Eén van de grapen w-gra-7 (cat 59) is van binnen geglazuurd met loodglazuur waaraan waarschijnlijk mangaan of mogelijk ijzer is toegevoegd. Hierdoor ontstond een rood-bruin gespikkeld oppervlak.

Twee koppen, waarvan één geheel en de ander alleen uitwendig van groene glazuur voorzien is, behoren tot een type dat in de eerste helft van de 17de eeuw zeer algemeen was (w-kop-5).⁶⁰ Een andere witbakkende kop heeft identieke vormgeving aan de r-kop-2 van rood aardewerk.

Ook een lekschaal en een steelkom kennen hun gelijke onder het rode aardewerk. Het roodbakkende type r-lek-1 dateert uit de eerste helft van de 17de eeuw⁶¹ en ook de witbakkende versie is in dit tijdvak te plaatsen.⁶² De steelkom dateert eveneens uit de eerste helft van de

17de eeuw.⁶³

Majolica

Naast de majolica schotels met witte tinglazuurlaag komen ze ook voor met een blauw fond. Deze blauwe kleur werd verkregen door het mengen van kobalt en mangaan met de tinglazuur. Al naar gelang de verhouding van de grondstoffen varieerde de kleur van donkerblauw tot een violet lichtblauw. De voorkomende soorten blauw zijn mogelijk toe te schrijven aan bepaalde werkplaatsen hoewel hierover weinig met zekerheid valt te zeggen.⁶⁴ Mogelijk zijn ze geïnspireerd op producten uit het Italiaanse Ligurië die in onze streken werden geïmporteerd.⁶⁵ De beschrijving op de Hollandse borden komt echter veelal overeen met die van de gewone borden met witte tinglazuur. Het bord dat in deze beerput werd aangetroffen is qua kleur en decoratie te vergelijken met ovenafval dat in Haarlem werd aangetroffen⁶⁶ en is mogelijk daar vervaardigd. Een tweede schotel is lichter van kleur en slechts zeer fragmentarisch zodat alleen de rand gereconstrueerd kon worden. Scholten⁶⁷ dateert deze producten tussen 1610 en 1630 terwijl Korf⁶⁸ een datering in de eerste helft van de 17de eeuw geeft. De schotels behoren beide tot het type m-bor-3. Opvallend aan de complete schotel (cat 67) is het ontbreken van slijtage, hetgeen doet vermoeden dat hij als siervoorwerp werd gebruikt.

Ook een majolica bord met wit fond is afgeleid van Italiaanse voorbeelden (m-bor-5). Hoewel het fragmentarisch is en het decor nauwelijks zichtbaar door aantasting van de bodem, is nog wel af te leiden dat de beschrijving bestond uit een gestileerde bloemrank. Dit decor komt voor op 15de- en 16de-eeuws Chi-

nees porselein en is overgenomen door Italiaanse majolicabakkers. Deze Italiaanse voorbeelden, die bekend staan onder de naam 'alla porcellana', vormden op hun beurt weer het voorbeeld voor de Nederlandse producten.⁶⁹ Scholten dateert ook deze borden tussen 1610 en 1630.

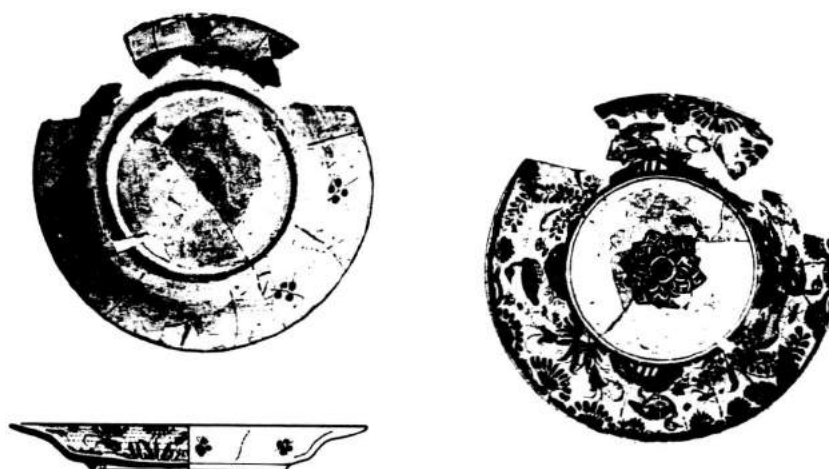
Twee andere majolica producten zijn rechtstreeks aan het Chinese porselein ontleend. Het gaat hier om een klein bordje en een kop zonder oren. Ook hier is de decoratie door het verblijf in de bodem zwaar aangetast. Opvallend is dat deze twee stukken majolica geen beschadiging van proenen hebben. De voorstelling op beide voorwerpen is nagenoeg identiek en ontleend aan het kraakporselein. Een functie als bord is naar mijn idee niet uit te sluiten voor dergelijke kleine bordjes hoewel deze voorwerpen in de literatuur uitsluitend als zoutvat bestempeld worden. Beide voorwerpen zijn te dateren in het tweede kwart van de 17de eeuw. Korf veronderstelt voor een soortgelijk voorwerp op grond van ovenafval een Haarlemse oorsprong.⁷⁰ Door het ontbreken van ovenafval elders uit Nederland⁷¹ is het echter moeilijk om harde uitspraken over de herkomst te doen. Zo werd blijkens historische bronnen ook in Alkmaar majolica vervaardigd maar ontbreekt tot op heden misbakselmateriaal.

Tot de overige vondsten horen twee niet nader te identificeren stukken majolica.

Faience

Een andere groep tinglazuur aardewerk is het faience. Drie borden uit deze groep behoren tot het type f-bor-10, een model dat ontleend is aan het Chinese Kraakporselein dat begin 17de eeuw gangbaar was.

Beerput 2							
	r	w	s2	p	m	f	gl
bakpan	1	-	-	-	-	-	-
grape	5	5	-	-	-	-	-
steelkom	1	1	-	-	-	-	-
bord/schotel	5	-	-	-	5	6	-
kom	-	-	-	-	-	-	-
papkom/kop	3	1	-	-	1	-	-
zoutschaal	-	-	-	-	1	-	-
drinkglas/kop	-	2	-	1	-	-	5
lekschaal	-	1	-	-	-	-	-
kan/fles	-	-	3	-	-	-	3
pot	-	-	-	-	-	-	-
olielamp/kandelaar	-	-	-	-	-	-	-
vuurtest/komfoor	-	-	-	-	-	-	-
vuurstolp	1	-	-	-	-	-	-
pispot	3	-	-	-	-	-	-
deksel/stop	-	1	-	-	-	-	-
zalfpot/flesje	4	-	-	-	-	-	1
Totalen	Beerput 2						
kookgerei	7	6	-	-	-	-	-
bereiding/							
tafel servies	8	4	-	1	7	6	5
opslag/drinkgerei	-	-	3	-	-	-	3
diverse/overige	8	1	-	-	-	-	1

Zeventiende eeuwse faience bord van het type f-bor-10 met een decoratie ontleend aan het Chinese kraakporselein (uit: *Geworteld in de bodem*, 1995)

Ook de decoratie is hieraan ontleend. Eén van de borden is vrijwel identiek aan een bord dat werd aangetroffen in de eerdere opgraving aan de Wortelsteeg-westzijde.⁷² Het betreft hier een bord waarvan de vlag voorzien is van een doorlopend motief van eenden en waterplanten. Rinaldi dateert porseleinen borden met een soortgelijke randdecoratie tussen 1575 en 1600,⁷³ Jörg beargumenteert een wat latere datering, rond 1605-1610.⁷⁴ De centrale rozet komen we tegen op een porseleinen kom uit de lading van het in 1613 gezonken schip *De Witte Leeuw*.⁷⁵ Volgens Scholten ontstaat de faience tussen 1620 en 1630 uit de majolica.⁷⁶ Het bord zal dus in de tijd van vervaardiging, in het tweede kwart van de 17de eeuw,⁷⁷ ontleend zijn aan een ouder voorbeeld van kraakporselein.

Twee andere borden van het type f-bor-10 zijn mogelijk identiek geweest. Eén ervan is op een randscherf na compleet terwijl van de andere de spiegel ontbreekt. Ook deze borden zijn regelrechte imitaties van Kraakporselein.⁷⁸ De spiegel heeft als decor een zogenaamde 'Chinese tuin' waarin een vogel in een landschap te zien is. De rand heeft, zoals gebruikelijk is voor kraakporselein, een in vakken ingedeelde decoratie. De datering van dergelijke faience borden ligt in het tweede kwart van de 17de eeuw. In deze tijd komen borden met een dergelijke decoratie

zowel bij faience als majolica voor.⁷⁹

Een ander bord van faience (f-bor-11) heeft als decoratie op de spiegel een gestileerde bloem terwijl de rand een verwaterde weergave is van de decoratie van een kraakporseleinen rand. Het is vermoedelijk uit dezelfde tijd als de vorige borden.⁸⁰

Twee fragmentarische ploischoteltjes (f-plo-2) zijn beide gedecoreerd geweest. De ene is onherkenbaar verkleurd, de ander vertoont een zeilscheepje. De datering ligt in het derde kwart van de 17de eeuw.⁸¹ Hiermee behoren deze bordjes tot de latere voorwerpen binnen dit vondstcomplex dat immers verder grotendeels tot stand lijkt gekomen in de late 16de en de eerste helft van de 17de eeuw. Enkele late pijpenkoppen wijzen echter op de mogelijkheid van een latere toevoeging aan dit complex.

Porselein

Tenslotte is de scherf van een Kraakporseleinen kopje te noemen (p-kop-1). Het voorwerp is zowel inwendig als uitwendig beschilderd geweest. De decoratie is door de geringe omvang van het fragment niet te achterhalen.

BEERPUT 3

Roodbakkend aardewerk

Uit de bovenlaag van de beerput komen de fragmenten van minimaal één maar waarschijnlijk twee rood aardewerken sluitpannen van het type r-gra-47, te dateren in het laatste kwart van de 18de eeuw.⁸² De fragmenten kunnen daar zijn beland bij de aanleg van het riool, in of kort na 1798.

De beerlaag van beerput 3 leverde geen steengoed op zodat we direct bij het roodbakkende aardewerk belanden. Tot deze groep behoort een bakpan van het type r-bak-4 welke voorzien is van drie poten. Bakpannen van hetzelfde model waren aan de andere zijde van de Wortelsteeg in productie in de tweede helft van de 16de en het eerste kwart van de 17de eeuw.⁸³

In beerput 2 werden reeds twee exemplaren van het type r-bor-6 besproken. Dit type bord werd ook in beerput 3 aangetroffen. Zoals reeds eerder werd opgemerkt was dit type zeer populair in de late 16de eeuw en in de eerste helft van de 17de.⁸⁴ Dergelijke goedkope borden werden gebruikt naast duurdere exemplaren van majolica, faience, porselein, tin of zilver. Mogelijk hadden ze ook een andere functie binnen een huishouden dan hun duurdere tegenhangers. De onderzijde van dit type bord is vaak beroet en laat soms de 'afdruk' van een komfoor zien. Het is dus goed mogelijk dat deze borden (tevens) dienden om voedsel warm te houden of te bereiden.

Hoewel de grape primair een functie als kookpot had, werd hij ook wel gebruikt als voorraadpot of als kan. De aanwezig-

heid van roetsporen laat echter duidelijk zien dat er in gekookt werd. Het multifunctionele gebruik van de grape laat zich ook afleiden uit schilderijen. Zo zien we op het schilderij "Het zieke kind" van Gabriël Metsu uit het midden van de 17de eeuw een grape met daarin een lepel staan waaruit het kind door zijn moeder wordt gevoerd.⁸⁵ Ook het schilderij "Oude vrouw in gebed" van Nicolaas Maes (1634-1693) laat zien dat de grape een plaats op tafel had.⁸⁶ Hoewel dergelijke schilderijen een iconografische betekenis hadden, waren ze geënt op voor 17de-eeuwse mensen herkenbare taferelen uit het dagelijks leven, zij het met daarin een boodschap.⁸⁷

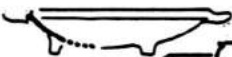
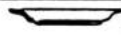
Van de vier rood aardewerken grappen uit beerput 3 hebben er drie één oor terwijl de andere twee oren heeft. Qua model behoort catalogusnummer 76 nog tot een type dat we vanaf de late 15de eeuw tegenkomen (r-gra-8a), zij het dat de pot in afwerking en detail thuis hoort bij de dunwandige, kleinere 17de-eeuwse grappen.

De andere grappen behoren tot de latere typen hierop die ik eerder besprak voor de witbakkende grappen uit beerput 1.

Vier testen van rood aardewerk zijn vrijwel identiek. De asaanslag aan de binnenzijde laat zien dat ze gebruikt zijn als vuurtest. Ze zijn zowel inwendig als uitwendig geglazuurd. Op twee exemplaren zijn in de pottenbakkersoven vlekken groene glazuur gelect. Op één ervan zit ook een aanbaksel van groene glazuur terwijl de andere vingerafdrukken van groene glazuur heeft. De persoon die deze test glazuurde, had blijkbaar vlak voordat hij/zij hiermee begon, andere voorwerpen voorzien van loodglazuur met koper-oxyde.

De laatste voorwerpen van rood aardewerk, drie zalfpotten, zijn vrijwel iden-

BEERPUT 3 TOTAAL:

	TYPE	MAE	1500	1600	1700	1800	1900
	r-bak-4	1					
	r-bak-5	1					
	r-bor-6	1					
	r-gra-8	1					
	r-gra-11	1					
	r-gra-19	2					
	r-gra-85	1					
	r-kop-..	1					
	r-oli-1	1					
	r-tes-1	4					
	r-zal-3	4					
	r-..	2					
	w-bak-3	1					
	w-gra-7	3					
	w-gra-17	3					
	w-gra-26	2					
	w-lek-3	1					
	w-pis-7	1					
	w-zal-1	2					
	m-bor-5	1					
	m-bor-8	2					
	m-bor-..	2					
	f-bor-2	2					
	idem wit	8					
	f-bor-8	1					
	f-bor-10	1					
	f-bor-11	1					
	f-bor-12	3					
	f-bor-18	2					
	f-bor-..	2					
	f-plo-..	1					
	f-zal-1	1					
	f-zal-3	3					
	po-bor-..	1					

tiek aan de eerder genoemde zalfpotten in beerput 2.

Twee fragmenten van rood aardewerk kunnen niet aan bepaalde typen worden toegeschreven.

Witbakkend aardewerk

Tot de witbakkende keramiek behoort een bakpan die qua model gelijk is aan roodbakkende exemplaren maar voorzien is van een holle, ronde steel naar Duits voorbeeld. Bijzonder is dat hij, met uitzondering van de helft van de steel, geheel in loodglazuur met koperoxyde is gedompeld. Hierdoor is zelfs de bodem van de pan, welke normaal ongeglazuurd is, van een dikke groene glazuur voorzien. De bakpan kan gedateerd worden in de eerste helft van de 17de eeuw. Dergelijke producten werden onder andere in de bij de Wortelsteeg gelegen pottenbakkerij 'De Properepot' geproduceerd.⁸⁸

Bij de witbakkende grappen komen we de w-gra-7 en -26 weer tegen.

Een lekschaal, identiek aan het exemplaar uit beerput 2, is te dateren in de eerste helft van de 17de eeuw.

Voor een pispot van witbakkend aardewerk leverde de literatuur geen parallellen op. Het betreft hier een exemplaar dat over het gehele oppervlak met een dikke groene glazuurlaag bedekt is. Aan het formaat kunnen we zien dat dit potje voor kinderen bestemd was. Pispotten speciaal gemaakt voor kinderen komen we vanaf de 16de eeuw tegen in tin, steengoed en roodbakkend aardewerk.⁸⁹

Tot slot bevindt zich onder de groep van het witbakkende aardewerk nog een zalfpot. Of dergelijke potjes uit Nederland of

Duitsland komen is moeilijk te zeggen. In ieder geval werden ze tot in de 18de eeuw (ook) uit Duitsland geïmporteerd.⁹⁰

Majolica

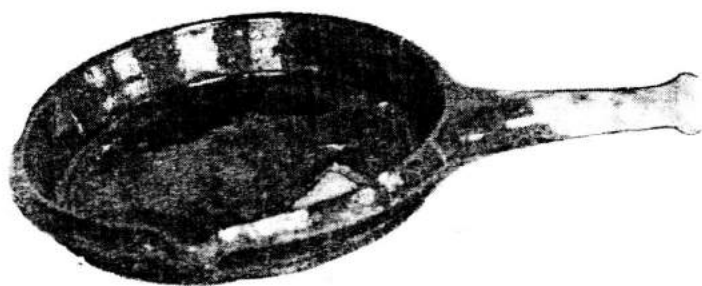
Er zijn vijf majolica borden gevonden. Twee ervan zijn qua vorm gelijk (m-bor-3) doch verschillen van decoratie. Het model komt nog tot rond 1660 voor.⁹¹

Van het eerste bord is de spiegel beschilderd met een acht-puntige ster terwijl de vlag ongedecoreerd is. Deze decoratie is geheel uitgevoerd in blauw (kobalt). Borden met een blauwe ster als decor werden tussen 1640 en 1660 gemaakt op diverse plaatsen in Holland. Er zijn o.a. misbakselvondsten bekend uit Leiden en Haarlem.⁹²

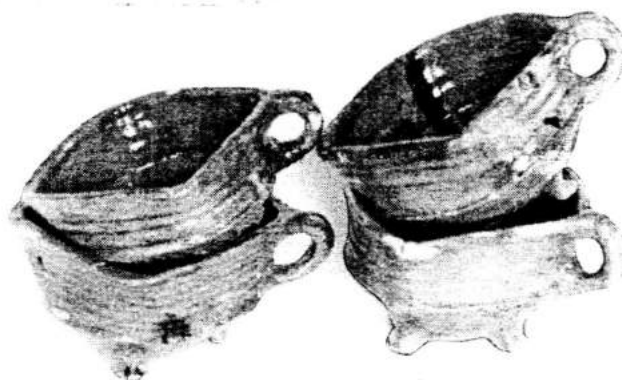
Het tweede bord van het type m-bor-3 is uitbundiger gedecoreerd en polychroom. Het is op de spiegel voorzien van een putti en op de vlag van een aigrettemotief. Deze voorstellingen, die onder andere in Haarlem gemaakt werden,⁹³ werden ontleend aan voorbeelden uit het Italiaanse Faenza welke te dateren zijn tussen 1590 en 1620.⁹⁴ Scholten dateert vergelijkbare majolica borden tussen 1620 en 1640 en schrijft deze toe aan de Haarlemse majolicabakker Willem Jansz Verstraten.⁹⁵ Toeschrijvingen aan plaatsen laat staan aan bedrijven zijn echter twijfelachtig- uit historische bronnen is de productie bekend van verschillende plaatsen waarvoor de misbakselvondsten (nog) ontbreken.

Het derde bord is van het type m-bor-5. Het is een tamelijk groot bord, dat gezien de slijtage intensief is gebruikt. De polychrome decoratie, een tulp, is zeer grof uitgevoerd.

Van twee andere majolica borden zijn slechts kleine fragmenten geborgen.

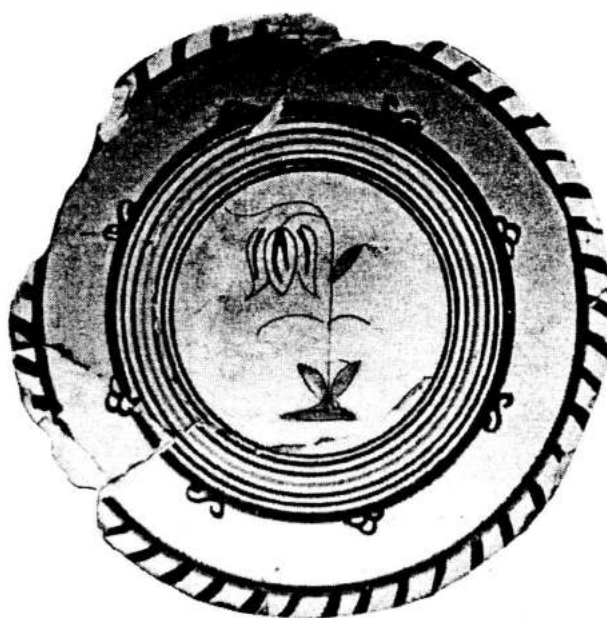
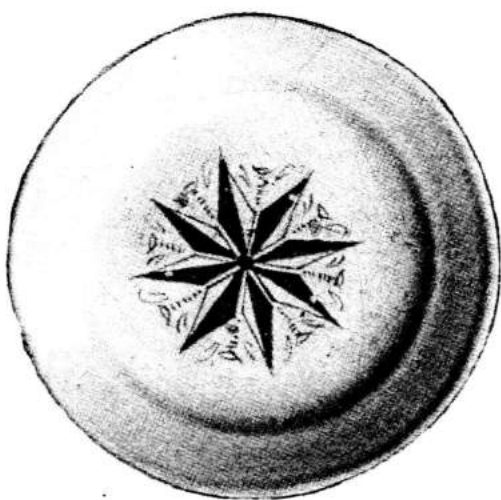

Withakkende bakpan met Duitse steel (w-bak-3, 1600 - 1650, BP3)

Vier testen van het type r-tes-1 (BP3)

	Beerput 3					
	r	w	m	po	f	gl
bakpan	2	1	-	-	-	-
grape	5	8	-	-	-	-
steelkom	-	-	-	-	-	-
bord/schotel	1	-	5	1	21	-
kom	-	-	-	-	-	-
papkom/kop	1	-	-	-	-	-
zoutschaal	-	-	-	-	-	-
drinkglas/kop	-	-	-	-	-	13
lekschaal	-	1	-	-	-	-
kan/fles	-	-	-	-	-	1
pot	-	-	-	-	-	-
olielamp/kandelaar	1	-	-	-	-	-
vuurtest/komfoor	4	-	-	-	-	-
vuurstolp	-	-	-	-	-	-
pispot/pisfles	-	1	-	-	-	1
deksel/stop	-	-	-	-	-	-
zalfpot/flesje	4	2	-	-	4	-
Totalen	Beerput 3					
kookgerei	7	6	-	-	-	-
bereiding/						
tafelservies	2	4	5	1	21	13
opslag/drinkgerei	-	-	-	-	-	1
diverse/overige	9	1	-	-	4	1

Twee majolica borden van het type m-bor-3 en een bord van het type m-bor-5 (tulp).
Afwkomstig uit BP3. Datering: 1600 - 1650

Ook het faience vondstmateriaal bestaat vooral uit borden.

Het type f-bor-2 komt het meest voor, zowel beschilderd als onbeschilderd. Het type f-bor-18 is een variant, qua profiel gelijk aan f-bor-2 maar na het draaien acht- of tienhoekig gesneden.

De ongedecoreerde borden worden veelal tussen 1640 en 1700 gedateerd.⁹⁶

De beide beschilderde borden zijn voorzien van verschillende voorstellingen. Zo is de spiegel van cat 95 voorzien van een wapenschild van de stad Delft waarboven een gepluimde helm geplaatst is. Dergelijke borden met stads- of provinciewapens worden veelal in het derde kwart van de 17de eeuw geplaatst.⁹⁷ Het tweede bord heeft als voorstelling een stilleven met een glazen fles met twee tulpen, die geflankeerd wordt door links een peer en rechts een appel. De tulp was in de 17de eeuw een populair onderwerp voor de decoratie van huisraad. Zo kwamen we haar al tegen op de eerder beschreven majolicaschotel (cat 3.30). Na de bekende windhandel in tulpen die op 5 februari 1637 instortte, werd de tulp vaak gezien als symbool van hoogmoed en ijdelheid.⁹⁸ Het bord van type f-bor-18 is versierd met peren, granaatappels en druiven. Kuyken-Schneider oppert dat aan de afgebeelde granaatappels en druiven een symboliek met betrekking tot verloving of huwelijk ten grondslag ligt.⁹⁹ Symbolisch of niet, decors van faience borden zijn meestal ontleend aan de toenmalige prentkunst of aan uitheemse importen.

Zo zijn ook landschappen in de 17de eeuw zeer populair.¹⁰⁰ In beerput 3 werden twee borden met landschappen gevonden, van de typen f-bor-8 en f-bor-18. De eerste is mogelijk te dateren tussen 1650 en 1660- een vergelijkbaar stuk staat op tafel bij de oude vrouw op een

schilderij van Nicolaes Maes uit 1655.¹⁰¹

Een bord en een plooischotel zijn ontleend aan het kraakporselein, zoals dat eerder werd besproken bij beerput 2. Het bord is van het type f-bor-10 (cat 95) en is qua model en decor gelijk aan een bord uit beerput 2 (cat 70).

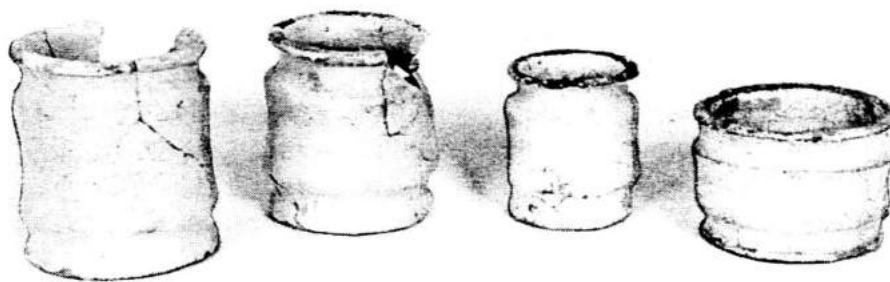
De plooischotel is eveneens fragmentarisch bewaard gebleven. Hoewel de rand compleet is, is door het ontbreken van de spiegel niet te zeggen welk type het is. De 'lobben' van de rand zijn versierd met de eerder genoemde vakversiering. Het centrale deel van de plooischotel ontbreekt maar de aanzet doet vermoeden dat zich hierop een Chinese tuin bevond.

Twee borden hebben hun voorstelling ontleend aan een bijzondere groep porselein van omstreeks 1660. Hun inspiratie was Japans porselein met een schematische stijl, ontleend aan het Chinese 'overgangsporselein'.¹⁰² Het overgangsporselein was de opvolger van het kraakporselein en wordt gekenmerkt door de verhalende voorstelling die het gehele oppervlak vult en niet meer in vakken verdeeld is.¹⁰³ Van het ene bord werden slechts randfragmenten aangetroffen (niet in de cat),¹⁰⁴ het andere bord is van het type f-bor-12.

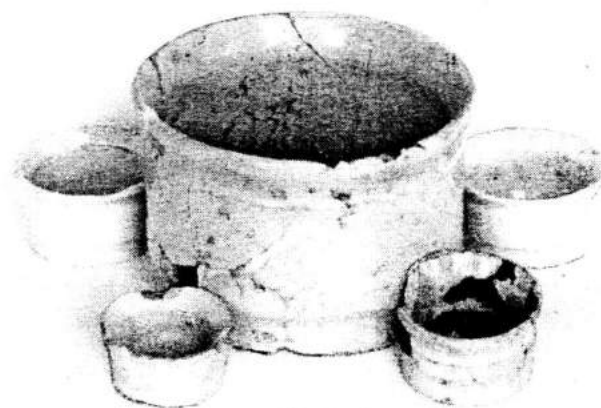
Eveneens van het type f-bor-12 zijn twee kleine witte bordjes.

Een qua model verwant bord is van het type f-bor-11, met een iets overhangende rand. Het model komt tot in de 18de eeuw voor, maar dit zal wel een vroeg exemplaar zijn, passend bij de overige vondsten, uit het derde kwart van de 17de eeuw.

Verder zijn er vier zalfpotten van witte faience: één van het slanke model (f-zal-1) en drie wijde (f-zal-3). Deze potten

Vier zeventiende-eeuwse faience zalfpotten uit beerput 3

Vijf negentiende-eeuwse faience zalfpotten uit de apotheek van het militair hospitaal

komen van de 17de tot de 19de eeuw in gelijke uitvoering voor.

Portugese faience

Van één bord is alleen een randscherf bewaard gebleven. De decoratie bestaat uit een vakverdeling naar Chinees voorbeeld. Qua kleur wijkt deze scherf af van de overige Nederlandse producten. Ook bevinden de afdrukken van de pennen waarop het bord gebakken werd zich op de voorzijde en niet, zoals gebruikelijk is,

op de achterzijde. Dit laatste is volgens Van Dam het belangrijkste kenmerk waaraan faience met een Portugese herkomst zich laat herkennen.¹⁰⁵ In het overzicht dat Baart geeft van het Portugese materiaal uit Amsterdam, blijkt dat randen met de aan het kraakporselein ontleende vakverdeling het meest voorkomen.¹⁰⁶ Waarschijnlijk is ons fragment van Portugese faience (po-bor-..), te dateren in het tweede kwart van de 17de eeuw.¹⁰⁷

BEERPUT 4

Zoals bij de bespreking van de beerputten in hoofdstuk 2 reeds werd opgemerkt, was de inhoud van beerput 4 zeer fragmentarisch.

Steengoed

Tot de groep steengoed met oppervlaktebehandeling (s2) behoort een wandscherf met zoutglazuur. Aan het uiterlijk van de scherf is te zien dat het hier om een 16de-eeuwse scherf uit Aken of Raeren gaat, waarschijnlijk van een kan.

Roodbakkend aardewerk

Van de vijf roodbakkend aardewerken voorwerpen zijn er drie bakpannen. Twee ervan zijn niet op type te determineren, de derde (cat 4.1) is van het type r-bak-5, te dateren in de eerste helft van de 17de

eeuw of wellicht nog de tweede helft van de 16de eeuw.¹⁰⁸

Van een roodbakkend bord is niet vast te stellen om welk type het gaat.

Het vijfde voorwerp is een fragment van een sluitpan uit de 18de eeuw.

Witbakkend aardewerk

Van witbakkende aardewerk zijn slechts twee fragmenten. Het ene is een onbepaald fragment. Het andere is van een kop, uitwendig groen geglaazuurd en inwendig paars/bruin door gebruik van mangaanhoudende loodglazuur.

Majolica

Tenslotte bevatte de put nog de restanten van een wit majolica bord, uit de late 17de of vroege 18de eeuw.

BEERPUT 4 TOTAAL:

	TYPE	MAE	1500	1600	1700	1800	1900
	s2-...	1	=====				
	r-bak-5	1	=====				
	r-bak-...	2	=====				
	r-bor-...	1	=====				
	w-kop-7	1	=====				
	w-...	1	=====				

HET RIOOL

Steengoed

Zoals in een eerder hoofdstuk werd opgemerkt, zijn de vondsten uit het riool zeer fragmentarisch. Zo is van een steengoed mineraalwaterfles (s2-fle-4), overigens het enige stuk steengoed dat in het riool werd aangetroffen, slechts een buikfragment bewaard gebleven. Op dit fragment bevindt zich als blindstempel een zespuntige ster. De herkomst is niet bekend.¹⁰⁹

Roodbakkend aardewerk

Zowel het roodbakkende als het witbakkende loodglazuuraardewerk bestaat uit lokaal en geïmporteerd materiaal. Het geïmporteerde deel wordt gevormd door borden welke afkomstig zijn uit het Duitse Rijnland.

Twee roodbakkende en twee witbakkende borden zijn mogelijk afkomstig uit het Duitse Frechen of Siegburg (r-bor-27 en -28, w-bor-2 en -4). Er werden borden, kommen en kannen vervaardigd van witbakkende maar ook wel van roodbakkende klei, versierd met golflijnen, bloemen, ornamenten en ook spreuken. Gedateerde borden, welke gevonden werden tussen het bedrijfsafval van een Frechense werkplaats, dateren tussen 1818 en 1838.¹¹⁰ Onlangs is ontdekt dat dit materiaal ook in Siegburg is geproduceerd.¹¹¹

Een andere groep import roodbakkend aardewerk is de zogenaamde Nederrijnse waar. Dit roodbakkende aardewerk werd gemaakt in de Nederlands/Duitse grensstreek waarbij onder meer het Noord-Limburgse Gennep een belangrijk pottenbakkerscentrum was.¹¹² Uit het riool komen de fragmenten van dertien borden,

waarvan minstens zeven identieke exemplaren behoren tot het type r-bor-10. Deze borden worden in het algemeen ruim voor 1798, de begindatum voor het riool, gedateerd.¹¹³ Mogelijk was het destijds een (zeer) oude partij aardewerk maar het is toch niet uit te sluiten dat dit soort borden ook na 1798 in productie was.

Van twee andere Nederrijnse borden zijn alleen de spiegels bewaard gebleven. De versiering bestaat uit spiralen welke gemaakt werden door de ringeloor in het centrum van het bord te plaatsen en deze vervolgens naar de rand van het bord te bewegen, terwijl de draaischijf draaide.¹¹⁴ Ook voor deze twee borden gaat het eerder genoemde verhaal over de 'te vroege datering' op. Van de overige borden was zowel het type als de decoratie niet meer vast te stellen.

Het overige loodglazuuraardewerk bestaat voornamelijk uit Hollands of Fries roodbakkend aardewerk. Hierbij is het opvallend dat er weinig variatie aanwezig is. Zo komen naast pispotten, eetkoppen en potten nauwelijks andere vormen voor. De pispotten behoren allemaal tot hetzelfde type (r-pis-16). Ze zijn alle op de schouder voorzien van een soortgelijke ringeloor-versiering, in drie varianten (zie de catalogus). De herkomst van deze potten is tot op heden niet met zekerheid te geven. In de literatuur worden ze veelal aan Friesland toegeschreven¹¹⁵ maar het is niet uitgesloten dat ze ook in West-Nederland zijn vervaardigd.

Dit geldt eveneens voor de koppen van het type r-kop-4. Deze zijn inwendig tot aan de wandknik voorzien van een witte sliblaag terwijl aan de buitenzijde met de ringeloor een slingerlijn is aangebracht. Hoewel dergelijke koppen in Deventer in de late 17de of eerste helft van de 18de gedateerd worden¹¹⁶ lijken ze pas in de

RIOOL NOORDKOKER TOTAAL:

	TYPE	MAE	1500	1600	1700	1800	1900
	s2-fle-4	1					
	r-bor-10	7					
	r-bor...	3					
	r-kop-4	20					
	r-pis-16	19					
	r-pot-2	15					
	r-pot-13	14					
	r-pot-14	3					
	w-bor-2	1					
	w-dek...	1					
	w-pot-8	1					
	w-zal-1	1					
	w...	2					
	f-bor...	1					
	f-kop-1	1					
	f-kop...	7					
	f-zal-1	10					
	iw-the...	1					

RIOOL ZUIDKOKER TOTAAL:

	TYPE	MAE	1500	1600	1700	1800	1900
	r-blo...	1					
	r-bor-27	1					
	r-bor-28	1					
	r-bor...	3					
	r-dek-6	1					
	r-dek...	1					
	r-kap-2	1					
	r-kom-21	1					
	r-kop-4	22					
	r-pis-16	12					
	r-pot-2	7					
	r-pot-13	7					
	r-pot-14	3					
	r-ver-1	1					
	r...	7					
	w-bor-4	1					
	w-zal-1	1					
	w...	3					
	f-kop-1	2					
	f-kop...	3					
	f-zal-1	8					
	f-zal-3	1					
	iw-bor...	1					
	iw-dek-1	1					
	iw-dek...	1					
	iw-kop-1	8					
	iw-kop-2	2					
	iw-mos-1	1					
	iw-the...	1					
	iw-zal-1	1					
	iw...	1					

tweede helft van de late 18de eeuw algemeen voor te komen.¹¹⁷

De potten uit het riool zijn op grond van de randen in drie typen in te delen (r-pot-2, -13 en -14). Of aan de hand van dergelijke randverschillen nog uitspraken te doen zijn omtrent de datering van de potten, is op grond van dit complex niet te zeggen. Opvallend is dat een groot deel van deze potten aan de onderzijde beroet is. Terwijl er over het algemeen vanuit wordt gegaan dat deze potten een opslag-functie hadden, werden ze mogelijk ook als kookpotten gebruikt. Het kan zijn dat de potten lokaal vervaardigd werden.

Een rood aardewerken kachelpan (r-kap-2) is vergelijkbaar met een exemplaar uit Kampen.¹¹⁸ Hij is voorzien van loodglazuur waaraan mangaan toegevoegd is en dateert waarschijnlijk uit omstreeks het midden van de 19de eeuw.

Een deksel van het type r-dek-6 heeft het uiterlijk van een bord waarvan de standring diende als handgreep. Dergelijke deksels werden waarschijnlijk op kachel- en sluitpannen gebruikt.¹¹⁹

Van een vergiet (r-ver-1) werd slechts een klein aantal fragmenten geborgen. Hij is aan de buitenzijde versierd met een S-motief dat met de ringeloor werd aangebracht. Inwendig is de vergiet voorzien van een sliblaag welke is aangebracht in de 'doorloop-techniek'.

Deze versiering vinden we ook op een fragmentarisch bewaard gebleven kom (r-kom-21). Beide voorwerpen zullen eveneens uit omstreeks het midden van de 19de eeuw dateren.

Witbakkend aardewerk

Het witbakkende aardewerk omvat naast

de bovengenoemde borden weinig andere vormen. Er zijn slechts fragmenten gevonden van twee zalfpotten, een deksel en een pot.

De zalfpotten zijn mogelijk importen uit het Duitse Rijnland hoewel het ook om Nederlandse producten kan gaan. We kunnen deze zalfpotten rekenen tot de zogenaamde 'Frankfurter waar'.¹²⁰ Tot deze waar behoort tevens een randfragment van een kom of bakpan.

De deksel is te incompleet om het type vast te kunnen stellen. Hij is qua kleur en baksel identiek aan een klein witbakkend potje. Van dit potje is het model wel te reconstrueren (w-pot-8), mogelijk had het een tuit.

Van een ander voorwerp, mogelijk een pot, werd de standring geborgen. Deze was net als de bovengenoemde potten van rood aardewerk aan de onderzijde beroet. Wat de herkomst is van deze producten is thans niet met zekerheid te zeggen. Mogelijk is Gouda aan te wijzen als productieplaats van dit witbakkende aardewerk met een bleekgroene glazuur, maar andere plaatsen zijn niet uit te sluiten.

Faience

Faience serviesgoed was een product dat zich op de Nederlandse markt tot het einde van de 18de eeuw handhaafde.¹²¹ De in het riool teruggevonden theekopjes (f-kop-2) lijken oude producten te zijn uit de tweede helft van de 18de eeuw.

In de apotheek van het militair hospitaal werden zowel kleine als opmerkelijk grote zalfpotten van witte faience gebruikt.

Industrieel wit

Tenslotte bevatte de zuidkoker van het riool nog fragmenten van het zogenaamde industrieel wit. Deze groep aardewerk is voor een deel in Maastricht en voor een deel in Engeland vervaardigd. Er zijn fragmenten van twee theepotten, mogelijk de deksel van een botervloot, een bord, een zalfpotje, een mosterdpot met deksel en een aantal thee- en koffiekoppen.

De mosterdpot is aan de onderzijde voorzien van een Wedgwood-blindmerk maar kan toch Maastrichts zijn. Qua model is het immers identiek aan een Maastrichts mosterdpotje dat gemerkt is P.Regout anno 1836.¹²² Het is een bekend ver-

schijnsel dat Regout producten van Wedgwood namaakte, waarbij soms zelfs de naam van Wedgwood werd overgenomen en in combinatie met Regout werd gezet.¹²³

De vroegste industriële theekoppen (iw-kop-1) volgen het model na van de in de tweede helft van de 18de eeuw gangbare porseleinen en faience theekoppen. De koffiekoppen (iw-kop-2) zijn later en hebben een eigen vormgeving. Ze zijn waarschijnlijk uit Maastricht afkomstig. Eén ervan is voorzien van een 'Boerenbont' decor. Dit decor verscheen in de jaren zestig van de 19de eeuw,¹²⁴ maar ging pas in de jaren 1880 op grote schaal in productie.

Riool 1991 en 1992					
	r	w	s2	f	iw
kachelpan	1	-	-	-	-
bord/schotel	15	2	-	-	1
kom	1	-	-	-	-
papkom/kop	42	-	-	-	-
drinkglas/kop	-	-	-	5	10
kan/fles	-	-	1	-	-
theepot	-	-	-	-	1
pot	44	1	-	-	1
pispot	31	-	-	-	-
deksel/stop	2	1	-	-	2
zalfpot/flesje	-	2	-	19	1
bloempot	1	-	-	-	-
Totalen					
kookgerei	1	-	-	-	-
bereiding/ tafel servies	58	2	-	5	11
opslag/ schenkgerei	44	1	1	-	2
diverse/overige	34	3	-	19	3

NOTEN

1. Bitter 1995 en Bitter, Dijkstra, Roedema en Van Wilgen 1997.
2. Baart/Krook/Lagerweij 1986 p.97.
3. Reineking von Bock 1986 p.405.
4. Nijs 1994 p.77.
5. Nijs 1994 p.76-77, Hackspiel 1993 p.121.
6. Reineking von Bock 1986 p.405, Nijs 1994 p.76 en Van Gangelen/Lenting 1993b p.324.
7. Nijs 1994 p.77.
8. Baart/Krook/Lagerweij 1986 p.98.
9. Vlierman/Kleij 1990 p.8, Van Gangelen /Kortekaas/Carmiggelt 1987 p.30.
10. Bitter 1995 p.140.
11. Bruijn 1979 p.88.
12. Groeneweg 1992 p.100.
13. Baart/Krook/Lagerweij 1986 p.101.
14. Van Gangelen/Kortekaas/Carmiggelt 1987 p.25-26.
15. Bijvoorbeeld in het riool aan de Wortelsteeg dat verderop behandeld wordt.
16. De Bodt 1991 p.79.
17. Bartels 1993 p.40, De Bodt 1991 (p.79) omschrijft het voorwerp als een kookpot.
18. Baart/Krook/Lagerweij 1986 p.101, Van Gangelen/Lenting 1993a p.189 en Groeneweg 1992 p.101.
19. De Jongh 1976 p.96-97.
20. Groeneweg 1992 p.234-235.
21. Smeele 1995.
22. Wijsenbeek-Olthuis 1987 p.69, Cleij 1996 p.9.
23. Bitter 1995 p.140-141.
24. Dit exemplaar bevindt zich eveneens in de collectie van de afdeling archeologie van de dienst S.O.B. en werd gepubliceerd in: Van der Pal 1991 p.19.
25. Clevis /Smit 1990 p.200, Magendans/Waasdorp 1986 p.36 en Van Gangelen/Lenting 1993 p.193-194.
26. Hupperetz 1994 p. 38-39; Baart/Krook/Lagerweij 1986 p.100. Bult 1992 p.208-209 dateert ze waarschijnlijk te vroeg (eerste helft 17de eeuw).
27. Matusz 1977 p.131, De Jonghe 1965 p.361. Exemplaren uit Nijmegen en Hasselt: Thijssen 1981 p.33, Bartels 1993 p.58 (het merk is bij de laatste niet herkend waardoor de datering ongeveer vijftig jaar te laat is). Scholten echter dateert borden met een soortgelijk merk tussen 1680 en 1700 (Scholten 1993 p.136).
28. Matusz 1977 p.131.
29. Scholten 1993.
30. Scholten 1993 p.240-241.
31. Bult 1992 p.72.
32. Bartels 1993 p.44.
33. Baart/Krook/Lagerweij 1986 p.109.
34. Wijsenbeek-Olthuis 1987 p.67.
35. Von Hartsvelt Muller 1971.
36. Van der Meulen/Smeele 1989 p. 10 en mededeling D.H. Duco.
37. Kuipers red. 1992 p.16, Weijs 1976 p.38, Stoepker 1986a p.149, Ruempol/Van Dongen 1991 p.235, Carmiggelt 1992 p.34, Koopmans/Tuinstra/Westenbroek 1993 p.138, De Bodt/Koldewey 1987 p.94, Van Oostveen 1994 p.271, Clevis/Kottman 1989 p.121, Clevis/Smit 1990 p.203, Van den Akker 1993 p.273, Panhuysen 1984 p.136, Ooyevaar 1996 p. 32, Van Holk 1996 p. 162 en 187 en Hackspiel 1993 Tafeln 34 en 35.
38. Van Oostveen 1994 p.266: tweede helft achttiende eeuw. Van Holk 1996 p.37: scheepswrak OD 15 gezonken na 1740, en p.40 en 191: scheepswrak NB 6 gezonken in 1787. Ooyevaar

- 1996 p.32: dit complex is te dateren tussen 1738 en 1752.
 Voor de borden met een rozet wordt in de publicaties van Zoetermeer en Amstelveen de benaming 'Kardinaals bord' gebruikt. Deze benaming was evenwel in gebruik voor tinnen borden met een brede vlag en voor de hiervan afgeleide faience borden (Dubbe 1978 p.321, Scholten 1993 p.262-263), maar heeft echter niets te maken met faience borden van type f-bor-3.
39. Deze borden werden vervaardigd ter gelegenheid van het 250-jarige bestaan van het Burger weeshuis. Bij de feestelijkheden werd namelijk een diner met Koning Willem I gehouden waar bij de kinderen aten van deze borden. Later bleven de borden in gebruik bij het weeshuis. Thans bevinden ze zich in de collectie van het Amsterdams Historisch Museum.
 40. Bijvoorbeeld Weijs 1976 p.38.
 41. Wijsenbeek-Olthuis 1992 p.103.
 42. Baart/Krook/Lagerweij 1986 p.102.
 43. Carmiggelt 1991 p.16.
 44. Baart/Krook/Lagerweij 1986 p.97.
 45. Matusz 1977 p.146 en De Jonghe 1965 p.363.
 46. Lunsingh Scheurleer 1984 p.376.
 47. Jörg 1986 p.90-91.
 48. Jörg 1983 p.181.
 49. Baart/Krook/Lagerweij 1986 p.98.
 50. Thijssen 1984 p.98.
 51. Hurst/Neal/Van Beuningen 1986 p.209.
 52. Bitter 1995.
 53. Bitter 1995 p.138.
 54. Bitter 1995 p.125.
 55. Clevis/Kleij 1990 p.90, Thijssen 1981 p.20, Clevis/Kottman 1989 p.107 en Olivier 1994 p.112.
 56. Hacquebord/Vlierman 1991 p.55-56.
 57. Clevis/Kleij 1990 p.91.
 58. Groeneweg 1992 p.52-53.
 59. Hacquebord/Vlierman 1991.
 60. Krauwer/Snieder 1988 p.68, Clevis/ Kottman 1989 p.68.
 61. Thijssen 1991 p.88.
 62. Magendans/Schulten 1987 p.12.
 63. Elzinga 1992 p.38 voor een vergelijkbaar type van roodbakkend aardewerk.
 64. Korf 1981 p.221.
 65. Hurst/Neal/Van Beuningen 1986 p.27.
 66. Korf 1968 fotonummer 17.
 67. Scholten 1993 p.20 en 46.
 68. Korf 1981 p.219.
 69. Scholten 1993 p.48-49.
 70. Korf 1968 tekening nummer 108.
 71. Deels door het niet publiceren ervan.
 72. Bitter 1995 p.157.
 73. Rinaldi 1989 p.79.
 74. Jörg 1990 p.56: op grond van vondsten uit het VOC schip 'De Mauritius' welke in 1609 ten onder ging.
 75. Van der Pijl-Ketel 1982 p.155.
 76. Scholten 1993 p.19.
 77. Scholten 1993 p.86-87: een qua rand vergelijkbaar majolica bord wordt tussen 1620 en 1640 gedateerd.
 78. Zie voor vergelijkbare stukken kraakporselein Rinaldi 1989.
 79. Scholten 1993 p.82-83 en 118-119.
 80. Majolica borden met een soortgelijke decoratie werden onder andere gemaakt in Leiden (Korf 1970 p.63). Hij kende ook een faience exem

- plaar van na 1652 (Korf 1981 p.178).
81. Carmiggelt 1991 p.17.
 82. Van Gangelen/Kortekaas/Carmiggelt 1987 p.22 en 24.
 83. Bitter 1995 p. 121.
 84. Onder andere Clevis/Kleij 1990 p.86.
 85. De Jongh 1976 p.170-171.
 86. Meijer 1985 p.93.
 87. De Jongh 1976 p.14.
 88. Bitter 1995 p.138.
 89. Ruempol/Van Dongen 1991 p.217, Herweijer 1986 p.3-4, Clevis/Kottman 1989 p.107.
 90. Baart 1988 p.164.
 91. Hupperetz 1994 p. 38-39.
 92. Korf 1970 p.67, Korf 1968 tekeningnummers 144-145.
 93. Korf 1968 tekeningnummer 117.
 94. Baart 1986a p.82-83.
 95. Scholten 1993 p.90-91.
 96. Onder andere Baart/Krook/Lagerweij 1990 p.27-29 en Scholten 1993 p.262-263.
 97. Carmiggelt 1991 p.48-49, Scholten 1993 p.250-251.
 98. Tulpen uit Rotterdam 1994 p.2.
 99. Kuyken-Schneider 1978 p.86.
 100. Mauritshuis 1980.
 101. Meijer 1985 p.93.
 102. Jörg 1990 p.13.
 103. Jörg 1992 p.431.
 104. Het is mogelijk vergelijkbaar geweest met een bord dat werd gevonden in Harlingen- Ter Avest 1992 p.61 afb.74-75.
 105. Van Dam 1991a p.11.
 106. Calado/Baart 1987 en Baart 1987.
 107. Baart 1987.
 108. Clevis/Kleij 1990 p.86.
 109. De fles was vermoedelijk identiek aan een exemplaar uit Nijmegen (Thijssen 1991 p.59).
 110. Jürgens/Kleine 1988 p.103, 113 en Taf.11.
 111. Francke 1997.
 112. Mars 1991.
 113. Bijvoorbeeld Baart 1988 p.161; De Bodt 1991 p.80-81.
 114. Vergelijk Mars 1991 p.34.
 115. Bijvoorbeeld Van Gangelen/Lenting 1993 p.229.
 116. Clevis/Kottman 1989 p.104.
 117. Van Gangelen/ Helfrich 1992 p.327.
 118. Clevis/Smit 1990 p.188.
 119. Thijssen 1991 p.25.
 120. Baart 1988 p.162-164.
 121. Baart/Krook/Lagerweij 1986 p.109.
 122. Wat potters bakten 1965 p.95 no.9, het jaartal verwijst naar het jaar waarin de fabriek van Regout opgericht werd en niet naar de vervaardiging van het betreffende voorwerp.
 123. Bogaers 1992 p.333.
 124. Leeuwarden 1989 p.9.

5. DE GLASVONDSTEN

Sebastiaan Ostkamp

BEERPUT 1

Het glas uit beerput 1 bestaat uit een grote groep flessen, enkele drinkglazen, een vogeldrinkbakje, fragmenten van een spiegel en fragmenten van vensterglas.

Er zijn vier wijnflessen. Het vroegste type wijnfles uit deze put (gl-fle-22) dateert uit de eerste helft van de 18de eeuw.¹

Andere flessen hadden mogelijk meerdere functies. Een voorbeeld is gl-fle-4, een in een vorm geblazen achthoekige fles. Diverse parallellen uit Nederlandse bodem worden in de 17de eeuw geplaatst.² Gezien de context van deze put lijkt echter voor dit exemplaar een datering in de 18de eeuw meer voor de hand te liggen. Elders in Alkmaar zijn dergelijke flessen eveneens in een 18de-eeuwse context aangetroffen.³

Zeven kleine flesjes, waarvan er twee compleet zijn, behoren tot de categorie medicijnflesjes. Gl-fle-3 is een smalle langgerekte fles die vanaf de 17de tot in de 19de eeuw voorkomt.⁴ Zes andere flesjes behoren tot het type gl-fle-11. Van de late 17de eeuw tot in de 19de eeuw is dit het meest gebruikte type medicijnflesje.

De resterende flessen zijn dermate fragmentarisch dat het niet mogelijk is het type te bepalen.

De groep drinkglazen bestaat uit bekers en kelkglazen. De twee bekers uit deze put behoren tot het type gl-bek-5, een zeer eenvoudig beker glas uit de late 17de eeuw en de eerste helft van de 18de eeuw.⁵

Van de zeven kelkglazen uit deze put zijn

er vier aan een bepaald type toe te schrijven. Twee kelkglazen zijn van het type gl-kel-38, nog van zeer dunwandig glas geblazen.⁶ Eén kelkglas behoort tot het type gl-kel-1.⁷ Het is een exemplaar met een getordeerde stam. Een vierde exemplaar is van het type gl-kel-2.⁸ Voor deze drie typen kelkglazen geldt dat ze in de eerste helft van de 18de eeuw te plaatsen zijn, het eerstgenoemde type mogelijk nog iets eerder. Hoewel de overige kelkglazen niet op type te determineren zijn, kan wel worden vermeld dat ze alle thuis horen in de 18de eeuw.

De hier beschreven typen kelkglazen kwamen in de 18de eeuw voor bij alle lagen van de bevolking.⁹

Fragmenten van een spiegel zijn een normale verschijning in 18de-eeuws Alkmaarse contexten. Spiegels kwamen toen inmiddels voor in alle lagen van de bevolking. Eerder waren het nog kostbare luxe artikelen.¹⁰

De fragmenten van het vensterglas zijn de gebruikelijke scherven zoals we die bij elke opgraving tegenkomen. Ook zijn er stukjes lood gevonden waarin het glas gezet is geweest.

BEERPUT 2

Beerput 2 bevat slechts negen voorwerpen van glas. Vier ervan zijn flessen, de rest is drinkgerei.

Eén van de flessen is een wijnfles van het type gl-fle-6, uit de tweede helft van de 17de en de eerste helft van de 18de

MINIMUM AANTAL EXEMPLAREN GLASWERK
BEERPUT 1

	TYPE	MAE	1500	1600	1700	1800	1900
	gl-bek-5a	2					
	gl-fle-3	1					
	gl-fle-4	1					
	gl-fle-6	3					
	gl-fle-10	1					
	gl-fle-11	6					
	gl-fle-22	1					
	gl-fle-...	5					
	gl-kel-1	1					
	gl-kel-2	1					
	gl-kel-38	2					
	gl-kel-...	3					
	gl-vog-...	1					

MINIMUM AANTAL EXEMPLAREN GLASWERK
BEERPUT 2

	TYPE	MAE	1500	1600	1700	1800	1900
	gl-bek-4a	1					
	gl-fle-6	1					
	gl-fle-9	1					
	gl-fle-33	1					
	gl-fle-82	1					
	gl-kel-69	1					
	gl-roe-10	2					
	gl-sch-2	1					

MINIMUM AANTAL EXEMPLAREN GLASWERK
BEERPUT 3

	TYPE	MAE	1500	1600	1700	1800	1900
	gl-bek-8a	1					
	gl-bek-12a	1					
	gl-bek-15a	1					
	gl-bek-19a	3					
	gl-bek-29	2					
	gl-bek-34a	1					
	gl-bek-45a	1					
	gl-fle-13	1					
	gl-kel-70	1					
	gl-roe-2	1					
	gl-roe-8	1					
	gl-uri-2	1					

eeuw.¹¹ Een tweede wijnfles is van het type gl-fle-9, een type dat gedurende de gehele 17de en 18de voorkomt.¹²

De twee andere flessen behoren tot de parfum- of medicijnflesjes. Een incompleet, niet afgebeeld flesje van het type gl-fle-33 is eenvoudig en onversierd. Het model komt gedurende de gehele 17de eeuw voor.¹³ Het andere flesje is versierd met een netwerk-patroon (gl-fle-82). Dit patroon ontstaat door opgelegde glasdraden of in vorm geblazen ribben met een pincet naar elkaar toe te drukken.¹⁴ We komen deze wijze van versieren ook tegen op bekers en schenkflessen,¹⁵ vooral uit de tweede helft van de 17de eeuw.¹⁶

Het drinkgerei bestaat uit vijf glazen met uiteenlopende datering.

Een beker (type gl-bek-4a) is gemaakt van zogenaamde ijsglas, dat ontstaat door het oppervlak van het glas tijdens de productie sterk af te koelen om het daarna opnieuw te verwarmen en verder uit te blazen. Dergelijke producten komen hoofdzakelijk in de late 16de en de eerste helft van de 17de eeuw voor. De beker is versierd met drie vergulde leeuwenmaskers, afgewisseld door blauwe braamnoppen. Ook langs de bovenzijde van de beker bevindt zich een randje met goudfolie. De beker lijkt hierdoor sterk op de in de Langestraat opgegraven 'reuzen' ijsbeker.¹⁷

Een kelkglas (type gl-kel-69) is in de late 16de of de eerste helft van de 17de eeuw te dateren.¹⁸ De stam is voorzien van een holle baluster met twee leeuwenmaskers. Ook twee identieke roemers met doornoppen zijn in de eerste helft van de 17de eeuw te dateren (gl-roe-10).

Een drinkschaal van opaakwit glas (gl-sch-2) is eveneens in de eerste helft van de 17de eeuw te dateren. Het betreft een tamelijk kostbaar type glaswerk, wellicht oorspronkelijk voorzien van een beschil-

dering die inmiddels door irisatie verloren kan zijn gegaan. Het model komt onder meer voor in de beerput van het adellijk vrouwenstift van Susteren.¹⁹

Beerput 2 bevatte ook enkele tientallen fragmenten van vensterruitjes.

BEERPUT 3

Ook beerput 3 bevatte slechts een kleine hoeveelheid glas, in totaal vijftien stuks.

De enige fles is van het type gl-fle-13, dat reeds in de 15de en 16de eeuw voorkomt.²⁰ In talrijke publicaties wordt het model in deze periode geplaatst.²¹ In Alkmaar echter is dit type fles vrij algemeen in de eerste helft van de 17de eeuw.²² Ook de fles uit onze beerput zal in de 17de eeuw gedateerd moeten worden omdat de put geen vroegere voorwerpen bevat. Een dergelijke fles is ook afgebeeld op het schilderij "De Astroloog" van de Leidse fijnschilder Gerrit Dou dat dateert uit de jaren vijftig van de 17de eeuw.²³

Waarschijnlijk werd de rol van de grotere flessen van dit type in de loop van de 16de eeuw overgenomen door vierkante kelderflessen terwijl de kleine variant nog tot in de 17de eeuw in gebruik bleef.

Een urinefles van helder glas is voorzien van een wijde iets uitlopende hals en een platte lip. Het is daardoor een latere variant, vanaf het tweede kwart van de 17de eeuw (gl-uri-2)- de vroegere vorm (gl-uri-1) was voorzien van een korte omgeslagen rand.²⁴ De pisfles werd door artsen gebruikt voor het vaststellen van een ziektebeeld. Het was daarom nodig zeer zuiver en helder glas te gebruiken terwijl de dikte van het glas zo gering mogelijk moest zijn. Het minste kleurverschil moest namelijk door de piskijker waarge-

nomen kunnen worden voor een zo nauwkeurig mogelijke diagnose.²⁵ Uit de gevonden flessen blijkt wel dat deze diagnostiek nog tot ver in de 17de eeuw wijdverbreid was, ondanks de kritiek die tijdgenoten op de methode hadden.²⁶

De drinkglazen uit beerput 3 zijn tien bekers, twee roemers en één kelkglas. Ze behoren tot typen die we in de beerputten van de Alkmaarse middenstand regelmatig tegenkomen.

Allereerst zijn er twee knobbelbekers. Deze zijn in een mal geblazen. De knobbels variëren in vorm. De bekers met druppelvormige knobbels wordt ook wel 'tranenbeker' genoemd.

Drie wafelbekers zijn gevormd door de glasbel eerst te omwikkelen met een glasdraad en vervolgens deze uit te blazen in een mal met verticale ribben. De draadomwikkeling wordt dan ingedrukt tot 'wafels'.²⁷ Alle bovengenoemde bekers zijn in kleurloos glas uitgevoerd.

Er zijn twee kometenbekers bij de vondsten.²⁸ Dit type beker komt herhaaldelijk voor vanaf ongeveer 1625. Ze blijven zeker tot in de tweede helft van de 17de eeuw in productie.

Gladwandige bekers kwamen in de 17de eeuw minder vaak voor dan de versierde exemplaren. De gladwandige beker uit beerput 3 is van lichtblauw glas met een voering van kleurloos glas. Hij hoort thuis in de eerste helft van de 17de eeuw.²⁹

Een andere cilindrische beker is versierd met twee horizontale geribde glasdraden waardoor drie 'passen' zijn ontstaan. Dit type pasglazen komt vooral voor in de tweede helft van de 16de eeuw.³⁰

Het laatste bekertje is met glasdraad omwikkeld (gl-bek-45a).

Van een dunwandig kelkglas bleef alleen

de voet bewaard. De stam is voorzien van een holle dubbele nodus (type gl-kel-70). Dergelijke glazen komen voor in de eerste helft van de 17de eeuw maar een iets latere datering kan niet uitgesloten worden.

De laatste twee glazen uit deze put zijn roemers. De eerste roemer is van een type dat algemeen voorkomt van het midden tot in de late 17de eeuw (gl-roe-2, van Waldglas).³¹ De tweede roemer is veel zeldzamer, een kleurloze roemer met een achtkantige kelk en een schacht met blauwe en kleurloze braamnoppen (gl-roe-8). Er is een vrijwel identiek exemplaar bekend uit 's-Hertogenbosch van vóór 1630.³²

HET RIOOL

De voorwerpen uit het riool zijn erg incompleet.

Er is slechts weinig drinkgerei: de resten van een beker en van enkele kelkglazen. Ze zijn niet aan een bepaald type toe te schrijven.

Flessen vormen de grootste groep.

Wijnflessen van het type gl-fle-25 verschenen reeds in de 18de eeuw. Hoewel de halzen van deze flessen in de loop van deze eeuw langer werden bleef dit type verder onveranderd tot in de 19de eeuw.

Het type gl-fle-27 was een algemene verschijning in de eerste helft van de 19de eeuw.³³

De wijnflessen van het type gl-fle-9 en gl-fle-10 blijken, gezien deze vondst, ook nog in de eerste helft van de 19de eeuw in gebruik te zijn.

Van de drie kleine medicijnflesjes van het type gl-fle-11 is dit gegeven al langer bekend.³⁴ Opvallend is dat ze op een manier werden gebruikt die we ten dage nog

De afgebeelde glazen voorwerpen op deze pagina zijn niet op schaal

Pentekening met daarop de heilige genezers Cosmas en Damianus. Cosmas houdt in zijn hand een pisfles of urinaal van een type zoals dat ook in het riool werd aangetroffen. Damianus heeft als attribuut een injectiespuit. Een in het riool gevonden medicijnflesje bevat de afgebroken naald van zo'n spuit.

Datering: ca. 1785.

(Tekening: Collectie Universiteitsbibliotheek, Amsterdam. Naar Zuring, 1989)

MINIMUM AANTAL EXEMPLAREN GLASWERK
RIOOL NOORDKOKER

	TYPE	MAE	1500	1600	1700	1800	1900
							
							
	gl-fle-11	8					
	gl-fle-25	3					
	gl-fle-..	13					
	gl-kel-..	1					
							
							
	gl-kpg-2	1					
	gl-uri-3	1					
	gl-uri-4	1					

MINIMUM AANTAL EXEMPLAREN GLASWERK
RIOOL ZUIDKOKER

	TYPE	MAE	1500	1600	1700	1800	1900
							
							
							
							
	gl-bek-..	4					
	gl-fle-9	1					
	gl-fle-10	2					
	gl-fle-11	19					
	gl-fle-27	1					
	gl-fle-..	7					
	gl-kel-..	1					
	gl-uri-..	2					

steeds kennen. Een injectienaald werd door de kurk geprikt om de vloeistof op te zuigen. In één van de flesjes bevindt zich nog de kurk met daarin de afgebroken injectienaald!

Het riool leverde ook een groot aantal medicijnflessen op van type gl-fle-11 van een groter formaat. Er werd één exemplaar aangetroffen in helder glas en maar liefst de resten van 23 grotere exemplaren in donkergroen glas. Het is bij deze flessen niet te zien of ze in een vorm of uit de hand zijn geblazen. Een deel van deze flessen is voorzien van een glaszegel met daarop het opschrift: RYKSEIGENDOM. Deze flessen lijken hierdoor te dateren na 1806 (koning Lodewijk Napoleon) of na

1813 (koning Willem I). Mogelijk werden deze flessen in Delft vervaardigd door de firma Boers. Deze fabriek, die hier rond 1822 gevestigd was, had namelijk kans gezien alle defensie-orders voor glaswerk in de wacht te slepen.

Voorts werden nog fragmenten gevonden van flessen die niet aan een bepaald type zijn toe te schrijven. Eén van deze flessen draagt in reliëf het opschrift:

(J.M.FA)RINA

(A COLO)GNE

Het gaat hierbij om een in een vorm geblazen, zeskantig parfumflesje waarvan de tekst in de vorm was aangebracht.

Voorts werden de resten gevonden van enige urinalen (gl-uri-3 en -4). Het reservoir van deze urinalen hangt als een soort zak onder de vulopening. Ze lijken enigszins op de tegenwoordige urinalen voor bedlegerige zieken. Op een pentekening van de heilige genezers Comas en Damianus uit 1785 zien we een urinaal van dit type afgebeeld.³⁵ Het is niet bekend of deze ook nog voor het 'piskijken' werden gebruikt maar de prent lijkt daarop wel te wijzen. Een groot verschil met de vroegere urineglazen is de dikkere wand en ook is het glas niet kleurloos maar heeft een groene zweem.

Eveneens in verband te brengen met de geneeskunde, is een zogenaamde laatkop of kopglas (gl-kpg-2). Deze diende voor aderlatingen. Het kopglas werd dan verwarmd en vervolgens op de huid geplaatst. De afkoelende lucht trok daarna een bloedblaar, die werd ingesneden.³⁶ Deze kopglazen waren in gebruik vanaf de Oudheid tot in de 19de eeuw.³⁷ Ons exemplaar is van kleurloos glas gemaakt. In het riool werden ook resten aangetroffen van vensterglas en spiegelfragmenten.

NOTEN

1. Dit type fles komt vooral voor in het eerste kwart 18de eeuw, maar wordt ook in 1749 (scheepswrak 'Amsterdam') en rond 1750 (een Zweeds wrak) nog wel gevonden (Van der Horst 1991a p.246).
2. Zo dateert Kottman exemplaren uit Kampen en uit het huis Cruydenborgh bij Maarssen in de 17 de eeuw (Clevis/Smit 1990 p.223, Kottman (1992a p.220), terwijl een exemplaar uit Haarlem rond 1650 gedateerd wordt (Bottelier 1987 p.153). Achttiende-eeuwse voorbeelden zijn evenwel uit Amsterdam bekend (Baart/Krook /Lagerweij 1986 P.92 en 107 respectievelijk uit de vondstnummers OBM 20 (1708-1800) en OBM 26 (1738/42-1805).
3. Roedema 1993 p.33 en 37.
4. Henkes 1994 p. 328.
5. Kottman 1992a p.219, Henkes 1994 p.249. Dit type glas komt in vroege perioden in een laag model voor. In de gebruikperiode van deze beerput kan het model zowel laag als hoog zijn.
6. Kottman 1992a p.224.
7. Clevis/Kottman 1989 p.137.
8. Thijssen 1991 p.151.
9. Laan 1994.
10. Wijssenbeek-Olthuis 1992 p.100.
11. Van der Horst 1991a p.241.
12. Kottman 1992a p.221.
13. Onder andere Kottman 1992a p.222.
14. Henkes 1994 p.141.
15. Buitenhuis 1986 p.59, Bottelier 1987 p.153.
16. Onder andere Kottman 1992a p.218.
17. Henkes 1994 p.168-169.
18. Ritsema van Eck 1995 no.4, 6 en 8. We komen deze leeuwenmaskers ook tegen op kelkglazen uit Nijmegen (Wijnman 1983: 226) en Susteren (Kottman 1993), terwijl ook twee drinkschalen uit Groningen en Nijmegen een soortgelijke stamvorm hebben (Henkes 1994: 207-9).
19. Kottman 1992b p.15.
20. Clevis/Smit 1990 p.227, Thijssen 1991 p.135.
21. Zie bijvoorbeeld Henkes 1994 p.117-120, met verwijzingen. Zie voor een Delftse fles met een 17de-eeuwse datering Bult 1992 p.226.
22. Zo is ook een door Henkes gepubliceerd exemplaar uit Alkmaar (Henkes 1994 p.120 nr.28.3 met deze vroege datering) afkomstig uit een beerput waarvan de inhoud te dateren is tussen 1575 en 1625 (zie Roedema 1993 p.28-30).
23. Sluijter 1988 p.105-107, daarnaast komt dit type fles ook voor op diverse schilderijen van Jan Steen en David Teniers de Jongere.
24. Henkes 1994 p.332. We komen de gl-uri-1 bijvoorbeeld tegen in een vroeg 17de-eeuwse beerput aan de Breedstraat (Roedema 1993 p.25 en 42-43).
25. Piskijkers en heelmeeesters 1993 p.26.
26. Jansen 1996 p.151-152.
27. Henkes 1994 p.129-140.
28. Henkes 1989, Henkes noemt deze bekens in zijn bijdrage kometenbekers. Of de glasdraad versiering op de bekens daadwerkelijk kometen voorstellen is de vraag.
29. Henkes 1994 p.127.
30. Henkes 1994 p.152.
31. Onder andere Kottman 1992a p.225.
32. Deze roemer werd als berkemeier gepubliceerd. Henkes 1994 p. 198.
33. Thijssen 1991 p.144-145.
34. Van Dongen/Henkes 1994 p.18-19.
35. Zuring 1989 p.31.

36. Henkes 1994 p.333.
37. Een vergelijkbaar 17de-eeuws kopglas uit Delft: Henkes 1994 p.334 nr.66.28. In museumbezit zijn dergelijke laatkoppen uit de 18de en 19de eeuw ook te vinden (Königer 1958 abb.20).

6. DE TEGELS EN ANDERE BOUWFRAGMENTEN

Sebastiaan Ostkamp

De voorgeschiedenis van de tingeglazuurde wandtegels ligt in het mediterrane gebied. De tegelproductie kwam in de 16de eeuw het eerst op gang in de zuidelijke Nederlanden maar verspreidde zich vrij snel in noordelijke richting. Rond 1600 vond de productie van tegels plaats in tal van steden. Deze vroege producten kenmerken zich door vrij dikke tegels die qua decoratie het gelijktijdige majolica serviesgoed volgden. Net als majolica zijn deze tegels dan ook polychroom gedecoreerd. Later verdween deze veelkleurigheid om plaats te maken voor blauwe decors. Tevens werden de decors minder complex en de tegels dunner. Dit hield waarschijnlijk verband met het in vrij korte tijd zeer populair worden van de tegels.

Van een in aanvang vrij kostbare vorm van wandafwerking werd de tegel een niet weg te denken muurbedekking. De tegels bij de haard zorgden ervoor dat roetaanslag gemakkelijk verwijderd kon worden. Daarnaast waren ze zeer in trek als afwerking aan de onderzijde van witgepleisterde muren. De met plavuizen bedekte vloeren werden namelijk gereinigd met water en dweil. Een plint tegels, zoals zichtbaar op de achtergrond van 'Het Melkmeisje' van Vermeer, voorkwam dat de witgekalkte muren vuil werden door de vieze dweil en optrekkend vocht.

De productie van tegels was destijds gigantisch. Zo wordt de productie van een majolicabakker uit Deventer, met slechts één oven, geschat op zo'n 240.000 exemplaren per jaar.¹ Overal in Nederland waren tegelbakkers actief, ook in Alkmaar. Het is echter door het ontbreken van misbakselmateriaal ter plaatse niet mogelijk om uitspraken te doen over de toeschrijving van producten.

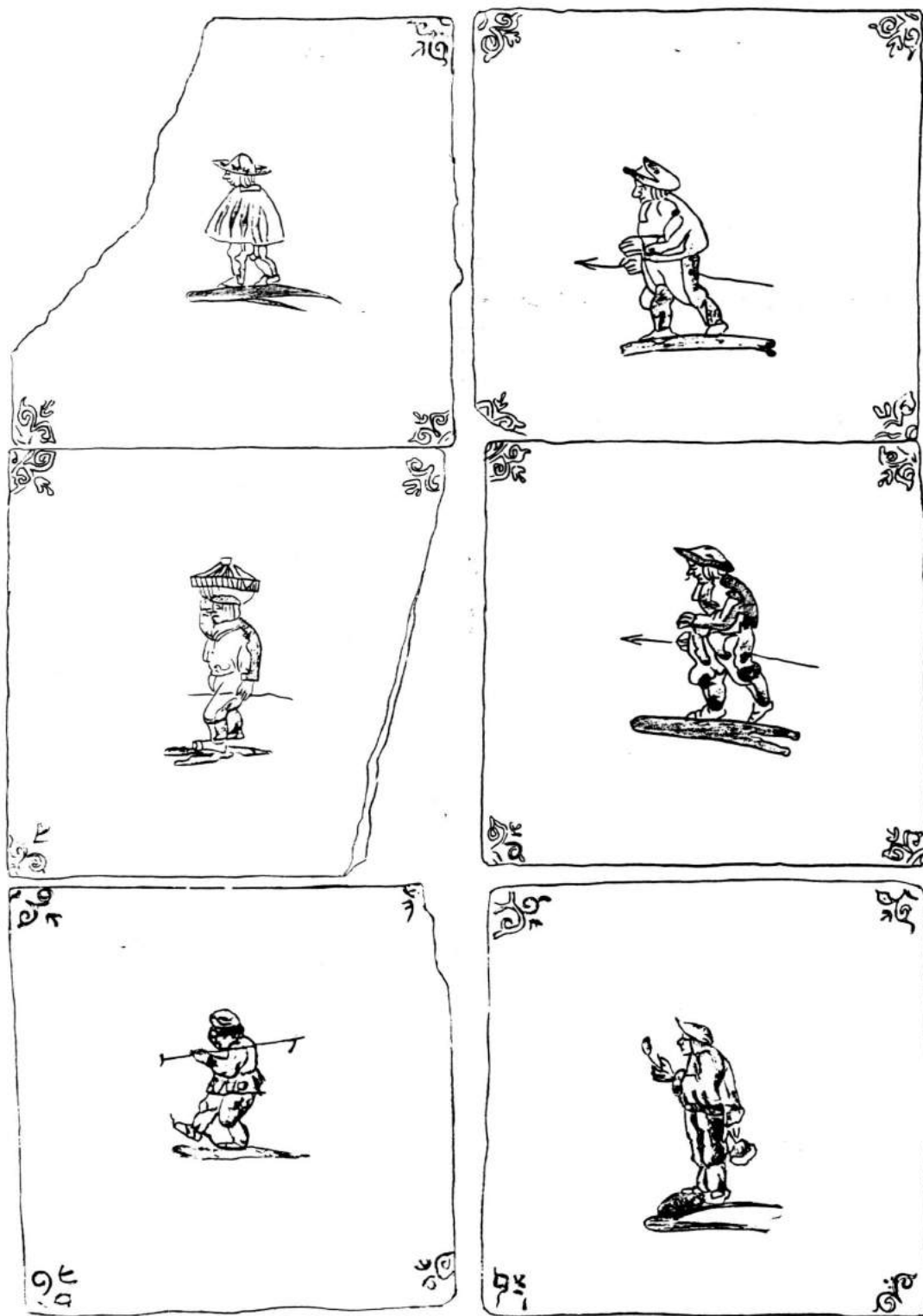
In alle vondstcomplexen aan de Wortelsteeg werden tegelfragmenten aangetroffen. Deze fragmenten kunnen tijdens verbouwingen van een huis of daarna op verschillende manieren in de put terecht gekomen zijn, zowel tijdens de gebruikstijd van de put of pas naderhand. Ze kunnen immers op elk moment in de slappe beer zijn gezonken en tussen de vondsten geraakt. Voordat het in de put belandde, kan het puin al enige tijd bovengronds hebben gezworven. Het is zelfs moeilijk om te zeggen uit welk huis de fragmenten komen- afgedankte putten kunnen voor de buurt een dankbare plaats zijn geweest om van een lading slooppuin af te komen.

BEERPUTTEN 2 & 4

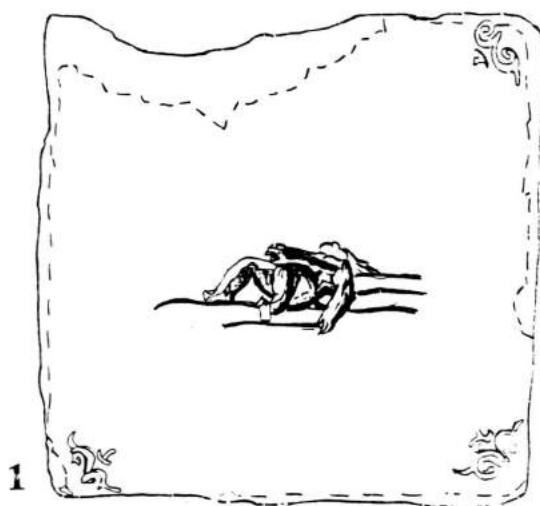
Beerput 2 bevatte negen kleine fragmenten die in de 17de en 18de eeuw geplaatst kunnen worden. Het is duidelijk dat niet al deze tegels tot de eigenlijke vulling van de put behoren. De tegelfragmenten vertonen geen onderlinge samenhang.

Beerput 4 bevatte slechts twee (vrij complete) tegels, ondanks het feit dat de beerput destijds na afvoer van de beerlaag geheel volgestort was met slooppuin. Ze zijn beide rond het midden van de 17de eeuw te dateren en versierd met een vaas met drie bloemen² en een zittende man

Tegels

Tegels daterend uit midden van de 17de eeuw uit beerput 1 (beerlaag ca. 1625 - 1807)

1

2

Tegels

3

Afbeeldingen niet op schaal

Boven:

Drie tegels uit beerput 1:

1. Liggende man (midden 17de eeuw)
2. Bijbel scène (tweede helft 17de eeuw)
3. Herders-scène (late 17de / vroege 18de eeuw)

Onder: detail uit "De Keukenmeid" van Johannes Vermeer van Delft (waarschijnlijk geschilderd ca. 1660; Collectie Rijksmuseum, Amsterdam)

met hoed³. De hoeken zijn voorzien van ossenkoppen.

BEERPUT 1

Deze put bevatte een groep van zes vrijwel complete tegels met figuren erop afgebeeld, alsmede drie fragmenten. De vondsten komen uit de beerlaag en bevonden zich tussen de pot- en glasscherven. De voorstellingen bestaan uit een schaatser, een man met mantel en hoed, een man met een mand, twee speerdragende mannen en een man met een onbekende bezigheid. De hoekvullingen bestaan uit ossenkoppen. Opvallend genoeg zijn ze alle vervaardigd van roodbakkende klei. De tinglazuurlaag van de tegels is grijs geworden (door het verblijf in de beerlaag van de put of door een ovenfout) waardoor de voorstellingen moeilijk te zien zijn. De datering ligt rond het midden van de 17de eeuw.⁴

Drie andere complete tegels behoren niet tot een groep maar bestaan uit losse exemplaren. De eerste hiervan werd niet in de put gevonden maar ernaast. Het gaat hier om een midden-17de-eeuwse tegel waarop een op zijn rug liggende man afgebeeld is.

De twee andere zijn wel in de beerlaag van de put gevonden en dateren uit een iets latere periode. De eerste toont een bijbelse voorstelling waarop een man knielt voor een heilige. De hoekvulling van de tegel bestaat uit spinnekopjes. De datering moet in de tweede helft van de 17de eeuw gezocht worden. De andere is eveneens voorzien van spinnekopjes maar dateert uit de late 17de of vroege 18de eeuw.⁵ Hij heeft een voorstelling van een herder en herderin in een cirkel.

De vulling van de put bevatte fragmenten

van nog diverse andere 17de- en 18de-eeuwse tegels. Uit de 17de eeuw dateren: een gekleurde tulp in ruit,⁶ een blauwe tulp in een ovaal⁷ en een dansende man in Wanli-rand.⁸ Bij de 18de-eeuwse tegels gaat het om fragmenten van schildpadtegels,⁹ witjes¹⁰ en tegels met spinnekopjes.¹¹ Tenslotte werden er nog fragmenten van twee biscuit-tegels geborgen.

Twee andere bouwfragmenten zijn wigvormige stenen. De stenen hebben een lengte van respectievelijk 16 en 19 centimeter. De grootste doorsnede bedraagt 1,8 centimeter. Het zijn stenen voor een gewelf of boog.

BEERPUT 3

De vroegste tegels uit deze put zijn polychroom: vier randtegels en zeven tegels met normale afmetingen, te dateren omstreeks 1600.¹²

Van de randtegels zijn drie exemplaren gaaf terwijl van een vierde een fragment bewaard bleef. Het zijn identieke tegels zoals werden gebruikt ter afsluiting van een tegelvlak.¹³ Ze kunnen ook als plinttegels gebruikt zijn.

Vijf van de gewone tegels zijn afgekapt, wellicht ten behoeve van een hergebruik. De zogenaamde granaatappel- en druiventegels en een kwadraattegels werden onder andere gebruikt om grotere vlakken te vullen. De granaatappel- en druiventegels werden soms in combinatie gebruikt waarbij de bloemetjes in het midden van de randen op elkaar aansloten.¹⁴

Kwadraattegels vormden tezamen één vlak. De hoekvullingen van vier kwadraattegels vormen immers samen ook weer een kwadraat.¹⁵

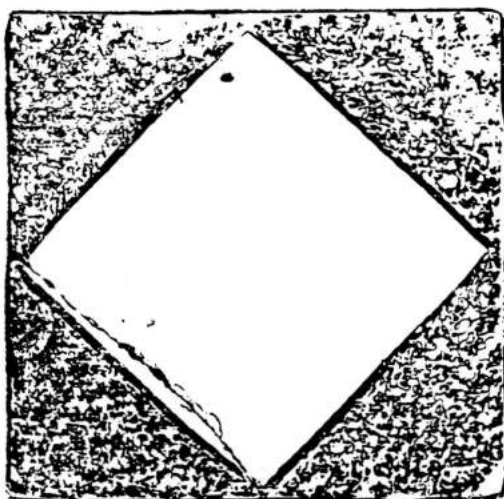
Als laatste polychrome tegel dient nog een klein fragment van een kwadraat- of cirkeltegels genoemd te worden met de

Tegels

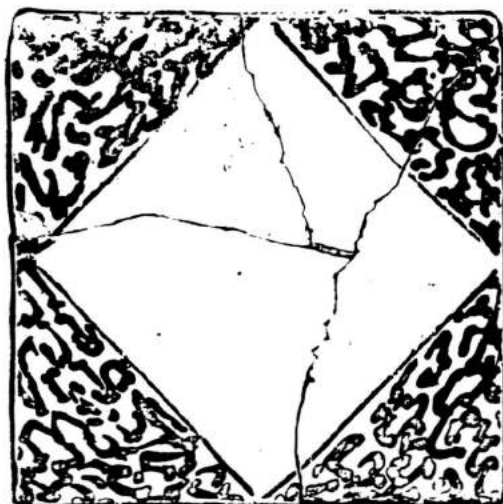

Tegels uit beerput 3
(beerlaag ca. 1620 -
1680):

1. Drie polychrome
randtegels (ca.
1600)
2. Polychrome tegel
met voorstelling
van een granaatap-
pel (ca. 1600)
3. Tegel uit tableau
(17de/18de eeuw)
- 4 & 5. mangaanpaar-
se kwadraattegels
(laat 17de/18de
eeuw)

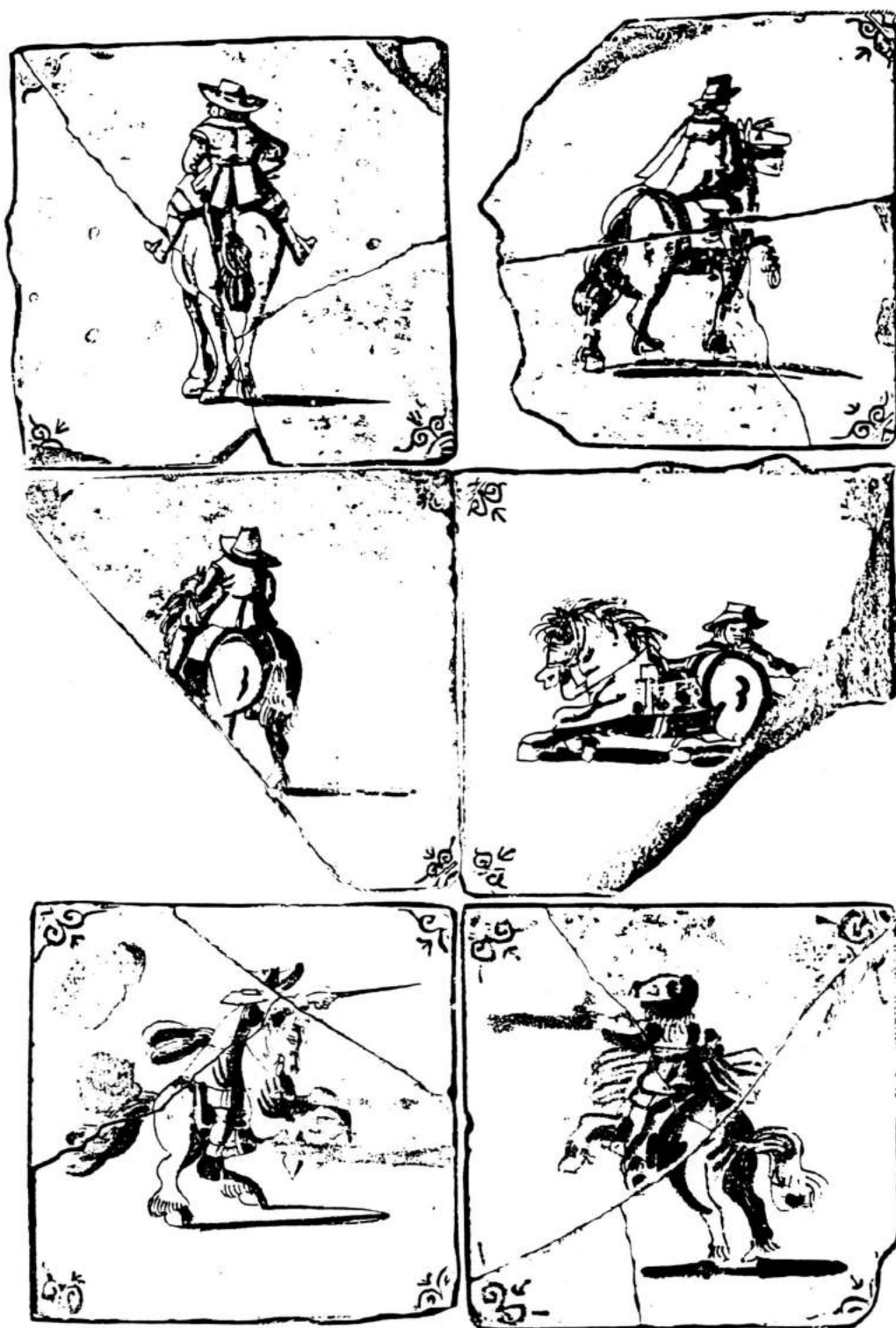
4

5

Afbeeldingen niet op schaal

Tegels

Tegels met ruiter-voorstellingen (ca. 1625 - 1675) uit beerput 3

afbeelding van een dier. Door de grootte van het fragment is de voorstelling niet te achterhalen.¹⁶

Voor al deze tegels geldt dat ze waarschijnlijk op meerdere plaatsen in Nederland geproduceerd werden. Uit Haarlem zijn van al deze typen misbakselvondsten bekend.¹⁷ Of deze tegels ook in Alkmaar geproduceerd zijn is (nog?) niet bekend.

Verreweg de grootste groep uit beerput 3 wordt gevormd door de fragmenten van een dertigtal tegels met een voorstelling van ruiters met in de hoeken ossenkoppen. Het merendeel is erg incompleet. Er zijn twee soorten, te onderscheiden door de dikte van de tegels, de wijze van schilderen en de specie die gebruikt is bij het bevestigen van de tegels. De dikste tegels zijn fijner beschilderd dan de dunne. Ze waren met kalkspecie 'opgeplakt' terwijl de dunnere met tras bevestigd zijn geweest. De dikkere tegels stammen waarschijnlijk uit het tweede kwart van de 17de eeuw, de dunnere uit het derde kwart.

De put bevatte ook andere tegels met figuren. Het gaat om losse exemplaren. Zo komt een laat-17de- of vroeg-18de-eeuws kinderspelen-tegel voor met spinnekopjes als hoekvulling. De voorstelling wordt gevormd door een spel waarbij met een blaaspijp naar een balletje op een paaltje geschoten wordt.¹⁸

Vier andere zijn nauw verwant aan de figuur-tegels met poppen uit beerput 1. Eén ervan is van roodbakkende klei vervaardigd. De datering moet in het midden van de 17de eeuw gezocht worden.

Dit geldt ook voor een tegel met een zeegedrocht. Het afbeelden van zeewezens op tegels was gedurende de gehele 17de en 18de populair.¹⁹

Een tegelfragment met een blauwe bloem in een kwadraat is het laatste 17de-eeuwse exemplaar uit deze put.²⁰

Van de volgende tegel is niet duidelijk of deze 17de- dan wel 18de-eeuws is. Het gaat hier om een tegel uit een tableau.

Als schilderijen werden dergelijke tableaux tussen andere tegels ingemetseld.²¹ Onze tegel behoorde waarschijnlijk tot een tableau met een vrouwenfiguur, mogelijk een allegorische voorstelling.²²

De laatste grote groep tegels bestaat uit mangaanpaarse kwadraattegels uit de late 17de en 18de eeuw.²³ De fragmenten zijn afkomstig van zo'n 25 tegels. Ook hier gaat het om zeer incomplete exemplaren. Ze werden voornamelijk toegepast ter afwerking van grote vlakken. De combinatie van vier van deze tegels geeft vier witte kwadraten met in het centrum één paarse. De paarse vlakken zijn gedecoreerd door deppen, spritsen, sjabloneren, spatten etc.²⁴ De witte en paarse vlakken worden gescheiden door een penseelstreek die meestal paars is, soms blauw.

Er werden nog twee fragmentarische tegels gevonden met bijbelse voorstellingen, uitgevoerd in mangaanpaars met als hoekvulling spinnekopjes. De datering ligt in de 18de eeuw.

Dit geldt eveneens voor de laatste groep tegels die bestaat uit zo'n tien witjes.

Vermoedelijk zijn al deze tegels pas in de loop van de 18de eeuw gestort. De tegels behoren dus niet tot de gebruiksfase van de put die zo'n honderd jaar vroeger is. Beerput 3 werd deels gesloopt bij de aanleg van het riool van het militair hospi-

taal. Waarschijnlijk ontstond door de sloop van de koepel een gat in de grond dat opgevuld moest worden.

NOTEN

1. Bruijn 1985 p.51.
2. Korf 1979 p.120-121.
3. Vergelijkbaar met de tegels afgebeeld in Van Sabben/Hollem 1987 p.75.
4. Korf 1979 p. 153.
5. Ze zijn qua opzet gelijk aan bijbelse tegels uit Het Prinsessenhof in Leeuwarden welke gedateerd worden tussen 1670 en 1720 (Van Dam 1991b p.84).
6. Vgl. Korf 1979 p.128.
7. Vgl. Van Dam 1991b p.71.
8. Vgl. Korf 1979 p.150 afb 517.
9. Vgl. Thijssen 1991 p.126.
10. Vgl. Thijssen 1991 p.127.
11. Vgl. Van Sabben/Hollem 1987 p.127.
12. Bolwerk 1993 p.91, Van Dam 1991b p.40. Korf laat ze doorlopen tot 1650 (Korf 1979 p.110).
13. Vgl. Korf 1979 p.108.
14. Zie ter illustratie Van Dam 1991b p.36.
15. Van Dam 1991b p.33.
16. Zie voor het type Van Dam 1991b p.29-32.
17. Korf 1968 tek. 173, 185, 183 en 170.
18. Pluis 1979 p.104-105.
19. Lunsingh Scheurleer 1970.
20. Korf 1979 p.130.
21. Voor een voorbeeld Berendse zj. p.212.
22. Berendse z.j. p.199.
23. Bitter 1992 p.21, Korf 1979 p.174-177.
24. Korf 1979 p.174-177.

7. VONDSTEN VAN METAAL, HOUT, BEEN EN LEER

Sebastiaan Ostkamp

Doordat de inhoud van de verschillende beerputten geheel geborgen en gezeefd is zijn diverse kleinere voorwerpen aangetroffen. Deze worden anders vaak over het hoofd gezien. Vooral in beerput 1 werd vrij veel aangetroffen.

Het vondstmateriaal is naderhand geconserveerd. De omstandigheden in de beerputten, in dit laag gelegen deel van de binnenstad, waren niet ongunstig voor de conservering van het vergankelijke hout en leer. Wel is het metaal veelal sterk aangetast door de bodemzuren.

BEERPUT 1

Metaal en een leren messchede

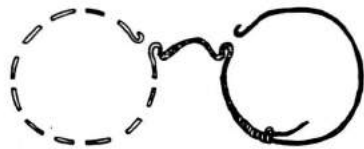
Tot de vondstcategorie metaal behoren negen al dan niet complete voorwerpen. De voorwerpen zijn vervaardigd van messing, tin, lood en ijzer.

Een eerste messing voorwerp is een half brilletje dat behoort tot een groep die we in de literatuur onder verschillende benamingen tegenkomen, zoals knijpbril, draadbril, veerbril en klembril. Dergelijke brillen werden vervaardigd uit één koperband die aan de binnenzijde, de zijde die het glas omvat, hol is. De uiteinden zijn omgekruld waardoor deze met een dun koperdraadje vastgezet kunnen worden. Het montuur is dientengevolge makkelijk open en dicht te maken hetgeen het vervangen van glazen vereenvoudigt. Dit type bril verschijnt in de late 16de eeuw¹ en blijft vervolgens lang in productie.² Het waren massaproducten, voornamelijk afkomstig uit Duitsland. De uitvinding van de pletmolen in 1640 en de eigen techniek voor het slijpen van de glazen zorgden ervoor dat met name Neurenberg de markt van geheel Europa en Azië ruimschoots van brillen voorzag.³ De massaproductie had echter wel tot

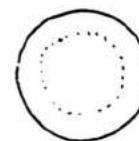
gevolg dat de kwaliteit van de glazen vrij slecht was.⁴ Of onze bril uit Duitsland dan wel van elders afkomstig is valt niet met zekerheid te zeggen. Ook in Alkmaar zijn brillen vervaardigd. Zo werd in 1624 de Alkmaarse brillenmaker Jacob Metius in de Grote Kerk begraven.⁵ Dat brillen vanaf de 17de eeuw een massaproduct zijn geworden, zien we door het regelmatig terugkeren van draadbrillen bij opgravingen. De datering van deze opgegraven exemplaren geschiedt echter vaak op onjuiste gronden. Zonder rekening te houden met de context worden deze brillen namelijk vaak in de 17de eeuw geplaatst, onder verwijzing naar een vondst uit Amsterdam⁶, zelfs als de vondstomstandigheden op een latere datering wijzen.⁷ Ons brilletje is op grond van de context in de late 17de of 18de eeuw te dateren. Het gedeelte van het brilletje dat op de neus drukte, is omwikkeld met een wollen draad.⁸

Ook een tweede messing voorwerp kan slechts op grond van de context gedateerd worden. Het betreft een vingerhoed van het type waarbij de top met een band van de mantel wordt gescheiden.⁹ Dergelijke vingerhoeden werden uit twee delen, namelijk de top en de mantel, apart vervaardigd om vervolgens aan elkaar te worden gelast. Bekende vondsten van dit type

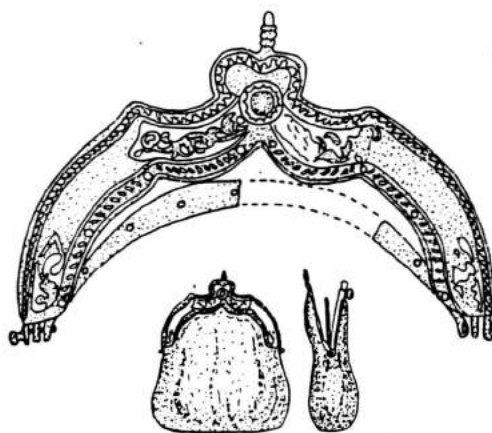
Metaal

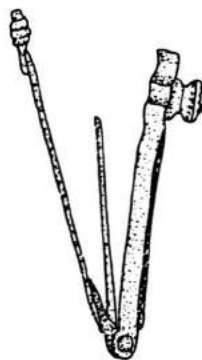
1

2

3

4

5

Metalen voorwerpen uit beerput 1 (beerlaag ca 1625 - 1807):

1. Messing draadbril (ca 1675 - 1800)
2. Messing vingerhoed (18de eeuw)
3. Messing tasbeugel (18de eeuw)

4. Tinnen oorlam (18de eeuw)
5. Tinnen lepeltje

Alle afbeeldingen: schaal 1:2 m.u.v. tek.nr. 2 schaal 1:1

dateren van de eerste helft van de 17de eeuw tot het eerste kwart van de 18de eeuw,¹⁰ hetgeen evenwel een latere datering niet uitsluit. De context van ons exemplaar is niet scherper te dateren dan in de 18de eeuw.

Het volgende messing voorwerp is, in tegenstelling tot de vorige voorwerpen, gegoten. Het betreft een versierde tasbeugel welke bestaat uit drie delen, namelijk een voor-, een achter- en een tussenschotbeugel. Aan de voor- en achterbeugel zijn twee messing binnenplaten bevestigd waarmee het beursje van textiel werd vastgemaakt. Dergelijke tasbeugels worden bij opgravingen met enige regelmaat aangetroffen,¹¹ in tegenstelling tot de duurdere zilveren exemplaren waarvan verscheidene wel bovengronds bewaard zijn gebleven. De messing exemplaren volgen qua vormgeving de zilveren voorbeelden, zij het dat de decoratietechniek verschilt. De zilveren beugels zijn veelal voorzien van een gegraveerde decoratie, bij de messing beugels daarentegen werd de versiering met de gietmal aangebracht. Een zilveren tasbeugel die verwant is aan ons messing exemplaar, bevindt zich in een particuliere collectie in Den Haag.¹² Hij dateert uit 1744 hetgeen in overeenstemming is met de 18de-eeuwse context van onze tasbeugel.

Als laatste verdienen nog twee messing voorwerpen vermelding: een klein haakje dat vergelijkbaar is met een modern vishaakje en een schijfvormig voorwerp (penning, munt of bodem van een voorwerp?).

Van tin zijn twee voorwerpen aanwezig, namelijk een oorlam en een lepeltje.

Een oorlam is een klein bekertje dat gebruikt werd voor het drinken van sterke drank.¹³ Ook bij dit gegoten voorwerp

werd de versiering met een mal aangebracht. Het gaat om een goedkoop product dat niet scherper gedateerd kan worden dan de 18de eeuw. Op de onderzijde bevindt zich een roosmerk met twee onleesbare initialen.

Een lepeltje is van het type met een afgerond steeleinde, dat in het eerste kwart van de 18de eeuw verscheen.¹⁴ De onderzijde van het steeleinde is versierd met streepjes. De functie van dit lepeltje is gezien de grootte niet duidelijk. Eetlepels hebben in deze tijd een afmeting van zo'n twintig centimeter terwijl kinderlepels zo'n vijftien centimeter groot zijn.¹⁵ Ook miniatuurgoed is bekend maar dit is meestal zo rond de vijf centimeter.¹⁶ Het in beerput 1 aangetroffen lepeltje is echter elf centimeter groot en lijkt hiermee het meest op een theelepeltje. Of deze lepels echter in de 18de eeuw reeds bestonden is mij niet bekend. Vergelijkbare exemplaren zijn gevonden in Amsterdam.¹⁷

De functie van een loden voorwerp is onbekend. Het gaat om een loden slof die gebruikt is als afwerking.

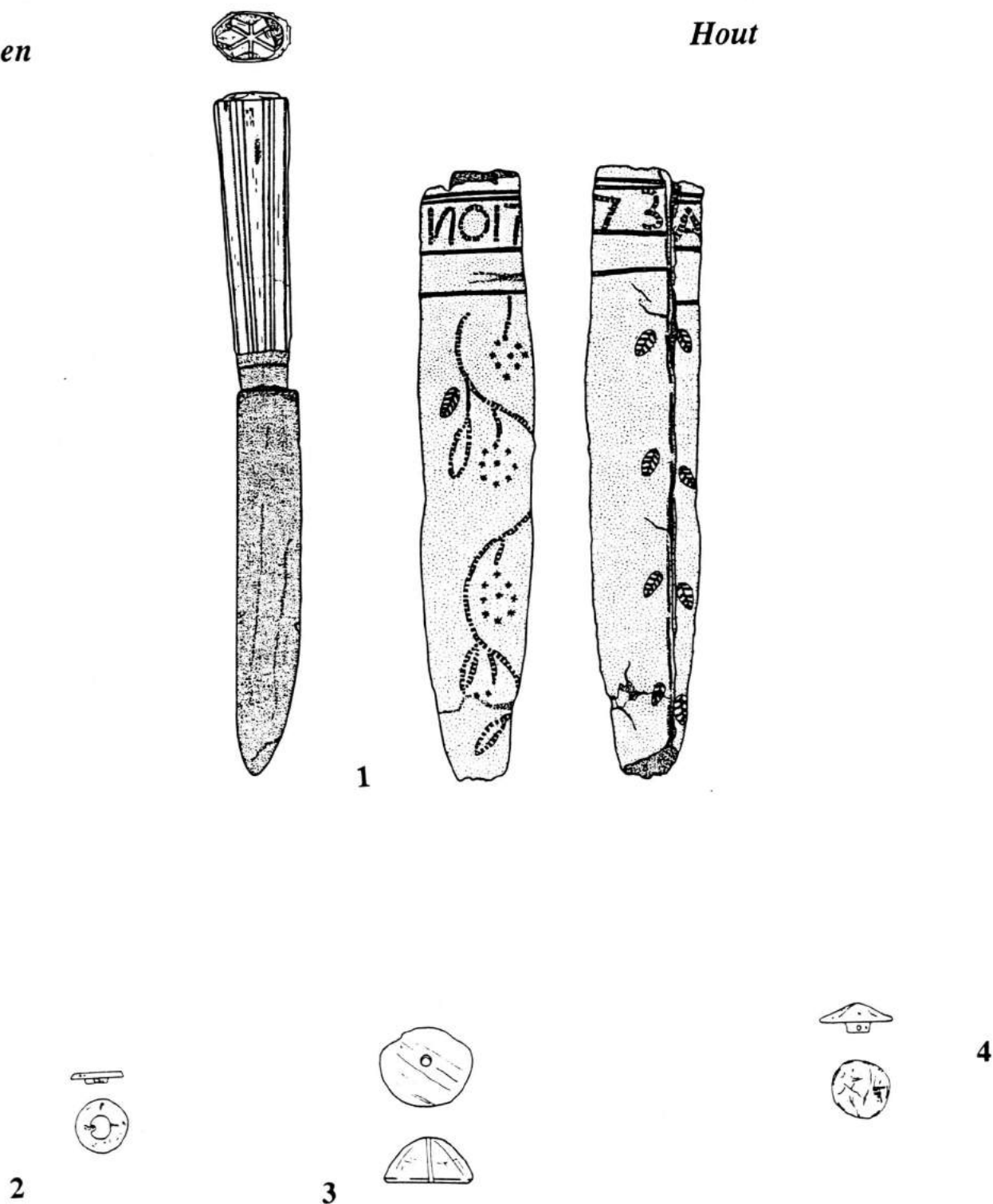
Tot slot is er nog een ijzeren mes dat nog in de leren schede geborgen werd. De schede draagt naast een gestempelde versiering ook het opschrift ANO 1773. Daarmee is deze vergelijkbaar met een schede uit Bourtange die eveneens van een gestempelde versiering is voorzien met daarbij de initialen BGVK en het jaartal 1761.¹⁸ Goubitz veronderstelt dat de versiering door de eigenaar zelf zal zijn aangebracht omdat messcheden in de 18de en 19de doorgaans onversierd waren. De versiering was vanaf de 16de eeuw minder noodzakelijk omdat vanaf die tijd messen tussen de kleding werden gedragen. Secundair is de schede voorzien van insnijdingen voor een verticale lus. Door het ontbreken van de oorspron

Metaal

Leer

Been

Hout

Voorwerpen uit beerput 1 (beerlaag ca 1625 - 1807):

1. IJzeren mes met benen heft en lederen schede met opschrift ANO 1773
2. Benen knoop

3. Houten knoop
4. Benen knoop

Tekeningen schaal 1:2

kelijke bovenzijde is het niet uit te sluiten dat er ook primair een lusje aanwezig is geweest.

Het mes zelf bestaat uit een smeedijzeren lemmet met een benen mesheft. Been werd tot ver in de 19de eeuw voor mesheften gebruikt.¹⁹ Ter versiering is het heft aan weerszijden voorzien van twee evenwijdige reliëfliijnen. Het uiteinde heeft een ovale benen kap met een ingekraste versiering. Op de overgang van lemmet naar heft bevindt zich een messing stootring.

Been

Tot de vondstgroep van been behoren naast het hierboven beschreven mesheft nog vier voorwerpen: twee knopen, een luizenkam en een dobbelsteen.

Vondsten van benen knopen zijn bekend vanaf de 17de eeuw.²⁰ Er werden ook tientallen gevonden bij de opgravingen in de Grote Kerk te Alkmaar in 1994-1995. De knopen zijn onder te verdelen in drie typen:

- a) knopen met een platte kop
- b) knopen met een halfbolle kop
- c) knopen met een conisch gevormde kop²¹

De knopen werden gedraaid uit plakken been waarna een oog werd verkregen door het staafvormige deel aan de achterzijde te doorboren. Uit beerput 1 komen twee knopen behorend tot typen a en c.

De luizenkam is een eenvoudig type dubbele kam, dat reeds bekend is uit de Romeinse tijd.²² Het gaat bij ons exemplaar om een eenvoudige vierkante variant van hoorn. Tegenwoordig komen we dit type nog tegen in een uitvoering van kunststof. Uit archeologische context kennen we ze vooral van buxushout, maar ook andere materialen komen voor, zoals barnsteen

en walrus- of olifantsivoor.²³

Een benen dobbelsteen is globaal te dateren naar de plaatsing van de ogen.²⁴ Zo kwamen in de Romeinse tijd in onze streken kubusvormige dobbelstenen voor waarvan de tegenover liggende getallen telkens de som zeven vormen. In de vroege middeleeuwen verdwenen de kubusvormige stenen om weer plaats te maken voor het oudere type balkvormige stenen. Vanaf de 13de eeuw komen we weer kubusvormige stenen tegen, echter vrijwel altijd met de getallenparen 1-2, 3-4 en 5-6 tegenover elkaar. Zo zijn bijvoorbeeld 37 van de 39 dobbelstenen uit een 14de-eeuwse Amersfoortse vuilnisbelt van dit type.²⁵ In de late 16de eeuw is het type weer terug dat in de Romeinse tijd in zwang was en ook ons exemplaar is van genoemd model (evenals de twee 17de-eeuwse exemplaren van dit type uit beerput 3).

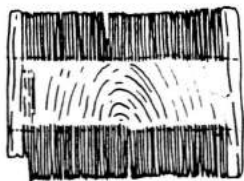
Het dobbelsteentje is vrij grof afgewerkt. Deze steentjes werden vervaardigd door balkjes uit een lang been van een zoogdier te zagen en deze vervolgens in kubussen te verdelen.²⁶

Hout

Een complete eiken plank is aan de bovenkant aan vier zijden afgeschuind. Een tweede iets dunner exemplaar heeft dezelfde afwerking aan slechts drie zijden. Het gaat hier waarschijnlijk om een verzaagd exemplaar. In het midden van de planken bevinden zich roestige spijkerresten. Mogelijk waren het bouw- of meubelpanelen.

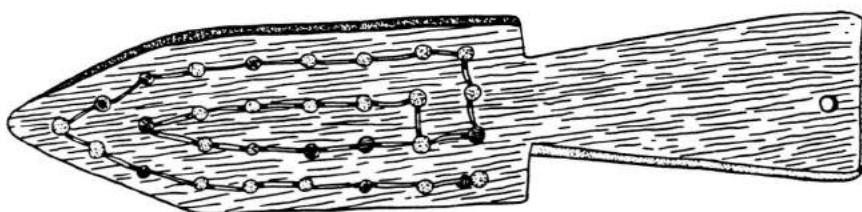
Van twee andere fragmenten, een lat met een spijker en een plankje, is de functie onbekend.

Twee borstels zijn van de gebruikelijke

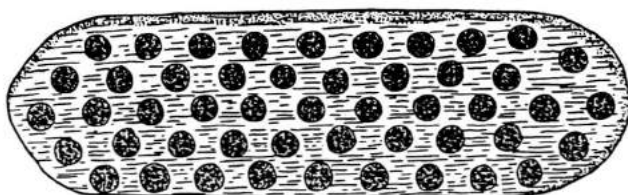
Been

1

2

Hout

Voorwerpen uit beerput 1 (beerlaag ca 1625 - 1807):

1. Benen luizenkam
2. Twee houten borstels (18de eeuw)

schaal 1:2

modellen zoals we die overal in Nederland aantreffen. Het gaat hier om tijdloze modellen die we zelfs vandaag nog tegenkomen.²⁷ Op grond van de context dateren onze borstels uit de 18de eeuw. De haren van de borstel werden door middel van een koperdraad, welke nog op beide borstels aanwezig is, vastgezet.

Van een kwast is alleen het handvat gevonden.²⁸ Hij heeft een vierkante kop en aan de onderzijde een metalen bandje waarmee de haren vastzaten.

Een tweede fragment hoorde mogelijk bij een andere kwast.

Twee voorwerpen zijn kokervormig en hol.

Het eerste exemplaar is identiek aan een exemplaar uit Groningen, waar men het beschrijft als een uitgeholde steel of een kokertje.²⁹

Het tweede voorwerp is zeker een kokertje geweest gelet op het schroefdraad aan het einde. Verfresten laten zien dat dit kokertje, waarschijnlijk een naaldenker, zwart was.

Een houten naald is dermate grof, dat het waarschijnlijk een boetnaald, een breipen of een haarspeld is geweest.

Een halve kam van buxushout is van hetzelfde type als de eerder beschreven benen kam. Deze kammen zijn voorzien van een rij grove en een rij fijne tanden. We komen dit type met grote regelmaat tegen bij opgravingen waar de conserveringstoestand goed is.³⁰

Houten knopen komen we minder vaak tegen bij stadskernonderzoek. Het is een voorbeeld van een vondstgroep die pas gevonden wordt wanneer beerputten of grachtvullingen gezeefd worden. Ook vergaan deze kleine voorwerpen vrij snel.

Er zullen daardoor zeker veel meer van dit soort knopen geweest zijn dan de opgravingsverslagen doen vermoeden. De grote oververtegenwoordiging van metalen knopen wordt veroorzaakt door het gebruik van de metaaldetector. Zo worden houten knopen ook vaak pas gevonden indien ze voorzien zijn van een metalen randje³¹. De houten knopen die tot nog toe zijn gepubliceerd hebben veelal een late datering: uit de 18de of het eerste kwart van de 19de eeuw.³²

Twee andere voorwerpen zijn deksels van spaandoosjes.³³

Het eerste dekseltje is een versierd exemplaar. Het tweede dekseltje is veel simpler. Het is een rond exemplaar waarvan de rand aan de onderzijde is afgeschuind. Aan de bovenzijde is een Romeins cijfer ingekrast, IX of XI. Een zwart randje langs de rand aan de bovenzijde is mogelijk veroorzaakt doordat het dekseltje aan het doosje eronder was vastgekit.

Bij de laatste twee voorwerpen is het niet duidelijk om wat voor voorwerpen het gaat.

Bij het eerste voorwerp zou het kunnen gaan om een manchet van een klisterspuit zoals ook werd gevonden in het VOC-schip 'Amsterdam'.³⁴

Het tweede voorwerp zou een onderdeel van een tol kunnen zijn. Tollen zijn over het algemeen uit één stuk hout vervaardigd³⁵ maar er bestaan ook tollen die uit twee onderdelen bestaan, een schijf met een middenasje. Zo'n tol werd bijvoorbeeld gevonden bij de opgraving aan de Wortelsteeg in 1991.³⁶

Leer

Onder de vondsten bevonden zich naast de boven beschreven leren schede ook de

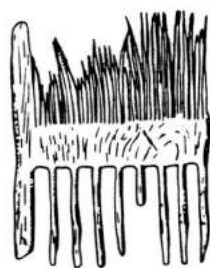
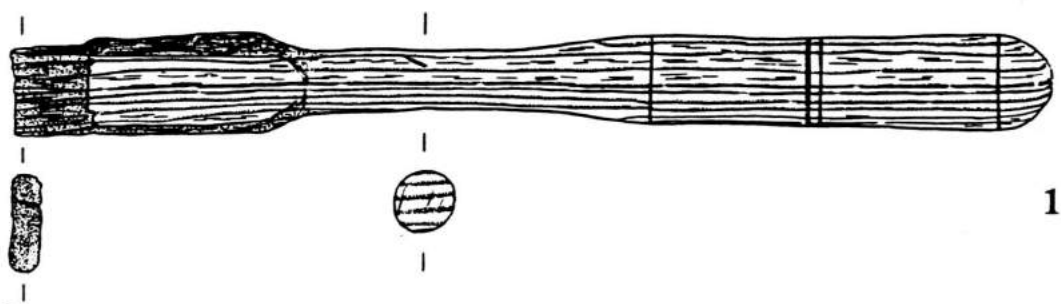
resten van twee rundleren schoenen.

Van de eerste schoen zijn delen bewaard van de zool met afgeronde neus. Het was een tweelagige zool met hak. Van de hak zijn nog twee lagen leer bewaard, maar

hij was hoger.

Van de tweede schoen is slechts een fragment bewaard gebleven, vermoedelijk het voortse deel van een zool.

Hout

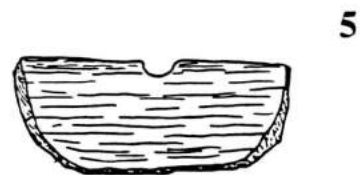
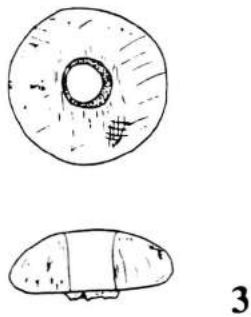
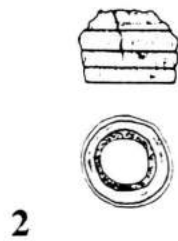
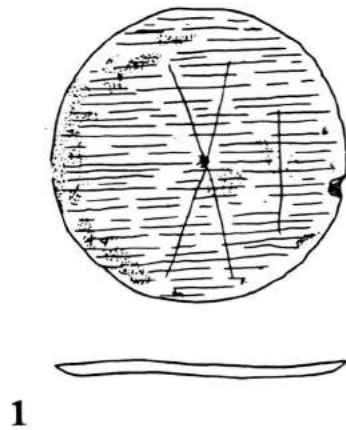
Tekeningen schaal 1:2

Houten voorwerpen uit beerput 1 (beerlaag ca 1625 - 1807):

1. Kwast
2. Naaldenkoker
3. Kokertje

4. Kam (buxus)
5. Knop (mogelijk van kwast)
6. Naald (?)

Hout

Voorwerpen uit beerput 1 (beerlaag ca 1625 - 1807):

1. Dekselletje van spaanhouten doosje
2. Houten fragment mogelijk van een klisterspuit
3. Houten tol fragment (?)

Voorwerpen uit beerput 2 (beerlaag ca 1578 - 1650):

4. Ring met beschildering
5. Fragment met onbekende functie

Tekeningen schaal 1:2

BEERPUT 2

Hout

Uit deze beerput komen slechts vier houten voorwerpen, waarvan drie niet nader te identificeren zijn. Het vierde is een ring die door middel van een (zwarte ?) kleurstof van een versiering is voorzien. De functie is onbekend.

*Leer*³⁷

In beerput 2 werden delen van een linker kinderschoen geborgen, ongeveer van schoenmaat 23. Het was een lage band-schoen, een type dat gesloten werd met een band over de wreef. De band werd met een leren vetertje dichtgeknoopt. Dit type sluiting was al in de late Middeleeuwen bekend³⁸ maar werd vooral in de 17de eeuw populair.³⁹

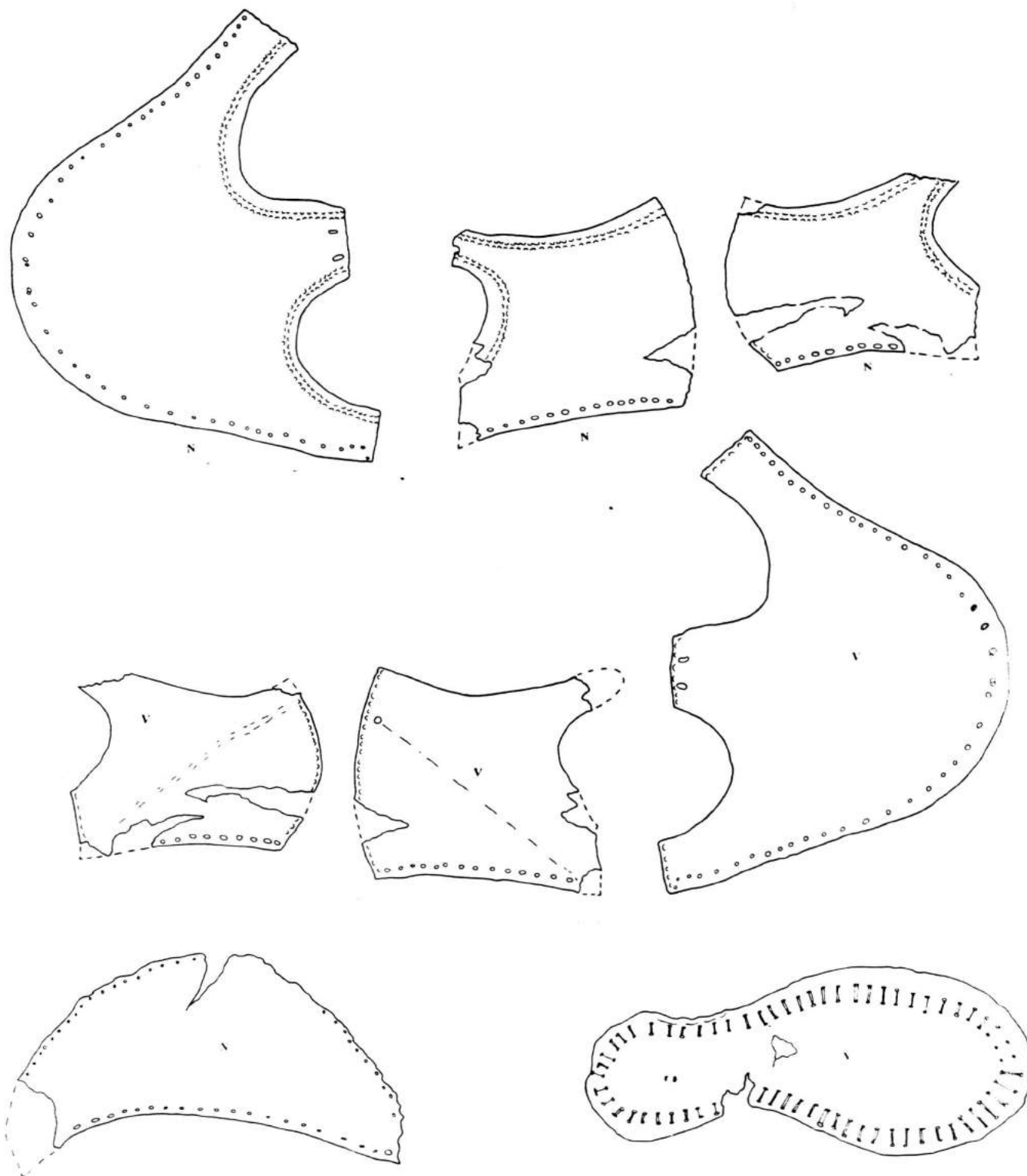
Onze schoen is van een mooie kwaliteit. Hij is vervaardigd van fijn leer, vermoedelijk kalfsleer. Het bovenleer is sierlijk

diep uitgesneden en de bovenrand is fijn afgebiest met stiksel. Van de vlasdraad zijn nog wat resten aanwezig- het naaiwerk en het leder kunnen geverfd zijn geweest maar de kleurstof is in de bodem opgelost.

Het bovenleer van de schoen bestaat uit een voorblad en twee zijstukken, met naden aan de zijkanten en op de hiel. Binnenin de hiel is een breed hielversterkingsstuk genaaid.

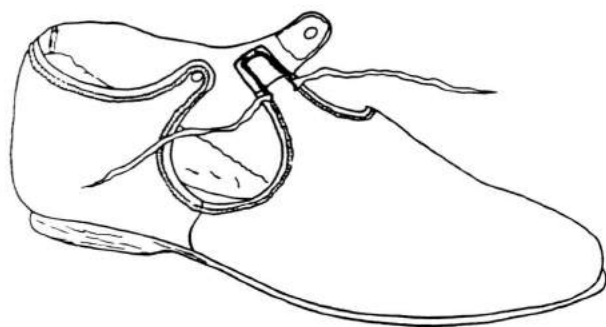
Van de zool is alleen de binnenzool bewaard. Vermoedelijk had de schoen een meerlagige zool met een (lage ?) hak, zoals gebruikelijk in de 16de en 17de eeuw.

Dermate fijn afgewerkte, modieus lage schoenen worden in het algemeen vooral in de context van de meer welgestelde huishoudens gevonden. Als we dan ook nog bedenken, dat het een kinderschoentje betreft, dan is deze vondst een aardige aanwijzing voor de status van de bewoners.

Beerput 2 (beerlaag ca 1578 - 1650):

linker kinderschoen, schoenmaat ca 23
(vermoedelijk kalfsleer) (schaal 1:2)

Detail van het schilderij "Het Sint-Nicolaasfeest" (ca. 1665 - 1668) van Jan Steen
(Collectie Rijksmuseum, Amsterdam)
Op de voorgrond ligt een schoentje dat goed te vergelijken is met het exemplaar uit beerput 2.

BEERPUT 3

Been

Uit de vulling van deze beerput komen twee dobbelstenen van hetzelfde model als de dobbelsteen uit beerput 1: de tegenoverliggende zijden vormen telkens de som zeven.

Hout

Het enige houten voorwerp dat in deze put werd aangetroffen is een kraaltje, mogelijk van een rozenkrans.

HET RIOOL

Hout

Het enige voorwerp van deze categorie is de kurk van een fles.

Metaal en steen

Het metaal verkeerde in zeer slechte conditie.

Zo zijn zeven munten en een (messing ?) knoop dermate aangetast dat er niets over te zeggen valt.

Een latoenkoperen (beslag?)plaatje werd wel in goede toestand aangetroffen. Het is niet bekend waarvoor het diende.

Er zijn twee deels vergane tinnen lepels van het type met een afgerond steeleinde (net als de lepel in beerput 1). Dit model komt in tin voor vanaf de vroege 18de tot ver in de 19de eeuw.⁴⁰

Van lood zijn twee musketkogels. Derge-

lijke kogels worden tijdens onderzoek van post-middeleeuwse objecten geregeld aangetroffen. Qua model is er geen verschil tussen 16de- of 19de-eeuwse kogels. De kogels hebben een kaliber van 17 mm en zijn dus musketkogels.⁴¹

Eveneens van vuurwapens afkomstig zijn drie vuurstenen vuurslagen. Ook dit zijn voorwerpen die met enige regelmaat bij post-middeleeuws onderzoek tevoorschijn komen, met name in militaire sites, waaronder ook ons hospitaal valt.⁴² Deze vuurstenen voorwerpen werden geïmporteerd uit gebieden waar reeds in de prehistorie vuursteen-mijnbouw plaatsvond. Zo werd tussen 1820 en 1835 vuursteen voor het Nederlandse leger gewonnen bij Belgische plaats Spiennes.⁴³ Nadat het vuursteen was gewonnen werden lange klingen van de vuursteenbrokken geslagen. Deze klingen werden met behulp van hamers in gelijke stukken geslagen. Hieruit werden de diverse modellen vuurslagen geproduceerd.⁴⁴

Het vuursteen van onze drie vuurslagen is afkomstig van drie verschillende locaties. Eén exemplaar is vervaardigd van een vuursteensoort van Scandinavische oorsprong. De tweede vuurslag is van vuursteen behorend tot de Dover afzettingen. Deze wordt voornamelijk gevonden in krijtlagen in Engeland maar ook langs de Belgische en Franse kust. De derde vuurslag tenslotte is gemaakt van een zuidelijke vuursteen met een Belgisch/Franse oorsprong.⁴⁵

Bij de vondsten bevindt zich ook een stuk van een stenen griffel.

Been

De vondstgroep van het bewerkte been bestaat uit slechts één voorwerp. Het gaat

Kurk

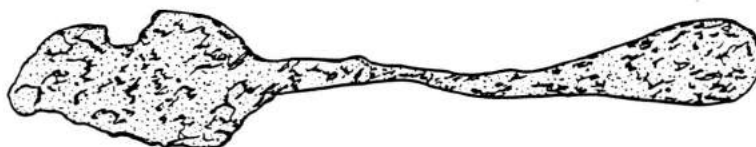

1

Metaal

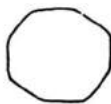
2

3

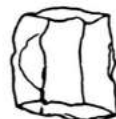
Been

4

Vuursteen

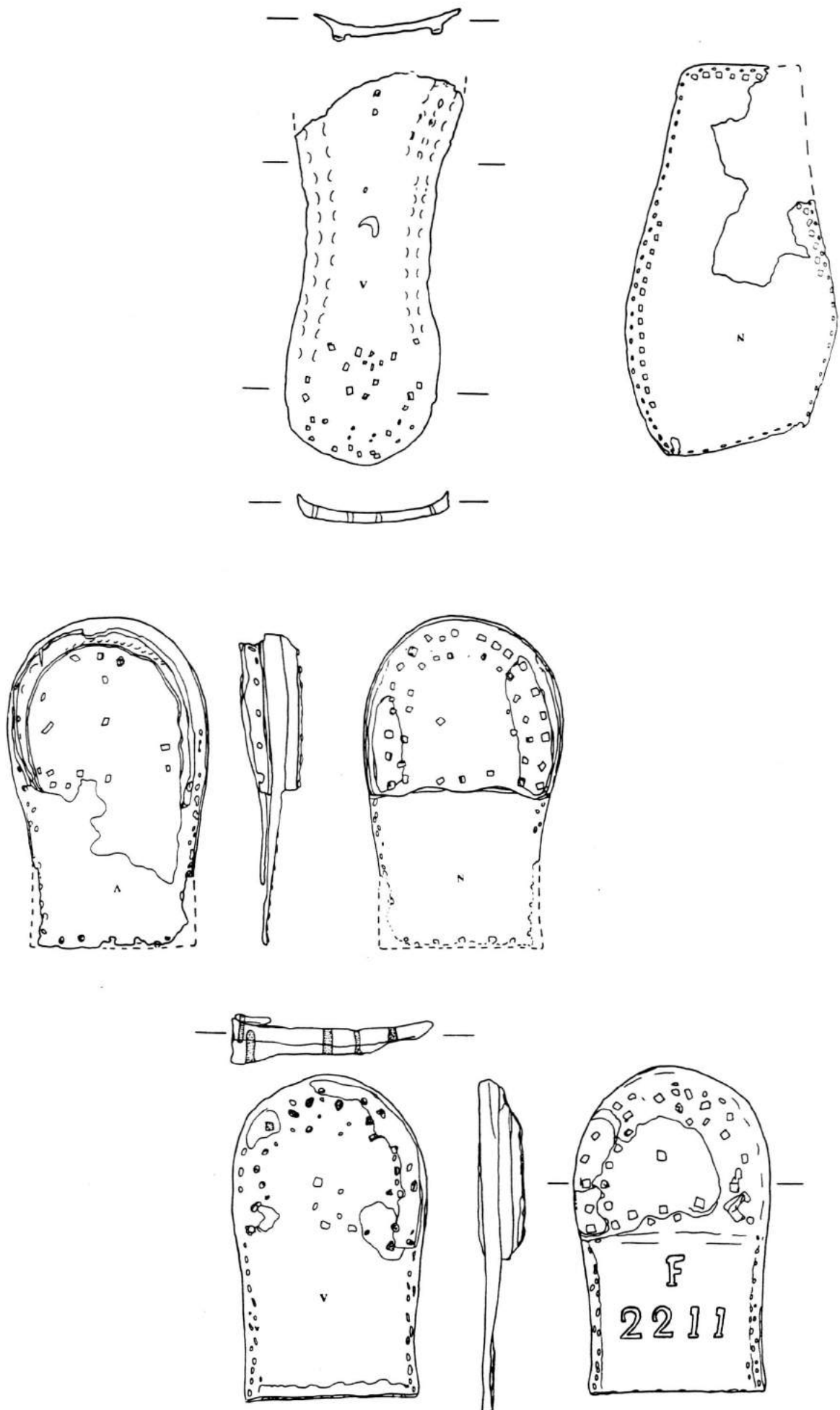

5

Vondsten uit het Riool (1798 - 1863):

1. Kurk
2. Twee incomplete tinnen lepels
3. Twee musketkogels

4. Eenvoudig benen mesheft
5. Twee vuurstenen vuurslagen
(tekeningen schaal 1:2)

hierbij om een zeer simpel mesheft waarvan de lemmet verloren is gegaan. Het gaat hier waarschijnlijk om een destijds zeer goedkoop voorwerp.

Leer

Er zijn slechts een paar zoolfragmenten gevonden.

Een stuk van een binnenzool vertoont op het hielgedeelte de pengaatjes van een aangezette hak. Hoewel de neus ontbreekt, valt al wel op dat het een vrij kleine schoen is geweest, omstreeks maat 26 tot 30.

Er is een zoolgedeelte van een samengestelde zool met een volwassen schoenmaat.

Een zeer sterk afgesleten achtergedeelte met hak is eveneens van een volwassen afmeting. De hak is met kleine houten pennen bevestigd.

Het vierde fragment tenslotte is het hielgedeelte met hak van een volwassen schoen of laars, waarin aan de onderzijde een F en het getal 2211 zijn gestanst. Kennelijk betreft het legerschoeisel met een nummer van een legereenheid of wellicht een persoonsnummer. Ook deze hak is volledig afgesleten- de gebruiker zal er heel wat mee gemarcheerd hebben!

NOTEN

1. Rossi 1991 p.51.
2. Rossi 1991 p.70.
3. Rossi 1991 p.53.
4. Rossi 1991 p.54.
5. Hasselt/Lenting/Van Westing 1993 p.408.
6. Baart 1977 p.385.
7. Van Dam 1988 p.52, Schaaf 1992 p.71, Hasselt/Lenting/Van Westing p.408, Van Oostveen 1994 p.269. Alleen een brillette uit Zwolle wordt zonder voorbehoud rond 1700 geplaatst (Dikken 1989 p.124-125).
8. We zien dit ook bij een vergelijkbare bril uit een vroeg- 18de-eeuws scheepswrak uit de Zuid-Oost polder, Van Holk 1996 p. 169.
9. Hasselt/Lenting/Van Westing 1993 p.405.
10. Hasselt/Lenting/Van Westing 1993 p.405, Baart 1977 p.146, Vrede/Wegter 1992 p.403.
11. Hasselt/Lenting/Van Westing 1993 p.435-436.
12. Kootte 1991 p.105.
13. Dubbe 1978 p.286.
14. Klijn 1987 p.167.
15. Klijn 1987 p.195.
16. Onder andere Klijn 1987 p.191.
17. Baart/Krook/Lagerweij 1986 p.139.
18. Goubitz 1993 p.535-536.
19. Van Vilsteren 1987 p.44.
20. Van Gangelen 1993 p.565-567, Baart/Krook/Lagerweij 1986 p.140, Hacquebord/De Bok 1981 p.150, Aten z.j. p.26, Van der Horst 1991b p.43.
21. Van Gangelen 1993 p.567.
22. Koster 1989 p.38.
23. Van Vilsteren 1987 p.40-41.
24. Hillewaert/Ervyck/Huysmans 1991 p.197-199.
25. De Boer/Franssen 1994 p.155.
26. Bungeneers/Ervynck/Van Neer 1993 p.37-38.
27. Helfrich et al 1995 p.78-79.
28. Helfrich et al 1995 p. 87, voor een vergelijkbare kwast.
29. Helfrich et al 1995 p. 84.

30. Vgl. Bitter 1995 p.66.
31. Bijvoorbeeld Casparie/Lenting 1993 p.582.
32. Datema et al 1980 p.50-51, Helfrich et al 1995 p.97, Baart/Krook/Lagerweij 1986 p.140.
33. Helfrich et al 1995 p.65.
34. Van Rooij/Grawonski 1989 p.58.
35. Helfrich et al (red.) 1995 p.75-76.
36. Bitter 1995 p.64.
37. De bijdrage over het leer is van de hand van Peter Bitter. Met dank aan C. van Driel-Murray voor hulp bij de determinatie.
38. Een 14de-eeuwse schoen uit kasteel De Voorst (met ander snijpatroon van het bovenleer en ander zooltype) heeft reeds een vergelijkbare bandsluiting met veter (Goubitz 1983b). Uit 's-Hertogenbosch komt een hieraan verwante schoen uit de late 13de tot begin 15de eeuw (maar dan met een rolknoop als bandsluiting in plaats van een veter; Goubitz 1983a type 5a).
39. Goubitz 1984 fig.2; Goubitz 1985; Goubitz 1987a type 5; Goubitz 1987b fig.32; Barwasser/Goubitz 1990 p.75-77 schoentype 14; Goubitz 1993 typen A2 en A3.
40. Klijn 1987 p.167.
41. Kist 1993 p.117-118.
42. Zo werden elf vuurslagen geborgen uit een laat-18de-eeuwse afvalkuil van een kazerne in Groningen (Van Gangelen/Kortekaas/Carmiggelt 1987 p.4), terwijl honderden voorbeelden bekend zijn uit de vesting Bourtange (Kist 1993 p.109-110).
43. Hubert 1980 p.133.
44. Slotta 1981.
45. Met dank aan J. Deebe voor de determinatie van de vuursteen soorten.

8. KLEIPIJPEN EN EEN PIJPAARDEN FLUITJE

Sebastiaan Ostkamp¹

De opkomst van het roken van tabak en daarmee samenhangend het gebruik van de kleipijp in de Nederlanden moet in de late 16de eeuw geplaatst worden. Al snel raakte het roken ingeburgerd en waren in tal van Nederlandse steden tabakspijpenmakers werkzaam. In de meeste plaatsen stelde deze tak van nijverheid echter niet veel voor en werd vooral geproduceerd voor de lokale markt. Slechts enkele steden ontstegen dit niveau en exporteerden een deel van hun productie. In de 17de eeuw gold dit met name voor Amsterdam en Gouda. In de tweede helft van de 17de eeuw werd Gouda de belangrijkste producent van kleipijpen.

Er was destijds een verschil tussen de zogenaamde fijne (geglasde) en grove pijpen. Nadat in Gouda in 1660 het pijpenmakersgilde was opgericht, bepaalde deze er de prijzen. De concurrentiestrijd richtte zich hier toen op de kwaliteit- deze werd in Gouda dermate verbeterd dat het product voor pijpenmakers buiten Gouda moeilijk te evenaren was.

Met name voor de grove pijpen bleef er echter voor de lokale pijpenmakers nog enige tijd voldoende marktaandeel over om een klein bedrijf in stand te houden. Lange tijd waren de transportkosten van de grove pijpen nog te hoog om ze buiten de lokale markt te verhandelen. Toch ontstond in de 18de eeuw ook hierin een massaproductie, geconcentreerd in plaatsen als Gorinchem en Schoonhoven.

Ook Alkmaar kende in de 17de eeuw enkele pijpenmakers. Zij hebben echter weinig archiefstukken nagelaten: er zijn niet meer dan vier of vijf namen van pijpenmakers bekend. De eerste vermelding dateert uit 1629. Er zijn geen pijpenmakers meer vermeld na 1681 zodat dit ambacht voor het einde van de 17de eeuw uit Alkmaar lijkt te zijn verdwenen.² Tot dusverre kon slechts een bescheiden hoeveelheid pijpenvondsten als hun producten worden geïdentificeerd.³

In dit hoofdstuk wordt voornamelijk uitgegaan van de werkwijze die Duco heeft ontwikkeld voor de bewerking van kleipijpen uit een gebruikerscontext.⁴ De pijpen worden ingedeeld naar de door Duco geïntroduceerde basismodellen.⁵

De beerputten en het riool leverden overwegend 18de- en 19de-eeuws rookgerei op.

BEERPUT 1

In beerput 1 werden de fragmenten van minimaal 71 pijpen aangetroffen. Hiervan zijn er 40 van fijne kwaliteit en 31 van grove kwaliteit. De fijne pijpen zullen voornamelijk afkomstig zijn uit Gouda, hoewel het niet is uit te sluiten dat er ook elders vervaardigde pijpen tussen zitten. Dergelijke imitaties kunnen bijvoorbeeld in Alphen aan den Rijn gemaakt zijn en

laten zich moeilijk herkennen.⁶ Met uitzondering van het onbekende, maar mogelijk Goudse merk de gekroonde AW, zijn alle herkenbare merken uit beerput 1 wel uit Gouda bekend (zie bijlage).

De vroegste pijpen uit dit vondstcomplex zijn fijne en grove pijpen van het basismodel 2. De grove pijpen zijn niet scherp te dateren en ook is de toeschrijving aan een specifieke productieplaats

1

Complete kleipijpen uit beerput 1 (beerlaag ca 1625 - 1807):

1. Fijne maatpijp
 2. Half fijne, halve maatspijp
 3. Grove pijp
 4. Grove pijp
- (tekeningen schaal 1:2)

2

3

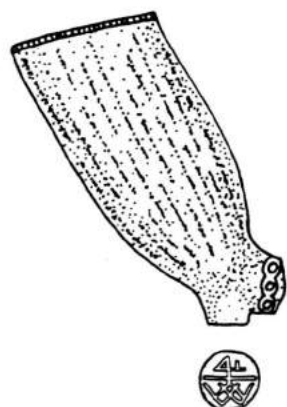

4

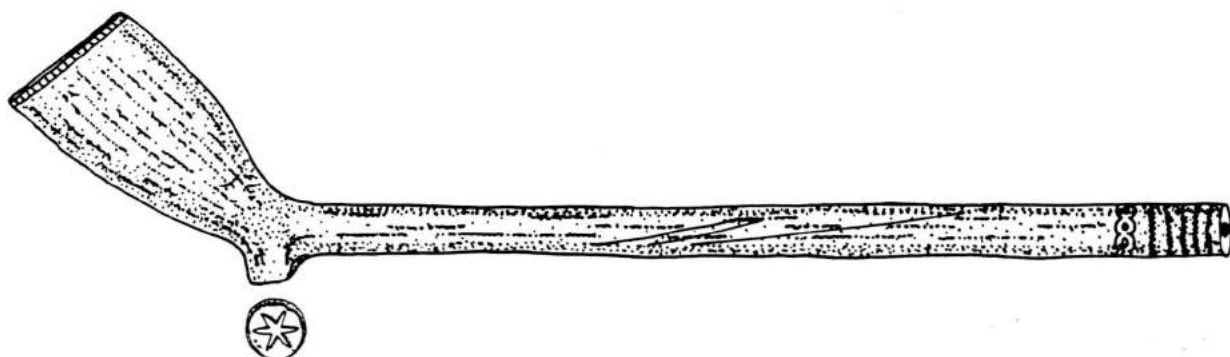

Kleipijpen van het Basismodel 2 uit beerput 1 (beerlaag ca 1625 - 1807):

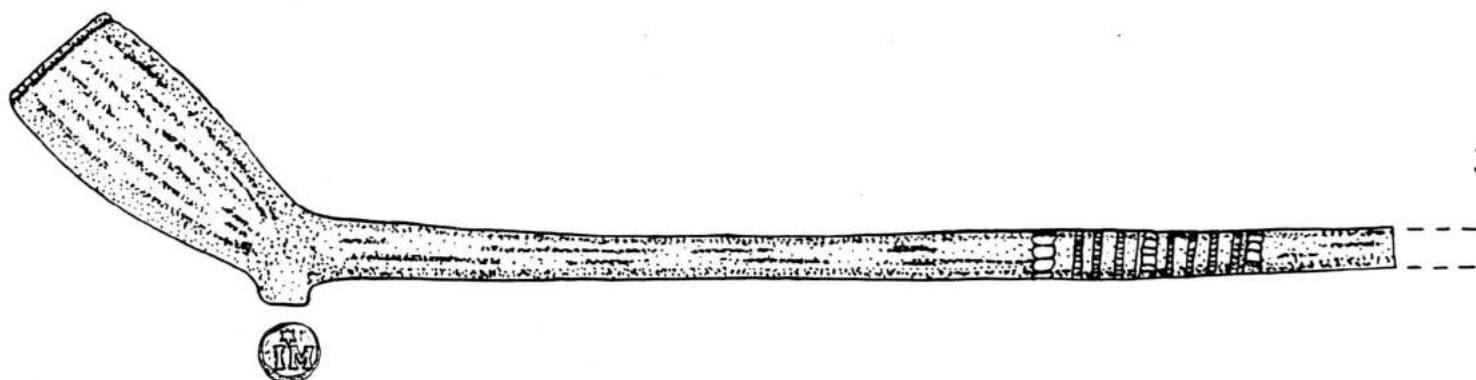
1. Huismerk
 2. Zesster
 3. IM met ster
 4. AW gekroond
- (tekeningen schaal 1:1)

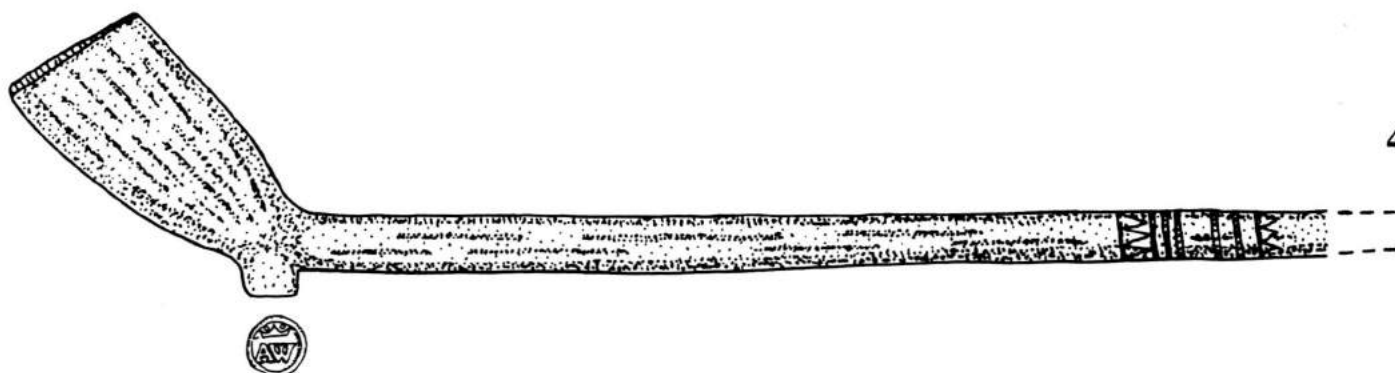
1

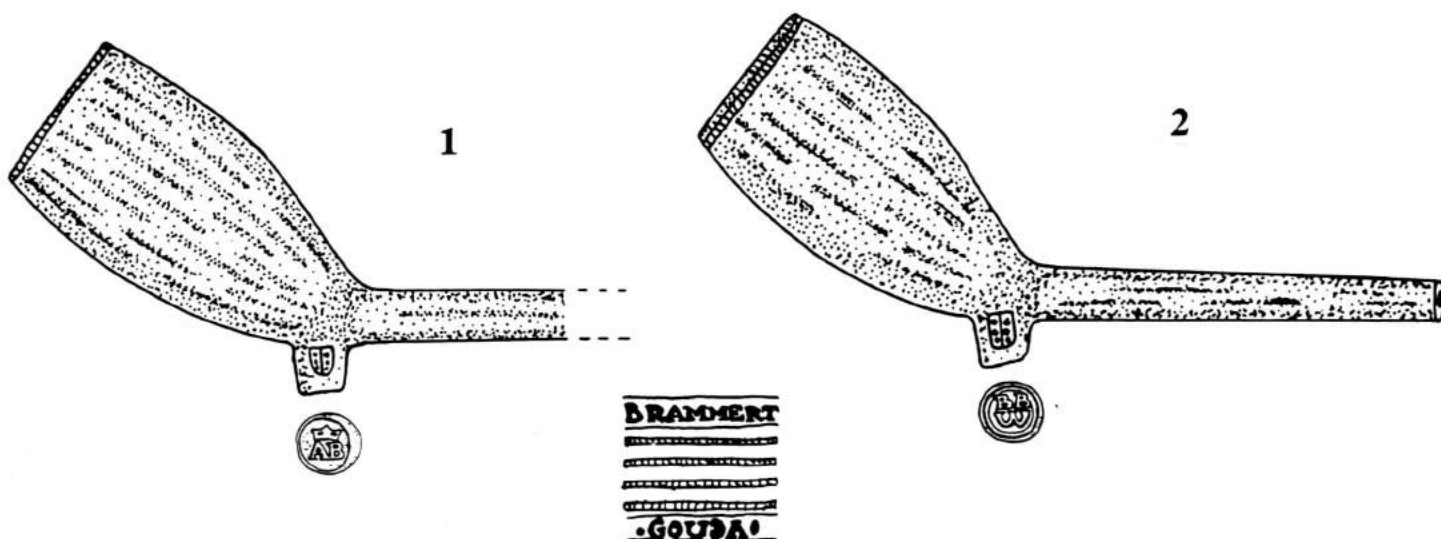
2

3

4

*Kleipijpen uit beerput 1
(beerlaag ca 1625 - 1807):*

Basismodel 3:

1. AB gekroond
2. BWB

Varianten op basistype 2 & 3:

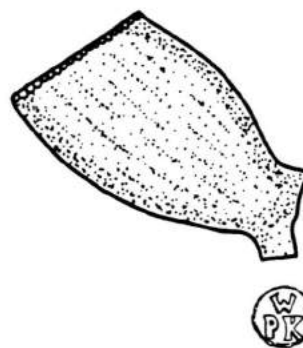
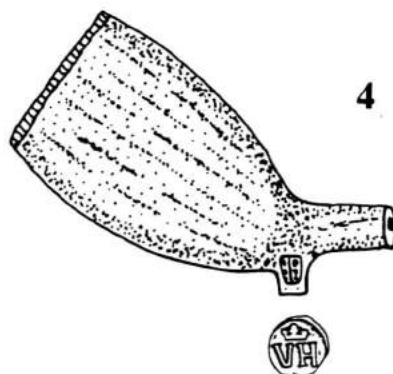
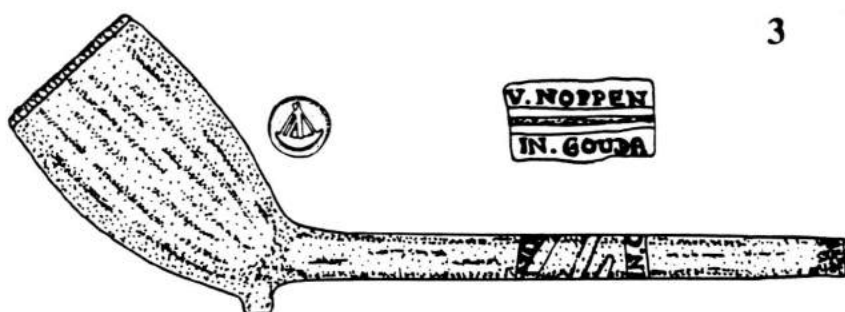
3. Scheepje (Noppen)
4. VH gekroond
5. PWK

Schelppijp:

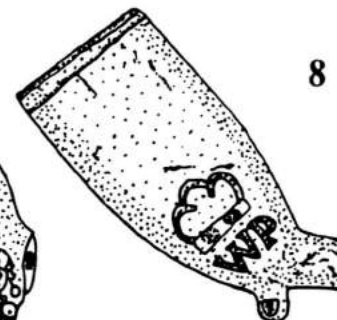
6. AVDA

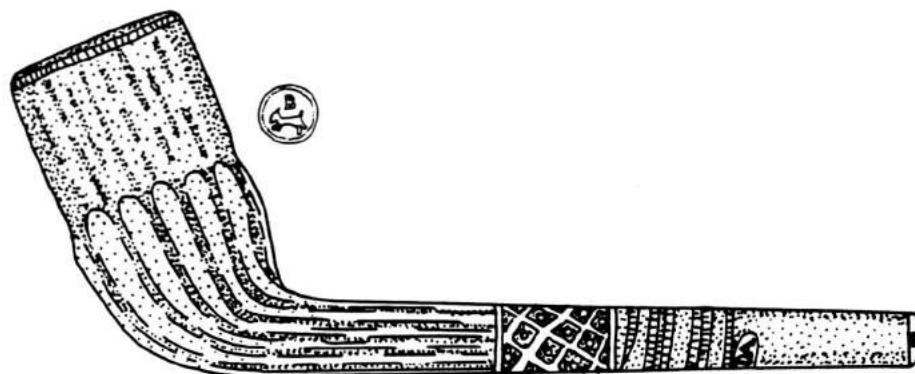
Grove pijpen:

7. Moriaanshoofd
8. WP met kroon

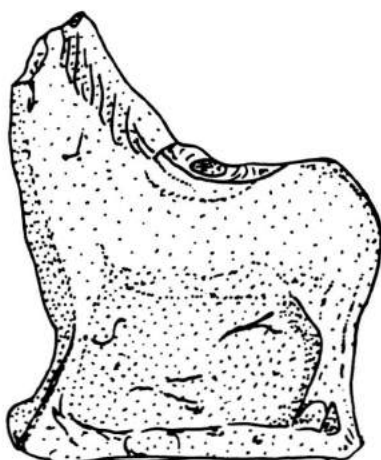

Tekeningen schaal 1:1

Pijp met het merk *Bok met B*

Tekeningen schaal 1:1

Pijpaarden beeldje dat mogelijk de functie van fluitje had (uit beerput 1)

veelal niet mogelijk.⁷ De fijne pijpen zijn te dateren tussen 1690 en 1740.⁸ De grove pijpen passen goed bij deze datering.⁹

Als opvolger van basismodel 2 verscheen rond 1730 de meer ovale pijp op de markt (basismodel 3). Dit type pijp verdrong rond 1740 de pijpen van het basismodel 2. Basismodel 3 bleef van 1740 tot 1800 vrijwel onveranderd.

De steellengten van de fijne pijpen variëren. Zo heeft een pijp van het basismodel 2 met het merk de molen een steellengte van 47 centimeter, terwijl een pijp van hetzelfde type met het merk de merel (?) een lengte heeft van 25,5 centimeter. De laatste pijp is ongeglasd en is derhalve een zogenaamde halffijne pijp.

De grove pijpen, waarvan eveneens een aantal complete exemplaren aanwezig is, hebben de standaardlengte van 20 tot 25 centimeter. Onder de grove pijpen bevinden zich drie gemerkte exemplaren. Het moriaanshoofd stamt uit een Goudse pijpenmakerij.¹⁰ De pijp met als zijmerk de gekroonde WP, een imitatie van een Gouds merk, komt mogelijk uit Gorinchem of Schoonhoven. Een zogenaamde schelppijp voorzien van de initialen AVDA is door Abraham van den Akker uit Gorinchem vervaardigd tussen 1770 en 1798.¹¹ De schelppijp komt ook voor als fijne pijp met het Goudse merk bok met B, op grond waarvan deze pijp in ieder geval na 1727 geplaatst kan worden.¹²

Wanneer we kijken naar de verhouding tussen de grove en de fijne pijpen dan zien we dat 56% van de pijpen tot de fijne kwaliteit behoort en 44% tot de grove soort. Vergelijken we dit met het 18de-eeuwse vondstmateriaal van Bourtange, dan valt op dat het percentage fijne pijpen

in de vestingplaats hoger is dan in deze Alkmaarse beerput.¹³ Duco merkt op, dat het uit Bourtange afkomstige materiaal een armoedige indruk geeft.¹⁴ Het grootste deel van de pijpen uit beerput 1 is middel tot zwaar gerookt. Ook dit is een indicatie voor armoede want de Bourtang-er vondsten vertonen hetzelfde patroon uit de beerputten uit de Amsterdamse binnenstad bijvoorbeeld is de helft van de pijpen zelfs nauwelijks gebruikt.¹⁵

Tot slot mag één pijp niet onvermeld blijven. Het betreft hier een variant op de basismodellen 2 en 3. Hij is gemerkt met het scheepje terwijl de steel het opschrift 'Noppen' draagt. De maker is Willem of Klaas van Noppen, de pijp dateert tussen 1755 en 1809. Nadat de steel destijds was afgebroken tot een stompje, heeft men de pijp voorzien van een mof en daarna nog intensief gerookt. Dit valt af te leiden uit het huidige uiteinde van de pijp dat door de rook en tabakssappen beroet en bruin gekleurd is.¹⁶

De 18de-eeuwse kleipijpen zijn te scheiden in twee gebruiksfases. Eén groep is te dateren tussen grofweg 1690 en 1730, terwijl een tweede groep vooral in de jaren vijftig en zestig van de 18de eeuw te plaatsen is. Dit hoeft geen hiaat in het gebruik van de beerput te impliceren. Hij kan ook enige tijd zijn gebruikt door niet-rokende bewoners, bijvoorbeeld een alleenstaande weduwe.

Naast pijpen werden door pijpenmakers ook allerhande pijparden figuurtjes gemaakt.¹⁷ Het in beerput 1 aangetroffen pijparden beeldje betreft waarschijnlijk een fluitje in de vorm van een paard. Het paard werd in een tweedelige vorm geperst waarna een op een pijpensteel lijkend mondstukje in zijn rug werd gestoken. De datering van het voorwerp moet

in de tweede helft van de 18de eeuw liggen.¹⁸

BEERPUT 2

In beerput 2 werden de fragmenten van minimaal zeven pijpen gevonden. Het is duidelijk dat op grond hiervan geen uitspraken gedaan kunnen worden.

Twee pijpen zijn te dateren in de late 18de eeuw en behoren derhalve niet tot de oorspronkelijke vulling van de put. Van de overgebleven vijf pijpen zijn er slechts drie waarvan het model herkenbaar is. Deze drie exemplaren zijn grove pijpen en dateren tussen 1640 en 1660. Verder is er het hielkje van een pijp met daarop een lelie in ruit, uit dezelfde periode.

HET RIOOL

De beide stortkokers van het riool leverden een groot aantal fragmenten van kleipijpen op: in de noordkoker bevonden zich 150 en in de zuidkoker 211 pijpenkoppen.

Het merendeel van het materiaal vertoont weinig variatie. De sterke scheiding tussen grove en fijne pijpen verdween immers rond 1800.¹⁹

De pijpen van het basismodel 3 maken maar liefst 93% uit van het totaal.

Op enkele uitzonderingen na gaat het om pijpen die behoren tot de 19de-eeuwse versie van basismodel 3 of varianten hierop. De koppen van de pijpen van het basismodel 3 vertonen formaatverschillen. Zo komen naast kleine koppen ook zogenaamde grootkoppen voor. Een grootkop met het merk de molen werd tussen 1835 en 1890 door F.S. Sparnaay vervaardigd. In het totaal komen bij de pijpen van het basistype 3 maar liefst 67 verschillende

merken voor. Al deze merken worden over het algemeen echter vertegenwoordigd door enkele exemplaren. In het geval van een enkel merk, zoals GVS, gekroonde 12, gekroonde 37 en de gekroonde 84, stijgt dit aantal boven de twintig. De uniformiteit van het materiaal roept de vraag op of dergelijke pijpen door het hospitaal centraal werden ingekocht. De grote variatie aan merken maakt dit echter onwaarschijnlijk. Eén van de pijpen uit deze groep is nog voorzien van een vonkenvanger van gevlochten messingdraad. Hij draagt het merk FAG en dateert van vóór 1847.

Een groot deel van de pijpenkoppen is betrekkelijk klein, hetgeen doet vermoeden dat ze van een relatief korte steel waren voorzien.²⁰

Naast de genoemde pijpen van het basismodel 3 komen voor:

- a) pijpen van het basistype 5
- b) schelppijpen
- c) isabé pijpen
- d) korte isabé pijpen
- e) een sigarenpijpje
- f) porseleinen pijpen

De pijpen van het basistype 5, de zogenaamde rondbodempijpen, zijn oude modellen welke reeds in de 18de eeuw hun intrede deden.

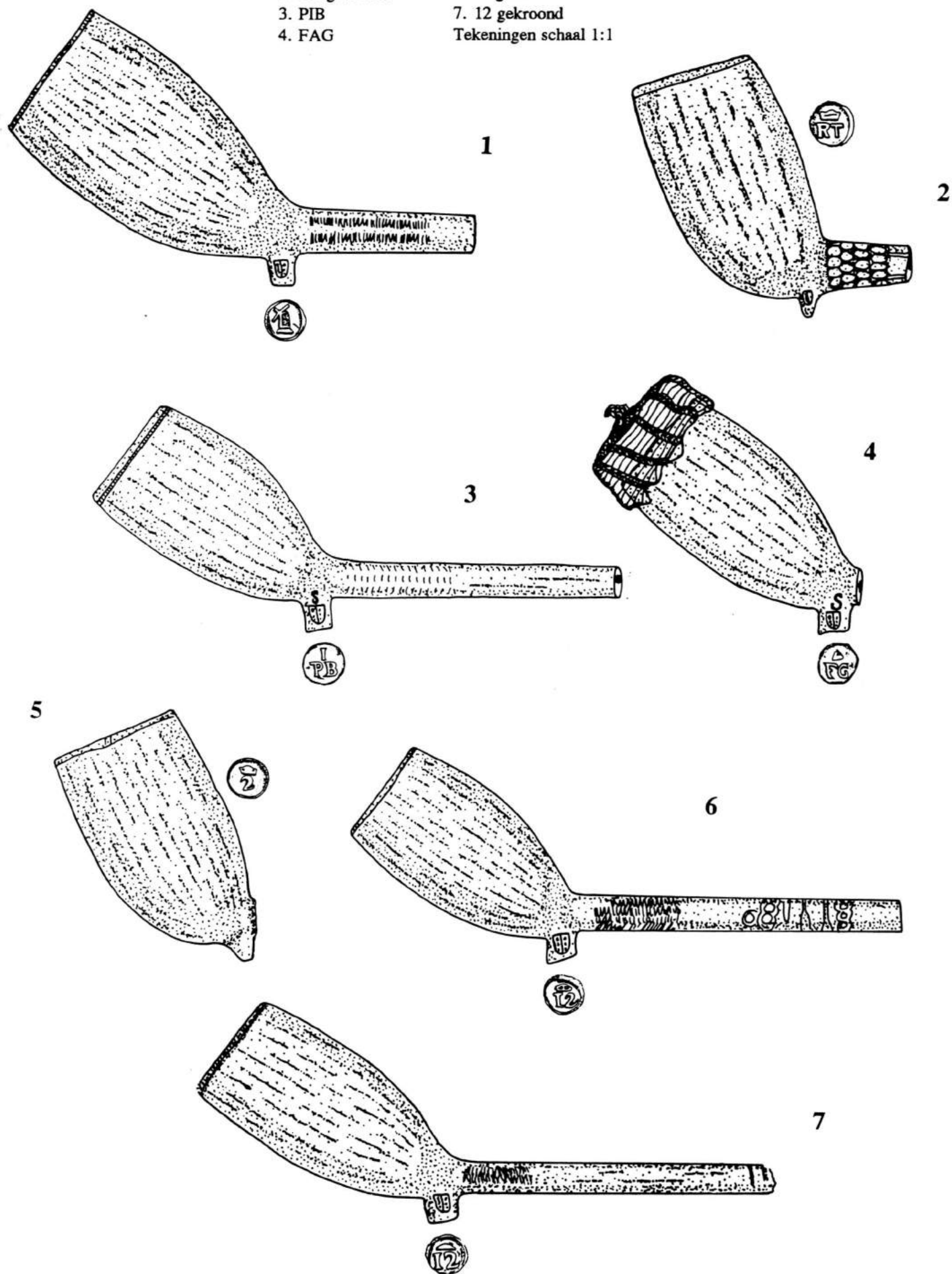
Dit geldt eveneens voor de schelppijpen (dit type is reeds besproken bij beerput 1). Ze zijn overigens alleen in de noordkoker gevonden.

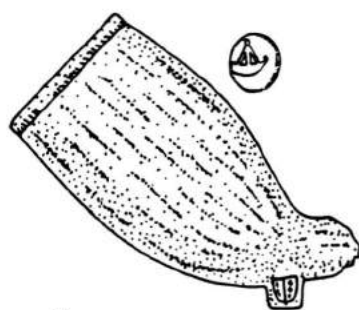
De isabé pijp verscheen in de jaren veertig van de 19de eeuw. De hier aangetroffen isabé pijpen dateren uit de jaren 1850-1860 en zijn uit één partij of zending afkomstig. Een korte isabé (de koppen van deze pijpen zijn een fractie kleiner terwijl ook de stelen korter zijn) met versiering is gemerkt RT. Dit merk werd gevoerd

Pijpen van het Basismodel 3 en Isabé pijpen (nrs. 2 & 5) uit het Riool (1798 - 1863):

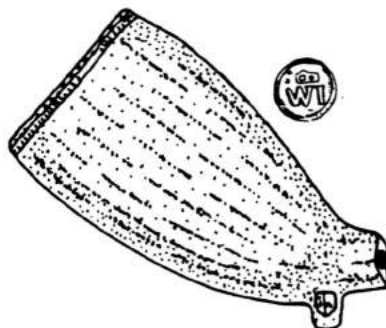
1. Molen
2. RT gekroond
3. PIB
4. FAG

5. 2 gekroond
 6. 12 gekroond
 7. 12 gekroond
- Tekeningen schaal 1:1

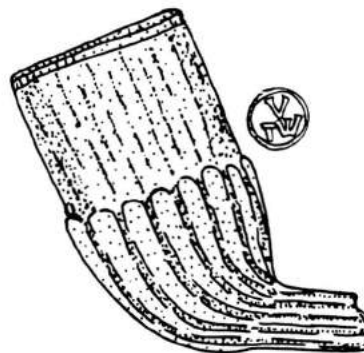
1

2

3

4

5

Fragmenten van kleipijpen uit het Riool (1798 - 1863):

Basistype 5:

- 1. Scheepje
- 2. WI gekroond

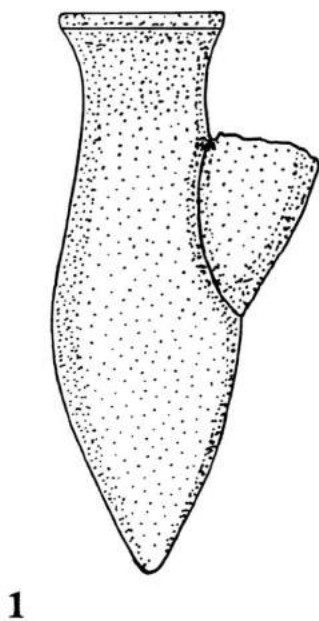
Schelppijp:

- 3. B gekroond
- 4. IVW

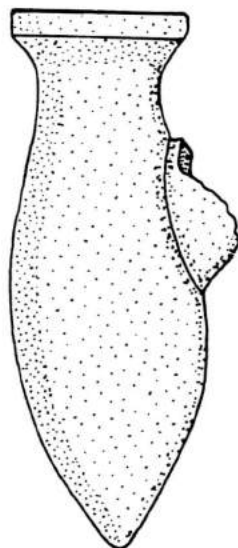
Sigarettenpijpje:

- 5. AVR

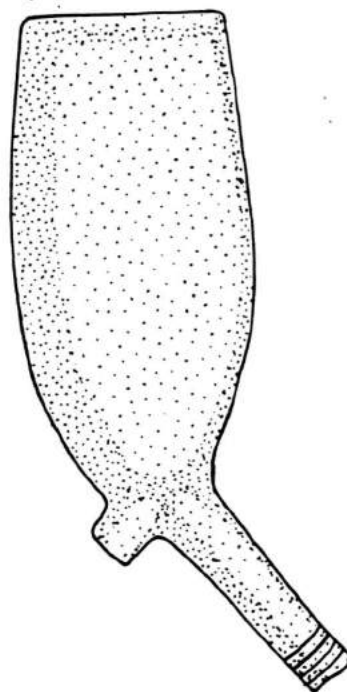
Tekeningen schaal 1:1

1

2

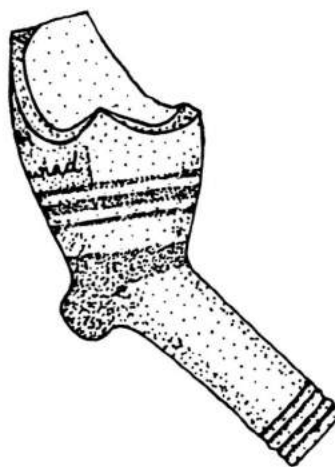
3

Porseleinen pijpen en zakken
uit het Riool (1798 - 1863):

1 & 2: Porseleinen zak

3 & 4: Porseleinen pijpen

Tekeningen schaal 1:1

4

door Arie Glas uit Gouda die deze pijp tussen 1860 en 1870 vervaardigde.

Een sigarenpijpje is gemerkt AVB, een merk dat tussen 1708 en 1940 geplaatst is. Tot voor kort werd gedacht dat dergelijke pijpjes pas vanaf 1870 voorkwamen. Inmiddels weten we dat sigarenpijpen reeds vanaf het midden van de 18de eeuw gemaakt werden.²¹ Het hier gevonden exemplaar lijkt op grond van het reliëfmerk afkomstig te zijn uit het bedrijf van Adrianus van der Want of diens weduwe, die tussen respectievelijk 1803 en 1826, en tussen 1826 en 1851 werkzaam waren.

De porseleinen pijpen zijn procentueel gezien uitzonderingen, het gaat hier om Duitse importen. Deze pijpen waren door hun gladde harde scherp, die niet poreus is en dus geen tabaksvocht opneemt, weinig comfortabel om te roken. Eén van de porseleinen pijpen is voorzien van het opschrift 'Neuwied'. Het betreft hier een luxe souvenirpijp en als afbeelding heeft hierop vermoedelijk een stadsgezicht gestaan. Het moet destijds een duur product zijn geweest. De hoge kwaliteit wordt bevestigd doordat de pijp vuurverguld is. De overige vijf porseleinen pijpen, waarvan het model aangeduid wordt met 'stummel' zijn van eenvoudige kwaliteit. Het betreft machinaal gedraaide koppen waaraan later een insteeksteel werd bevestigd. De porseleinen pijpenkop wordt in een zogenaamde zak, een vochtreservoir, gestoken. Hiervan zijn er drie gevonden.

De pijpen zijn voor het grootste deel middel tot zwaar gerookt.²² Dit geeft samen met de grote uniformiteit van de pijpen aan, dat de gebruikers van het riool een vrij lage status gehad zullen hebben. Dit is overigens niet verwonderlijk wanneer we ons realiseren dat de gebruikers van

dit riool zieke of revaliderende soldaten waren. Het grote aantal pijpen wijst er op dat roken en ziekenzorg toen nog samen gingen.

NOTEN

1. Met dank aan D.H. Duco voor het bekijken van het materiaal en kritisch nalezen van de tekst.
2. In aanvulling op het historisch onderzoek door Duco (1981, p.140-141 en 305) zijn ook enkele gegevens te melden uit het Historisch Kadaster Alkmaar. In een volgende publicatie, waarin ook de producten aan de orde komen, zullen we nader op deze gegevens ingaan.
3. Het betreft enkele grove pijpen uit het einde van de 17de eeuw (Thymstra 1989, thans collectie Pijpenkabinet, Amsterdam, No 14.824ab), waaronder een type dat Duco 'slurfvormig' heeft genoemd (Dijkstra, Duco en Roedema 1997, p.193). Hierbij past ook een vondst van de opgraving aan de Breedstraat / hoek Pastoorsteeg in 1990 (Collectie gemeente Alkmaar, Dienst S.O.B., afdeling monumentenzorg en archeologie). Een versierde barokpijp is aan Alkmaar toegeschreven door Faas (1991).
4. Duco 1993.
5. Duco 1987 p.27.
6. Duco 1993 p.133.
7. Duco 1993 p.134.
8. Duco 1987 p.44.
9. Vergelijkbare pijpen zijn bekend uit een na 1685 gezonken schip (Vlierman/Kleij 1990 p.85-86).
10. Merk gezet tussen 1705/'20-1764 (Duco 1982 p.57 no.109).
11. Van der Meulen et al 1992 p.88 en 103 en mededeling D.H. Duco.
12. Duco 1982 p.50 no.34.
13. Duco 1993 p.127.
14. Duco 1993 p.138.

15. Duco 1993 p.136.
16. Vgl. Duco 1993 p.137.
17. Duco 1982b p.10.
18. Determinatie D.H. Duco.
19. Duco 1993 p.135.
20. Mededeling D.H. Duco.
21. Mededeling D.H. Duco.
22. De beroeting aan de rand van de ketel kan echter soms ook zijn veroorzaakt door het aansteken van de pijp met een walmende kaars.

BIJLAGE

Beerput 1 (merken die voorkomen op de diverse pijpenmodellen)

<i>no</i>	<i>merk</i>	<i>Duco 1982</i>	<i>aantal</i>	<i>datering</i>
Basismodel 2				
1	merel		1	
2	koning David/krijgsman ?	92/93	2	1675-1940/1732-1881
3	huismerk	146	1	1680/95-1710/15
4	kruispijp	163	1	1685/95-1770
5	molen	245	1	1667-1870/80
6	zesster	268	3	1690/95-1787
7	LK gekroond	388	1	1684-1865/66
8	IM met ster	403	1	1675/85-1739
9	AW gekroond ?	?	1	?
	indet		1	
		totaal	13	

Basismodel 3

10	haan	58b	1	1675-1867/70
11	man op de kwakel	79	1	1700/15-1799
12	landman/boer met spade	82	1	1700/20-1795
13	fortuyn late versie	105b	1	1675-1897
14	wapen van Gouda	125c	1	begin 18de eeuw
15	wapen van Utrecht gekr.	127a	2	1690/95-1808
16	rad/wagenrad/wiel	261	1	1715/25-1746
17	E gekroond	298	1	1660/86-1855/65
18	H gekroond	301	1	1660/85-1825
19	AB gekroond (Brammert)	320	2	1684-1873/80
20	IB gekroond	327	1	1696-1855/59
21	AP monogram gekroond	411	1	1715/25-1821
22	HP gekroond	417	1	1675/85-1898
23	BWB	479a	1	1690/1715-1940
24	IVB	492	1	1725-1848
25	BVM	545	1	1729-1875/1876
26	32 gekroond	655	1	1729-1811
		totaal	19	

Varianten op basistype 2 en 3

27	bok met B	34	1	1727-1870/80
28	stoel	181a	1	1700/25-1762
29	scheepje (1 x Noppen)	252b	2	1670/80-1940
30	VH gekroond	371	1	1736-1860/61
31	PWK	537	1	1690/1715-1806
		totaal	6	

Basismodel 5

32	VW gekroond	471	1	1700/15-1797/1819
		totaal	1	

Schelppijp

33	bok met B	34	1	1727-1870/80
34	AVDA (reliëfmerk) (Gorinchem)		1	1745-1798
		totaal	2	

Grove pijpen

	30	18 de eeuw
Eindtotaal	71	

Riool

no	merk	Duco 1982	aantal		datering
			N-koker	Z-koker	
<i>Basismodel 3</i>					
1	duif gekroond	59	-	4	1715-1897
2	Bachus op het vat	96	1	-	1710-1852
3	meermin	104a	1	2	1685-1846
4	leeuw in Hol tuin	114	-	1	1682-1940
5	wapen van Haarlem	122	-	1	1675-1846
6	wapen van Leiden	123	1	-	1685-1940
7	wapen van Utrecht	127a ?	1	1	1695-1808
8	wapen van Batavia	133	2	7	1734-1881
9	molen	245	1	1	1667-1870/80
10	anker	254	1	-	1675-1875/76
11	A gekroond	295	1	-	1714-1842/43
12	G gekroond	300	1	6	1667-1870/80
13	AB gekroond	320	-	1	1684-1873/80
14	GB gekroond	325	-	1	1720-1879
15	LB gekroond	329a	1	1	1724-1940
16	CK	383	1	3	1695-1897
17	HE	355a ?	1	-	1710-1851
18	MG gekroond	362	2	2	1816-1871/72
19	MK	389 ?	1	-	1685-1871/72
20	TM gekroond	405a	-	2	1720-1940
21	GN	407 ?	1	8	1768-1870/80
22	EP gekroond	415	-	1	1683-1886
23	WP gekroond	423	-	2	1726-1940
24	LS	440	1	-	1725-1847
25	TS gekroond	446	-	3	1737-1940
26	RT gekroond	455	-	1	1768-1870/76
27	HW gekroond	465	1	-	1705-1832
28	PIB	495	2	1	1725-1870/75
29	LVD late variant	507b	1	-	1724-1844
30	FAG	509	1	1	1737-1847
31	PVH	523	2	-	1719-1837
32	IWI	526a	-	2	1803-1940
33	SDL	542	-	1	1744-1871/72
34	IDM	551	1	-	1709-1855/59
35	GVS	585	14	24	1765-1845
36	IKS	585	-	1	1765-1845
37	BOW	615	1	1	1737-1855/59
38	2 gekroond	627	2	-	1679-1940
39	4 gekroond	629	1	2	1692-1819
40	9 gekroond	633	1	2	1713-1828
41	12 gekroond	635	22	45	1715-1870
42	14 gekroond	637	1	-	1696-1847

Riool

no	merk	Duco 1982	aantal		datering
			N-koker	Z-koker	
43	17 gekroond	640	1	-	1727-1843
44	24 gekroond	647	1	-	1731-1867/70
45	29 gekroond	690	1	-	1728-1868
46	30 gekroond	653	-	1	1714-1940
47	31 gekroond	654	1	-	1729-1875/81
48	35	658	1	-	1723-1854
49	37 gekroond	660	10	11	1732-1870/80
50	38	661a ?	1	-	1733-1940
51	42 gekroond	665b	1	-	1733-1846
52	44 gekroond	667b	1	2	1727-1846
53	47 gekroond	670	1	-	1733-1825
54	49 gekroond	672	-	1	1815-1844
55	52 gekroond	675	5	8	1733-1897
56	52	675 ?	1	-	1733-1897
57	56 gekroond	679	-	3	1692-1897
58	57 gekroond	682	1	-	1730-1915
59	62 gekroond	685	-	1	1732-1816
60	65 gekroond	688	-	5	1729-1940
61	67 gekroond	690	1	-	1728-1868
62	72 gekroond	695	1	-	1733-1870/80
63	74 gekroond	697	1	1	1733-1847
64	84 gekroond	707	21	7	1733-1873
65	86 gekroond	709	-	1	1732-1879
66	87 gekroond	710	3	3	1734-1864
67	96 gekroond	719	-	1	1728-1940
	Indet		19	23	
		totaal	140	196	

Basistype 5

			N-koker Z-koker		
68	scheepje	252b	1	-	1680-1940
69	lam met ster ?		1	-	?
70	ijsslee ?	250 ?	1	-	1708-1834
71	WI gekroond ?		1	-	?
72	WM gekroond ?	406	1	-	1726-1809
		totaal	5	-	

Schelppijp

73	bok met B	34	-	1	1727-1870/80
74	B gekroond	296	-	2	1661-1871/75
75	IVW	-	1	-	?
		totaal	1	3	

Sigarettenpijpje

76	AVR		1	-	
		totaal	1	-	

Riool		Duco 1982	aantal		datering
no	merk				
			N-koker Z-koker		
<i>Isabé</i>					
77	indet		=	5	ong. 1850
		totaal	-	5	
<i>Korte isabé</i>					
	RT.		=	1	ong. 1850/60
		totaal	-	1	
<i>Porselein</i>		pijp	2	3	19A
		zak	1	2	19A
Eindtotaal			<u>150</u>	<u>211</u>	

9. SAMENVATTING EN CONCLUSIE

Peter Bitter en Sebastiaan Ostkamp

Dit rapport beschrijft een onderzoek ter plaatse van de huidige parkeerplaats 'Wortelsteeg', aan de noordzijde van de stadsgracht Luttik Oudorp, een gedeelte van de oostelijke binnenstad dat rond 1500 werd ontgonnen. Zoals in de hele oostelijke binnenstad werd de bewoningsgeschiedenis er beheerst door nijverheid, op deze plek vooral van gorters en brouwers.

De opgraving van vier beerputten en een riool nam in 1992 slechts een paar dagen in beslag, de uitwerking tot een publicatie enige maanden. Het onderzoek is mede mogelijk geworden door de grote inzet van vrijwilligers. In eerste instantie is dit rapport gebaseerd op een materiaalscriptie van S. Ostkamp in het kader van zijn studie. De scriptie is naderhand omgewerkt en onder meer aangevuld met een historisch onderzoek. Het eindresultaat is een beschrijving en analyse van uiteenlopend vondstmateriaal uit de periode van circa 1580 tot 1866. Het meeste materiaal behoorde bij de huizen en bedrijven van gorters en brouwers, die hier tot 1798 woonden en werkten. Een deel van de vondsten is afkomstig van het militaire hospitaal dat er vanaf 1798 bijna driekwart eeuw stond.

De historische bronnen, die door Willem van den Berg in het Historisch Kadaster Alkmaar zijn ontsloten en geanalyseerd in relatie tot kaartmateriaal, spelen een belangrijke rol bij de analyse van het archeologisch vondstmateriaal.

ARCHEOLOGISCH EN HISTORISCH ONDERZOEK

In het eerste hoofdstuk wordt ingegaan op de verschillende bronnen die er zijn voor de bestudering van de materiële cultuur in het verleden: overgeleverde voorwerpen in particuliere en openbare collecties, iconografische bronnen (schilderijen, tekeningen, prenten, e.d.), schriftelijke bronnen (o.a. kookboeken en boedelinventarissen) en archeologische bronnen. Belangrijke constatering is onder meer, dat elk van deze bronnen zijn eigen unieke gegevens aandraagt, dat deze gegevens eerder complementair dan overlappend zijn, en dat het onderzoek van de materiële cultuur in hoge mate multidisciplinair is of zou moeten zijn.

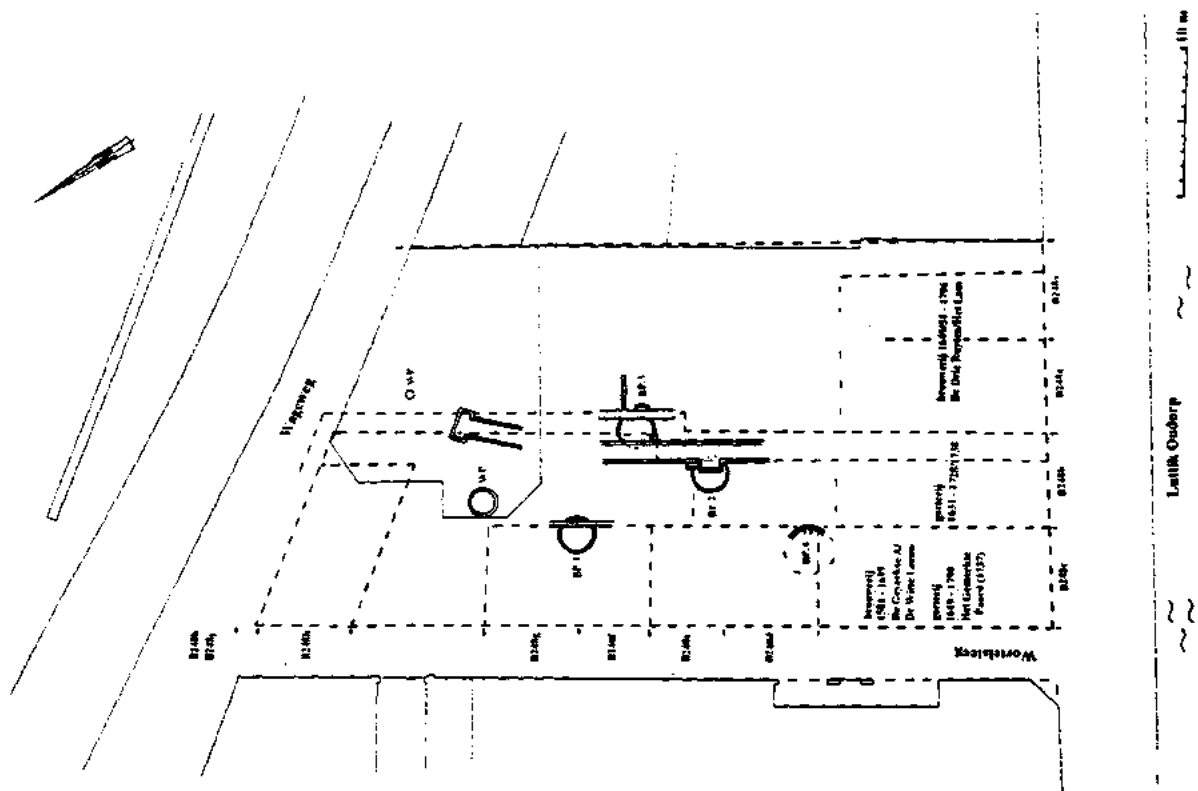
Voor wat betreft de archeologie zijn vooral de vondsten uit beerputten de afgelopen jaren sterk in de belangstelling gekomen.

Een belangrijke kanttekening is, dat we in de analyse moeten oppassen voor de uiteenlopende formatieprocessen die het beeld sterk vertekenen.

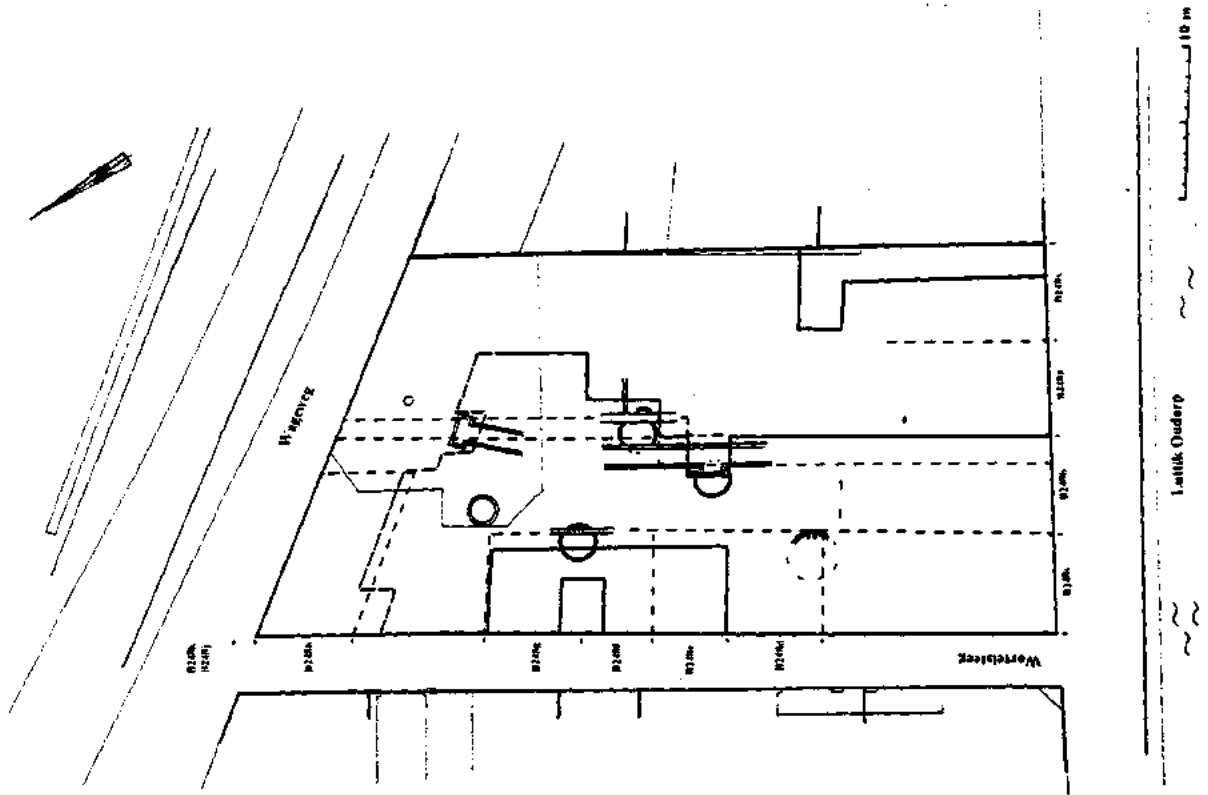
Het vondstmateriaal, waarover dit rapport handelt, is afkomstig uit een viertal beerputten en een riool. Het tweede hoofdstuk beschrijft de putten en het riool, en de opgraving ervan in 1992 en (het noordelijk deel van het riool) 1991.

De beerputten 1, 2 en 3 zijn van de gangbare modellen in Alkmaar: ronde bakstenen putten met een diameter van 2 tot 2,5 meter en voorzien van ofwel een hangkoker (het secreet stond dan bovenop de koepel) ofwel een uitgebouwde stortkoker (waarop ooit het secreet stond). Uit deze putten komt het merendeel van de vondsten, welke dateren van de tweede helft van de 16de tot het einde van de 18de eeuw. Beerput 4 was ongewoon

Situatiekaart van de 17de- en 18de-eeuwse gortenheden en brouwerijen.
Schaal 1:500

Situatiekaart 1997 met daarin getekend de kaart van 1820 alsmede een reconstructie van de inrichting van het terrein van 1660/1673.
Schaal 1:500

groot, zo'n 3,5 meter, met een stortkoker. Hij was geheel volgestort met puin; nadat de opgravers dit (in slecht weer) moeizaam hadden verwijderd bleek er vrijwel geen vondstmateriaal in aanwezig. Het riool had twee stortkokers en was gevuld met vondsten daterend van eind 18de tot midden 19de eeuw.

Over de huizen en bedrijven, hun eigenaren en bewoners, waar de beerputten bijhoorden, is een grote hoeveelheid historische informatie voor handen (hoofdstuk 3). Dit danken wij aan het Historisch Kadaster Alkmaar (H.K.A.). Dit is een project van Willem van den Berg die talloze schriftelijke bronnen in de computer heeft ingevoerd en geanalyseerd (bijlagen).

De gegevens uit het Historisch Kadaster zijn op adres gelokaliseerd door Van den Berg. In combinatie met enkele archeologische aanwijzingen is het zelfs mogelijk om de vroegere indeling van het terrein te reconstrueren. Een van de problemen van het verbinden van beerputten aan bepaalde huizen en bedrijven is namelijk, dat er vóór de eerste Kadastrale Minuut (gebaseerd op een kaart uit 1820) slechts twee kaarten zijn die enigszins betrouwbaar en gedetailleerd zijn: de kaart van Drebbel uit 1597 en een gevel-beelden-kaart die dateert tussen 1660 en 1673.

Op ons onderzoeksterrein stonden tot 1650/51 aan de Luttk Oudorp-zijde vier huizen, van west naar oost genummerd: B248x, -a, -b en -c.

De ligging van beerputten 2 en 3 hield verband met de aanwezigheid van een particuliere steeg tussen B248a en -b. In combinatie met de kaart van 1820 kon de ligging en het verloop van de steeg worden gereconstrueerd. Tevens kon worden bevestigd dat het terrein oorspronkelijk zeer regelmatig verkaveld was, zoals trouwens in 1991 ook was waargenomen

aan de westzijde van de Wortelsteeg. Er was een standaardmaat van 6.65 m, waarschijnlijk het equivalent van 22 voet.

Het eerste deel van de steeg (vanaf het Luttk Oudorp) bevond zich vermoedelijk tegen de perceelscheiding op het erf van B248b. Beerput 2 bevond zich tegen de schutting of muur aan de steeg, hoogst waarschijnlijk tegen de achtermuur van een zomerkeuken. Ongeveer een meter noordelijk hiervan was er een zig-zag wending en ging de steeg verder noordwaarts op het erf van B248a. Een paar meter voorbij deze bochten stond het seccret van beerput 3 tegen de schutting of muur met de steeg.

Deze steeg liep vervolgens noordwaarts, maakte een dan een scherpe knik naar het westen en kwam noordelijk langs pand B248h in de Wortelsteeg uit.

Dankzij de historische bronnen is niet alleen het gebruik en de inrichting van het terrein (tot op zekere hoogte) te achterhalen, maar ook de dynamiek daarvan.

Het terrein is door demping van het water gewonnen uit het Voormeer. De eerste huizen zijn in het gebied gebouwd tussen 1493 en 1519; vermoedelijk waren dit niet alleen reeds de huizen langs het Luttk Oudorp maar ook (enkele van) de kamers aan de Wortelsteeg. De kamers waren in elk geval in 1552-53 aanwezig.

De kamers aan de Wortelsteeg waren wellicht aanvankelijk vooral woningen, maar in de loop van de 17de eeuw vervielen ze tot pakhuizen, schuren en stallen, of werden afgebroken.

Het Luttk Oudorp was een gracht die tot het begin van de 20ste eeuw in het teken stond van de handel in granen, fruit en groenten die in de regio werd verbouwd. In de 16de en 17de eeuw was vooral de graanmarkt op de kaden van belang; dit graan werd overigens voor een belangrijk deel nog op de geestgronden in de directe

omgeving verbouwd. Hieraan verbonden was de gort- en grutnering: de bewerking van graan in rosmolens. Deze nijverheid had een hoogtepunt in de eerste helft van de 17de eeuw (in een bron uit circa 1680 wordt zelfs de uitvinding van de wanmolen en zeefinstallaties aan Alkmaar toegeschreven), zakte daarna terug maar is nog lange tijd van enig belang gebleven. Van de tientallen gortereien aan het Luttk Oudorp waren in de 18de eeuw de meeste evenwel gewijzigd in andersoortige bedrijven of in alleen woonhuizen.

In drie van de vier huizen op ons onderzoeksterrein waren vroeger gortereien gevestigd. Eén ervan was voordien een brouwerij, een ander werd later veranderd in een brouwerij.

Bij het huis op B248x was vanaf 1546 (mogelijk reeds eerder) tot 1649 een gorterie gevestigd. Op B248a stond toen een woonhuis, dat in 1650/51 samen met B248x werd afgebroken. Op het dubbelperceel werd de brouwerij De Drie Ruyten gebouwd, vanaf 1730 Het Lam genoemd. De brouwers die hiervan eigenaar waren, waren meestentijds tevens de bewoners.

Op perceel B248b werd in 1578/1579, toen het perceel in gebruik was als houtopslag met schuur, een woonhuis gezet met daarachter een zomerkeuken. Deze keuken werd later, mogelijk in of kort na 1606, gesloopt. Het terrein kwam toen in handen van de buurman in het hoekhuis (B248c) die er een moutschuur bouwde voor zijn brouwerij. In 1631 werd de moutschuur weer teruggekocht door de eigenaar van B248b, die er vervolgens een gorterie stichtte. Vóór 1728 was dit bedrijf ten onder gegaan en werd het pand alleen gebruikt als woonhuis.

Bij het hoekhuis B248c werd in 1581 een kleine brouwerij gesticht. In 1619 werd deze verbouwd tot gorterie en dit bedrijf bleef er tot 1790 gevestigd.

In 1798, na de Omwenteling en het binnentrekken van de Franse troepen, werden de vier percelen door de regering opgekocht. De voormalige brouwerij Het Lam werd verbouwd tot militair hospitaal, de beide panden op B248b en -c werden afgebroken. De Infirmierie overleefde de politieke machtswisselingen om tenslotte in 1863 gesloten te worden en gesloopt. In 1879-80 werd het open terrein bebouwd met de Korenbeurs. Nadat de opstallen in 1956 afbrandden, kreeg het terrein een parkeerbestemming.

Het Historisch Kadaster Alkmaar bevat een schat aan gegevens van velerlei aard. Het is te hopen dat op termijn de mogelijkheden van het basis-onderzoek van Van den Berg worden benut voor belangwekkende vervolgonderzoeken. Zo zijn talrijke genealogische gegevens ontsloten (onder meer uit notariële akten en weeskamerarchieven). Eén van de frappante zaken hierbij is het verschijnsel, dat er zeker tot in de 18de eeuw vooral 'zakelijke' huwelijken werden gesloten, d.w.z. binnen bepaalde sociale kringen en binnen beroepsgroepen, bovendien regelmatig tussen burens (vereniging van bezittingen) of met inwoners van andere steden waarmee veel zaken werden gedaan (opvallend zijn de voorkeur voor connecties richting Amsterdam, Hoorn en Enkhuizen en de beperkte banden met Haarlem).

Ook de relaties tussen verschillende beroepsgroepen kunnen interessant zijn. In ons onderzoek kwamen we er bijvoorbeeld achter dat graanhandelaren, grutters, mouters en brouwers zich enkele malen in elkaars vakgebied begaven en ook dat de bedrijfsruimten verwant moeten zijn geweest. De samenhang tussen gorters en brouwers op onze onderzoekslokatie is niet louter toeval.

Andere suggesties zijn, dat men de aanwezigheid en ruimtelijke verspreiding van

een bepaalde nijverheid kan onderzoeken, de sociale positie van de betreffende ambachtslieden, handelaren en ondernemers, de spreiding van de particuliere bezittingen in de stad, en ook de waarde (belastingtaxaties, verkoopprijzen) van huizen en bedrijven.

In dit verband is het ook bijzonder te noemen, dat de moeilijke vraag of de uit akten bekende eigenaren ook de bewoners van de percelen waren, in diverse gevallen kon worden beantwoord. Deze kwestie is immers veelal nauwelijks oplosbaar omdat veel eigenaren destijds huizen verhuurden (ook zeer luxe huizen) en verhuur niet schriftelijk vastgelegd werd. In het H.K.A. zijn ook enkele belastinglijsten op adres ingevoerd, waarin de bewoners worden genoemd. Het Historisch Kadaster biedt daarnaast de mogelijkheid om te onderzoeken of een eigenaar meerdere huizen bezat en zo ja, of er aanwijzingen zijn welke hij/zij bewoonde.

Door de informatie uit het Historisch Kadaster Alkmaar wordt het mogelijk om de huishoudelijke en andere vondsten uit beerputten te verbinden met historisch bekende personen, hun gezinnen en bedrijf. Anderzijds kunnen de archeologische vondsten informatie geven over anoniem gebleven bewoners van huizen die verhuurd werden.

De hoofdstukken 4 t/m 8 behandelen de verschillende vondstcategorieën uit het Wortelsteegplein. Het grootste deel van de vondsten bestaat uit keramiek maar ook glaswerk, houten, metalen, benen en leren voorwerpen zijn vertegenwoordigd. We zullen dit per beerput/riool samenvatten.

BEERPUT 1

Het is niet eenvoudig om de relatie van

beerput 1 met de oude topografie en de vroegere bewoners van het terrein te reconstrueren. We veronderstellen dat de beerput zich oudtijds heeft bevonden onder de achtergevel (oostkant) van een gebouw aan de Wortelsteeg dat twee kamers bevatte: B248f+g. Deze locatie betekent, dat in feite vanaf drie zijden mogelijke gebruikers van de beerput zijn te verwachten, namelijk de bewoners van beide kamers, of mogelijk zelfs de buurman ten oosten. Om de situatie te compliceren: het is zelfs denkbaar dat dit per periode verschillend is.

De vroegste vondsten zijn enkele scherven uit het eerste tot derde kwart van de 17de eeuw. De beerput is omstreeks 1690 grondig leeggehaald; er zaten zelfs geen kleipijpen in van voor die datum.

De 18de-eeuwse vondsten weerspiegelen enkele algemene tendensen in de Hollandse keramiek. Zo blijken de gebruikers van deze put in de eerste helft van de 18de eeuw met name gebruik te hebben gemaakt van borden van witte faience. In het midden en de tweede helft van de 18de eeuw zijn vooral beschilderde faience borden in gebruik. Dit verschijnsel werd eveneens in Amsterdam¹ en Nijmegen² waargenomen. De neergang van de lokale aardewerkproductie komt in deze put tot uitdrukking: in de eerste helft van de 18de eeuw zien we nog lokaal vervaardigd witbakkend aardewerk terwijl dit in de tweede helft van deze eeuw ontbreekt. Hierbij moet opgemerkt te worden dat keramisch kookgerei van na 1750, op een Frankfurter pan na, ontbreekt. Kennelijk was dit verdrongen door metalen kookgerei.

Ondanks het ontbreken van kookgerei, duiden de vondsten wel op het huisafval van een gezin. Er bevinden zich immers ook voorwerpen bij als (luizen)kammen, een vingerhoed, een naaldenkoker, een tasbeugel, alsmede kinderspeelgoed in de

vorm van een pijparden fluitje en mogelijk een tolletje.

Het ontbreken van kleipijpen uit de periode van circa 1720/30 tot circa 1750 kan een indicatie zijn voor een hiaat in het gebruik van de beerput, c.q. in de bewoning van het bijbehorende huis. Een andere mogelijkheid is, dat een alleenstaande weduwe toen de gebruikster was van de put (een voorbeeld hiervan leverde een beerput in de Langestraat³).

Wanneer we de inhoud van deze put in zijn geheel bekijken dan valt op dat producten die op enige vorm van luxe wijzen, geheel ontbreken. Twee gesigioneerde borden uit Delftse werkplaatsen zullen iets duurder zijn geweest dan het doorsnee materiaal in die dagen, maar ze zijn waren niet kostbaar. Het overgrote deel van de faience behoort tot de groep witte of grof beschilderde faience, het zogenaamde 'Boeren Delfts'. Een onderzoek bij de Amsterdamse Oosterburgermiddenstraat heeft aangetoond dat dit faience vooral populair was bij de laagste groep belastingbetalers van het 18de-eeuwse Amsterdam.⁴ Onze beerputinhoud vertoont veel overeenkomsten met deze Amsterdamse vondstcomplexen. Kop- en schotels van industriële keramiek of porselein waren in de latere 18de eeuw niet bijzonder en uit onze beerput komt een handvol exemplaren. Borden van dit materiaal waren daarentegen wel duurder en het is geen verrassing dat deze in ons vondstcomplex ontbreken.⁵ Het geborgen serviesgoed vertoont bovendien sporen van zware slijtage. Van sommige stukken zijn zelfs grote schilfers af waarover de gebruiks-slijtage zich voortzet.

Ook de aangetroffen kleipijpen wijzen op een lage sociale status van de bewoners: een tamelijk hoog percentage (44 %) is van de grove soort.

Zoals gezegd, de koppeling van de vondsten aan huizen en bewoners is problematisch.

Het is goed denkbaar dat de beerput in de 17de eeuw gezamenlijk gebruikt werd door de bewoners van de kamers B248f en -g (met uitzondering van een zakken-drager en een linnenwever zijn de bewoners niet bekend).

Deze kamers zijn kort voor 1673/74 verdwenen. Waarschijnlijk is het secreet, dat ongetwijfeld tegen de gevel van het pand stond, daarbij eveneens verwijderd. Het lege erf hoorde toen bij de gorterie van B248b.

De beerput is kennelijk rond 1690 opgeschoond en in gebruik genomen, maar door wie? Naast het lege erf stond aan de noordzijde de schuur van brouwerij De Drie Ruyten, ten zuiden stond op B248e in 1673 nog een stal, die vóór 1728 is gesloopt. Het gebruik van de kamer weer daarnaast (B248d, verbonden aan de gorterie in B248c) is onbekend en ook deze is vermoedelijk voor 1728 gesloopt. Zodoende was er langs de Wortelsteeg-oostzijde dus vóór 1728 één leeg erf ontstaan tussen de schuur B248h en de gorterie in het hoekpand B248c. Opmerkelijk is, dat de hiaat in het pijpenmateriaal omstreeks 1720/1730 begint, dus omstreeks het jaar 1728, toen de lege erven werden overgedaan aan de brouwers van B248a+x. Woonden de gebruikers wellicht in of boven de stal B248e of in de kamer B248d?; het gebruik eindigde dan als gevolg van de afbraak van dit pand kort voor 1728.

Een andere mogelijkheid is, dat het gaat om personeel dat met het gezin woonde in een bijgebouw achter één van de aangrenzende bedrijven, bijvoorbeeld achter de gorterie B248b of brouwerij De Drie Ruyten in B248a+x. In 1728 zou hen de toegang tot het erf kunnen zijn ontzegd. We hebben in Alkmaar al eens eerder ont-

dekt, dat op een achtererf in het bedrijfs-gedeelte kennelijk personeel inwoonde, namelijk bij de pottenbakkerij, latere zeepziederij, enkele huizen ten westen van de Wortelsteeg.⁶

Blijkens de historische gegevens is vóór 1792 op het erf B248f (evenals op B248e) een pakhuis of stal gekomen. We zijn geneigd dit te verbinden aan de laatste gebruiksfase van de beerput, die rond 1750 begon. Het kunnen dan bewoners van het pakhuis of stalgebouw zijn geweest, of van bijgebouwen achter B248b of B248a+x.

De sluitdatum valt samen met de komst van het hospitaal in 1798.

BEERPUT 2

Beerput 2 is geassocieerd met het huis B248b.

De vroegste vondsten passen goed bij de bouwdatum van het huis met de bijkeuken, in 1578 of 1579. De beerput werd waarschijnlijk tegen de achtergevel van de zomerkeuken gebouwd, tegen de steeg.

De jongste vondsten (behalve wat laat-18de-eeuws materiaal dat kennelijk bij de bouw van het hospitaal erin is beland) stammen uit het derde kwart van de 17de eeuw.

Het lijkt erop dat de beerput in deze tijd ononderbroken is gebruikt. Dit is opmerkelijk aangezien inmiddels (in of kort na 1606?) de zomerkeuken is gesloopt en het achtererf eigendom werd van de buurman in het hoekpand, die er een moutschuur bouwde. In 1631 kwam de schuur weer bij het huis B248b terug. In de akte van 1631 wordt nog verwezen naar de vroegere zomerkeuken; deze plek was dus nog herkenbaar, wellicht omdat (onder andere) het secreet er nog stond. De verwij-

zing betreft bijzondere voorwaarden ten aanzien van de steeg zoals in 1579 was afgesproken. Helaas kennen we de strekking van de condities niet. Het is evenwel goed denkbaar dat beerput 2 steeds, bereikbaar via de steeg, in gebruik is gebleven bij de bewoners van B248b. Beerputten bevonden zich vaak bij een steeg, zodat de derrie bij de legen van de beerput niet door het huis heen hoefde te worden afgevoerd.

In beerput 2 werden, ondanks de betrekkelijk kleine hoeveelheid vondstmateriaal, enkele indicaties gevonden voor een zekere welstand van de gebruikers.

De majolica en faience borden zijn van een goede kwaliteit. Het kraakporseleinen theekopje was eveneens tamelijk luxe. Het glaswerk omvatte naast doorsnee roemers ook hoge kwaliteit bekers 'à la façon de Venise'. Zo kostte een beker van ijsglas toen ongeveer vier keer zoveel als een beker van het Duitse Waldglas.⁷

Een ongewone aanwijzing voor welstand levert voorts een leervondst, namelijk het luxueuze kinderschoentje.

Het huis B248b werd tot 1628 gebruikt door anonieme huurders (alleen een zeepzieder is bekend), daarna een korte tijd bewoond door mr. Cornelis van Teylingen Bas, vervolgens vanaf 1631 door de gorter Jan Thijsz de Groot; het bleef tot 1728 in gebruik van de familie. Het huis was in die tijd in de verkoop een redelijke som waard. Uit het archeologische afvalonderzoek komt inderdaad het beeld van de gegoede middenklasse.

BEERPUT 3

Beerput 3 hoorde bij het huis op B248a, gezien de ligging aan de eigen steeg op het achtererf. Het vondstmateriaal uit de-

ze put stamt ongeveer uit de periode 1620-1680. Opmerkelijk is ook hier, dat ondanks activiteiten zoals in 1650/51 de bouw van een dubbelhuis op B248a en -x door Marcelis en Loth en de stichting van de brouwerij, de beerput in gebruik is gebleven. Kennelijk wenste men zich de moeite van de bouw van een andere beerput te besparen en handhaafde men het secreet.

De hoeveelheid majolica en faïence is vrij groot; de kwaliteit is over het algemeen goed. Een bord van Portugese faïence zal wel iets duurder zijn geweest maar niet echt kostbaar. Porselein is geheel afwezig bij het afval.

Bij het glas zijn slechts 2 roemers aanwezig en voorts negen bekers en een kelkglas in Venetiaanse stijl. Roemers overheersten destijds in de lagere middenstand, terwijl de wat betere huishoudens meer glaswerk in Venetiaanse stijl hadden.⁸ Dergelijke glazen zijn thans bijzonder maar zullen in die tijd niet buitengewoon kostbaar zijn geweest. Zo vond de productie van dit soort glas vanaf rond 1600 onder meer in Amsterdam plaats waar glasblazers zo'n 100 tot 110 glazen per persoon per dag fabriceerden.⁹

De vondsten in de beerput zijn afkomstig van diverse opeenvolgende bewoners: houtkopers, gorters en brouwers. De sluitdatum van het vondstmateriaal ligt in de buurt van de verkooptransacties in 1674-1681; we kunnen speculeren over een verband met de komst van nieuwe bewoners maar hierover is verder niets te zeggen.

De totale verzameling vondsten duidt weliswaar op enige welstand, maar hoort zeker niet tot de rijkste categorie uit die periode. Een deel van het materiaal komt uit het huishouden van de brouwer Samuel Loth; zijn weduwe Catharina Schagen

werd in 1674 aangeslagen voor een jaarinkomen tussen de f 1095 en f 1277, een gemiddeld inkomen in de Alkmaarse middenstand.

De beerput was, vermoedelijk bij de verbouwing van Het Lam tot hospitaal in 1798, volgestort met puin met daarin een grote hoeveelheid wandtegels. Hierbij bevinden zich enkele zeer fraaie, zoals de polychrome diertegels en een groot aantal fijn beschilderde tegels met ruiters. Onder de tegels zijn enkele groepen te onderscheiden die mogelijk ooit samen zijn toegepast in een haard of anderszins. Het is echter niet te zeggen uit welke huizen ze komen; alle panden in ons onderzoeks-terrein komen immers in aanmerking.

BEERPUT 4

Beerput 4 bevond zich, volgens de gereconstrueerde topografie van het terrein, oudtijds onder de eerste kamer aan de Wortelsteeg vanaf het hoekpand (B248d). Vermoedelijk hoorde de beerput ook bij deze kamer, met het secreet geplaatst tegen de achtergevel van het gebouw. De beerput was uitzonderlijk groot, met een diameter van circa 3,5 m. Hij was volgestort met puin, mogelijk bij de sloop van het hoekpand en de belendingen rond 1798.

De beerlaag bleek destijds grotendeels te zijn opgeruimd. Het achtergebleven restant bevatte te weinig materiaal om enige uitspraak te doen omtrent de gebruikers.

HET RIOOL

Het riool van het militair hospitaal bevatte een grote hoeveelheid materiaal uit de eerste helft van de 19de eeuw.

Er werden niet alleen typische

ziekenhuisattributen gevonden zoals medicijnflesjes, zalfpotten (waaronder een zeer groot formaat) en glazen urinalen, maar ook allerlei huishoudelijk serviesgoed.

Opvallend is dat binnen dit ziekenhuis het aller-goedkoopste aardewerk werd gebruikt dat destijds te koop was. Tevens zien we dat alle borden (van Nederrijns aardewerk) en alle pispotten, eetkoppen en potten (van Fries/Hollands roodbakend aardewerk) vrijwel identiek zijn. Hiermee lijkt de inhoud overeen te komen met een 17de-eeuwse beerput van een gasthuis in Delft.¹⁰ Waarschijnlijk ligt hier een centrale inkoop aan ten grondslag. Dit lijkt wel zeker voor de flessen met het glaszegel Rijkseigendom; identieke flessen werden ook gevonden bij afval uit een gelijktijdige kazerne in 's-Gravenhage.¹¹

De grote hoeveelheid sterk doorgerookte pijpen, het merendeel van een type met korte steel, geeft een indicatie dat de hier verpleegde zieken zich financieel weinig konden veroorloven. De sterk afgesleten zoelfragmenten roepen het beeld op van armoedige soldaten.

NOTEN

1. Baart/Krook/Lagerweij 1986 p.106.

2. Thijssen 1984 p.19.

3. Bitter et al 1997: beerput 13D van Langestraat 119.

4. Baart/Krook/Lagerweij 1986 p.105.

5. Baart/Krook/Lagerweij 1986 p.103.

6. Bitter 1995. Beerput 4D hoorde bij het bedrijfsgedeelte en beerput 4H bij het woonhuis van de eigenaar van het bedrijf aan het Luttk Oudorp.

7. Baart 1994 p.55.

8. Baart 1984.

9. De Roever 1991 p.164.

10. Kistemaker 1990 p.127.

11. Jacobs en Van Veen 1996, afb.191.

BIJLAGEN

BIJLAGE 1: **LIJST VAN EIGENAREN EN BEWONERS**

We kennen de namen van eigenaren en bewoners pas vanaf het midden van de 16de eeuw. Hoewel de meeste eigenaren van de panden vanaf 1552 wel te achterhalen zijn, zijn de bewoners niet altijd bekend. Huur werd immers niet notarieel vastgelegd en slechts incidenteel zijn huurders bekend, bijvoorbeeld uit belastinglijsten.

Namen van bewoners (al dan niet eigenaar of huurder) zijn cursief gezet. Indien de bewoner niet bekend is, bijvoorbeeld wanneer vast staat dat de eigenaar elders woonde, staat de naam niet cursief.

B248x: gorterie Het Bonte Paert 1540 (of eerder)- 1651, daarna bij B248a (brouwerij De Drie Ruyten).

Eigenaren/bewoners:

-> ca 1540 *Walich Jansz* gorter, in 1553 huurwaarde *f* 10 en *Walich Jansz* eigenaar en bewoner

-> 1555 erft zijn weduwe *Guurt Jans*, in 1561 huurwaarde *f* 11 en *Guurte Jans* eigenaar en bewoner, in 1570 *Pieter Jansz* in akte over buurpand als belending genoemd

-> tussen 1572 en 1577 koopt haar zoon *Jonge Jan Walichsz* gorter de andere erfgenamen uit

-> 1595 erft zijn zoon *Walich Jansz* gorter

-> voor of in 1632 overdracht aan zijn zoon *Gillis Walichsz* gorter (eigenaar of gebruiker ?)

-> voor of in 1648 erven zijn weduwe *Trijn Claes* en 4 kinderen

-> 1648 verkoop aan *Ariaan Garbrantsz*

-> 1651 verkoop aan *Matthijs Marcelis Aldenhoven* en *Samuel Loth*, brouwers. Hierna samen met B248a.

B248a: huis in 1552 en 1553, houthandel (met B248b) tot 1561 of 1578, daarna huis De Drie Vergulde Berryen tot 1649, brouwerij De Drie Ruyten 1649/1651-1730 (sinds 1651 met B248x), herbouwd na brand 1720, brouwerij Het Lam 1730-1796, Militair Hospitaal 1796-1863 (daarna leeg/sloop), Korenbeurs 1879-1956.

Eigenaren/bewoners:

-> in 1552 bewoner *Gerrit Pietersz* schipper (eigenaar ?)

-> in 1553 in eigendom van *Gerrit Jansz* (mogelijk bewoner want is niet verhuurd), huurwaarde *f* 10

-> voor of in 1561 eigendom van *Dirck Ysbrantsz*

-> voor of in 1561 erft zijn zoon *Cornelis Dircksz* houtkoper

-> 1568 erft zijn weduwe *Aechte Garbrantsdr Comans*, x2 *Jan Reyersz alias Janvaer* houtkoper, x3 *Cornelis Claesz Limmen* houtkoper

-> 1578 erven 5 kinderen

-> voor mei 1579 verkoop aan *Claes Claesz Drieberryen* houtkoper

-> (datum ?) erft zijn zoon *Claes Claesz Drieberryen* houtkoper

-> tussen 1620 en 1624 erft zijn zoon *Cornelis Claesz Drieberryen* houtkoper

-> tussen 1628 en 1631 erft zijn weduwe *Alyd Warners*, x2 *Jan Olbrantsz van der Molen* houtkoper

-> 1632 verkoop aan *Walich Jansz* gorter

-> 1641 verkoop aan *Dirckie Jacobs* huisvrouw van *Wouter Gerritsz Leyten* te Amsterdam

-> 1645 verkoop aan kapitein-ter-zee *Jan Warnersz Capelman*

-> 1649 verkoop aan *Matthijs Marcelis Aldenhoven*, brouwer

-> 1653 verkoop aan *Samuel Loth*, brouwer

-> voor of in 1674 erft zijn weduwe *Catharina Schagen*

-> 1674 verkoop 1/2 aan *Adriaan Ger-*

ritsz Blaaumolen, 1675 verkoop andere 1/2 aan broers Thymon en *Thijs Dircxsz Heppens*, brouwers

-> 1677 verkoop 1/2 van Blaaumolen aan broers Heppens

-> 1681 verkoop 1/2 door erfgen Thymon Heppens aan *Reyer Cool* brouwer, 1684 verkoop 1/2 van Thijs Heppens aan broers *Reyer* en *Abraham Cool*

-> (datum ?) 1/2 van *Abraham* erft broer *Reyer*

-> voor 1702 erven zijn weduwe *Maria Longespee*, x2 *Klaas Beets* (overleden voor 1702), en kinderen

-> 1724 verkoop aan *Christiaan Stuurman*, groot koopman

-> 1730 verkoop aan mr. *Gerard Kloek*, oud-schepen

-> 1736 verkoop aan *Gerrit Aartsen*, brouwer

-> voor 1757 erven zijn weduwe *Maria Klimmer* (x2 *Jan Bos*) en zoon *Wouter*

-> voor of in 1789 overname door *Wouter Aartsen* brouwer (*Maria* overleden 1789)

-> 1796 verkoop aan Committee tot de Algemene Zaken van het Bondgenootschap te Lande

-> 1863/1879 naar stad/gemeente Alkmaar.

B248b: huis in 1553, houttil bij houthandel (met huis op B248a) na 1553- 1578, - huis 1578/1579-1631, gorterie 1631-1728/1738 (achtererf op onbekende datum maar vóór 1619 over naar B248c en bebouwd met moutschuur, in 1631 weer bij B248b), huis 1728/1738-1796, in 1796 bij B248a (Frans Militair Hospitaal).

Eigenaren/bewoners:

-> in 1553 eigendom van *Wouter Freriks* (niet verhuurd: bewoner ?), huurwaarde f 8

-> in 1561 eigendom van *Anna Pieters*, weduwe van *Dirck Ysbrantsz* houtkoper, in gebruik als houttil met huurwaarde

f 4 (niet verhuurd)

-> voor 1566 erft hun zoon *Cornelis Dircxsz*

-> in 1568 erft zijn weduwe *Aechte Garbrantsdr Comans*, x2 *Jan Reyersz* alias *Janvaer*, x3 *Cornelis Claesz Limmen* houtkoper

-> 1578 erft *Cornelis Claesz Limmen* (vanaf 1578 biersteker), bouwt woonhuis maar gaat elders wonen

-> 1612/1613 erft zijn zoon *Claes Cornelisz Limmen* ook *Rietveld* genoemd (in 1619 verhuurd aan *Gerrit Pietersz* zeepzieder)

-> voor 1619 (1606 ?) achtererf van B248b naar B248c waarna een moutschuur wordt gebouwd

-> 1620 verkoop aan *Jan Jansz Janvaer* schipper

-> 1628 verkoop aan mr. *Cornelis van Teylingen Bas*

-> 1631 verkoop aan *Jan Thijsz de Groot* gorter en *Claes Dircxsz* zeilemaker

-> 1631 door broers *Jan Thijsz de Groot* en *Clement Thijsz* moutschuur teruggekocht van B248c

-> 1642 verkoop 1/2 van *Claes Dircxsz* gorter in B248b aan *Clement Thijsz* (wederhelft is van *Jan Thijs*)

-> 1652 verkoop 1/2 van *Clement* aan *Jan Thijsz*

-> voor of in 1659 erft *Ariaentie Dircx*, weduwe van *Jan Thijsz de Groot*

-> 1673 erft dochter *Hilgont Jans* x *Jacob Pietersz van Hoorn* gorter

-> voor 1710 erven zonen *Jan* en *Clement van Hoorn* (*Clement* in 1716 bewoner)

-> 1727 na boedelscheiding erfenis naar *Clement van Hoorn* gorter

-> 1728 verkoop aan *Gloude Milo*

-> 1738 verkoop aan *Cornelis de Groot*

-> voor 1750 erft zijn weduwe *Geertje Sieuwerts Nagtglas*

-> tussen 1750 en 1753 via legaat erft *Hermanus Bakker*

- > 1757 erft dochter Ariaantje Bakker
- > 1758 verkoop aan Pieter Nayer
- > 1767 verkoop aan Jacob Stam
- > 1769 verkoop aan Jan Holskamp
- > 1786 verkoop aan Jan de Haas
- > 1789 verkoop aan Hendrik Huyman
- > in 1796 eigendom van Committee tot de Algemene Zaken van het Bondgenootschap te Lande.

Hierna bij B248a.

B248c: huis tot 1581, brouwerij De Gryeckse A 1581-wschl 1606, brouwerij De Witte Leeuw wschl 1606-1619 (vóór 1619 achtererf van B248b erbij gevoegd en bebouwd met moutschuur, in 1631 weer bij B248b), gorterie (in 1737 Het Gemerkte Paard geheten) 1619-1790, huis 1790-1796, daarna Frans Militair Hospitaal.

Eigenaren/bewoners:

- > in 1552 eigendom van *Volckert Pietersz*, huurwaarde in 1553 f 12
- > tussen 1553 en 1558 erft zijn weduwe, huurwaarde in 1561 f 16
- > in 1558 eigendom van *Claes Wybrantsz* timmerman
- > voor of in 1578 erven 6 kinderen
- > 1581 verkoop aan *Aelbert Joosten van Medenblick* brouwer
- > in 1606 verkoop bij decreet aan *Jacob Claesz Comans* brouwer
- > 1618 erft zijn weduwe *Elisabeth Ariaensdr Stuyling*
- > 1619 verkoop aan Jan Jansz Wanckel
- > 1630 erft dochter (NN) x Cornelis van Teylingen Bas
- > 1631 verkoop aan Aaff Jans Wanckel
- > 1631 erven 4 kinderen (haar zoon *Clement Thijsz* gorter is bewoner maar slechts gedeeltelijk eigenaar)
- > 1659 door div erfgenamen van Aaff Jans Wanckel verkoop aan *Thijs Jansz* gorter
- > tussen 1670 en 1673 erft dochter *Ariaantje Thijs* x *Claas Witsmeer* gorter
- > 1710 erft hun zoon *Pieter Claasz Wit-*

smeer boer en gorter

- > 1753 verkoop aan Reynier Jansz Rijts
- > 1775 verkoop aan Hendrik Jan Reinst
- > 1786 verkoop aan Felten Johannes Veltens
- > 1790 verkoop aan Grutters Collegie
- > 1790 verkoop aan Gijsbert Rensis
- > 1796 verkoop aan Committee tot de Algemene Zaken van het Bondgenootschap te Lande.

Hierna bij B248a.

B248d: kamer (gebruik tot 1772 onbekend), mogelijk in 1728 leeg erf, hierop kwam vóór 1772 een koestal.

Eigenaren:

- > in 1552 eigendom van (bewoner ?) Thijs Pietersz,
- > in 1553 eigendom van Pieter Matthijsz (huurwaarde f 6,50)
- > in 1561 eigendom van de weduwe van Volckert Pietersz (huurwaarde f 7,50), verhuurd aan *Dirck Willemsz*
- > na 1561 samen met B248c, behalve:
- in 1619-1631: 1619 bij verkoop van B248c bleef B248d bij eigenares Elisabeth Ariaensdr Stuyling weduwe Jacob Claesz Comans x2 Jan Dircxsx Deuchtis -> 1630 verkoop aan Arien Jansz -> 1631 verkoop aan Aaff Jans Wanckel (i.v.m. overlijden verkoop herhaald aan kinderen) in B248c.
- in 1728-1772: mogelijk 1728 als onderdeel van leeg erf verkoop aan Christiaan Stuurman en bij B248a+x (brouwerij Het Lam), 1772 verkoop door Wouter Aartse en zijn moeder (B248a+x) aan Reynier Jans Reits in B248c.

B248e: kamer met gebruik onbekend (voor) 1561- (voor) 1673, stal (voor) 1673- (voor) 1728, leeg erf in 1728- ..., voor 1792 bebouwd met pakhuis of stal.

Eigenaren:

- > in 1553 eigenaar onzeker (huurwaarde f 5), verhuurd aan *Thonis Doeven*

- > in 1561 eigendom van Mien Lamberts (Groote Mien)
- > in 1601 eigendom van Maritgen Jansdr nagel weeskind van Jan Cornelis alias Grootenoom
- > 1601 verkoop aan Aelbert Joosten (brouwer in B248c)
- > in 1607 Havick Claesz brouwer de Witte Leeuw als belending in akte (eigenaar? of wellicht zetbaas?)
- > in 1607 in eigendom van Claes Cornelisz Spont
- > 1607 verkoop aan Jan Claesz Mayckes
- > 1608 verkoop aan Havick Claesz brouwer
- > 1609 verkoop aan Joost Lourisz
- > 1611 verkoop aan Jacob Claesz Comans brouwer (B248c)
- > 1618 erft zijn weduwe Elisabeth Ariensdr Stuyling (1619: bij verkoop van B248c bleef B248e net als B248d en -g bij Elisabeth) x2 Jan Dirxsz Deuchtis equipagemeester in Hoorn
- > 1630 verkoop aan Cornelis van Teylingen Bas (in B248b+c)
- > in 1632 eigendom van kinderen van wijlen Gerrit Jansz Wanckel
- > 1632 verkoop aan Jan Olbrants van der Molen (houtkoper in B248a)
- > 1633 verkoop aan Reyer Jansz hoefsmid (*bewoner* ?)
- > 1634 verkoop aan Jan Jacobsz Dapper (*bewoner* ?)
- > 1638 Gerrit Pietersz stoeldraaier (*bewoner* ?) (in 1631 en 1642 als belending genoemd in dit pand 'kinderen van Neeltje Baerts' =?)
- > 1653 door G.P. verkoop aan Jan Thijsz de Groot gorter. Hierna tot 1728 bij B248b.
- > in 1728 (samen B248e+f+g +d?) verkoop door Gloude Milo aan Christiaan Stuurman (in B248a+x, brouwerij Het Lam). Hierna tot ... bij B248a+x.
- > Voor of in 1792 samen met B248f bebouwd met twee pakhuizen of stallin-

gen, inmiddels eigendom van Gijsbert Rensen (=ook eigenaar B248c+d)

- > 1795 (samen B248e+f) verkoop aan Jan van Vaasen (eigenaar van B248h en -g).

Hierna samen met B248h.

B248f: kamer mogelijk steeds woning vanaf (voor) 1561- kort voor 1673 (waren meeste eigenaren 1615-1673 ook bewoners?), sloop kort voor 1673, pas bebouwd met pakhuis of stal tussen 1728 en 1792.

Eigenaren/bewoners:

- > in 1561 en 1567 eigendom van *Mien Lamberts* 'Groote Mien' weduwe van een zekere Willem (huurwaarde in 1561 f 5), tevens bewoonster
- > in 1601 eigendom van Oest Thomas
- > 1607 verkoop aan Arien Jacobsz Beugel biersteker
- > 1615 verkoop aan Cornelis Jacobsz kaasdrager/zakkendrager (*bewoner* ?)
- > tussen 1616 en 1623 erft zijn weduwe Maritge Claesdr
- > 1623 verkoop aan *Jan Claasz* linnenwever
- > 1625 opdracht 1/2 aan Huisarmenhuis en 1/2 aan zijn zoon Jan Jansz bij overlijden (mits Jan Claasz er mag wonen tot zijn dood), in 1632 Trijn Louris, weduwe van Jan Gerrits als belending in akte van buurpand: is zij inmiddels bewoonster ?
- > 1633 (opdracht in 1642) door Huisarmenhuis en Jan Jansz schipper verkoop aan Trijn Louris weduwe Pieter Cornelisz Stelt (in 1632 en 1634 weduwe van Jan Gerrits genoemd)
- > tussen 1634 en 1638 eigendom naar Isaac Jacobsz
- > in 1653 eigendom van de weduwe van Isaac Jacobsz
- > in 1673 eigendom van Ytjen Pieters weduwe Symon Willems
- > 1673 verkoop leeg erf aan Jacob Pietersz van Hoorn gorter in B248b. Verbon-

den aan B248b tot:

-> in 1728 (samen B248e+f+g +d?) verkoop door Gloude Milo aan Christiaan Stuurman (in B248a+x, brouwerij Het Lam). Hierna tot ... bij B248a+x.

-> Voor of in 1792 samen met B248e bebouwd met twee pakhuizen of stallingen, inmiddels eigendom van Gijsbert Rensen (=ook eigenaar B248c+d)

-> 1795 (samen B248e+f) verkoop aan Jan van Vaasen (eigenaar van B248h en -g).

Hierna samen met B248h.

B248g: kamer (voor) 1561- (voor) 1674, steeds verhuurd voor onbekend doel (opslag ?), leeg erf 1674-...

Eigenaren/bewoners:

-> in 1561 eigendom van Neel Jans (huurwaarde in 1561 f 5), verhuurd aan *Geerte Jans*

-> in 1567 eigendom van Cornelis Dircxsz schipper (eigenaar kogge)

-> in 1595 en 1598 eigendom van Neel Jansdr weduwe van Gerrit Maertsz

-> in 1604 en 1607 eigendom van mr Gijsbert Jansz chirurgijn

-> voor of in 1611 erft Anna Jansdr huisvrouw mr Roelant van Harlaer

-> 1611 verkoop aan Jacob Willemsz See wonend te Hoorn

-> 1611 verkoop aan Jan Varcken drape-nier

-> in 1615 en 1623 (als belending in akten over buurpand) Pieter Cornelisz Wolff genoemd (bewoner/huurder ?)

-> 1615 verkoop aan Willem Pietersz Raephorst en Govert Jacobsz metselaar

-> 1616 verkoop aan Jacob Claesz Comans brouwer in B248c

-> 1618 erft zijn weduwe Elisabeth Ariensdr Stuyling (1619: bij verkoop van B248c bleef B248g net als B248d+e bij Elisabeth) x2 Jan Dircxsz Deuchtis equipagemeester in Hoorn

-> 1630 verkoop aan Jan Gillisz opper-

man (1673 metselaar)

-> 1673/1674 erft zijn zoon Gillis Jansz metselaar

-> 1674 verkoop leeg erf aan Jacob Pietersz van Hoorn gorter in B248b. Verbonden aan B248b tot:

-> in 1728 (samen B248e+f+g +d?) verkoop door Gloude Milo aan Christiaan Stuurman (in B248a+x, brouwerij Het Lam). Hierna bij B248a+x tot:

-> 1792 verkoop aan Jan van Vaasen (eigenaar van B248h)

Hierna samen met B248h.

B248h: huis met onbekende bestemming (voor) 1552- 1650/1674, in 1595 mogelijk als kroeg in gebruik, 1650/1674- 1774 turfschuur, 1774- 1786/1803 pakhuys, 1786/1803- voor 1820 leeg erf, daarna gebouw van Militair Hospitaal.

Eigenaren/bewoners:

-> in 1561 eigendom van Neel Jans (huurwaarde in 1561 f 5), verhuurd aan *Gerrit Florisz*

-> in 1595 1/5 eigendom van Heyndrik Jacobsz Bincken (in 1598 bierdrager) die dit als onderpand stelt voor bestekbrief (kroeg in B248h ?)

-> 1598 verkoop 1/5 eigendom van Bincken aan Nan Heyndricxsz watervoerder

-> in 1603 heeft Nan Heyndricxsz 1/2 van het eigendom, de andere helft is van Jan Harcxsz bleker

-> 1603 verkoop 1/2 van Jan Harcxsz aan Nan Heyndricxsz

-> in 1613 1/2 (minstens) eigendom van Jan Dircksz van Oostrom te Naarden

-> 1613 verkoop 1/2 van Van Oostrom aan Jacob Heyndricksz hoedenmaker

-> tussen 1616 en 1619 erft weduwe van Jacob Heyndricksz

-> voor 1650 erven haar dochter Geert Jacobsdr (1/2) en kleinzoon Floris Augustijnsz (1/2)

-> 1650 verkoop aan Matthijs Marcelis en Samuel Loth brouwers in B248a+x.

Hierna bij B248a+x tot 1774

- > 1774 verkoop pakhuis of schuur aan mr. Daniel Ras zeepzieder
- > 1785 erft zijn weduwe Adriana Jacoba de Dieu
- > 1785 verkoop aan Steven Wijnands
- > 1786 verkoop aan Jan van Vaasen
- > 1803 (samen: B248e+f+g+h, B248h kennelijk een leeg erf) verkoop aan Willem Schoorl
- > 1803 (samen: B248e+f+g+h, B248h kennelijk een leeg erf) verkoop aan Pieter Albertsz de Vries
- > 1807 (samen: B248e+f+g+h, B248h kennelijk een leeg erf) verkoop aan Geneeskundig Bestuur over de Armée van Zijne Majesteit de Koning van Holland. Bij Militair Hospitaal gevoegd.

B248j en B248k: kamers (voor) 1552-1573, 1573 afgebroken t.b.v. stadswal.

Eigenaren/bewoners:

- > in 1552 en 1553 *Ysbrant Pietersz*
- > in 1561 Neel Jans (huurwaarde in 1561 elk f 5), -j verhuurd aan *Jacob Jansz* en -k verhuurd aan *Jan Dircksz*
- > in 1575 kwitanties van Hendrick Pouwelsz aan de stad dat hij is voldaan voor de sloop van zijn kamers, afgebroken bij het Beleg (Stadsarchief 1403 regest 307; en Stadsarchief 1404 regest 311).

BIJLAGE 2:

HISTORISCH KADASTER ALKMAAR 1493 - 1910

BOLWERK Utrecht nov/dec. 1997

Rapport Wortelsteegplein (Kad.B248) / basisgegevens HKA2 chronologisch

gebruikte afkortingen: DAT[= datum; hyp[= hypotheek; kp[= koopprijs; ORA = Oud-rechterlijk archief; PN[= perceelnaam; RAA = Regionaal Archief Alkmaar; Vp = verpondingsnummer (1730-1806); XH = volgnummer Kohier 10e penning, 1561

Kad.B248-x = XH1177 DAT[1561.05.14] BRON[RAA, ORA 309 fol.15]
Ghuert Jansdr verkoopt aan Trijn Claes een jaarl. pacht van f6 losbaar met f100,
onder verband van haar huis en erf Luttik Oudorp NZ, belend[oost
Pieter Cornelisz = Kad.B246 + Kad.B247 = XH1178, west wed. Dirck Ysbrantsz =
Kad.B248-a = XH1176]

Borg is haar broeder Claes Jansz met zijn huis en erf op de Koningsweg (blok9-n)
BLOK62-z hyp[100]

Kad.B248-g = XH1193 DAT[1567.06.02] BRON[RAA, ORA 309 fol.137]
Cornelis Dircxsz schipper verkoopt aan Lysbeth Reyers en haar zuster
Anna Reyers beiden wonend te Monnickendam een jaarl. lijfrente van f7 (losbaar
met f50), onder verband van:
1. zijn kamer OZ Carnemelkstraat of Wortelstraat, belend[noord de Stedevesten,
zuid Myen Lamberts = **Kad.B248-f** = XH1194]
2. het coggeschip dat hij zelf voert

Borg is Heyndrick Pouwelsz schipper (blok61-o)
BLOK62-w hyp[50]

Kad.B207-a = XH1173 DAT[1568.01.17] BRON[RAA, ORA 309 fol.149]
Borg voor Jacob Jacobsz alias Boeckel (blok57) is (zijn zwager) Jan Reyersz
timmerman met zijn huis en erf hoek Karnemelckstraat, belend[oost (de steeg met)
Claes Wybrantsz = **Kad.B248-c** = XH1174, west Bartelmies Fransz schoenmaker =
Kad.B207-b = XH1172]
BLOK61-z

Kad.B207-a = XH1173 DAT[1568.10.07] BRON[RAA, ORA 309 fol.164- 164v]
Borg voor Philips Jacobsz schoenmaker (blok64) is Jan Reyersz timmerman met
zijn huis op de hoek van de Carnemelckstraat, belend[west Bartelmees Fransz
schoenmaker = **Kad.B207-b** = XH1172, oost de genoemde Carnemelcksteeg met
Claes Wybrantsz = **Kad.B248-c** = XH1174]
BLOK61-z

Kad.B248-a = XH1176 DAT[1569.11.21] BRON[RAA, ORA 309 fol.191v]
Jan Reyersz houtkoper verkoopt aan Garbrant Gerritsz lakenkoper een jaarl. pacht
van f3.10, losbaar met f58,
onder verband van zijn huis en erf NZ Luttik Oudorp, belend[west Claes Wybrantsz
timmerman = **Kad.B248-c** = XH1174, oost Guert Jansdr = **Kad.B248-x** = XH1177]

BLOK62-z hyp[58]

Kad.B248-a en Kad.B248-b = XH1176 en XH1175
DAT[1570.08.04] BRON[RAA, ORA 309 fol.211v]
Jan Reyersz alias Jan Vaer houtkoper verkoopt aan Jacob Dircxsz wijnkoper te
Alkm een jaarl. losrente van f12, losbaar met f200,
onder verband van zijn huis en erf met schuur NZ Luttik Oudorp, belend[west
Claes Wybrantsz timmerman = **Kad.B248-c** = XH1174, oost Pieter Jansz gorter =
Kad.B248-x = XH1177, noord de Stedevesten]

Borg is Garbrant Cornelisz lakenkoper (land Achtermeer)
Afgelost volgens verklaring van Jacob Dircxsz op 1589.05.12

BLOK62-z hyp[200]

Kad.B248-a = XH1176 DAT[1577.07.26] BRON[RAA, ORA 310 fol.62v]
Cornelis Claesz houtkoper verkoopt aan Egbert Aelbertsz pottbakker een jaarl.
pacht van f6.5.0, losbaar met f100,

onder verband van zijn huis en erf NZ Luttk Oudorp, belend[west Cornelis Claesz zelf = **Kad.B248-b** = XH1175, oost Jan Walichsz = **Kad.B248-x** = XH1177]

Borg en principaal is zijn zwager Claes Garbrantsz (blok61-z)
Afgelost lang voor 1587.04.27 volgens verklaring van Egbert Aelbertsz
BLOK62-z hyp[100]

Kad.B248-b = XH1175 DAT[1578.05.23] BRON[RAA, ORA 310 fol.82- 82v]
Cornelis Claesz houtkoper verkoopt aan zijn overl. huisvrouws vader
Garbrant Cornelisz Comans een jaarl. pacht van f24, losbaar met f400,
onder verband van een huis en erf NZ Luttk Oudorp, belend[west erf.
Claes Wybrantsz = **Kad.B248-c** = XH1174, oost kinderen van Aecht Garbrants =
Kad.B248-a = XH1176]

Afgelost 1603.01.14
BLOK62-z hyp[400]

Kad.B248-a = XH1176 DAT[1578.10.26] BRON[RAA, ORA 310 fol.94v]
Garbrant Cornelisz Comans als voogd van Cornelis Cornelisz, Jan Jansz,
Sybrich Jans, Rijckelant Cornelisz en Claes Cornelisz, samen kinderen en erf.
van zijn salr dochter Aechte Garbrants (WK1020) verkoopt
a) aan Symon Olbrantsz een jaarl. pacht van f6 losbaar met f100, en
b) aan Trijn Jacobs (= Stijn?) wed. Pieter Claesz korfmaker een jaarl. rente van
f6 losbaar met f100,
beide malen onder verband van een huis en erf NZ Luttk Oudorp gen.
PN[De Drye Vergulde Berryen], belend[west Cornelis Claesz = **Kad.B248-b** = XH1175,
oost Jonge Jan Walichsz = **Kad.B248-z** = XH1177]

Afgelost resp. a) 1610.04.27 en b) 1608.08.12
BLOK62-z hyp[200]

Kad.B248-a = XH1176 DAT[1581.09.14] BRON[RAA, ORA 311 fol.23v]
Claes Claesz houtkoper, poorter verkoopt aan de erf. van Aeff Symonsdr een
jaarl. pacht van f6, losbaar met f100 (gekomen van Aechte Garbrants, zie
WK1020),
onder verband van zijn zelfbewoond huis en erf NZ Luttk Oudorp gen.
PN[De Drie Berryen] belend[oost Jan Walicxs = **Kad.B248-x** = XH1177,
west Cornelis Claesz = **Kad.B248-b** = XH1175]

Afgelost 1598.11.03
BLOK62-z hyp[100]

Kad.B248-c + **Kad.B248-d** = XH1174 DAT[1581.12.28] BRON[RAA, ORA 132 fol.42v]
Verkoop van een huis en erf met de naaste kamer aan het huis NZ Luttk Oudorp,
bewoond geweest door Claes Wybrantsz, belend[oost Cornelis Claesz in de Kit =
Kad.B248-b = XH1175, west Wortel- of Karnemelksteeg],
door achtergel. k.v. Claes Wybrantsz, met name: Reyer Claesz (onderpand
blok63-n), Jan Claesz (onderpand blok57-w) en hun zwager Thijs Heyndricxsz
(onderpand blok62-z) met consent van Claes Symonsz verwer en Claes Willemsz
schoenmaker als voogden van de jonge kinderen gen. Neel Claesdr, Aecht Claesdr,
Cornelis Claesz en Willem Claesz, aan Aelbert Joosten van Medenblik;
prijs f2200 in 7 term. boven de oude last van f200

BLOK62-z kp[2400]

Kad.B248-a = XH1176 DAT[1582.02.14] BRON[RAA, ORA 311 fol.34]
Claes Claesz houtkoper verkoopt aan zijn twee kinderen Jacob en Claes (Claesz)
geprocr. bij wijlen Marytgen Jacobs een jaarl. losrente van f100, losbaar met
f1600 wanneer ze 18 jaar oud zullen zijn,
onder verband van zijn huis en erf NZ Luttk Oudorp, belend[west Cornelis Claesz
biesteker = **Kad.B248-b** = XH1175, oost Jan Walichsz gorter = **Kad.B248-x** = XH1177]
BLOK62-z hyp[100]

NB. Grosse bewaard in: wk-boedels 117, dossier Claes Claesz, 1584

GEN[Claes Claesz houtkoper sr alias Claes Thamis, poorter 1576, van Akersloot;
x Marytgen Jacobs, d.v. Jacob Danielsz houtkoper en Trijn Jansdr. Kinderen
(WK1085):
1. Jacob Claesz (ca 1580 - tussen 1625 en 1630) x Griet Pieters, d.v. Pieter Jansz

2. Claes Claesz (Drie) Berryen (de Oude + voor 1624), houtkoper x1 Aeltje Jans;
x2 Maritgen Pieters Schepie, d.v. Pieter Jansz. Hieruit:
a. Jan Claesz Drieberryen, houtkoper; x2 1614 Annetje Gerr. Langedijk
b. Cornelis Claesz Berryen, houtkoper; x Alyt Warnaers Capelman
c. Dirck Claesz
d. (ill.) Agniete Claesdr (+1670) x mr Cornelis Cz van der Woude
e. Maritie Claes x Frans Gerritsz zeilemaker
f. Jonge Claes Claesz; had een dochter Claesje

Kad.B248-b = XH1175 DAT[1583.05.27] BRON[RAA, ORA 132 fol.108]
Cornelis Claesz in de Kit stelt ten onderpand voor een transport (blok88) zijn
huis en erf NZ Luttik Oudorp, belend[oost Claes Claesz = **Kad.B248-a** = XH1176]
BLOK62-z

Kad.B248-c + Kad.B248-d = XH1174 en XH1196
DAT[1590.03.26] BRON[RAA, ORA 312 fol.108v]
Aelbert Joosten van Medenblich nu poorter te Alkm verkoopt aan Poulus Fransz als
voogd van Trijn Willemsdr een jaarl. losrente van f18.15, losbaar met f300,
onder verband van zijn huis en erf met brouwerij daarachter NZ Luttik Oudorp,
belend[west Aelbert Lambertsz = Kad.B207-a = XH1173, oost Cornelis Claesz in de
Kit = **Kad.B248-b** = XH1175]

Afgelost 1602.08.26
BLOK62-z hyp[300]

Kad.B248-x = XH1177 DAT[1592.08.23] BRON[RAA, ORA 135 fol.60v- 61]
Jan Walichsz gorter stelt als koper (blok54) tot meerder verzekering zijn huis
en erf NZ Luttik Oudorp, belend[west Claes Claesz houtkoper = **Kad.B248-a** =
XH1176, oost Jacob Cornelisz gorter = Kad.B246 + Kad.B247 = XH1178]
BLOK62-z

Kad.B248-h = XH1192 DAT[1595.03.03] BRON[RAA, ORA 313 fol.152] (Bestekbrief)
Heyndrick Jacobsz Bincken, poorter bekend schuldig te zijn aan
Geertgen Aeriansdr brouwster van de Hartshoren te Delft f50 wegens geleverd
bier onder hem te houden zolang hij van haar blijft bieren etc.,
onder verband van zijn 1/5 in huis en erf Wortelstraat (OZ), belend[zuid
Neel Jansdr wed. Gerrit Maertsz = **Kad.B248-g** = XH1193, noord Claes Claesz
houtkoper bij **Kad.B248-a** = XH1176]

BLOK62-w hyp[50]

Kad.B248-c = XH1174 DAT[1597.08.14] BRON[RAA, ORA 314 fol.129- 129v]
Borg en principaal voor Olfert Jansz messemaker (hyp. blok22-w) is
Aelbert Joosten brouwer met zijn huis en erf NZ Luttik Oudorp, belend[west het
Wortelsteegje, oost Cornelis Claesz in de Kit = **Kad.B248-b** = XH1175]
BLOK62-z

Kad.B248-x = XH1177 DAT[1598.01.27] BRON[RAA, ORA 137 fol.132]
Gerberch Cornelisdr wed. Jonge Jan Walichsz stelt tot waarnis voor een transport
(blok88) haar huis en erf NZ Luttik Oudorp, belend[west Claes Claesz houtkoper =
Kad.B248-a = XH1176, oost Jacob Cornelisz = Kad.B246 + Kad.B247 = XH1178]
BLOK62-z

Kad.B248-c = XH1174 DAT[1598.04.25] BRON[RAA, ORA 314 fol.177v- 178]
Borg voor Jan Aeriansz van Barsingerhorn (hyp. blok61-z) is Aelbert Joosten
brouwer met o.a.
1. zijn huis en erf en brouwerij OZ Wortelsteeg, belend[oost Cornelis Claesz Kit
= **Kad.B248-b** = XH1175]
BLOK62-z

Kad.B248-c = XH1174 DAT[1598.06.23] BRON[RAA, ORA 314 fol.199- 199v / fol.200v]
Borg voor Olphert Jansz messemaker (hyp. blok22-w) is Aelbert Joostensz brouwer
met zijn huis en erf NZ Luttik Oudorp hoek Wortelsteeg OZ, belend[oost
Cornelis Claesz Limmen = **Kad.B248-b** = XH1175]
BLOK62-z

Kad.B248-h = XH1192 DAT[1598.10.26] BRON[RAA, ORA 137 fol.229]
Verkoop van 1/5 van een huisje en erf OZ Wortelstraat, belend[noord de steeg van
Claes Claesz houtkoper = bij **Kad.B248-a** = XH1176, zuid Neel Jansdr wed. = **Kad.B248-g**

= XH1193],

door Heyndrick Jacobsz Bincken bierdrager (onder generaal verband) aan
Nan Heyndricxsx watervoerder; prijs niet genoemd

BLOK62-w kp[]

Kad.B248-x = XH1177 DAT[1599.01.30] BRON[RAA, ORA 314 fol.247- 248]
Geerburch Cornelisdr wed. Jonge Jan Walichsz gorter bekent schuldig te zijn met
consent van haar voogd Symon Pietersz Coedijck aan haar 6k Guyrt Jans,
Cornelis Jansz, Walich Jansz, Griet Jans, Brecht Jans en Aeltgen Jansdr elk f800
als vaders erfenis (= WK1495), te betalen wanneer ze huwen of van haar gaan in 3
jaarl. term., met belofte van onderhoud om behouden goed voor de vier jongste
kinderen, en voor diegene die ongehuwd is als moeder overlijdt bovendien een
bed met tuig of geld daarvoor (tot zeggen van goede mannen), en voor de
bruiloft en bruiloftskleren elk f150, gelijk haar gehuwde dochter Trijn Jansdr
reeds genoten heeft, alles onder verband van o.a.

1. haar zelfbewoond huis en erf NZ Luttik Oudorp, belend[west Claes Claesz
houtkoper = **Kad.B248-a** = XH1176, oost de k.v. Jacob Cornelisz gorter =
Kad.B246 + **Kad.B247** = XH1178]

BLOK62-z hyp[5700]

Kad.B248-e = XH1195 DAT[1601.02.12] BRON[RAA, ORA 138 fol.131]
Verkoop van een erf met de vrije kamer daarop OZ Karnemelkstraat, belend[noord
Eust Thomasz = **Kad.B248-f** = XH1194, zuid koper = **Kad.B248-d** = XH1196],
door mr Jan Vredericxsx chirurgijn als voogd van Maritgen Jansdr, nagel. weeskind
van Jan Cornelisz alias Grootenoom (onder generaal verband) aan Aelbert Joosten
brouwer van PN[De Gryeckse A]; prijs f200 in 5 jaarl. term.

Borg voor verkoopster is Ysbrant Cornelisz lijndrayer (blok40-n)
BLOK62-w kp[200]

Kad.B248-h = XH1192 DAT[1604.10.07] BRON[RAA, ORA 139 fol.154]
Opdracht (na verkoop al in 1603.03) van 1/2 van een huis en erf OZ Wortelstraat,
belend[noord de stadsvesten en de steeg of uitgang van Claes Claesz houtkoper =
bij **Kad.B248-a** = XH1176, zuid mr Gijsbert Jansz chirurgijn = **Kad.B248-g** =
XH1193],
door Jan Harcxsx bleker (onder generaal verband) aan zijn zwager
Nan Heyndricxsx, eigenaar van de wederhelft; prijs f141 in 5 jaarl. term.

BLOK62-w kp[282]

Kad.B248-f = XH1194 DAT[1607.04.13] BRON[RAA, ORA 140 fol.19]
Verkoop van een erf met de kamer daarop OZ Wortelstraat, belend[zuid
Havick Claesz brouwer = **Kad.B248-e** = XH1195, noord mr Ghysbert chirurgijn =
Kad.B248-g = XH1193], aan weerszijden op gemene muren,
door Oest Thomasz wonend te Schoorl (onderpand blok76-z) aan Arien Jacobsz
Beugel, poorter; prijs niet genoemd

BLOK62-w kp[]

Kad.B248-e = XH1195 DAT[1607.05.31] BRON[RAA, ORA 140 fol.44]
Verkoop van een erf met de woning of kamertje daarop OZ Wortelsteeg of
Karnemelksteeg, belend[zuid Jacob Claesz Comans brouwer = **Kad.B248-d** = XH1196,
noord Arian Jacobsz Beugel = **Kad.B248-f** = XH1194],
door Claes Cornelisz Spont (onder generaal verband) aan Jan Claesz Mayckes;
prijs niet genoemd

titel[1606.05.18 (decreet)]

BLOK62-w kp[]

Kad.B248-e = XH1195 DAT[1608.09.01] BRON[RAA, ORA 140 fol.153v- 154]
Verkoop van een erf met daarop een woning of kamertje OZ Wortelsteeg of
Karnemelksteeg, belend[zuid Jacob Claesz brouwer = **Kad.B248-d** = XH1196, noord
Adriaen Jacobsz Beugel = **Kad.B248-f** = XH1194], aan weerszijden op gemene muren,
door Jan Claesz Mayckes, poorter (onder generaal verband) aan Havick Claesz
brouwer, poorter; prijs niet genoemd

titel[1607.05.31] met nog een eerdere decreetbrief

BLOK62-w kp[]

Kad.B248-e = XH1195 DAT[1608.12.19] BRON[RAA, ORA 140 fol.160v] (doorgehaald)
Verkoop van een erf met de kamer daarop OZ Wortelstraat, belend[noord
Aerian Jacobsz Beugel = **Kad.B248-f** = XH1194, zuid koper = **Kad.B248-d** = XH1196],
aan weerszijden op gemene muren,
door Joost Lourisz schipper (onder generaal verband) aan Jacob Claesz brouwer;
prijs f250 in 6 jaarl. term.

marge: niet bezegeld ergo geroyeerd

BLOK62-w kp[250]

Kad.B248-e = XH1195 DAT[1609.01.29] BRON[RAA, ORA 140 fol.167]
Verkoop van een erf met het kamertje daarop OZ Wortelsteeg of Karnemelksteeg,
belend[zuid Jacob Claesz Comans brouwer = **Kad.B248-d** = XH1196, noord
Aerian Jacobsz Beugel = **Kad.B248-f** = XH1194], aan weerszijden op gemene muren,
door Havick Claesz brouwer (onder generaal verband) aan Joost Lourisz schipper;
prijs f168 in 4 jaarl. term.

titel[1608.09.01]
BLOK62-w kp[168]

Kad.B248-g = XH1193 DAT[1611.06.23] BRON[RAA, ORA 141 fol.102]
Verkoop van een erf met de vrije kamer daarop OZ Wortelstraat, belend[noord
Nan Heyndricxs = **Kad.B248-h** = XH1192, zuid Adriaen Jacobsz = **Kad.B248-f** =
XH1194], aan weerszijden op gemene muren,
door Anna Jansdr hvr. mr Roelandt van Harlaer (onder generaal verband) wegens
absentie van haar man geass. met voogd Jan Jansz Blaeuw aan Jacob Willemsz See
wonend te Hoorn; prijs f250 in 6 jaarl. term.

Borg generaal voor kopers eerste termijnen is Jan Ericxsz
BLOK62-w kp[250]

Kad.B248-g = XH1193 DAT[1611.07.22] BRON[RAA, ORA 141 fol.110]
Verkoop van een erf met de vrije kamer daarop OZ Wortelstraat, belend[noord
Nan Heyndricxs = **Kad.B248-h** = XH1192, zuid Aerian Jacobsz Beugel = **Kad.B248-f** =
XH1194], aan weerszijden op gemene muren,
door Jacob Willemsz See wonend te Hoorn (onder generaal verband) aan
Jan Varcken drapenier; prijs niet genoemd

titel[1611.06.23]
BLOK62-w kp[]

Kad.B248-e = XH1195 DAT[1611.09.09] BRON[RAA, ORA 141 fol.123]
Verkoop van een erf met de kamer daarop OZ Wortelstraat, belend[noord
Adriaen Jacobsz Beugel = **Kad.B248-f** = XH1194, zuid koper = **Kad.B248-d** = XH1174],
aan weerszijden op gemene muren,
door Joost Lourisz schipper, poorter (onder generaal verband) aan Jacob Claesz
brouwer, poorter; prijs niet genoemd

BLOK62-w kp[]

Kad.B248-h = XH1192 DAT[1613.06.17] BRON[RAA, ORA 141 fol.274- 274v]
Verkoop van een half huis en erf OZ Wortelstraat, belend[noord de steeg van
Claes Claesz houtkoper = bij **Kad.B248-a** = XH1176, zuid erfg. mr Gijsbert =
Kad.B248-g = XH1193],
door Jan Dirxs van Oostrom wonend te Naarden (onder generaal verband) aan
Jacob Heyndricxs hoedemaker, poorter; prijs f200 in 6 jaarl. term.

BLOK62-w kp[200]

Kad.B248-f = XH1194 DAT[1615.04.15] BRON[RAA, ORA 142 fol.146v- 147]
Verkoop van een erf met de kamer daarop (nz moet zijn) OZ Wortelstraat,
belend[zuid Jacob Claesz Comens = **Kad.B248-e** = XH1195, noord Pieter Cornelisz
Wolff = **Kad.B248-g** = XH1193],
door Guyrtgen Aerians nagel. d.v. Aerian Jacobsz Beugel (onder generaal verband)
met consent van haar oom Dirck Beugel aan Cornelis Jacobsz kaasdrager;
prijs f160 in 6 jaarl. term.

titel[1607.04.13]
BLOK62-w kp[160]

Kad.B248-g = XH1193 DAT[1615.07.27] BRON[RAA, ORA 142 fol.203- 203v]
Verkoop van een erf met een vrije kamer daarop OZ Wortelstraat, belend[noord
Jacob Heyndricxs = **Kad.B248-h** = XH1192, zuid de kamer van Aerian Jacobsz Beugel
= **Kad.B248-f** = XH1194], aan weerszijden op gemene muren,
door Jan Varcken drapenier (onder generaal verband) aan Willem Pietersz
Raephorst en Govert Jacobsz metselaar; prijs niet genoemd

titel[1611.07.22]
BLOK62-w kp[]

Kad.B248-g = XH1193 DAT[1616.08.01] BRON[RAA, ORA 142 fol.301v]
Verkoop van een erf met de kamer daarop OZ Wortelstraat, belend[noord
Jacob Heyndricxs = **Kad.B248-h** = XH1192, zuid de kamer van Aerian Jacobsz Beugel
= **Kad.B248-f** = XH1194], aan weerszijden op gemene muren,
door Willem Pietersz Raephorst en Govert Jacobsz metselaar (onder generaal
verband) aan Jacob Claesz Comens; prijs f170 in 4 jaarl. term.

titel[1615.07.27]
BLOK62-w kp[170]

Kad.B248-c en **Kad.B248-d** = XH1174 en XH1196
DAT[1619.12.06] BRON[RAA, ORA 143 fol.216v- 217]
Verkoop van
1. een erf met daarop een huis en mouterij annex NZ Luttk Oudorp hoek
Wortelstraat OZ, belend[noord verkoopsters kamer (met gemene muur) =
Kad.B248-e = XH1195, oost no.2 en Claes Cornelisz Rietvelt = **Kad.B248-b** =
XH1175], met een secrete respond. tot wederzeggen op de Wortelstraat,
2. een mouterij met een stenen bak daaronder van ca 400 ton water, en een erf
daarbij, belend[west no.1, zuid het huis van Rietvelt bewoond door
Gerrit Pietersz zeepzieder = **Kad.B248-b** = XH1175, oost Claes Claesz houtkoper
= **Kad.B248-a** = XH1176, noord wed. Jacob Heyndricxs = **Kad.B248-h** = XH1192],
door Elisabeth Aeriansdr wed. en boedelhoudster van Jacob Claesz Comans,
poorterse (onder generaal verband) geass. met haar broer Maerten Aeriansz
Stuylingh aan Jan Jansz Wanckel, poorter;
prijs als rest van meerder somme f3300 in 8 jaarl. term. (bij assignatie te
maken op Fredrick Dircxsz oud-fabriekmr te Hoorn)

titel[1606.05.18] (decreet?)
BLOK62-z kp[]

NB. Betreft brouwerij PN[De Witte Leeuw] van Jacob Comans (+1618), moutmaker en
brouwer aldaar, z.v. Claes Garbrantsz; x 1605 Lysbeth Stuyling, die x2 Jan
Dircxsz Deucht, equipagemr te Hoorn. Later grutterij gen. PN[Het Gemerkte Paard]

Kad.B248-b = XH1175 DAT[1620.05.13] BRON[RAA, ORA 144 fol.19v- 20]
Verkoop van een huis en erf NZ Luttk Oudorp, belend[oost Claes Claesz houtkoper
= **Kad.B248-a** = XH1176, west Jan Jansz Wanckel = **Kad.B248-c** = XH1174],
door Claes Cornelisz Rietvelt oud-schepen (onder generaal verband) aan
Jan Jansz Janvaer schipper;
prijs f2400 als rest van meerder somme in 6 jaarl. term. (bij assignatie te
maken op juffr Aemilia Bardesius)

BLOK62-z kp[]

Kad.B248-f = XH1194 DAT[1623.02.17] BRON[RAA, ORA 144 fol.264- 264v]
Verkoop van een erf met de kamer daarop OZ Wortelstraat, belend[zuid het huis
eertijds van Jacob Claesz Comans = **Kad.B248-e** = XH1195, noord Pieter Cornelisz
Wolf = **Kad.B248-g** = XH1193], aan weerszijden op gemene muren,
door Maritge Claesdr wed. Cornelis Jacobsz zakkedragers (onder generaal verband)
geass. met voogd Jan Pietersz Vereycken aan Jan Claesz, inwoner van Alkm;
prijs f154 in 3 jaarl. term.

titel[1615.04.15]
BLOK62-w kp[154]

Kad.B248-f = XH1194 DAT[1625.12.12] BRON[RAA, ORA 145 fol.315- 315v / T166]
Opdracht van 1/2 van een erf met de kamer daarop OZ Wortelstraatje, belend[zuid
Lysbet Aerians wed. Jacob Claesz Comans = **Kad.B248-e** = XH1195, noord idem =
Kad.B248-g = XH1193],
waarvan de wederhelft toekomt aan verkopers zoon Jan Jansz, en de helft van zijn
inboedel en huisraad, mits verkoper levenslang in de kamer mag blijven wonen en
de inboedel blijven gebruiken en bezitten,
door Jan Claesz linnenwever, poorter (onder generaal verband) aan het
Huisarmenhuis;
prijs NN een zeker bedrag levenslang tot zijn onderhoud zoals met koper is
overeengekomen

BLOK62-w kp[] bijz[werking Huisarmenhuis]

Kad.B248-b = XH1175 DAT[1628.05.13] BRON[RAA, ORA 146 fol.194- 194v / T81]
Verkoop van een huis en erf NZ Luttik Oudorp belend[oost Cornelis Claesz
houtkoper = **Kad.B248-a** = XH1176, west Jan Jansz Wanckel = **Kad.B248-c** = XH1174],
door Jan Jansz Janvaer schipper en poorter aan Cornelis van Teylingen Bas,
poorter; prijs f3325 in 7 jaarl. term.

titel[1620.05.13]
BLOK62-z kp[3325]

Kad.B248-g = XH1193 DAT[1630.05.25] BRON[RAA, ORA 147 fol.33v- 34 / T104]
Transport van een erf met de kamer daarop OZ Wortelstraat, belend[noord het
hoekhuis van de Vesten = **Kad.B248-h** = XH1192, zuid Jan Claesz = **Kad.B248-f** =
XH1194], aan weerszijden op gemene muren,
door Maerten Ariaansz Stuylingh oud-burgemr en raad namens Jan Dircxsz Duechtis,
equipagemr van de Admiraliteit van het Noorderkwartier wonend te Hoorn als man
van Elysabeth Aerians eerder wed. (Jan, moet zijn:) Jacob Claesz Comes (proc.
1630.01.12 not.Cl.Fransz te Alkm) aan Jan Jelisz opperman, poorter Alkm (met
borg generaal Sacharias Poulisz schilder); prijs f125 in 4 jaarl. term.

titel[1616.08.01]
BLOK62-w kp[125]

Kad.B248-d = XH1196 DAT[1630.05.25] BRON[RAA, ORA 147 fol.34v / T106]
Verkoop van een erf met de kamer daarop OZ Wortelsteeg, belend[noord
Jan Wanckel = **Kad.B248-e** = XH1195, oost en zuid idem = **Kad.B248-c** = XH1174],
rondom op gemene muren,
door Maerten Aeriansz Stuyling namens Jan Dircxsz Duechtis, equipagemr van de
Admiraliteit van het Noorderkwartier wonend te Hoorn als man van
Lysbeth Aerians, eerder wed. (Jan moet zijn:) Jacob Claesz Comes aan Arien Jansz
kramer; prijs f175 in 4 jaarl. term. (voldaan 1638.04.19)

conditie: de watergang van Wanckel die tegenwoordig onder de kamer gaat
zal koper "op eigen kosten en pericule moeten soecken te werden" ingeval hem
zulks geraden dunkt

titel[1606.05.18]
BLOK62-w kp[175]

Kad.B248-e = XH1195 DAT[1630.05.25] BRON[RAA, ORA 147 fol.34 / T107]
Verkoop van een erf met de kamer daarop OZ Wortelsteeg, belend[noord Jan Claesz
= **Kad.B248-f** = XH1194, zuid Aerian Jansz kramer = **Kad.B248-d** = XH1196] aan
weerszijden op gemene muren],
door Maerten Aeriansz Stuylingh namens Jan Dircxsz Duechtis (= Deucht),
equipagemr van de Admiraliteit van het Noorderkwartier wonend te Hoorn als man
van Lysbeth Aerians (= Stuyling) eerder wed. (Jan =!) Jacob Claesz Comes, aan
(Jan Jansz Wanckel verbeterd in) Cornelis van Teylingen Bas, poorter;
prijs f125 in 4 jaarl. term. (voldaan 1633.01.14)

titel[1611.09.09]
BLOK62-w kp[125]

Kad.B248-b = XH1175 DAT[1631.05.10] BRON[RAA, ORA 147 fol.154v- 155 / T103]
Verkoop van een huis en erf NZ Luttik Oudorp, belend[oost Jan Olbrantsz =
Kad.B248-a = XH1176, west Jan Jansz Wankel = **Kad.B248-c** = XH1174],
door Sr. Cornelis van Teylingen Bas (onder generaal verband) aan Jan Tijsz

gorter en Claes Dircxsz zeilemaker, poorter; prijs f3150 in 7 jaarl. term.

titel[1628.05.13]
BLOK62-z kp[3150]

Kad.B248-c = XH1174 DAT[1631.05.21] BRON[RAA, ORA 147 fol.163v / T121]
Verkoop van een huis met mouterij annex NZ Luttk Oudorp hoek Wortelstraat OZ, met erf waarop ze staan strekkend voor van de straat tot de kamer van kopers (= **Kad.B248-d** = XH1196), belend[oost Jan Tijsz = **Kad.B248-b** = XH1175], met condities als genoemd in de oude brief, door Cornelis van Teylingen Bas als man van de dochter van Jan Jansz Wanckel aan Aeff Jans Wanckels wed. Tijs Clementsz gorter, geass. met haar zoon (en buurman) Jan Tijsz; prijs niet genoemd

titel[1619.12.06]
BLOK62-z kp[]

Kad.B248-d = XH1196 DAT[1631.05.21] BRON[RAA, ORA 147 fol.164 / T- doorgehaald]
Verkoop van een erf met de kamer daarop OZ Wortelsteeg, belend[noord, oost en zuid wed. Tijs Clementsz (met gemene muren) = **Kad.B248-e** = XH1195 en **Kad.B248-c** = XH1174], door Aerien Jansz kramer aan Aeff Jans (Wanckel) wed. wijlen Tijs Clementsz met haar zoon Jan Thijsz; prijs f200 in 4 jaarl. term.

marge: hiervan eerst verlij gedaan 1631.12.15 (fol.220 / T231) en hier geroyeerd

titel[1630.05.25]
BLOK62-w kp[200]

Kad.B248-d = XH1196 DAT[1631.12.15] BRON[RAA, ORA 147 fol.220- 220v / T231]
Opdracht van een erf met de kamer daarop OZ Wortelsteeg, belend[zuid kopers (met gemene muur) = **Kad.B248-c** = XH1174, noord en oost idem = **Kad.B248-e** = XH1195], door Arien Jansz kramer - na verkoop reeds gedaan op 1631.05.21 aan nu wijlen Aeff Jans wed. Tijs Clementsz gorter en door haar overlijden - (onder generaal verband) aan haar kinderen Jan Tijsz, Clement Tijsz, Nellitgen Tijssen en Aefgen Tijssen (met voogd hun broer Jan Tijsz); prijs f200 in 4 jaarl. term.

titel[1630.05.25]
BLOK62-w kp[200]

Kad.B248-? = XH DAT[1631.12.15] BRON[RAA, ORA 147 fol.220v / T232]
Verkoop van een moutschuur en erf NZ Luttk Oudorp achter kopers huis, belend[oost Jan Olbrantsz = **Kad.B248-a** = XH1176, west verkopers = **Kad.B248-d?** = XH, zuid kopers = **Kad.B248-b** = XH1175, noord de k.v. Neeltgen Baerts = **Kad.B248-e?**], met vrije waterlozing in het Wortelsteegje bewesten deze schuur, door Clement Tijsz, Nellitgen Tijssen en Aefgen Tijssen, als k.v. Aeff Jans wed. Tijs Clementsz gorter (onder generaal verband) aan hun broer Jan Tijsz en Claes Dircxsz zeilemaker; prijs f500 in 7 jaarl. term.

BLOK62-m kp[500]

Kad.B248-e = XH1195 DAT[1632.06.24] BRON[RAA, ORA 148 fol.93- 94 / T170]
Verkoop van een erf met de kamer daarop OZ Wortelsteeg, belend[zuid de k.v. Tijs Clementsz = **Kad.B248-d** = XH1196, noord Trijn Louris wed. Jan Gerritsz = **Kad.B248-f** = XH1194], aan weerszijden op gemene muren, door Dirck Jansz Steenhuys als voogd van de k.v. wijlen Gerrit Jansz Wanckel aan Jan Olbrantsz van der Molen; prijs f195

BLOK62-w kp[195]

Kad.B248-a = XH1176 DAT[1632.07.03] BRON[RAA, ORA 148 fol.102 / T184]
Verkoop van een vrij huis en erf NZ Luttk Oudorp, belend[oost Walich Jansz = **Kad.B248-x** = XH1177, west Jan Tijsz de Groot = **Kad.B248-b** = XH1175], met een halve steeg aan de westzijde strekkend 3v voorbij de plaats waar de zomerkeuken van Jan Thijsz voorzaten heeft gestaan, en vandaar een vrije steeg tot op het erf van het verkochte huis, met nog een vrije steeg van dit erf tot in de Wortelstraat toe, mits dat de steeg niet overtimmerd mag worden, door Jan Olbrantsz van der Molen, poorter als man van Alit Warners (= Capelman), eerder wed. en boedelhoudster van Cornelis Claesz, die mede-erfg.

was van zijn vader Claes Claesz Berryen en bij deling gekomen aan dit huis (akte van scheiding en deling voor schepenen 1632.03.04), aan Walich Jansz gorter; prijs f4487 in 8 jaarl. term. (voldaan 1633.02.02!)

condities: mbt. zomerkeukentje als in de oude kwijtschelding

titel[1579.04.27]
BLOK62-z kp[4487]

Kad.B248-e = XH1195 DAT[1633.07.01] BRON[RAA, ORA 149 fol.21 / T186]
Verkoop van een erf met de kamer daarop OZ Wortelsteeg, belend[zuid de k.v. Thijs Clementsz = **Kad.B248-d** = XH1196, noord Trijn Louris wed. Jan Gerritsz = **Kad.B248-f** = XH1194], aan weerszijden op gemene muren, door Jan Olbrantsz van der Molen, poorter (onder generaal verband) aan Reyer Jansz hoefsmid, poorter; prijs f156 in 3 term.

titel[1632.06.24]
BLOK62-w kp[136]

Kad.B248-f = XH1194 DAT[1633.12.27] BRON[RAA, ORA 149 fol.54- 54v / T247]
Verkoop (1642 veranderd in: opdracht) van een erf en de kamer daarop OZ Wortelstraat, belend[zuid het huis eertijds van Jacob Claesz Comans = **Kad.B248-e** = XH1195, noord Jan Gillisz opperman = **Kad.B248-g** = XH1193], aan weerszijden op gemene muren, door Willem Willemsz Kessel en Jan Lourisz Clocq (in 1642 veranderd in: Jan Heyndricxs Pelt en Jan Lenersz) als regenten van het Huisarmenhuis voor de ene helft hen opgekomen door het overlijden van Jan Claesz, en diens zoon Jan Jansz schipper op Haarlem voor de wederhelft aan Trijn Louris eertijds wed. Pieter Cornelisz Stelt, poorterse; prijs niet genoemd

nota: pas bezegeld op 1642.04.05

titel[1623.02.17 tnv. Jan Claesz]
BLOK62-w kp[]

Kad.B248-e = XH1195 DAT[1634.01.09] BRON[RAA, ORA 149 fol.58v- 59 / T007]
Verkoop van een erf met de kamers daarop OZ Wortelsteeg, belend[zuid de k.v. Thijs Clementsz = **Kad.B248-d** = XH1196, noord Trijn Louris wed. Jan Gerritsz = **Kad.B248-f** = XH1194], aan weerszijden op gemene muren, door Reyer Jansz hoefsmid (onder generaal verband) aan Jan Jacobsz Dapper; prijs niet genoemd

Waarborg voor verkopers twee onbetaalde custingen elk ad f52 is Ysbrant Claesz wagenmaker, poorter

titel[1633.07.01]
BLOK62-w kp[]

Kad.B248-e = XH1195 DAT[1638.04.21] BRON[RAA, ORA 151 fol.11v / T051]
Verkoop van een erf met de kamer daarop OZ Wortelsteeg, belend[zuid Clement Tijssen = **Kad.B248-d** = XH1196, noord Ysaac Jacobsz = **Kad.B248-f** = XH1194], aan weerszijden op gemene muren, door Jan Jacobsz Dapper aan Gerrit Pietersz stoeldrayer; prijs niet genoemd

titel[1634.01.09]
BLOK62-w kp[]

Kad.B248-a = XH1176 DAT[1641.10.05] BRON[RAA, ORA 152 fol.33 / T201]
Verkoop van een huis en erf NZ Luttik Oudorp, belend[oost Gillis Walichsz = **Kad.B248-x** = XH1177, west Jan Tijsz = **Kad.B248-b** = XH1175], met de halve steeg aan de westzijde strekkend (van de straat) tot 3v voorbij de plaats waar de zomerkeuken van Jan Tijsz voorzaten heeft gestaan (volgens de oude overeenkomst van 1579.04.27) en vandaar voorts een vrije steeg tot op het erf van dit verkochte huis, en nog een vrije steeg tot in de Wortelsteeg, die niet betimmerd mag worden, voorts met condities nopens het zomerkeukentje en het gevolg daarvan als in de oude kwijtschelding verhaald staat, door Walich Jansz gorter, poorter aan Dirckie Jacobs hvr. Wouter Gerritsz Leyten wonend te Amsterdam; prijs f4850 (waarvan f2550 contant en de rest in 5 jaarl. term.)

BLOK62-z kp[4850]

Kad.B248-b = XH1175 DAT[1642.05.22] BRON[RAA, ORA 152 fol.87v- 88 / T102]
Transport van de 1/2 van een huis en erf NZ Luttik Oudorp, belend[oost
Walich Jansz = **Kad.B248-a** = XH1176, west Clement Tijsz = **Kad.B248-c** = XH1174],
waarvan de wederhelft toebehoort aan kopers broer Jan Tijsz,
door Claes Dircxsz gorter wonend te Purmerend aan Clement Tijsz gorter, poorter;
prijs f1500 in 7 jaarl. term.

titel[1631.05.10]
BLOK62-z kp[3000]

achter **Kad.B248-b** DAT[1642.05.22] BRON[RAA, ORA 152 fol.88 / T103]
Verkoop van de 1/2 van een erf en mouterij, thans gemaakt tot een gorterie NZ
Luttik Oudorp, belend[oost Walich Jansz = **Kad.B248-a** = XH1176, west
Clement Thijsz = **Kad.B248-c+d** = XH1174 + XH1196, noord de k.v. Neeltje Baerts =
Kad.B248-e? = XH1195, zuid het huis van Clement Tijsz en Jan Tijsz = **Kad.B248-b**
= XH1175],
door Claes Dircxsz gorter wonend te Purmerend aan Jan Thijsz gorter, reeds
eigenaar van de wederhelft; prijs f500 in 7 jaarl. term. (voldaan 1719.12.06)

titel[1631.12.15]
BLOK62-m kp[1000]

Kad.B248-a = XH1176 DAT[1645.01.14] BRON[RAA, ORA 153 fol.105 / T005]
Transport van een huis en erf NZ Luttik Oudorp, belend[oost Gillis Walichsz =
Kad.B248-x = XH1177, west Jan Tijsz = **Kad.B248-b** = XH1175],
door Wouter Gerritsz Leyten als man van Dirckie Jacobs aan kapitein
Jan Warnaertsz Capelman;
prijs f6000 in 6 jaarl. term. (voldaan 1655.12.20)

titel[1641.10.05] (en drie oudere brieven daaraan gehecht)
BLOK62-z kp[6000]

Kad.B248-x = XH1177 DAT[1648.05.22] BRON[RAA, ORA 154 fol.172v- 173 / T058]
Verkoop van een huis, erf, schuur en gorterie met gereedschappen NZ Luttik Oudorp
daar uithangt PN[Het Bonte Paert], uitkomend op de Nieuwestraat aan de wal,
belend[oost Pieter Aerjensz Spanjaert = **Kad.B246** + **Kad.B247** = XH1178, west kapitein
Capelman = **Kad.B248-a** = XH1176, noord de stadswal],
door Trijn Claes wed. Jelis Walichsz gorter, geass. met Poulis Poulisz paardekoper voor de ene
helft, en als moeder over haar twee kinderen voor 1/4, en nog Frans Gerritsz zeilemaker als
oudoom (vz) en voogd van de twee voorkinderen (van Jelis) voor de overige 1/4 (met author.
van het gerecht 1648.01.14 / onder generaal verband), aan Ariaan Garbrantsz korenkoper;
prijs f3050 in 6 jaarl. term.

BLOK62-z kp[3050]

GEN[Bloys/Belonje no.180: Jonge Jan Walichsz gorter (+ 1595) in zijn vaders
huis op Luttik Oudorp XH1177, z.v. Walich Jansz gorter en Ghuyert Jans (WK0421);
x Gerbrich Cornelisdr. Kinderen (WK1495):
1. Brecht Jans (+ 1632)
2. Trijn Jans
3. Walich Jansz gorter x Trijn Gerritsdr, zr van Frans Gerritsz zeilemaker.
Hieruit: Jelis Walichsz gorter
4. Griet Jans x ca. 1615 Teunis Yven gorter, Luttik Oudorp XH1178. Hieruit:
- Lysbeth Teunis x Pieter Aeriansz Spanjaard, gorter
5. Ael Jans
6. Cornelis Jansz
7. Ghuyert Jans x voor 1608 Cornelis Aelbertsz gorter (+ voor 1625), Luttik
Oudorp XH1179]

Kad.B248-a = XH1176 DAT[1649.04.29] BRON[RAA, ORA 154 fol.240- 240v / T033]
Verkoop van een huis en erf NZ Luttik Oudorp, belend[oost Adriaan Garbrantsz
korenkoper = **Kad.B248-x** = XH1177, west Jan Thijsz de Groot = **Kad.B248-b** = XH1175],
door dE. Jan Warnaersz Capelman kapitein ter zee, poorter (onder generaal verband) aan
Mathijs Marcelisz brouwer, poorter;
prijs f5700 in 6 jaarl. term. (voldaan 1656.01.29)

titel[1645.01.14]
BLOK62-z kp[5700]

GEN[Warnaer Aelbertsz Capelman (+voor 1623), lijndraaier, z.v. Aelbert Jacobsz en Mary Warnaersdr; x NN (+1623.08.02). Kinderen:

1. Aaltje x1 voor 1630 Cornelis Claesz Berrien; x2 Jan Olbrantsz van der Molen
2. Machteld (+1681 ongehuwd) (ONA 197-132 / 200-6)
3. Maartje (+voor 1678)
4. Gerritje (+voor 1680)
5. Jan, kapitein ter zee, test. 1646.02.27 (ONA 122-93v). Waarschijnlijk vader van:
 - a. Johanna x Hendrik Abrahamsz de Vos, notaris
 - b. Adriana x Quirijn van der Hoeven
 - c. Catharina x1 Bergen 1678.03.27 Wilhelmus van Aller
 - d. Warnaar (notaris 1663) x Machteld Claesdr Root; hadden 3k onm. in 1681
 - e. Aalbert (1629-1688) x Lysbeth Cornelisdr Verbeeck
 - f. Claes x NN, liet na: Anna Claesdr, in leven 1681
6. Willem Warnaersz (had 1630 twee lijnbanen)]

Kad.B248-h = XH1192

DAT[1650.06.17] veranderd in 1651.06.01 BRON[RAA, ORA 154 fol.362 / T122]
Verkoop van een half huis of kamer en erf OZ Wortelsteeg hoek nieuwe straat langs de stadswal ZZ, belend[zuid Jan Gelisz metselaar = **Kad.B248-g** = XH1193], door Geert Jacobsdr oude maagd, voor de ene helft, en geass. met haar voogd Maerten Jansz Clock bakker, en dezelve met Cornelis Cornelis Naelden timmerman als geordonn. voogden over het kind van Floris Augustijnsz, voor de wederhelft (met autor. van het gerecht dd. 1651.02.16), - hen aangekomen van hun resp. vader en grootvader Jacob Heyndricxsz hoedemaker saliger - aan Mathijs Marcelis en Samuel Loth, poorters; prijs f800 contant (maar door kopers op rente te houden)

titel[1613.06.17 tnv. Jacob Henricxsz]
BLOK62-w kp[800]

Kad.B248-x = XH1177 DAT[1651.02.16] BRON[RAA, ORA 155 fol.30 / T022]
Verkoop van een huis en erf NZ Luttk Oudorp strekkend tot de Nieuwestraat aan de stadswal (ZZ), geappropriëerd tot de brouwerij van kopers, belend[oost Dirck Lambertsz Hooglandt = **Kad.B246** + **Kad.B247** = XH1178, west Mathijs Marcelis = **Kad.B248-a** = XH1176], door Adriaan Garbrantsz korenkoper, poorter aan Mathijs Marcelis en Samuel Loth, brouwers van De Drie Ruyten binnen de stad; prijs f4050 in 6 jaarl. term. (voldaan 1656.01.28)

titel[1648.05.23]
BLOK62-z kp[4050]

Kad.B248-b = XH1175 DAT[1652.08.21] BRON[RAA, ORA 155 fol.136v- 137 / T128]
Verkoop van de 1/2 van een huis en erf NZ Luttk Oudorp, belend[oost de brouwerij van De Ruyten = **Kad.B248-a** = XH1176, west Clement Thijsz gorter = **Kad.B248-c** = XH1174], door Clement Thijsz gorter aan zijn broeder Jan Thijsz mede gorter, die de wederhelft reeds bezit; prijs f1200 in 6 jaarl. term.

titel[1642.05.21]
BLOK62-z kp[2400]

Kad.B248-e = XH1195 DAT[1653.05.13] BRON[RAA, ORA 155 fol.167 nr.41]
Verkoop van een erf met de kamer daarop OZ Wortelsteeg, belend[zuid Clement Thijsz = **Kad.B248-d** = XH1196, noord wed. Isaacq Jacobsz = **Kad.B248-f** = XH1194] aan weerszijden op gemene muren, door Gerrit Pietersz stoeldreyer aan Jan Thijsz gorter, beiden poorters; prijs niet genoemd

titel[1638.04.21]
BLOK62-w kp[]

Kad.B248-a = XH1176 DAT[1653.07.31] BRON[RAA, ORA 155 fol.195v / T096]
Verkoop van een huis en erf NZ Luttk Oudorp, belend[oost koper Samuel Loth = **Kad.B248-x** = XH1177, west Jan Thijsz de Groot = **Kad.B248-b** = XH1175], door Mathijs Marcelis brouwer en poorter aan Samuel Loth brouwer van De Drie

Ruyten; prijs niet genoemd

titel[1649.04.29]
BLOK62-z kp[]

Kad.B248-c (en **Kad.B248-d**) = XH1174 (en XH1196)
DAT[1659.11.25] BRON[RAA, ORA 157 fol.246v- 247 / T120]
Opdracht van een huis en erf NZ Luttik Oudorp hoek Wortelstraat OZ,
belend[oost Jan Tijsz = **Kad.B248-b** = XH1175],
door Ariaentie Dircx wed. Jan Tijsz gorter, geass. met Dirck Willemsz kaaskoper,
Jan Gerritsz Enkhuizervaarder als voogd van Jacob Cornelisz; Dirck Willemsz
kaaskoper als voogd van het kind van Aefie Thijs, en Thijs Cornelisz bakker,
allen poorters en samen voor de ene helft; en Aefie Dircx wed. geass. met
Evert Evertsz chirurgijn, en Cornelis Sieversz Waterhout als voogd van het
nagel. kind van Siewert Siewertsz en Aeltie Dircx allen wonend te Hoorn, samen
voor de wederhelft, erfg. van wijlen Clement Thijsz gorter en zijn hvr.
Baefie Dircx (met approbatie van het gerecht dd. 1659.11.13) - gekomen van
Aeff Jans Wanckel, moeder van Clement Thijsz - aan Tijs Jansz gorter;
prijs niet genoemd

titel[1631.05.21]
BLOK62-z kp[]

Kad.B248-f = XH1194 DAT[1673.10.02] BRON[RAA, ORA 161 fol.160v / T019]
Transport van een leeg erf OZ Wortelsteeg, belend[zuid de stal van wed.
Jan Thijsz gorter = **Kad.B248-e** = XH1195, oost idem (met de gorterie) =
Kad.B248-b = XH1175, noord Jan Jelisz metselaar = **Kad.B248-g** = XH1193],
door Ytjen Pietersz wed. Symon Willemsz geass. met Jacques Anthonisz aan
Jacob Pietersz van Hoorn, gorter te Alkm;
prijs de overname van de oude last van f100 kapitaal op dit erf of het
getimmerde dat erop stond

BLOK62-w kp[100]

Kad.B248-g = XH1193 DAT[1674.07.14] BRON[RAA, ORA 161 fol.186 / T058]
Transport van een leeg erf OZ Wortelsteeg, belend[zuid Jacob Pietersz van Hoorn
= **Kad.B248-f** = XH1194, oost idem = **Kad.B248-b** = XH, noord de turfschuur van
brouwerij De Ruyten = **Kad.B248-h** = XH1192], met condities als vermeld in de oude
kwijtsch.,
door Jelis Jansz metselaar - hem aangekomen van zijn vader (Jan Jelisz) - aan
Jacob Pietersz van Hoorn; prijs niet genoemd

titel[1630.05.26]
BLOK62-w kp[]

Kad.B248-a + **Kad.B248-x** = XH1176 + XH1177
DAT[1674.08.12] BRON[RAA, ORA 161 fol.187v / T064]
Transport van de 1/2 van de brouwerij gen. PN[De Ruyten] NZ Luttik Oudorp,
belend[oost Dirck Lambertsz = **Kad.B246** + **Kad.B247** = XH1178, west Jacob Pietersz
gorter = **Kad.B248-b** = XH1175],
door Catharina Schagen wed. Samuel Loth geass. met haar gek. voogd
Cornelis Sevenhuysen Cornelisz aan Adriaan Gerritsz Blaauw; molen;
prijs f3300 in 5 jaarl. term. (voldaan 1681.12.30) [NB. Waarschijnlijk te verhogen met de oude
hypotheeklast van de helft van f8400, zie verkoop in 1677]

BLOK62-z kp[]

Kad.B248-a + **Kad.B248-x** = XH1176 + XH1177
DAT[1675.07.25] BRON[RAA, ORA 161 fol.226 / T121]
Transport van de 1/2 van de brouwerij gen. PN[De Drie Ruyten] NZ Luttik Oudorp,
belend[oost Dirck Lambertsz Hoogelandt = **Kad.B246** + **Kad.B247** = XH1178, west Jacob
Pietersz gorter = **Kad.B248-b** = XH1175], met den aankleven vandien,
door Catharina Schagen wed. Samuel Loth geass. met haar gek. voogd de heer mr
Cornelis Sevenhuysen Cornelisz aan Thijs en Thymon Dircxs Heppens;
prijs f3275 in 5 jaarl. term. (voldaan 1683.01.19) boven de last op het geheel van f8400
tegen 4% rente gedurende 6 jaren (in te gaan bij aanvaarding van de brouwerij en evt. eerder
af te lossen)

BLOK62-z kp[14950]

Kad.B248-a + Kad.B248-x = XH1176 + XH1177
DAT[1677.05.31] BRON[RAA, ORA 162 fol.15v- 16 / T090]
Transport van de 1/2 van de brouwerij gen. PN[De Drie Ruyten] NZ Luttik Oudorp,
belend[ooost Dirck Lambertsz Hooglant = Kad.B246 + Kad.B247 = XH1178, west Jacob
Pietersz gorter = **Kad.B248-b = XH1175**],
door Adriaan Blauwmolen aan Thijs en Thymon Dircxsz Heppens;
prijs f3000 beterschap in 5 jaarl. term. (voldaan 1681.12.30) boven de oude last van de helft
van f8500 tbv. Pieter Kemp

titel[1674.08.12]
BLOK62-z kp[14500]

Kad.B248-a + Kad.B248-x = XH1176 + XH1177
DAT[1681.12.30] BRON[RAA, ORA 162 fol.216- 216v / T168]
Transport van de 1/2 in de brouwerij gen. PN[De Drie Ruyten] NZ Luttik Oudorp,
belend[ooost Dirck Lambertsz Hooglant = Kad.B246 + Kad.B247 = XH1178, west Jacob
Pietersz gorter = **Kad.B248-b = XH1175**], met de halve turfschuur annex, en met de
appendentie en dependentie vandien,
door Adriaen Blaumolen als voogd van Aefje Tymons, voor de ene helft; en mr Pieter Harboo
als voogd van Dirk Tymonsz Heppens en Cornelis Symonsz Barnebos als man van Magteltje
Clamers voor de wederhelft, samen erfg. van Tymon Dircxsz Heppens en Grietje Jans (met
gerecht. autor. van 1681.12.08) (onder generaal verband) aan Reyer Cool van Rotterdam
(met borgen Hendrick van Stralen koopman te Enkhuizen, en Juffr. Agneta en Susanna
Longespe, brouwsters te Alkm in De Boom (onder verband van hun brouwerij, blok5);
prijs f9000 in 5 jaarl. term. (voldaan 1686.06.11)

titel[1675.07.25] en titel[1677.05.31]
BLOK62-z kp[18000]

Kad.B248-a + Kad.B248-x = XH1176 + XH1177
DAT[1684.07.20] BRON[RAA, ORA 163 fol.102- 103 / T100]
Transport van 1/2 in de brouwerij gen. PN[De Ruyten], met de helft van de legger,
waterschuit, vaten, stellingen en voorts al hetgeen tot de brouwerij dependeert,
door Thijs Dircxsz Heppens (onder generaal verband) aan zijn mede-poorter Sr. Reyer Cool, -
die de wederhelft reeds bezit - en Sr. Abram Cool wonend in Den Haag;
prijs f8500 (waarvan f3000 max. 6 jaar op 4% rente te houden ingegaan 1684.05.31, en de
rest in 5 jaarl. term. / voldaan 1693.06.17)

Borgen voor Reyer Cool zijn Samuel Hoorn en Abram Cool

titel[1677.05.31] en titel[1675.07.25]
BLOK62-z kp[17000]

Kad.B248-a + Kad.B248-x = XH1176 + XH1177
DAT[1702.11.10] BRON[RAA, ORA 166 fol.63 / T093 en T094]
Verkoop van 2x 1/4 in de brouwerij gen. PN[De Ruyten], met 1/4 van de waterschuit, legger,
vaten, stelling en al hetgeen verder aan en in de brouwerij dependeert,
door Juffr. Maria Longespe wed. en boedelhoudster van Claas Beets en eerder hvr. (wed.)
Reyer Kool, aan haar zuster Juffr. Johanna Longespee wed. Adriaan van Beyerens, resp. haar
zoon Damasius Kool (in voldoening van diens vaders erfenis); prijs 2x f2875 contant

BLOK62-z kp[11500]

Kad.B248-a + Kad.B248-x = Vp1137
DAT[1710.09.24] BRON[RAA, ORA 167 fol.53 / T102]
Transport van de 1/4 van de brouwerij gen. PN[De Drie Ruyten] NZ Luttik Oudorp,
belend[ooost wed. Hooglant = Kad.B246 + Kad.B247 = Vp1136, west Clement Jacobsz =
Kad.B248-b = Vp1138], met al het los en lopende gereedschap, en ap- en dependentien
vandien,
door Juffr. Johanna Longespee wed. Adriaen van Beyerens aan Juffr. Maria Longespee laatst
wed. Claes Beets; prijs f2350 (waarvan f958.10.6 contant en de rest in 3 jaarl. term. /
voldaan 1714.01.25)

BLOK62-z kp[9400]

Kad.B248-a + Kad.B248-x = Vp1137 DAT[1724.12.19] BRON[RAA, ORA 169 fol.16v /
T133]
Verkoop van een huis en erf met bierkelders en zaadzolders annex NZ Luttik

Oudorp, geappropriëerd tot een brouwerij gen. PN[De Drie Ruyten], belend[oost De Wereld op Stutten = Kad.B246 en Kad.B247 = Vp1136, west Clement en Jan van Hoorn = Kad.B248-b = Vp1138],

door Anna Kool, Arend Claver als man van Catharina Cool en Jan Beets, samen meerderj. k.v. Maria Longespee; en Isabella Berrien als moeder en voogdes van haar minderj. dochter Agneta Kool, kindskind van Maria Longespee, en samen vervangend dat minderj. kind (met author. van het gerecht 1724.11.11), voor 3/4 - in plaats van en representerende Maria Longespee die wed. en boedelhoudster was van Reyer Kool (+ Alkm) die weer enig erf. was van zijn broer Abraham Kool -; en nog genoemde Isabella Berrien wed. en boedelhoudster van Damasius Kool, voor het resterend 1/4 part dat Damasius als vaders erfdeel had ontvangen, aan Christiaan Stuurman, wijnkoper; prijs f4000 contant

titel[1684.07.20 tbv. Reyer en Abraham Kool]
BLOK62-z kp[4000]

Kad.B248-b = Vp1138 met Kad.B248-e, Kad.B248-f en Kad.B248-g

DAT[1728.04.21] BRON[RAA, ORA 169 fol.156- 156v / T057]

Transport van huis en erf NZ Luttk Oudorp, met het getimmerte en erf daaraan horend, belend[oost brouwerij De Ruiten = Kad.B248-a = Vp1137, west Pieter Klaasz Witsmeer = Kad.B248-c = Vp1139],

door Huybert van Veen namens Clement Jacobsz van Hoorn - hem aangekomen als zoon en mede-erf. van zijn vader Jacob Pietersz van Hoorn bij boedelsch. van 1727.06.15 not.Klaver - (proc. not.A.Claver 1727.06.19), aan Gloude Mieloo (Milo);
prijs f340 in 2 term. (voldaan 1732.01.31)

titel[1674.07.14]
BLOK62-z kp[340]

Kad.B248-e, Kad.B248-f en Kad.B248-g

DAT[1728.04.21] BRON[RAA, ORA 169 fol.156v / T058]

Transport van een leeg erf OZ Wortelsteeg aan brouwerij PN[De Ruyten] (= Kad.B248-a) belend[-],

door Gloude Miloo aan Christianus Stuurman, doende in verp. f4.16.12 p.j.;
prijs nihil (de overname van de verpondingen)

titel[zie vorige akte]
BLOK62-w kp[]

Kad.B248-a+x en Kad.B248-h = Vp1137

DAT[1730.04.06] BRON[RAA, ORA 170 fol.1- 1v / T095]

Verkoop van

1. een huis en erf NZ Luttk Oudorp met bierkelders en zaadzolders annex elkaar, zijnde geappropriëerd tot de brouwerij gen. PN[De Drie Ruyten], belend[oost Jan Pols = Kad.B246 = Vp1136, west Glaude Milo = Kad.B248-b = Vp1138],

met een opening die door Pols zal mogen worden betimmerd,

2. een erf met de huizing daarop OZ Wortelstraat annex de brouwerij,

3. 1/6 in de gemene brouwerskamer waar het Collegie van de brouwers van de stad werd gehouden, ZZ Oudegracht bij de Lutherse kerk (= Kad.B949-b = Vp2262),

door dhr Christiaan Stuurman aan mr Gerard Kloek oud-schepen;

prijs f5000 contant

titel[1724.12.19] en titel[1728.04.21]
BLOK62-z kp[5000]

NB. Koper veranderde daarna de naam in PN[Het Lam]

Kad.B248-a+x = Vp1137 DAT[1736.04.26] BRON[RAA, ORA 170 fol.251 / T102]

Verkoop van

1. een huis en erf met bierkelders en zaadzolders annex NZ Luttk Oudorp, geappropriëerd tot een brouwerij vanouds gen. PN[De Ruyten] en nu PN[Het Lam], belend[oost erf. Jan Pols = Kad.B246 = Vp1136, west Glaude Milo = Kad.B248-b = Vp1138],

2. 1/6 part in de gemene brouwerskamer waar het Collegie van de brouwers van de stad werd gehouden ZZ Oudegracht bij de Lutherse Kerk (= Kad.B949-b = Vp2262),

door mr Gerard Cloeck aan Gerrit Aarsen;

prijs f7100 (waarvan f1100 contant en de rest in 3 halfjaarl. term.)

titel[1730.04.06]
BLOK62-z kp[7100]

Kad.B248-b = Vp1138 DAT[1738.02.18] BRON[RAA, ORA 171 fol.32v / T060]
Transport van huis en erf NZ Luttik Oudorp, belend[oost brouwerij Het Lam =
Kad.B248-a = Vp1137, west Pieter Claasz Witsmeer = **Kad.B248-c** = Vp1139],
door Glaude Miloo aan Cornelis de Groot; prijs f775 contant

titel[1728.04.21]
BLOK62-z kp[775]

Kad.B246 en **Kad.B247** = Vp1136 DAT[1752.04.17] BRON[RAA, ORA 173 fol.77v- 78 / T125]
Transport van huis en erf NZ Luttik Oudorp gen. PN[De Werelt op Stutten],
belend[oost Cornelis Klooster = **Kad.B245** = Vp1135, west Gerrit Aartsen =
Kad.B248-a+x = Vp1137],
door Sybrig Visser eerder wed. van Hendrik Koster en laatst van Aris Stickel aan
Hendrik Groot; prijs f600

titel[1723.08.06]
BLOK62-z kp[600]

Kad.B248-c = Vp1139 DAT[1753.09.25] BRON[RAA, ORA 173 fol.129 / T120]
Transport van o.a.:
1. huis en erf met grutterij OZ Wortelsteeg, hoek Luttik Oudorp NZ, belend[oost
Harmanus Bakker = **Kad.B248-b** = Vp1138],
door Pieter Claasz Witsmeer als mede-erfg. (bij testament van 1705.02.17) van
zijn grootvader Tijs Jansz gorter aan Reynier Jansz;
prijs f500 (mede voor **Kad.B207.2**)

titel[1659.11.25]
BLOK62-z kp[500]

Kad.B246 en **Kad.B247** = Vp1136 DAT[1757.01.20] BRON[RAA, ORA 174 fol.15 / T045]
Transport van huis en erf NZ Luttik Oudorp gen. PN[De Werelt op Stutten],
belend[oost koper Cornelis Klooster = **Kad.B245** = Vp1135, west wed. Gerrit
Aartsen = **Kad.B248-a+x** = Vp1137], met een halve steeg aan de oz,
door Jacob van Oostveen Cornelisz wonend te Alkm als gequalificeerd door
Matthijs Ranke te Alkm als man van Ariaantje Hoogland (not.J.Croll 1756.11.17)
aan Cornelis Klooster; prijs f320 (voldaan 1780.01.06)

titel[1752.04.17 tnv. ene Hendrik de Groot]
BLOK62-z kp[320]

Kad.B248-b = Vp1138 DAT[1758.01.12] BRON[RAA, ORA 174 fol.52- 52v / T021]
Verkoop van een huis en erf NZ Luttik Oudorp, belend[oost de brouwerij van Het
Lam = **Kad.B248-a+x** = Vp1137, west Reynier Jansz = **Kad.B248-c** = Vp1139], met een
uitgang in de steeg van de brouwerij,
door Jacob van der Voort en Jacobus van der Toren beiden te Alkm wonend als
testr voogden over het enig nagel. kind van Harmanus Bakker en erfg. ab
intestato van Ariaantje Bakker (voogdij not. not.J.Crol 1757.04.25) - aan welke
Harmanus Bakker het huis was gelegateerd door Geertje Sieuwerts Nagtglas (test.
not.A.Stuurman 1750.01.10) zelf wed. en testr erfg. van Cornelis de Groot (test.
not.D.Sevenhuysen 1734.01.28) - (onder generaal verband) aan Pieter Nayer;
prijs f535 contant

titel[1738.04.18 tnv. C. de Groot]
BLOK62-z kp[535]

Kad.B248-b = Vp1138 DAT[1767.07.06] BRON[RAA, ORA 175 fol.161v / T070]
Verkoop van een huis en erf NZ Luttik Oudorp, belend[oost de gewezen brouwerij
Het Lam = **Kad.B248-a+x** = Vp1137, west Reynier Jansz = **Kad.B248-c** = Vp1139], met
een uitgang in de steeg van de brouwerij,
door Pieter Najer (onder generaal verband) aan Jacob Stam beiden wonend te Alkm;
prijs een lijfrente van f70 p.j. zolang verkoper (thans oud 69 jaren) leeft en
jaarlijks te betalen op 6 juli precies / voor de 40e penn. gerekend op 3 jaar
leven of f210

titel[1758.01.12] BLOK62-z kp[210]

Kad.B248-b = Vp1138 DAT[1769.12.28] BRON[RAA, ORA 176 fol.5- 5v / T102]
Verkoop van een huis en erf NZ Luttk Oudorp, belend[oost de gezwezen brouwerij
Het Lam = **Kad.B248-a+x** = Vp1137, west Reynier Jansz Rijts = **Kad.B248-c** = Vp1139],
met een uitgang in de steeg van de brouwerij,
door Jan van Wezel, Adam van der Klok en Steeven Gerrits namens Jacob Stam,
gewoond hebbend te Alkm maar nu te Haarlem (proc. not.P.deLange 1769.12.03/05)
(onder generaal verband) aan Jan Holskamp; prijs f510

titel[1767.07.06]
BLOK62-z kp[510]

Kad.B248-d = Vp DAT[1772.08.08] BRON[RAA, ORA 176 fol.148- 149 / T095]
Transport van een koestalletje OZ Wortelstraat, eerder samen in verponding met
brouwerij gen. PN[HetLam] en nu doende apart in verp. f4 p.j., belend[zuid
Reynier Jansz Reits = **Kad.B248-c** = Vp1139, noord verkoper (Wouter Aartse) =
Kad.B248-e = Vp, oost idem = **Kad.B248-a** = Vp1137],
door Wouter Aartsen wonend te Alkm voor de ene helft en voor de andere helft
namens Maria Klimmer laatst wed. dhr Jan Bos en eerder wed. en geinst. erf. van
Gerrit Aartsen (test. 1737.09.23 not.A.Klaver / proc. not.A.Bootsman 1771.01.29)
aan Reynier Jansz Reits;
prijs nihil (maar voor de 40e penn. gerekend voor f215 (nl. 25 maal {ord. verp.
f4 + extraord. verp. f4 + straat en lantaarngeld 12st}))

titel[niet genoemd]
BLOK62-w kp[215]

Kad.B248-h = Vp1137 DAT[1774.03.08] BRON[RAA, ORA 176 fol.239v- 240v / T043]
Transport van een pakhuis of schuur aan de Achterweg met ingang Wortelsteeg,
belend[noord de Vest, zuid Wouter Aartse = **Kad.B248-g** = Vp1137], bijdragende f4.10
in de verponding van de gewezen brouwerij PN[Het Lam],
door Wouter Aartsen, voor de helft, ook namens Maria Klimmer laatst wed. Jan Bos
en eerder wed. en testr erf. van Gerrit Aartsen voor de wederhelft (proc.
not.A.Bootsman 1771.01.29 / test. 1737.09.23 not.A.Klaver), aan de Weledelgestr.
heer mr Daniel Ras; prijs f300 boven de verp., straat- lantaarn- en
brandspuitengeld

BLOK62-w kp[300]

Kad.B248-c en **Kad.B248-d** = Vp1139
DAT[1775.05.01] BRON[RAA, ORA 177 fol.12v / T044]
Transport van o.a.:
1. huis en erf, zijnde een grutterij NZ Luttk Oudorp hoek Wortelsteeg OZ,
belend[oost Jan Huls kamp = **Kad.B248-b** = Vp1138]
3. koestalletje OZ Wortelsteeg, belend[zuid de grutterij = **Kad.B248-c**, oost
en noord Wouter Aartse = **Kad.B248-e** = Vp1137],
door Reynier Jansz Reits, oud 63 jaar aan Hendrik Jansz Reits, beiden wonend
te Alkm;
prijs f1000 (mede voor Kad.B207.2) (aanvankelijk tegen een jaarlijkse lijfrente,
maar vervallen wegens overlijden verkoper)

titel[1753.09.25 voor nr.1-2] (per abuis: 1773.09)
titel[1772.08.08 nr.3]
BLOK62-z kp[1000]

Kad.B207.2 DAT[1775.05.01] BRON[RAA, ORA 177 fol.12v nr.44]
Transport van o.a.:
2. een huisje geappropriëerd tot stal WZ Wortelstraat, belend[zuid en noord
Daniel Ras = **Kad.B207.1** en **Kad.B207.3**]
door Reynier Jansz Reits, oud 63 jaar aan Hendrik Jansz Reits; prijs f1000, mede
voor **Kad.B248-c** en **Kad.B248-d** (aanvankelijk tegen een jaarlijkse lijfrente, maar
vervallen wegens overlijden verkoper)

titel[1773.09 ! moet zijn 1753 voor nr.1-2]
BLOK61-o

Kad.B248-h = Vp1137 DAT[1785.06.27] BRON[RAA, ORA 178 fol.226 / T118]
Transport van een pakhuis aan de Achterweg, belend[noord de Stadsvesten,
zuid Wouter Aartsen = **Kad.B248-g** = Vp],

door mr Pieter Binkhorst, mr Isaac Groen en Jan Lucas van der Tooren namens Vr.
Adriana Jacoba de Dieu wed. en exec.testr van Daniel Ras (test. not.K.vd.Piet
1778.12.24 / proc. not.C.v.Oostveen 1785.03.28) aan Steven Wijnands;
prijs f170 contant

titel[1774.03.08 tnv. mr Daniel Ras]
BLOK62-w kp[170]

Kad.B248-b = Vp1138 DAT[1786.01.10] BRON[RAA, ORA 178 fol.243v / T014]
Verkoop van een huis en erf NZ Luttk Oudorp, belend[oost Wouter Aartsen =
Kad.B248-a = Vp1137, west Hendrik Reinst = **Kad.B248-c** = Vp1139], met een vrije uitgang
in de steeg van het huis ten oosten,
door Jan Holskamp (onder generaal verband) aan Jan de Haas;
prijs f900 contant (daaronder koper bekent schuldig te zijn f800 te betalen
jaarlijks f50 ingaande 1 mei 1787 / voldaan 1797.02.15)

titel[1769.12.28]
BLOK62-z kp[900]

Kad.B248-h = Vp1137 DAT[1786.03.09] BRON[RAA, ORA 178 fol.258 / T81-a]
Transport van pakhuis aan de Achterweg, belend[noord de Stadsvesten, zuid
Wouter Aartsen = **Kad.B248-g** = Vp],
door Steven Wijnands aan Jan van Vaasen; prijs f200 contant

titel[1785.06.27]
BLOK62-w kp[200]

Kad.B245 en **Kad.B246** + **Kad.B247** = Vp1135 en Vp1136
DAT[1786.04.01] BRON[RAA, ORA 178 fol.262 / T101]
Verkoop van
1. een huis en erf NZ Luttk Oudorp uitkomend in de Achterweg, gen.
PN[Het Vergulde Cromhout] en een perceel daarnaast, belend[west Wouter
Aartsen = **Kad.B248-a** + x = Vp1137, oost no.2],
2. een huis gen. PN[De Wereld op Stutten], belend[west no.1, oost Jeremias
Gramser = **Kad.B244** = Vp1134],
door Jan Smout en Laurens Bergen en vervangend Ewaldus van Dijk namens
Maria Brikkenaar wed. en geinst. erf. van Cornelis Clooster (test. 1753.04.11
not.A.Bolten / proc. not.A.vd.Burg 1780.01.03) aan Simon Hendriks van Leyden
wonend te Uitgeest; prijs f3900 contant

titel[1748.11.27] en titel[1757.01.20]
BLOK62-z kp[3900]

Kad.B248-c en **Kad.B248-d** = Vp1139
DAT[1786.09.25] BRON[RAA, ORA 179 fol.18v / T178]
Verkoop van o.a.:
1. een huis en erf NZ Luttk Oudorp hoek OZ Wortelsteeg, zijnde een grutterij,
belend[oost Jan Huls Kamp = **Kad.B248-b** = Vp1138]
2. een koestalletje OZ Wortelsteeg daar ten noorden aan, belend[-],
door Hendrik Reinst te Alkm aan Felten Johannes Veltens te Buyksloot;
prijs f4300 (!) contant (mede voor stal WZ Wortelsteeg)

titel[1775.05.01]
BLOK62-z kp[4300]

Kad.B248-b = Vp1138 DAT[1789.10.29] BRON[RAA, ORA 179 fol.113 / T106]
Verkoop van een huis en erf NZ Luttk Oudorp, belend[oost Wouter Aartsen =
Kad.B248-a = Vp1137, west Hendrik Reynst = **Kad.B248-c** = Vp1139],
door Jan de Haas (onder generaal verband) aan Hendrik Huyman, beiden wonend te
Alkm; prijs de overname van het restant van de oude custingbrief groot f1650

titel[1786.01.10]
BLOK62-z kp[1650]

Kad.B248-c en **Kad.B248-d** = Vp1139
DAT[1790.10.09] BRON[RAA, ORA 179 fol.152 / T154]
Transport van huis en erf NZ Luttk Oudorp hoek OZ Wortelsteeg, belend[oost
Hendrik Huiman = **Kad.B248-b** = Vp1138],
door Gerrit Veltens te Heemskerk namens zijn broeder Veltens Johannes Veltens te

Amsterdam aan het Grutters Collegie; prijs f310

BLOK62-z kp[310]

Kad.B248-c en Kad.B248-d = Vp1139

DAT[1790.12.02] BRON[RAA, ORA 179 fol.154 / T169]

Transport van huis en erf NZ Luttk Oudorp hoek Wortelsteeg OZ met stalling daarachter uitkomend in de steeg, belend[oost Hendrik Huyman = **Kad.B248-b** = Vp1138], door Jan Koevanger en Timon Steenbeek als gequalificeerd door de leden van het Grutters Collegie aan Gijsbert Rensis; prijs niet genoemd

conditie: in het huis mag nooit de grutterij worden geexerceerd

titel[1790.10.09]

BLOK62-z kp[]

Kad.B248-g DAT[1792.07.09] BRON[RAA, ORA 179 fol.211 / T124]

Transport van een leeg erf OZ Wortelsteeg, belend[noord koper Jan van Vaassen = **Kad.B248-h**, zuid Gijsbert Rensen = **Kad.B248-f**], door Wouter Aartsen aan Jan van Vaassen, beiden wonend te Alkm; prijs f75

conditie: verkoper doet teniet een oud servituut rustend op dit erf, nl. dat er geen licht op het erf gemaakt mocht worden, zodat koper nu de vrijheid heeft (met zijn getimmerte aan de nz) licht op het erf te maken mits er diefijzers in het raam zullen worden gemaakt en voor hetzelfde een koekkoek geplaatst wordt

BLOK62-w kp[75]

Kad.B248-e en Kad.B248-f DAT[1795.07.21] BRON[RAA, ORA 180 fol.65 nr.73]

Transport van twee pakhuizen of stallingen OZ Wortelsteeg naast elaar, belend[noord koper Jan van Vaassen = **Kad.B248-g**, zuid Gijsbert Rensen = **Kad.B248-d**], door Gijsbert Rensen aan Jan van Vaassen, beiden wonend te Alkm; prijs f300

BLOK62-w kp[300]

Kad.B248-c en Kad.B248-d DAT[1796.07.05] BRON[RAA, ORA 180 fol.103 / T094]

Verkoop van een huis en erf NZ Luttk Oudorp hoek Wortelsteeg OZ, belend[oost koper = **Kad.B248-b**, west Wortelsteeg], door Gijsbert Rensen aan het Committee tot de Algemeene Zaaken van het Bondgenootschap te Lande; prijs f700

titel[1790.12.02]

BLOK62-z kp[700]

NB. Sindsdien Militair Hospitaal

Kad.B248-a + Kad.B248-x = Vp1137

DAT[1796.07.12] BRON[RAA, ORA 180 fol.103 / T095]

Verkoop van een huis en erf met bierkelders en zaadzolders annex geappropriëerd tot brouwerij gen. PN[Het Lam] belend[oost Albert Biesterbos = **Kad.B246** + **Kad.B247** = Vp1136, west koper = **Kad.B248-b** = Vp1138], door Wouter Aartsen - en 1762.03.06 - hem voor de helft aangekomen van Gerrit Aartsen, en voor de wederhelft als mede-erfg. van Maria Klimmer wed. Gerrit Aartsen bij boedelscheiding (1790.05.26 not.Is.Groen) - aan het Committee tot de Algemene Zaken van het Bondgenootschap te Lande; prijs f3530

titel[1736.04.28 tnv. Gerrit Aartsen]

BLOK62-z kp[3530] NB. Sindsdien Militair Hospitaal

GEN[Gerrit Aartsen, brouwer in Het Lam x Maria Klimmer (+1789). Kind:

1. Wouter Aartsen (+1798.04.03), schepen 1795, lid Cie van Rechtsoefening 1797 x NN. Hieruit:

- a. Johanna Aartsen x ds Alexander van Harencarspel, pred. Tiel
- b. Trijntje Aartsen x Isaac Arnold van Harencarspel]

Kad.B248-e, Kad.B248-f, Kad.B248-g en Kad.B248-h

DAT[1803.04.07] BRON[RAA, ORA 183 fol.125 / T068]

Transport van twee stallen annex OZ Wortelstraat hoek Achterweg ZZ, belend[zuid het Hospitaal = **Kad.B248-a-d**],
door Jan van Vaassen en hvr. Maartje Lieveeloo aan Willem Schoorl; prijs f480

titel[1786.03.08] en titel[1792.07.09] en titel[1795.07.21]
BLOK62-w kp[480]

Kad.B248-e, Kad.B248-f, Kad.B248-g en Kad.B248-h
DAT[1803.10.26] BRON[RAA, ORA 183 fol.200 / T190]
Transport van twee stallen hoek OZ Wortelsteeg ZZ Achterweg, belend[zuid het Hospitaal = **Kad.B248-a-d**],
door Willem Schoorl aan Pieter Albertsz de Vries; prijs f700

titel[1803.04.07] (per abuis vermeld 1790.10.09!)
BLOK62-w kp[700]

Kad.B248-e, Kad.B248-f, Kad.B248-g en Kad.B248-h DAT[1807.12.17]
BRON[RAA, ORA 185 fol.75 / T164]
Transport van twee stallen en erven OZ Wortelsteeg hoek Achterweg ZZ,
belend[zuid het Hospitaal = **Kad.B248-a-d**],
door curatoren van de boedel van Pieter Albertsz de Vries en hvr. Antje van der Wissel aan het Geneeskundig Bestuur over de Armee van Zijne Majesteit de Koning van Holland; prijs f510

titel[1803.10.26]
BLOK62-w kp[510]

Willem van den Berg

INTRODUCTIE TOT DE CATALOGUS

Peter Bitter

Voor de vondsten van keramiek en glaswerk wordt gebruik gemaakt van een landelijk gehanteerde typologie. De typologie wordt ook wel het 'Deventer systeem' genoemd naar de eerste publikatie waarin deze methodiek in 1989 werd gepresenteerd.

Inmiddels is een reeks publikaties verschenen waarbij de typologie steeds verder is uitgebouwd en landelijke toepassing begint te krijgen.¹ Diverse instellingen in verschillende delen van het land beschrijven het vondstmateriaal uit de periode 1250-1900 op deze wijze.

De typologie is in Alkmaar ook toegepast bij de publikaties over de opgravingen in de Wortelsteeg van 1991 en in de Langestraat van 1992-93.² Voor een uitgebreide toelichting op doelstellingen en methoden van de typologie verwijzen we naar de genoemde publikaties.

De typologische codes bestaan uit vier onderdelen:

- een aanduiding van de materiaalsoort,
- een aanduiding voor de hoofdvorm (drie letters),
- een vervolg-code voor een specifieke vorm (cijfer),
- eventueel een letter voor een aanvullende aanduiding.

In het 'Deventer systeem' is inmiddels ook een voorafgaande code ingevoerd voor produktiecentra, maar in dit rapport hebben we hiervan geen gebruik gemaakt.

Het glaswerk wordt aangeduid met de materiaalsoort: gl.

De code van de typen keramiek begint met de eerste letter(s) van de materiaal-soort. In dit rapport komen voor:

s2 steengoed met glazuur of engobe
s3 industrieel steengoed
r roodbakkend aardewerk
w wit aardewerk
m majolica uit de Nederlanden
f faïence uit de Nederlanden
po Portugese faïence
p porselein
iw industrieel wit

Voor de hoofdvorm worden doorgaans de eerste drie letters van de benaming gebruikt (afwijkingen hiervan staan tussen haakjes). In dit rapport worden beschreven: bakpan, beker, bloempot, bord, dek-sel, fles, grape, kan, kachelpan (kap), kandelaar (kdl), kelkglas, kom, kop, kop-glas (kpg), lekschaal, miniatuur, mosterd-pot, olielamp, papkom (kom of kop), pispot, plooischtel, pot, roemer, schaal, steelkom (stk), test, urineglas, voorraad-pot (pot), vuurtest (tes), theepot, vergiet, vuurstolp (vst), vogeldrinkbakje, zalfpot, zoutvat.

Specifieke details zijn benoemd met het typenummer. Deze details worden in de toelichting vermeld onder punt 4b.

Soms is met een letter nog een nadere aanduiding gegeven. Bij de grappen beteken a, b, c en d resp. met één oor, met twee oren, met een steel of met een hehngsel; bij een pot resp. met één of twee oren.

Bij het glaswerk wordt op deze manier bij sommige bekens onderscheid gemaakt tussen een uitstaande rand (a) of een rechte rand (b). Er zijn ook bekens zonder voetring die zowel zonder (a) als met pootjes (b) voorkomen.

Gekoppeld aan de 'Deventer-typologie' is een vaste opbouw ontstaan van de catalogi. De toelichting bij elk voorwerp is voor het glas op dezelfde wijze ingedeeld als bij de keramiek.

De toelichting is als volgt opgebouwd:

- 1a inventarisnummer
- 1b vondstcomplex
- 2 code van type
- 3 datering van het voorwerp
- 4a maten
- 4b beschrijving
- 5a baksel/materiaalsoort
- 5b kleur/glazuur
- 5c beschrijving van de decoratie
- 5d diverse
- 6a bodem
- 6b oor/steel
- 6c compleetheid
- 7 functie/naam
- 8 productiecentrum
- 9 literatuur

Onder punt 1b wordt verwezen naar de vondstomstandigheden.

De datering onder punt 3 betreft de datering van het voorwerp. Daaronder wordt in eerste instantie verstaan de datering van het type, maar deze kan eventueel nog aangescherpt zijn op grond van de decoratie of (mits met zekerheid bekend) de datering van de vondstomstandigheden.

Bij de maten worden van het voorwerp de maximale uitwendige diameter(s) en de hoogte gegeven, met weglating van tuiten, hingsels, nokken, oren en stelen. De volgorde is lengte / breedte / hoogte.

De beschrijving 4b betreft de kenmerkende onderdelen van het standaard-type. Bij de punten 6a, 6b en 6c wordt aanvullende informatie gegeven die niet specifiek type-gebonden is.

De tekeningen van de keramiek zijn alle afgebeeld op schaal 1:4 en die van het glaswerk op schaal 1:2, tenzij anders vermeld. De foto's zijn niet altijd op schaal. De meeste voorwerpen zijn archeologisch gezien compleet, dat wil zeggen dat er een volledig profiel aanwezig is. Incomplete exemplaren zijn in de tekening aangevuld met stippellijnen. Hierop wordt onder punt 6c nog ingegaan.

De catalogus in dit rapport is samengesteld per beerput/riool, waarbij keramiek en glas apart zijn ingedeeld.

NOTEN

1. Bartels e.a. 1993; Bitter 1995; Bitter e.a. 1997; Bult 1996; Carmiggelt en Van Veen 1996; Clevis en Kley 1990; Clevis en Kottman 1989; Clevis en Smit 1990; Clevis en Thijssen 1989; Jacobs 1995; Jacobs 1996; Kleij 1996; Kottman 1992; Kottman 1993; Kottman 1997; Krauwer en Snieder 1994; Thijssen 1991. Diverse nog in voorbereiding.
2. Bitter 1995 en Bitter, Dijkstra, Roedema en Van Wilgen 1997.

CATALOGUS VAN KERAMIEK EN GLAS

KERAMIEK p. 182

BEERPUT 1 BEERLAAG p. 182

BEERPUT 2 BEERLAAG p. 196

BEERPUT 3 BOVENLAAG / DEMPING p. 206

BEERPUT 3 BEERLAAG p. 206

BEERPUT 4 BEERLAAG p. 217

RIOOL MILITAIR HOSPITAAL NOORD- EN ZUIDKOKER p. 217

GLAS p. 227

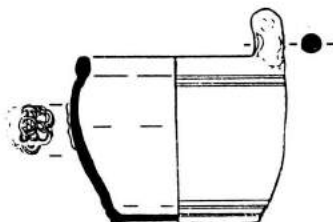
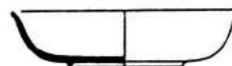
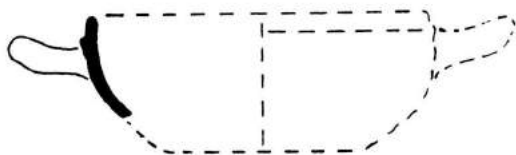
BEERPUT 1 BEERLAAG p. 227

BEERPUT 2 BEERLAAG p. 230

BEERPUT 3 BEERLAAG p. 232

RIOOL MILITAIR HOSPITAAL NOORD- EN ZUIDKOKER p. 236

BEERPUT 1 BEERLAAG

1

- 1a 92WOR - BP1
- 1b beerput 1 beerlaag
(ca. 1625-1807)
- 2 s2 - kom - 2
- 3 1750 - 1800
- 4a / /
- 4b bolle kom met ribbel onderlangs
rand en platte bodem
- 5a steengoed met glazuur of
engobe
- 5b zoutglazuur/kobalt
- 5c ingekraste ornamenten
- 5d bodem ontbreekt
- 6a
- 6b getordeerd horizontaal
worstoor
- 6c randfragment
- 7 kom
- 8 Duitsland, Westerwald
- 9 Reineking von Bock 1986 no.
733; Gangelen/Lenting 1993
no. 57

2

- 1a 92WOR - BP1 A
- 1b beerput 1 beerlaag
(ca. 1625-1807)
- 2 s2 - pot - 9
- 3 1700 - 1800
- 4a / 10,5 / 8,5
- 4b wijde lampionvormige pot met
omgeslagen rand, platte bodem
en een verticaal oor
- 5a steengoed met glazuur of
engobe
- 5b zoutglazuur, kobalt
- 5c op voorzijde rozet (applique)
- 5d
- 6a
- 6b (ophang)worstoor
- 6c compleet
- 7 pot, zout/zeep-pot
- 8 Duitsland, Westerwald
- 9 Nijs 1994, p. 77

3

- 1a 92WOR - BP1 B
- 1b beerput 1 beerlaag
(ca. 1625-1807)
- 2 s3 - bor - 2
- 3 1750 - 1775
- 4a / 11,0 / 3,0
- 4b bol bord met uitgebogen rand
op standring
- 5a industrieel steengoed
- 5b white saltglazed stoneware
- 5c
- 5d
- 6a
- 6b
- 6c compleet
- 7 bord, schoteltje
- 8 Engeland
- 9 Baart 1986, p. 97;
Gangelen/Helfrich 1992, p. 332

4

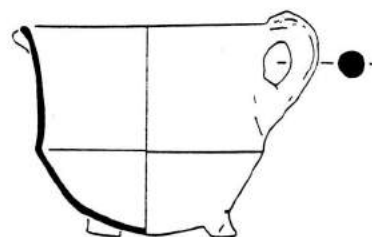
- 1a 92WOR - BP1 E
- 1b beerput 1 beerlaag
(ca. 1625-1807)
- 2 s3 - kop - 1
- 3 1750 - 1775
- 4a 16,5 / 3,0
- 4b bolle kop met uitgebogen rand
op standring
- 5a industrieel steengoed
- 5b white saltglazed stoneware
- 5c
- 5d
- 6a
- 6b
- 6c compleet
- 7 kop, theekop
- 8 Engeland
- 9 Bartels 1993, nr.5 p.53; Bult
1992, p.224

5

- 1a 92WOR - BP1 D
- 1b beerput 1 beerlaag
(ca. 1625-1807)
- 2 s3 - kop - 3
- 3 1750 - 1775
- 4a 17,0 / 3,5
- 4b bolle kop met rechte rand op
standring
- 5a industrieel steengoed
- 5b white saltglazed stoneware
- 5c
- 5d
- 6a
- 6b
- 6c compleet
- 7 kop, theekop
- 8 Engeland
- 9

6

- 1a 92WOR - BP1 H
- 1b beerput 1 beerlaag
(ca. 1625-1807)
- 2 r - bor - 3
- 3 1700 - 1800
- 4a 24,5 / 6,0 (foto niet op schaal)
- 4b bord zonder vlag met
afgeronde kraagrand, op
standring
- 5a roodbakkend aardewerk
- 5b loodglazuur
- 5c engobe in doorlooptechniek
(gemarmerd)
- 5d slijtage aan rand en standring
- 6a
- 6b
- 6c compleet
- 7 bord
- 8 Nederland
- 9 Gangelen 1987 nr.015 p.30

7

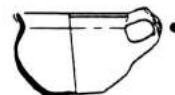
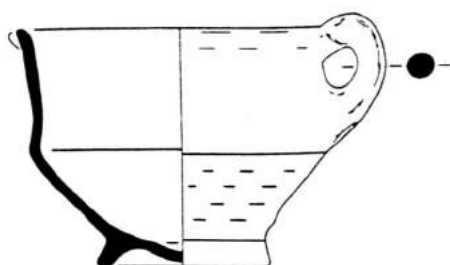
- 1a 92WOR - BP1 G
- 1b beerput 1 beerlaag
(ca. 1625-1807)
- 2 r - bor - 3
- 3 1700 - 1800
- 4a / 16,5 / 3,5
- 4b bord zonder vlag met
afgeronde kraagrand, op
standing
- 5a roodbakkend aardewerk
- 5b loodglazuur, koperoxide
- 5c engobe in doorlooptechniek
(gemarmerd)
- 5d slijtage aan rand en standing
- 6a
- 6b
- 6c compleet
- 7 bord
- 8 Nederland
- 9 Gangelen 1987 nr.015 p.30;
Krauwier/Snieder 1988, p.68;
Clevis/Kottman 1989, p.94

8

- 1a 92WOR - BP1 K
- 1b beerput 1 beerlaag
(ca. 1625-1807)
- 2 r - dek - 15
- 3 1600 - 1800
- 4a / 10,5 / 3,5
- 4b massief deksel met bolle
onderzijde en knop
- 5a roodbakkend aardewerk
- 5b loodglazuur
- 5c
- 5d
- 6a
- 6b
- 6c compleet
- 7 deksel
- 8
- 9 Groeneweg 1992 nr.566 p.100

9

- 1a 92WOR - BP1
- 1b beerput 1 beerlaag
(ca. 1625-1807)
- 2 r - gra - 49a
- 3 1700 - 1800
- 4a / 13,5 / 11,5
- 4b wijdmondige grape met
afgeronde buikknik of ronde
buik, vrijwel verticale wand en
licht uitgebogen rand
- 5a roodbakkend aardewerk
- 5b loodglazuur, inwendig gele
engobe
- 5c
- 5d schenklip
- 6a
- 6b worstoor
- 6c fragment, compleet profiel
- 7 grape
- 8 Nederland, Alkmaar
- 9 Bitter 1995; Baart 1986 p.101;
Gangelen/Helfrich 1992 p.315

10

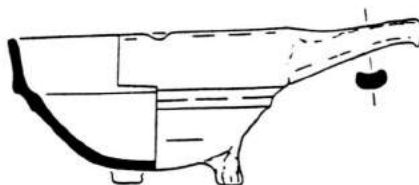
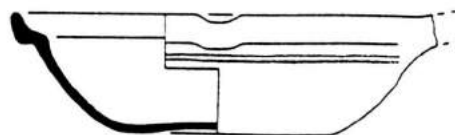
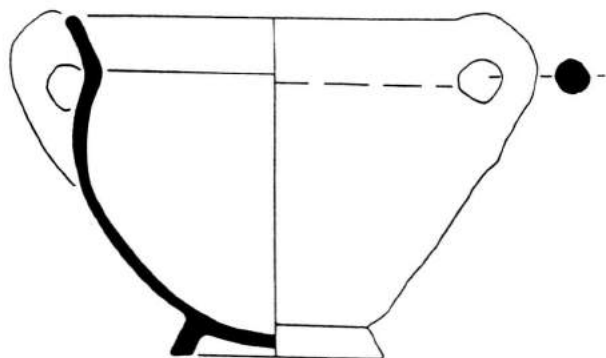
- 1a 92WOR - BP1 L
- 1b beerput 1 beerlaag
(ca. 1625-1807)
- 2 r - kan - 5
- 3 1700 - 1800
- 4a / 16,5 / 13,5
- 4b wijdmondige kan met
afgeronde buikknik, zonder
hals met iets uitgebogen rand
op standing
- 5a roodbakkend aardewerk
- 5b loodglazuur, bovenzijde gele
engobe
- 5c
- 5d
- 6a
- 6b worstoor
- 6c compleet
- 7 kan
- 8
- 9 Baart 1986 p. 101; Clevis/Smit
1990 p. 185-186; Mc.
Laughlin/Neyland 1993 fig 24

11

- 1a 92WOR - BP1 M
- 1b beerput 1 beerlaag
(ca. 1625-1807)
- 2 r - kop - 27
- 3 1700 - 1800
- 4a / 10,5 / 4,0
- 4b conische kop met verticale lip
en platte bodem
- 5a roodbakkend aardewerk
- 5b loodglazuur, inwendig
- 5c
- 5d slijtage onderzijde
- 6a
- 6b
- 6c compleet
- 7 kop, schaalte
- 8
- 9

12

- 1a 92WOR - BP1 N
- 1b beerput 1 beerlaag
(ca. 1625-1807)
- 2 r - min -
- 3 1700 - 1800
- 4a / 4,0 / 6,0
- 4b
- 5a roodbakkend aardewerk
- 5b loodglazuur
- 5c
- 5d slijtage aan bodem; schenklip
- 6a
- 6b worstoor, samengeknepen
- 6c fragment, deel buik ontbreekt
- 7 miniatuur, kan/pispotje
- 8
- 9

13

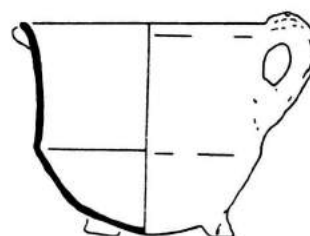
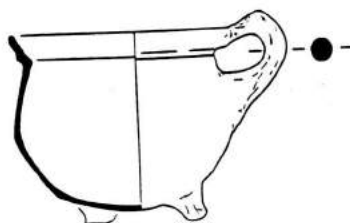
- 1a 92WOR - BP1
- 1b beerput 1 beerlaag
(ca.1625-1807)
- 2 r - pot - 13
- 3 1750 - 1800
- 4a / 22,0 / 17,0
- 4b wijde pot met hoge schouder
en verticale rand. standring
- 5a roodbakkend aardewerk
- 5b loodglazuur inwendig
- 5c
- 5d uitwendig kalkaanslag
- 6a
- 6b twee worstoren
- 6c compleet
- 7 pot
- 8
- 9 Gangelen/Lenting afb.36 p 180.
Gangelen/Helfrich 1992 p 326

14

- 1a 92WOR - BP1 P
- 1b beerput 1 beerlaag
(ca.1625-1807)
- 2 r - stk - 3
- 3 1675 - 1750
- 4a / 14,5 / 8,5
- 4b bolle steelkom met brede
kraagrand
- 5a roodbakkend aardewerk
- 5b loodglazuur
- 5c
- 5d
- 6a
- 6b samengeknepen steel
- 6c fragment, bodem incompleet
- 7 steelkom
- 8
- 9 Clevis/Kottman 1989 p.109.
Clevis/Smit 1990 p 195 Baart
et al 1986 p 101

15

- 1a 92WOR - BP1
- 1b beerput 1 beerlaag
(ca.1625-1807)
- 2 w - bak - 1
- 3 1750 - 1825
- 4a / 21,5 / 6,5
- 4b bolle diepe bakpan met iets
holle bodem, afgeronde
kraagrand met dekselgeul
- 5a witbakkend aardewerk
- 5b 'Frankfurter' aardewerk;
loodglazuur inwendig
- 5c twee horizontale
mangaanstrepen onder rand
- 5d
- 6a
- 6b steel ontbreekt
- 6c fragment
- 7 bakpan
- 8
- 9 Groeneweg 1992 p.238-239;
Baart/Krook/Lagerweij 1986 p.
103

16

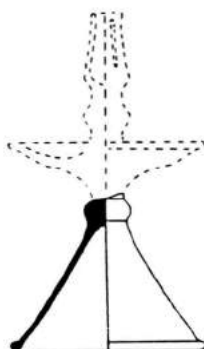
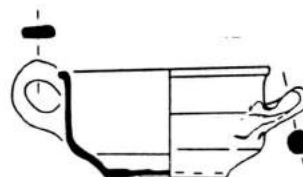
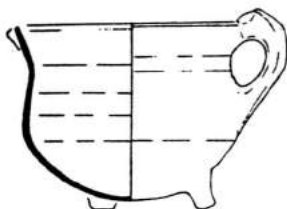
- 1a 92WOR - BP1 W
- 1b beerput 1 beerlaag
(ca. 1625-1807)
- 2 w - dek - 3
- 3 1600 - 1800
- 4a / 12,0 / 2,0
- 4b deksel met afgeronde
onderzijde, met knop
- 5a witbakkend aardewerk
- 5b loodglazuur/koperoxyde
(bovenzijde)
- 5c
- 5d
- 6a
- 6b
- 6c fragment, deel rand ontbreekt
- 7 deksel
- 8 Nederland, Alkmaar
- 9 Groeneweg 1992 no. 566 p. 100;
Bitter 1995 p. 140

17

- 1a 92WOR - BP1 T
- 1b beerput 1 beerlaag
(ca. 1625-1807)
- 2 w - gra - 7a
- 3 1575 - 1700
- 4a / 11,5 / 10,5
- 4b grape met afgeronde buikknik
en kraagrand met dekselgeul
- 5a witbakkend aardewerk
- 5b loodglazuur/koperoxyde
- 5c
- 5d poten gesleten en beroet, rode
aanbaksels, schenklip
- 6a
- 6b worstoor
- 6c compleet
- 7 grape
- 8 Nederland, Alkmaar
- 9 Clevis/Kottman 1989 p. 131,
Baart et al. 1986 p. 101; Bitter
1995 p. 140-141

18

- 1a 92WOR - BP1 Q
- 1b beerput 1 beerlaag
(ca. 1625-1807)
- 2 w - gra - 22a
- 3 1700 - 1750
- 4a / 13,0 / 12,0
- 4b wijdmondige grape met
afgeronde buikknik en licht
uitgebogen rand
- 5a witbakkend aardewerk
- 5b loodglazuur/koperoxyde
- 5c
- 5d poten gesleten en beroet,
schenklip
- 6a
- 6b worstoor
- 6c fragment
- 7 grape
- 8 Nederland, Alkmaar
- 9 Bitter 1995; Clevis Kottman
1989 (was w-kan-5)

19

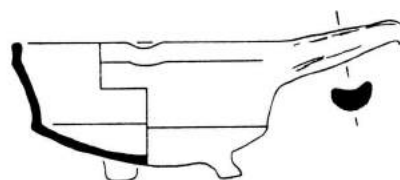
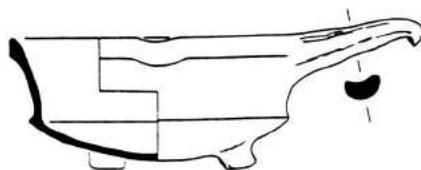
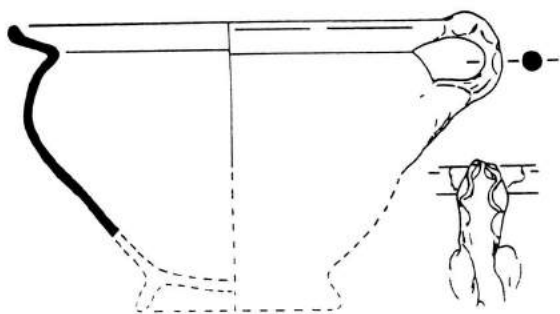
- 1a 92WOR - BP1 S
- 1b beerput 1 beerlaag
(ca. 1625-1807)
- 2 w - gra - 27a
- 3 1700 - 1750
- 4a / 11,5 / 10,0
- 4b wijdmondige grape met
afgeronde buikknik en
uitgebogen rand
- 5a witbakkend aardewerk
- 5b loodglazuur/koperoxide
- 5c
- 5d poten gesleten en beroet.
schenklip
- 6a
- 6b worstoor
- 6c compleet
- 7 grape
- 8 Nederland, Alkmaar
- 9 Clevis/Kottman 1989 p. 131

20

- 1a 92WOR - BP1
- 1b beerput 1 beerlaag
(ca. 1625-1807)
- 2 w - kdl - 1
- 3 1650 - 1725
- 4a / /
- 4b kandelaar op hoge conische
voet met lekschaal met rechte
rand
- 5a witbakkend aardewerk
- 5b loodglazuur
- 5c
- 5d
- 6a
- 6b
- 6c fragment
- 7 kandelaar
- 8
- 9 Ruempol/Van Dongen 1991 p.
113. Wat potters bakten 1965
p. 72. V d Pal 1991 p. 19

21

- 1a 92WOR - BP1 X
- 1b beerput 1 beerlaag
(ca. 1625-1807)
- 2 w - kop - 16
- 3 1675 - 1750
- 4a / 12,0 / 6,0
- 4b ondiepe bolle kop met rechte
wand, naar buiten geknikte lip,
platte bodem
- 5a witbakkend aardewerk
- 5b loodglazuur/uitwendig
koperoxide
- 5c
- 5d
- 6a
- 6b 1 horizontaal en 1 verticaal
worstoor
- 6c compleet
- 7 kop, papkom
- 8 Nederland, Alkmaar
- 9 Clevis/Smit 1990 p. 200 was w-
pap-2: Magendans/waasdorp
1986 p. 36

22

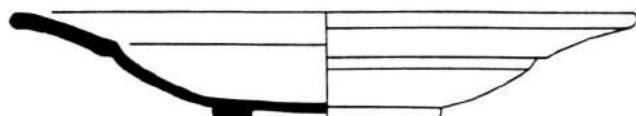
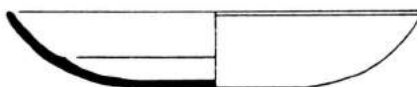
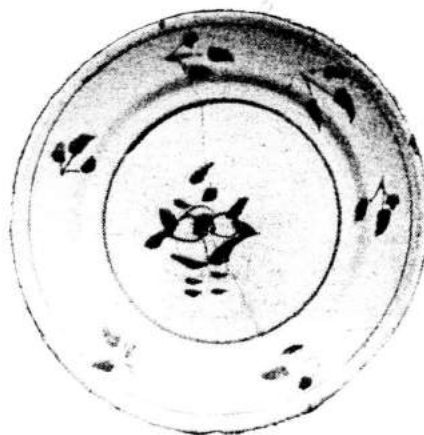
- 1a 92WOR - BP1
- 1b beerput 1 beerlaag
(ca. 1625-1807)
- 2 w - pis - 6
- 3 1750 - 1800
- 4a / 22,0 /
- 4b pispot met hoge schouder,
naar buiten geknikte rand, op
standing
- 5a witbakkend aardewerk
- 5b loodglazuur, uitwendig met
koperoxide
- 5c
- 5d rode aanbaksels
- 6a standing ontbreekt
- 6b geschulpt worstoor
- 6c randfragment
- 7 pispot
- 8 Nederland, Alkmaar
- 9

23

- 1a 92WOR - BP1 Y
- 1b beerput 1 beerlaag
(ca. 1625-1807)
- 2 w - stk - 8
- 3 1650 - 1750
- 4a / 15,0 / 7,5
- 4b steelkom met scherpe knik
bodem-wand en driehoekige
verdikte rand
- 5a witbakkend aardewerk
- 5b loodglazuur met koperoxyde
(inwendig)
- 5c
- 5d gesleten en beroet, rode
aanbaksels, schenklip
- 6a
- 6b samengeknepen steel
- 6c compleet
- 7 steelkom
- 8 Nederland, Alkmaar
- 9

24

- 1a 92WOR - BP1 Z
- 1b beerput 1 beerlaag
(ca. 1625-1807)
- 2 w - stk - 8
- 3 1650 - 1750
- 4a / 15,0 / 7,5
- 4b steelkom met scherpe knik
bodem-wand en driehoekige
verdikte rand
- 5a witbakkend aardewerk
- 5b loodglazuur met koperoxyde
(inwendig)
- 5c
- 5d gesleten en beroet, schenklip
- 6a
- 6b samengeknepen steel
- 6c compleet
- 7 steelkom
- 8 Nederland, Alkmaar
- 9

25

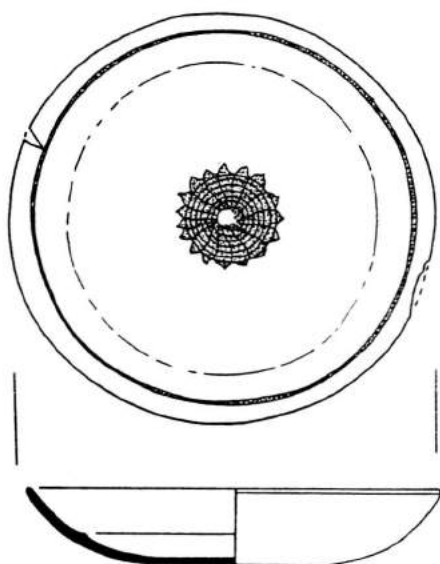
- 1a 92WOR - BP1 AB
- 1b beerput 1 beerlaag
(ca. 1625-1807)
- 2 m - bor - 3
- 3 1660 - 1725
- 4a / 31,0 / 5,5
- 4b bord met vlakke spiegel, knik
spiegel-vlag en uitgebogen
rand, op standing
- 5a majolica
- 5b
- 5c
- 5d proen-littekens, licht gesleten
rand
- 6a standing met doorboringen
- 6b
- 6c compleet
- 7 bord
- 8 west-Nederland
- 9 Baart/Krook/Lagerweij 1986 p.
100, Bult 1992 p. 208-209

26

- 1a 92WOR - BP1 AD
- 1b beerput 1 beerlaag
(ca. 1625-1807)
- 2 f - bor - 3
- 3 1750 - 1800
- 4a / 22,5 / 3,5
- 4b afgerond bord met platte
bodem en vrij brede vlag
- 5a Nederlandse faience
- 5b tinglazuur/kobalt
- 5c spiegel, sterk gestileerde
bloem, vlag, takjes met drie
blaadjes
- 5d sterk gesleten rand, snijsporen
op spiegel
- 6a
- 6b
- 6c compleet
- 7 bord
- 8
- 9 Bartels 1993 p. 59; Stoepker
1986 p. 164; Heymans 1989 p.
194

27

- 1a 92WOR - BP1 AE
- 1b beerput 1 beerlaag
(ca. 1625-1807)
- 2 f - bor - 3
- 3 1750 - 1800
- 4a / 22,0 / 4,5 (foto niet op schaal)
- 4b afgerond bord met platte
bodem en vrij brede vlag
- 5a Nederlandse faience
- 5b tinglazuur/kobalt
- 5c spiegel, fruitschaal, vlag, takjes
met drie blaadjes
- 5d sterk gesleten rand, snijsporen
op spiegel
- 6a
- 6b
- 6c compleet
- 7 bord
- 8
- 9 Bartels 1993 p. 59; Stoepker
1986 p. 164

28

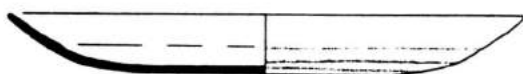
- 1a 92WOR - BP1 AG
- 1b beerput 1 beerlaag
(ca. 1625-1807)
- 2 1 - bor - 3
- 3 1725 - 1800
- 4a / 22,0 / 4,0
- 4b afgerond bord met platte
bodem en vrij brede vlag
- 5a Nederlandse faience
- 5b tinglazuur/kobalt
- 5c spiegel: rozet, vlag: cirkel
- 5d sterk gesleten rand (ook
beschadigde rand is gesleten)
- 6a
- 6b
- 6c compleet
- 7 bord
- 8
- 9 Clevis/Kottman 1989;
Clevis/Smit 1990; Akker 1993
p.273; Van Holk 1993 afb.5.14

29

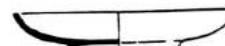
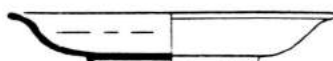
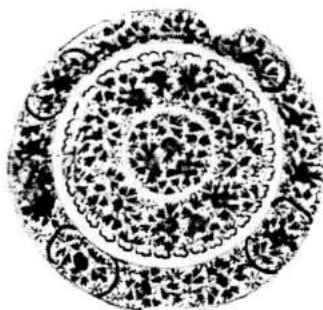
- 1a 92WOR - BP1 AK
- 1b beerput 1 beerlaag
(ca. 1625-1807)
- 2 1 - bor - 3
- 3 1750 - 1800
- 4a / 22,5 / 3,0
- 4b afgerond bord met platte
bodem en vrij brede vlag
- 5a Nederlandse faience
- 5b tinglazuur/kobalt
- 5c spiegel: gestileerde tulp, vlag:
elkaar snijdende boogjes met
daarboven kleiner boogje
- 5d sterk gesleten rand, enkele
stukjes spiegel ontbreken
- 6a
- 6b
- 6c compleet
- 7 bord
- 8
- 9 Clevis/Kottman 1989 p.121

30

- 1a 92WOR - BP1 AM
- 1b beerput 1 beerlaag
(ca. 1625-1807)
- 2 1 - bor - 3
- 3 1725 - 1775
- 4a / 22,5 / 3,0
- 4b afgerond bord met platte
bodem en vrij brede vlag
- 5a Nederlandse faience
- 5b tinglazuur/kobalt
- 5c spiegel: haan in landschap
- 5d rand iets gesleten
- 6a
- 6b
- 6c fragment, rand incompleet
- 7 bord
- 8
- 9

CB
★

31

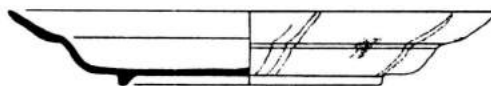
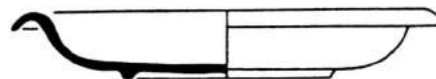
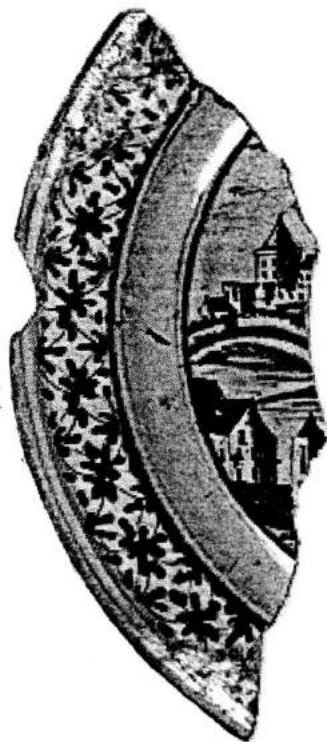
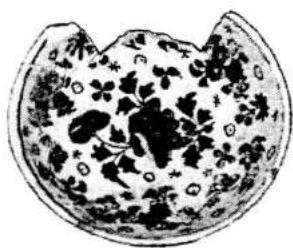
- 1a 92WOR - BP1 AT
- 1b beerput 1 beerlaag
(ca. 1625-1807)
- 2 1 - bor - 5
- 3 1723 - 1803
- 4a / 26,0 / 3,0
- 4b afgerond bord met platte
bodem en smalle vlag
- 5a Nederlandse faience
- 5b tinglazuur/blauw
- 5c spiegel: landschap met boom,
vlag: florale decoraties,
onderzijde: drie cirkels
- 5d geen sporen van slijtage, merk
onderzijde: CB, daaronder ster
(De Witte Starre)
- 6a
- 6b
- 6c compleet
- 7 bord, sierbord?
- 8 Nederland, Delft
- 9 Lunsingh Scheurleer 1975 p.
140; De Jonge 1965 p. 363.
Matusz 1977 p. 131-132

32

- 1a 92WOR - BP1 AV
- 1b beerput 1 beerlaag
(ca. 1625-1807)
- 2 1 - bor - 7
- 3 1700 - 1725
- 4a / 16,5 / 3,0
- 4b diep bord met holle spiegel,
knik spiegel-vlag, smalle vlag,
op standing
- 5a Nederlandse faience
- 5b tinglazuur/blauw
- 5c spiegel en vlag: drie ringen met
florale voorstelling
- 5d merk op onderzijde: De Pauw
(monogram) 5
- 6a
- 6b
- 6c compleet
- 7 bora
- 8 Nederland, Delft
- 9 Lunsingh Scheurleer 1975 p.
143; De Jonge 1965 p.
361; Matusz 1977 p. 146

33

- 1a 92WOR - BP1 AW
- 1b beerput 1 beerlaag
(ca. 1625-1807)
- 2 1 - bor - 8
- 3 1725 - 1775
- 4a / 11,5 / 2,5
- 4b diep afgerond bord met rechte
rand op standing
- 5a Nederlandse faience
- 5b tinglazuur/blauw
- 5c centraal rozet met daaromheen
bloemen en takjes, het geheel
binnen een cirkel
- 5d
- 6a
- 6b
- 6c compleet
- 7 bord, schoteltje
- 8
- 9 Clevis/Kottman 1989 p. 124

34

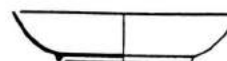
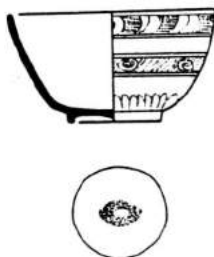
- 1a 92WOR - BP1 AX
- 1b beerput 1 beerlaag
(ca. 1625-1807)
- 2 1 - bor - 8
- 3 1725 - 1775
- 4a / 11,5 / 2,5
- 4b diep afgerond bord met rechte
rand op standing
- 5a Nederlandse faience
- 5b tinglazuur/blauw
- 5c centrale bloem omgeven door
bloemenkrans en cirkel
- 5d
- 6a
- 6b
- 6c compleet
- 7 bord, schoteltje
- 8
- 9 Clevis/Kottman 1989 p.124

35

- 1a 92WOR - BP1
- 1b beerput 1 beerlaag
(ca. 1625-1807)
- 2 1 - bor - 10
- 3 1625 - 1675
- 4a / 26,5 / 4,0 (foto niet op schaal)
- 4b bord met platte spiegel,
overgaand in uitgebogen vlag,
op standing
- 5a Nederlandse faience
- 5b tinglazuur/kobalt
- 5c spiegel: landschap met
gebouwen; vlag: alternerend
bloemmotieven; onderzijde
vlag: afwisselend 3 strepen en
4 stippen
- 5d
- 6a
- 6b
- 6c fragment
- 7 bord
- 8
- 9 Scholten 1994 p.212

36

- 1a 92WOR - BP1 AZ
- 1b beerput 1 beerlaag
(ca. 1625-1807)
- 2 1 - bor - 11
- 3 1650 - 1750
- 4a / 22,0 / 4,0
- 4b diep afgerond bord zonder vlag
met ver uitgebogen rand, op
standing
- 5a Nederlandse faience
- 5b
- 5c onversierd
- 5d
- 6a
- 6b
- 6c compleet
- 7 bord
- 8
- 9 Korf 1981 p.178; Baart e.a.
1986 p.98; Bult 1992 p.215;
Hupperetz 1994 030, 032

37

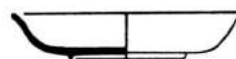
- 1a 92WOR - BP1 BA
- 1b beerput 1 beerlaag
(ca. 1625-1807)
- 2 1 - kop - 1
- 3 1750 - 1800
- 4a / 8,0 / 4,5
- 4b licht afgeronde kop met rechte
rand
- 5a Nederlandse faience
- 5b tinglazuur/kobalt
- 5c uitwendig: drie ornamentale
banden, inwendig: ovaal
- 5d
- 6a
- 6b
- 6c compleet
- 7 kop, koffiekop
- 8
- 9

38

- 1a 92WOR - BP1 BB
- 1b beerput 1 beerlaag
(ca. 1625-1807)
- 2 1 - kop - 2
- 3 1750 - 1800
- 4a / 6,5 / 4,0 (foto niet op schaal)
- 4b steilwandige kop met
uitgebogen rand
- 5a Nederlandse faience
- 5b tinglazuur/kobalt
- 5c uitwendig: mannetje en
vrouwje in landschap,
inwendig: ovaal
- 5d op onderzijde onleesbaar merk
- 6a
- 6b
- 6c compleet
- 7 kop
- 8
- 9 Carmiggelt 1991 p.16

39

- 1a 92WOR - BP1 BE
- 1b beerput 1 beerlaag
(ca. 1625-1807)
- 2 p - bor - 6
- 3 1725 - 1775
- 4a / 12,0 / 3,0 (foto niet op schaal)
- 4b diep afgerond bord zonder vlag
met rechte rand, op standing
- 5a porselein
- 5b wit, blauw (kobalt), roodbruin
randje
- 5c landschap met voorwerpen en
vlinder binnen ornamentaal
randje
- 5d dezelfde serie als 92WOR BP1
BG
- 6a
- 6b
- 6c compleet
- 7 bord, schoteltje
- 8 China
- 9 Jörg 1986 p.66; Carmiggelt aa
1987 p.48; Stoepker 1986 p.95

40

- 1a 92WOR - BP1 BG
- 1b beerput 1 beerlaag
(ca. 1625-1807)
- 2 p - bor - 6
- 3 1725 - 1775
- 4a / 12,0 / 3,0 (foto niet op schaal)
- 4b diep afgerond bord zonder vlag
met rechte rand, op standing
- 5a porselein
- 5b wit, blauw (kobalt), roodbruin
randje
- 5c landschap met voorwerpen en
vlinder binnen ornamentaal
randje
- 5d dezelfde serie als 92WOR BP1
BE
- 6a
- 6b
- 6c compleet
- 7 bord, schoteltje
- 8 China
- 9 Jörg 1986 p.67

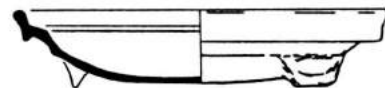
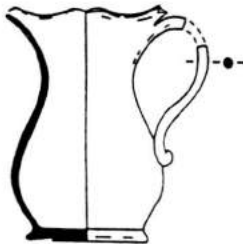
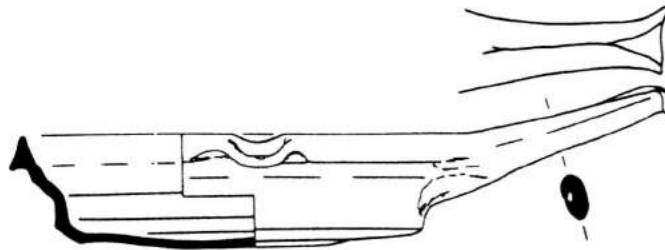
41

- 1a 92WOR - BP1 BH
- 1b beerput 1 beerlaag
(ca. 1625-1807)
- 2 p - kop - 1
- 3 1725 - 1775
- 4a / 7,0 / 4,0
- 4b kop met iets uitgebogen rand,
op standing, zonder oor
- 5a porselein
- 5b inwendig: wit, blauw (kobalt),
uitwendig: roodbruin (ijzer)
- 5c inwendig: landschap in cirkel
- 5d
- 6a
- 6b
- 6c compleet
- 7 kop
- 8 China
- 9 Jörg 1986 p.67

42

- 1a 92WOR - BP1
- 1b beerput 1 beerlaag
(ca. 1625-1807)
- 2 iw - bor - 10
- 3 1760 - 1800
- 4a / 11,0 / 2,5
- 4b diep afgerond bord met
uitgebogen lip op standing
- 5a industrieel wit
- 5b loodglazuur, creamware
- 5c
- 5d
- 6a
- 6b
- 6c fragment
- 7 bord, schoteltje
- 8 Engeland
- 9 Bult 1992 p.224

BEERPUT 2 BEERLAAG

43

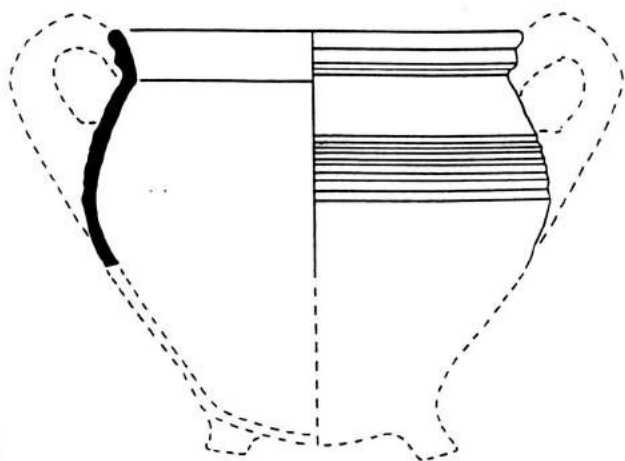
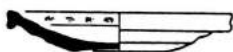
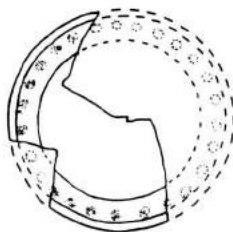
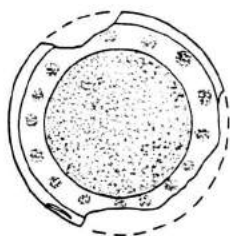
- 1a 92WOR - BP1 C
- 1b beerput 1 beerlaag
(ca. 1625-1807)
- 2 iz - kan - 1
- 3 1750 - 1800
- 4a / 7,5 / 12,0
- 4b peervormige kan met
uitgebogen brede rand, rand in
model gesneden, standvoet
- 5a industrieel zwart
- 5b loodglazuur,
zwartsteen/blackware
- 5c
- 5d slijtage onderzijde
- 6a
- 6b lintoor
- 6c fragment, buik incompleet
- 7 kan, melkkan
- 8
- 9 Thijssen 1984, p. 14

44

- 1a 92WOR - BP2 A
- 1b beerput 2 beerlaag
(1578-ca. 1650)
- 2 r - bak - 4
- 3 1550 - 1675
- 4a / 23,5 / 6,5
- 4b bakpan met zijwand en
driehoekige rand
- 5a roodbakkerd aardewerk
- 5b loodglazuur, inwendig
- 5c
- 5d licht beroet
- 6a
- 6b samengeknepen steel
- 6c compleet
- 7 bakpan
- 8 Nederland, Alkmaar
- 9 Bittel 1995 p. 121

45

- 1a 92WOR - BP2 B
- 1b beerput 2 beerlaag
(1578-ca. 1650)
- 2 r - bor - 6
- 3 1575 - 1675
- 4a / 19,5 / 4,5
- 4b bord met holle spiegel en platte
vlag met van buiten
aangedrukte rand, op
lobvoeten
- 5a roodbakkerd aardewerk
- 5b loodglazuur bovenzijde
- 5c
- 5d onderzijde beroet
- 6a
- 6b
- 6c compleet
- 7 bord
- 8 Nederland, Alkmaar
- 9 Clevis/Smit 1990

46

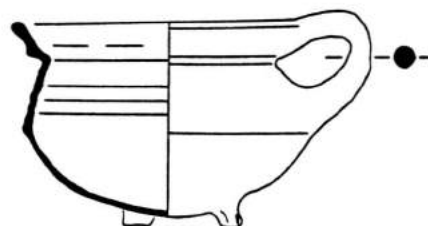
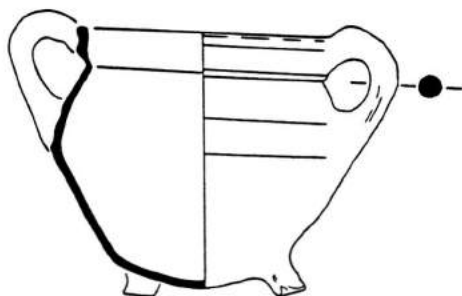
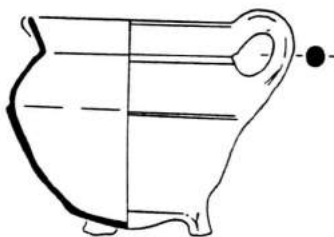
- 1a 92WOR - BP2 M
- 1b beerput 2 beerlaag
(1578-ca.1650)
- 2 r - bor - 23
- 3 1600 - 1650
- 4a / 11,0 / 3,5
- 4b klein diep bordje met platte
vlag, van buiten aangedrukte
rand en platte bodem
- 5a roodbakkend aardewerk
- 5b witte sliplaag en loodglazuur
- 5c spiegel: sliplaag, vlag: stippen
- 5d snijsporen op spiegel
- 6a
- 6b
- 6c compleet
- 7 bord
- 8 Nederland, Alkmaar
- 9

47

- 1a 92WOR - BP2
- 1b beerput 2 beerlaag
(1578-ca.1650)
- 2 r - bor - 26
- 3 1600 - 1650
- 4a / 12,0 / 2,0
- 4b klein ondiep bordje met platte
vlag, van buiten aangedrukte
rand en platte bodem
- 5a roodbakkend aardewerk
- 5b loodglazuur, witte engobe
- 5c witte spiegel en stippen op vlag
- 5d
- 6a
- 6b
- 6c fragment
- 7 bord
- 8 Nederland, Alkmaar
- 9

48

- 1a 92WOR - BP2
- 1b beerput 2 beerlaag
(1578-ca.1650)
- 2 r - gra - 10b
- 3 1500 - 1650
- 4a / /
- 4b bolle grape met kraagrand met
dekselgeul
- 5a roodbakkend aardewerk
- 5b loodglazuur inwendig
- 5c
- 5d
- 6a
- 6b twee worstoren
- 6c randfragment
- 7 grape
- 8 Nederland, Alkmaar
- 9

49

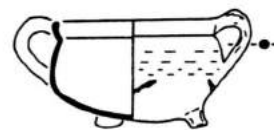
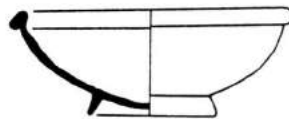
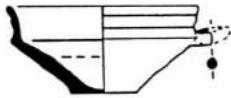
- 1a 92WOR - BP2 C
- 1b beerpot 2 beerlaag
(1578-ca. 1650)
- 2 r - gra - 34b
- 3 1550 - 1625
- 4a / 14,0 / 13,5
- 4b grape met scherpe buikknik,
ribbel op schouder en
kraagrand met dekselgeul
- 5a roodbakkend aardewerk
- 5b loodglazuur
- 5c
- 5d
- 6a
- 6b twee worstoren
- 6c compleet
- 7 grape
- 8 Nederland, Alkmaar
- 9 Bitter 1995 p.126-127

50

- 1a 92WOR - BP2 E
- 1b beerpot 2 beerlaag
(1578-ca. 1650)
- 2 r - gra - 56a
- 3 1600 - 1675
- 4a / 13,0 / 11,5
- 4b grape met scherpe buikknik en
uitstaande rand met knik naar
schouder
- 5a roodbakkend aardewerk
- 5b loodglazuur
- 5c
- 5d schenklip
- 6a
- 6b worstoor
- 6c compleet
- 7 grape
- 8 Nederland, Alkmaar
- 9 Thijssen 1991 p.79

51

- 1a 92WOR - BP2 G
- 1b beerpot 2 beerlaag
(1578-ca. 1650)
- 2 r - gra - 62a
- 3 1550 - 1650
- 4a / 16,0 / 11,5
- 4b wijde grape met scherpe
buikknik en kraagrand met
dekselgeul
- 5a roodbakkend aardewerk
- 5b loodglazuur
- 5c
- 5d
- 6a
- 6b worstoor
- 6c compleet
- 7 grape
- 8 Nederland, Alkmaar
- 9

52

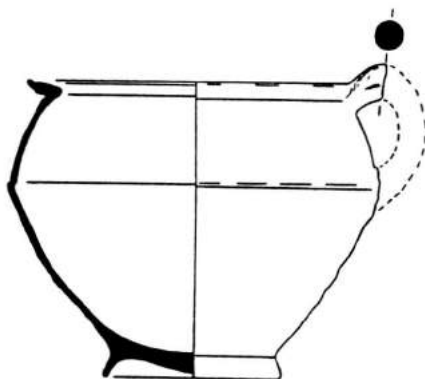
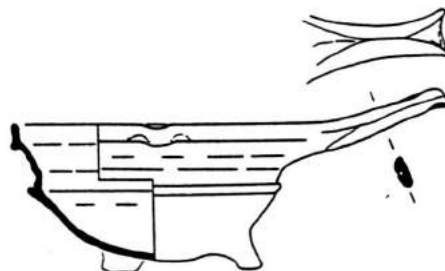
- 1a 92WOR - BP2 I
- 1b beerput 2 beerlaag
(1578-ca.1650)
- 2 r - kop - 26
- 3 1600 - 1700
- 4a / 11,0 / 3,5
- 4b kop met scherpe knik
bodem-wand en platte bodem
- 5a roodbakkend aardewerk
- 5b inwendig witte engobe en
loodglazuur
- 5c
- 5d
- 6a
- 6b horizontaal oor ontbreekt
- 6c compleet
- 7 kop, papkom
- 8 Nederland, Alkmaar
- 9 Clevis/Kottman 1989 p.104

53

- 1a 92WOR - BP2 H
- 1b beerput 2 beerlaag
(1578-ca.1650)
- 2 r - kop - 28
- 3 1600 - 1700
- 4a / 15,0 / 5,5
- 4b bolle kop met kleine afgeronde
kraagrand, standing
- 5a roodbakkend aardewerk
- 5b loodglazuur bovenzijde
- 5c
- 5d onderzijde zwaar beroet
- 6a
- 6b
- 6c compleet
- 7 kop
- 8 Nederland, Alkmaar
- 9

54

- 1a 92WOR - BP2 D
- 1b beerput 2 beerlaag
(1578-ca.1650)
- 2 r - min -
- 3 1550 - 1650
- 4a / 9,5 / 6,0
- 4b
- 5a roodbakkend aardewerk
- 5b inwendig witte engobe,
loodglazuur
- 5c
- 5d randvorm is aan weerszijden
verschillend
- 6a
- 6b twee lintoren
- 6c compleet
- 7 miniatuur, grape
- 8 Nederland, Alkmaar
- 9 Clevis/Kottman 1989 p.97;
Bitter 1995 p.126

55

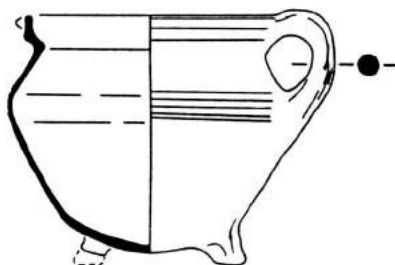
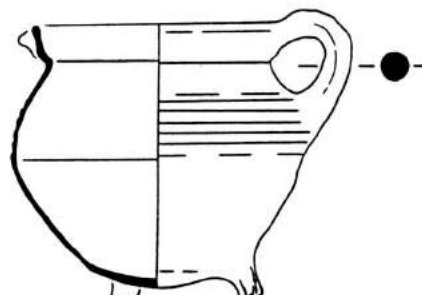
- 1a 92WOR - BP2 P
- 1b beerput 2 beerlaag
(1578-ca. 1650)
- 2 r - pis - 5
- 3 1575 - 1650
- 4a / 19,5 / 16,0
- 4b pispot met scherpe buikknik en
horizontaal geknikte rand met
platte bovenzijde, op standing
- 5a roodbakkend aardewerk
- 5b loodglazuur, geheel, op
standing en onderzijde na
- 5c
- 5d
- 6a
- 6b worstoor (ontbreekt)
- 6c compleet
- 7 pispot
- 8 Nederland, Alkmaar
- 9

56

- 1a 92WOR - BP2 R
- 1b beerput 2 beerlaag
(1578-ca. 1650)
- 2 r - stk - 7
- 3 1575 - 1675
- 4a / 15,0 / 7,5
- 4b steelkom met scherpe knik
bodem-wand en kraagrand
- 5a roodbakkend aardewerk
- 5b loodglazuur, inwendig
- 5c
- 5d zwaar beroet
- 6a
- 6b samengeknepen steel
- 6c compleet
- 7 steelkom
- 8 Nederland, Alkmaar
- 9 Clevis/Kleij 1986 p.91

57

- 1a 92WOR - BP2 V
- 1b beerput 2 beerlaag
(1578-ca. 1650)
- 2 r - zal - 3
- 3 1578 - 1750
- 4a / 6,5 / 6,0
- 4b licht conisch versmallend
zalfpotje met naar buiten
gebogen rand op standvlak
- 5a roodbakkend aardewerk
- 5b loodglazuur, inwendig
- 5c
- 5d
- 6a
- 6b
- 6c compleet
- 7 zalfpot
- 8 Nederland, Alkmaar
- 9 Thijssen 1991 p.92

58

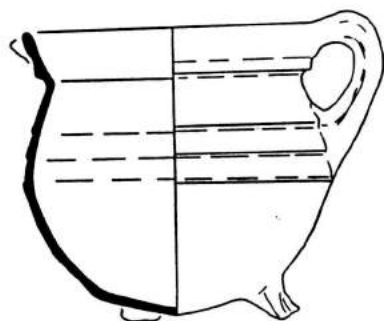
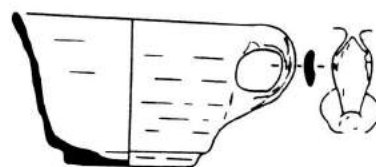
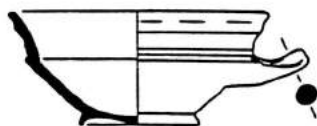
- 1a 92WOR - BP2 W
- 1b beerput 2 beerlaag
(1578-ca. 1650)
- 2 r - zal - 3
- 3 1578 - 1750
- 4a / 5,0 / 4,5
- 4b licht conisch versmallend
zalfpotje met naar buiten
gebogen rand op standvlak
- 5a roodbakkend aardewerk
- 5b loodglazuur, inwendig
- 5c
- 5d potje bevat witte substantie
- 6a
- 6b
- 6c compleet
- 7 zalfpot
- 8 Nederland, Alkmaar
- 9 Thijssen 1991 p.92

59

- 1a 92WOR - BP2 X
- 1b beerput 2 beerlaag
(1578-ca. 1650)
- 2 w - gra - 7a
- 3 1578 - 1700
- 4a / 15,0 / 13,5
- 4b grape met afgeronde buikknik
en kraagrand met dekselgeul
- 5a witbakkend aardewerk
- 5b loodglazuur: inwendig ijzer-
en/of mangaanoxyde, uitwendig
koperoxyde
- 5c
- 5d poten en rand gesleten,
inwendig snij- en
schraapsporen, schenklip
- 6a
- 6b worstoor
- 6c compleet
- 7 grape
- 8 Nederland, Alkmaar
- 9 Bitter 1995 p.141

60

- 1a 92WOR - BP2 AA
- 1b beerput 2 beerlaag
(1578-ca. 1650)
- 2 w - gra - 7a
- 3 1578 - 1700
- 4a / 16,0 / 15,0
- 4b grape met afgeronde buikknik
en kraagrand met dekselgeul
- 5a witbakkend aardewerk
- 5b loodglazuur, geheel met
toevoeging van koperoxyde
- 5c
- 5d poten en rand gesleten,
schenklip
- 6a
- 6b worstoor
- 6c compleet
- 7 grape
- 8 Nederland, Alkmaar
- 9 Bitter 1995 p.141

61

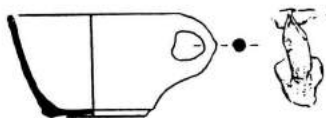
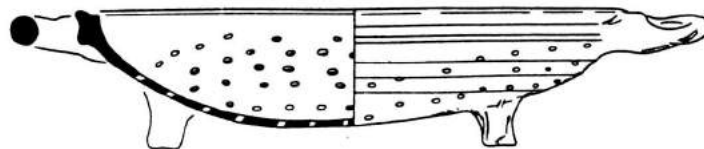
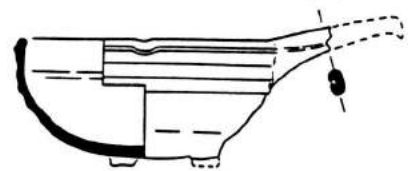
- 1a 92WOR - BP2 Y
- 1b beerput 2 beerlaag
(1578-ca. 1650)
- 2 w - gra - 17a
- 3 1578 - 1650
- 4a / 16,5 / 15,5
- 4b grape met scherpe buikknik, 2
ribbels op schouder en
kraagrand met dekselgeul
- 5a witbakkend aardewerk
- 5b loodglazuur, geheel met
toevoeging van koperoxyde
- 5c
- 5d schenklip
- 6a
- 6b worstoor
- 6c compleet
- 7 grape
- 8 Nederland, Alkmaar
- 9 Bitter 1995 p. 140

62

- 1a 92WOR - BP2 AC
- 1b beerput 2 beerlaag
(1578-ca. 1650)
- 2 w - kop - 2
- 3 1578 - 1650
- 4a / 14,0 / 6,5
- 4b kop met scherpe knik
bodem-wand en iets
uitgebogen wand, op standing
- 5a witbakkend aardewerk
- 5b loodglazuur met koperoxyde,
uitwendig gespikkeld,
onderzijde voet ongeglazuurd
- 5c
- 5d
- 6a
- 6b horizontaal worstoor
- 6c compleet
- 7 kop, papkom
- 8 Nederland, Alkmaar
- 9

63

- 1a 92WOR - BP2 Z
- 1b beerput 2 beerlaag
(1578-ca. 1650)
- 2 w - kop - 3
- 3 1600 - 1700
- 4a / 13,5 / 8,0
- 4b conische kop met platte bodem
- 5a witbakkend aardewerk
- 5b loodglazuur, uitwendig met
koperoxyde
- 5c
- 5d
- 6a
- 6b samengeknepen bandoor
- 6c compleet
- 7 kop, papkom
- 8 Nederland, Alkmaar
- 9 Clevis/Kottman 1989 p. 132

64

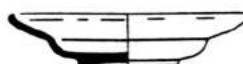
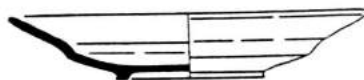
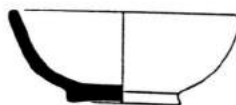
- 1a 92WOR - BP2
- 1b beerput 2 beerlaag
(1578-ca.1650)
- 2 w - kop - 3
- 3 1600 - 1700
- 4a / 9,0 / 5,5
- 4b conische kop met platte bodem
- 5a witbakkend aardewerk
- 5b loodglazuur/koperoxide in- en
uitwendig
- 5c
- 5d
- 6a
- 6b samengeknepen lintoor
- 6c compleet
- 7 kop, papkom
- 8 Nederland, Alkmaar
- 9 Clevis/Kottman 1989 p.132

65

- 1a 92WOR - BP2 D
- 1b beerput 2 beerlaag
(1578-ca.1650)
- 2 w - lek - 3
- 3 1600 - 1650
- 4a / 30,0 / 7,5
- 4b lekschaal met dikke
manchetrand
- 5a witbakkend aardewerk
- 5b loodglazuur met koperoxide
- 5c
- 5d
- 6a
- 6b twee horizontale worstoren
- 6c compleet
- 7 lekschaal
- 8 Nederland, Alkmaar
- 9 Magendans/Schulten 1987 p.
12

66

- 1a 92WOR - BP2 AB
- 1b beerput 2 beerlaag
(1578-ca.1650)
- 2 w - stk - 6
- 3 1600 - 1675
- 4a / 14,5 / 7,0
- 4b bolle steelkom met
afgeschuinde lip
- 5a witbakkend aardewerk
- 5b loodglazuur met koperoxide,
inwendig
- 5c
- 5d zwaar beroet, helft steel
ontbreekt
- 6a
- 6b samengeknepen steel
- 6c compleet
- 7 steelkom
- 8 Nederland, Alkmaar
- 9 Elzinga 1992 p.38 en
Hupperetz 1994 nr 052
(soortgelijk voorwerp rood
aardewerk)

67

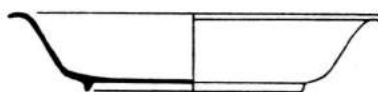
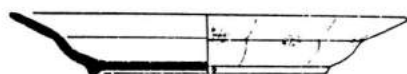
- 1a 92WOR - BP2 AG
- 1b beerput 2 beerlaag (1578-ca. 1650)
- 2 m - bor - 3
- 3 1600 - 1650
- 4a / 18,5 / 4,0
- 4b bord met vlakke spiegel, knik spiegel-vlag en uitgebogen rand, op standing
- 5a majolica
- 5b bovenzijde tinglazuur met kobalt/mangaan, onderzijde loodglazuur
- 5c spiegel: bloeiende tulp, vlag, ornamentale rand
- 5d proen-littekens, geen slijtage zichtbaar
- 6a
- 6b
- 6c compleet
- 7 bord
- 8 west-Nederland
- 9 Korf 1981 p.219 afb.621

68

- 1a 92WOR - BP2
- 1b beerput 2 beerlaag (1578-ca. 1650)
- 2 m - kom - 3
- 3 1600 - 1650
- 4a / 11,0 / 5,0
- 4b bolle kom met uitgebogen rand op standing
- 5a majolica
- 5b tinglazuur/kobalt
- 5c onherkenbaar
- 5d sterk aangetast door bodemzuren
- 6a sterk gesleten
- 6b
- 6c compleet
- 7 kom, papkom
- 8 west-Nederland
- 9 Korf 1981 p.185 afb.491

69

- 1a 92WOR - BP2 AH
- 1b beerput 2 beerlaag (1578-ca. 1650)
- 2 m - zou - 1
- 3 1600 - 1650
- 4a / 13,0 / 3,5
- 4b zoutchaal met holle spiegel, knik spiegel-vlag en iets holle vlag, op standing
- 5a majolica
- 5b bovenzijde tinglazuur (decor kobalt), onderzijde loodglazuur
- 5c vlag en spiegel: Chinees motief
- 5d geen proen-littekens, sterk gesleten rand, aangetast door bodemzuren
- 6a
- 6b
- 6c compleet
- 7 zoutvat
- 8 west-Nederland
- 9 Korf 1981 p.185 afb. 491

70

- 1a 92WOR - BP2 AL
- 1b beerput 2 beerlaag (1578-ca. 1650)
- 2 1 - bor - 10
- 3 1620 - 1650
- 4a / 20,0 / 3,0
- 4b bord met platte spiegel, overgaand in uitgebogen vlag, op standing
- 5a Nederlandse faience
- 5b tinglazuur/kobalt
- 5c spiegel: Chinese tuin; vlag: vakken verdeling; achterzijde vlag: afwisselend streep en stippeletozet
- 5d op achterzijde afdrukken van roodbakkende pennen
- 6a
- 6b
- 6c compleet
- 7 bord
- 8
- 9 Scholten 1993 p.118-119

71

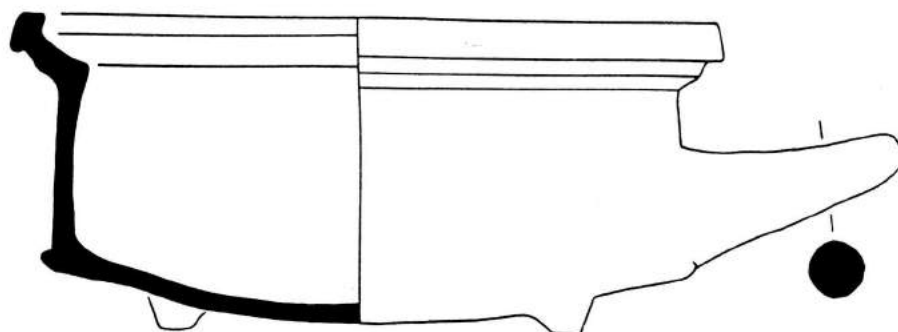
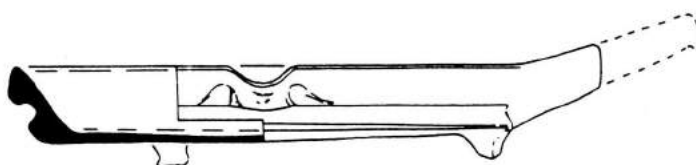
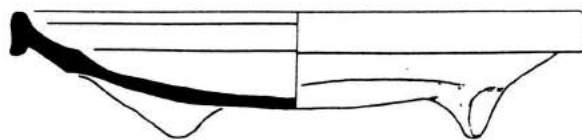
- 1a 92WOR - BP2 AK
- 1b beerput 2 beerlaag (1578-ca. 1650)
- 2 1 - bor - 11
- 3 1650 - 1675
- 4a / 19,0 / 4,0
- 4b diep afgerond bord zonder vlag met ver uitgebogen rand, op standing
- 5a Nederlandse faience
- 5b tinglazuur/kobalt
- 5c spiegel en vlag: Chinees motief
- 5d littekens van roodbakkende pennen op achterzijde
- 6a standing
- 6b
- 6c compleet
- 7 bord
- 8
- 9 Korf 1981 p.178; Van den Akker 1993 p.239 (voor qua decoratie gelijke borden)

72

- 1a 92WOR - BP2
- 1b beerput 2 beerlaag (1578-ca. 1650)
- 2 1 - plo - 2
- 3 1650 - 1675
- 4a / 12,0 / 3,0
- 4b plooiſchotel met knik van spiegel naar vlag, standing, plooiſen alleen in vlag
- 5a Nederlandse faience
- 5b tinglazuur/kobalt
- 5c spiegel: zeilschip
- 5d
- 6a
- 6b
- 6c fragment
- 7 plooiſchotel
- 8 Nederland
- 9 Carmiggelt 1991 p.17

**BEERPUT 3 BOVENLAAG /
DEMPING**

BEERPUT 3 BEERLAAG

73

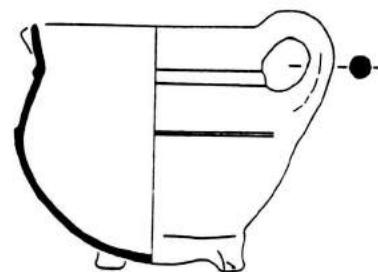
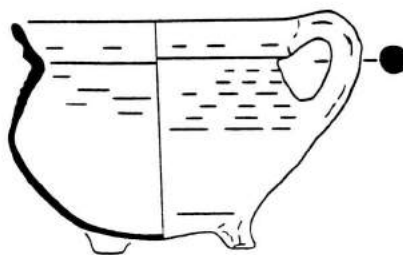
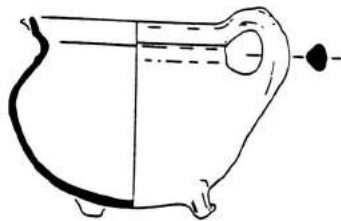
- 1a 92WOR - BP3+
- 1b beerput 3 bovenlaag/demping
- 2 r - gra - 47c
- 3 1750 - 1825
- 4a / 38,0 / 16,0
- 4b wijde grape/sluitpan met scherpe knik bodem-wand, naar buiten geknikte brede rand met afgeronde verdikking
- 5a roodbakkend aardewerk
- 5b loodglazuur inwendig
- 5c
- 5d beroet
- 6a
- 6b massieve ronde steel
- 6c compleet
- 7 grape, sluitpan
- 8
- 9 Gangelen/ Kortekaas/ Carmiggelt 1987 p.22

74

- 1a 92WOR - BP3 A
- 1b beerput 3 beerlaag (ca. 1620 - 1680)
- 2 r - bak - 4b
- 3 1625 - 1675
- 4a / 27,5 / 6,0
- 4b bakpan met zijwand en driehoekige rand
- 5a roodbakkend aardewerk
- 5b inwendig loodglazuur
- 5c
- 5d zwaar beroet, poten gesleten
- 6a drie poten
- 6b samengeknepen steel (ontbreekt deels)
- 6c compleet
- 7 bakpan
- 8 Nederland, Alkmaar
- 9 Bitter 1995 p.121

75

- 1a 92WOR - BP3 B
- 1b beerput 3 beerlaag (ca. 1620 - 1680)
- 2 r - bor - 6
- 3 1575 - 1675
- 4a / 31,0 / 7,0
- 4b bord met holle spiegel en platte vlag met van buiten aangedrukte rand, op lobvoeten
- 5a roodbakkend aardewerk
- 5b bovenzijde loodglazuur
- 5c
- 5d
- 6a
- 6b
- 6c compleet
- 7 bord
- 8 Nederland, Alkmaar
- 9 Bitter 1995 p.123-124

76

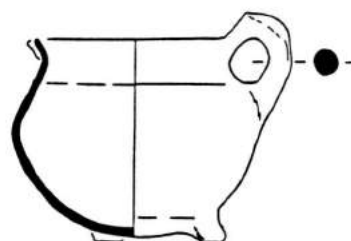
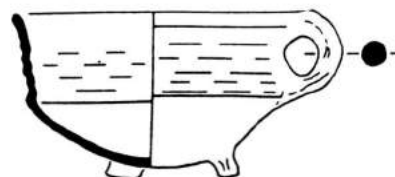
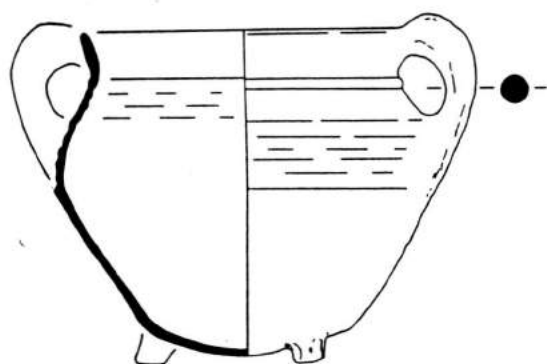
- 1a 92WOR - BP3 E
- 1b beerput 3 beerlaag (ca. 1620 - 1680)
- 2 r - gra - 8a
- 3 1600 - 1675
- 4a / 13,0 / 11,5
- 4b grape met afgeronde buikknik en kraagrand met dekselgeul
- 5a roodbakkend aardewerk
- 5b inwendig engobe, geheel donkerbruin loodglazuur (met toevoeging?)
- 5c
- 5d schenklip, kleine dunwandige grape
- 6a
- 6b worstoor
- 6c compleet
- 7 grape
- 8 Nederland, Alkmaar
- 9

77

- 1a 92WOR - BP3 G
- 1b beerput 3 beerlaag (ca. 1620 - 1680)
- 2 r - gra - 11a
- 3 1600 - 1700
- 4a / 15,5 / 13,0
- 4b bolle grape met uitgebogen rand met ribbel op randaanzet en met verdikte afgeronde lip
- 5a roodbakkend aardewerk
- 5b loodglazuur, inwendig geheel en uitwendig op schouder
- 5c
- 5d beroet
- 6a
- 6b worstoor
- 6c compleet
- 7 grape
- 8 Nederland, Alkmaar
- 9 Clevis/Kottman 1989 p.98-99 (2 grappen uit Bergen op Zoom; Groeneweg 1992 p.84)

78

- 1a 92WOR - BP3
- 1b beerput 3 beerlaag (ca. 1620 - 1680)
- 2 r - gra - 19a
- 3 1625 - 1675
- 4a / 13,0 / 11,5
- 4b grape met scherpe buikknik, ribbel op halsaanzet, uitgebogen rand
- 5a roodbakkend aardewerk
- 5b loodglazuur, inwendig onderhelt witte engobe
- 5c
- 5d zeer donker glazuur (te heet gebakken), schenklip
- 6a
- 6b worstoor
- 6c compleet
- 7 grape
- 8 Nederland, Alkmaar
- 9 Bitter 1995 p.125

79

- 1a 92WOR - BP3 H
- 1b beerput 3 beerlaag (ca. 1620 - 1680)
- 2 r - gra - 19b
- 3 1625 - 1675
- 4a / 20,5 / 18,0
- 4b grape met scherpe buikknik, ribbel op halsaanzet, uitgebogen rand
- 5a roodbakkend aardewerk
- 5b geheel loodglazuur met uitzondering van onderzijde
- 5c
- 5d beroet
- 6a
- 6b twee worstoren
- 6c compleet
- 7 grape
- 8 Nederland, Alkmaar
- 9 Bitter 1995 p.125

80

- 1a 92WOR - BP3 D
- 1b beerput 3 beerlaag (ca. 1620 - 1680)
- 2 r - gra - 85a
- 3 1625 - 1675
- 4a / 13,0 / 11,5
- 4b grape met afgeronde buikknik, ribbel op schouder en uitgebogen rand
- 5a roodbakkend aardewerk
- 5b geheel loodglazuur
- 5c
- 5d sterke slijtage aan buitenzijde rand, beroet, schenklip
- 6a
- 6b worstoor
- 6c compleet
- 7 grape
- 8 Nederland, Alkmaar
- 9

81

- 1a 92WOR - BP3 I
- 1b beerput 3 beerlaag (ca. 1620 - 1680)
- 2 r - tes - 1
- 3 1600 - 1700
- 4a / 15,0 / 9,5
- 4b vierkante vuurtest met scherpe knik bodem-wand en iets uitwijkende wand, poten
- 5a roodbakkend aardewerk
- 5b loodglazuur, geheel
- 5c
- 5d inwendig asaanslag
- 6a
- 6b worstoor
- 6c compleet
- 7 (vuur-)test
- 8 Nederland, Alkmaar
- 9 Clevis/Kottman 1989 p 111

82

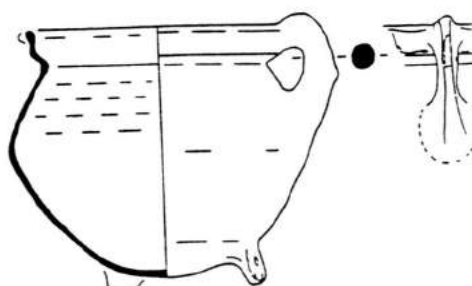
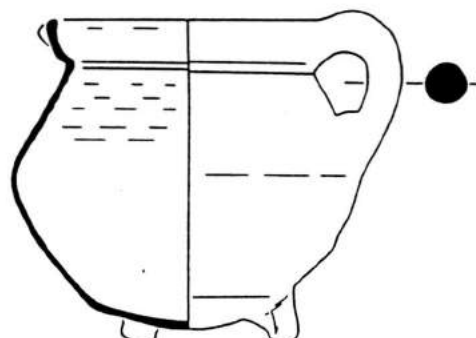
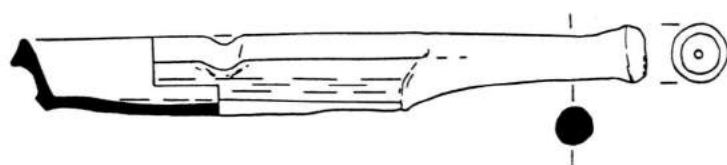
- 1a 92WOR - BP3 S
- 1b beerput 3 beerlaag (ca. 1620 - 1680)
- 2 r - zal - 3
- 3 1600 - 1750
- 4a / 3,5 / 3,0
- 4b licht conisch versmallend zalfpotje met naar buiten gebogen rand op standvlak
- 5a roodbakkend aardewerk
- 5b loodglazuur, inwendig
- 5c
- 5d verdroogde inhoud nog aanwezig
- 6a
- 6b
- 6c compleet
- 7 zalfpot
- 8 Nederland, Alkmaar
- 9 Bitter 1995 p. 137

83

- 1a 92WOR - BP3 P
- 1b beerput 3 beerlaag (ca. 1620 - 1680)
- 2 r - zal - 3
- 3 1600 - 1750
- 4a / 5,0 / 4,0
- 4b licht conisch versmallend zalfpotje met naar buiten gebogen rand op standvlak
- 5a roodbakkend aardewerk
- 5b loodglazuur, inwendig
- 5c
- 5d
- 6a
- 6b
- 6c compleet
- 7 zalfpot
- 8 Nederland, Alkmaar
- 9 Bitter 1995 p. 137

84

- 1a 92WOR - BP3 N
- 1b beerput 3 beerlaag (ca. 1620 - 1680)
- 2 r - zal - 3
- 3 1600 - 1750
- 4a / 5,5 / 4,5
- 4b licht conisch versmallend zalfpotje met naar buiten gebogen rand op standvlak
- 5a roodbakkend aardewerk
- 5b loodglazuur, inwendig
- 5c
- 5d
- 6a
- 6b
- 6c compleet
- 7 zalfpot
- 8 Nederland, Alkmaar
- 9 Bitter 1995 p. 137

85

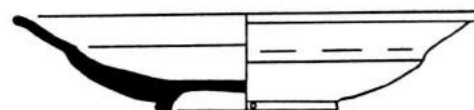
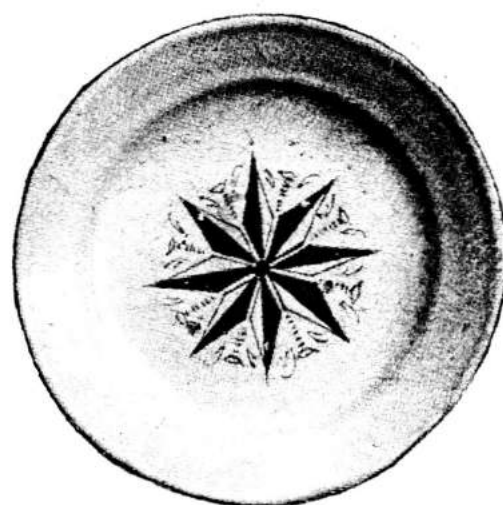
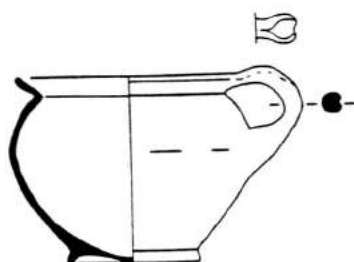
- 1a 92WOR - BP3 T
- 1b beerput 3 beerlaag (ca. 1620 - 1680)
- 2 w - bak - 3
- 3 1575 - 1650
- 4a / 22,5 / 4,0
- 4b bakpan met zijwand en driehoekige rand
- 5a witbakkend aardewerk
- 5b loodglazuur met koperoxyde, geheel behalve deel van steel
- 5c
- 5d beroet
- 6a
- 6b ronde steel
- 6c compleet
- 7 bakpan
- 8 Nederland, Alkmaar
- 9 Bitter 1995 p. 138

86

- 1a 92WOR - BP3 V
- 1b beerput 3 beerlaag (ca. 1620 - 1680)
- 2 w - gra - 7a
- 3 1575 - 1700
- 4a / 15,5 / 4,5
- 4b grape met afgeronde buikknik en kraagrand met dekselgeul
- 5a witbakkend aardewerk
- 5b loodglazuur, uitwendig met koperoxyde, inwendig gevlekt mangaan- of ijzeroxyde
- 5c
- 5d schenklip
- 6a
- 6b worstoor
- 6c compleet
- 7 grape
- 8 Nederland, Alkmaar
- 9 Bitter 1995 p. 141

87

- 1a 92WOR - BP3 Y
- 1b beerput 3 beerlaag (ca. 1620 - 1680)
- 2 w - gra - 26a
- 3 1600 - 1700
- 4a / 18,0 / 17,5
- 4b grape met afgeronde buikknik en hoge kraagrand met dekselgeul
- 5a witbakkend aardewerk
- 5b loodglazuur, uitwendig met koperoxyde
- 5c
- 5d schenklip
- 6a
- 6b worstoor
- 6c compleet
- 7 grape
- 8 Nederland, Alkmaar
- 9

88

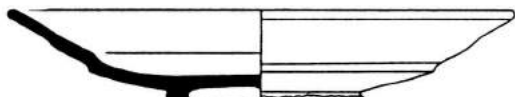
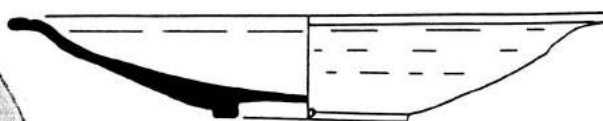
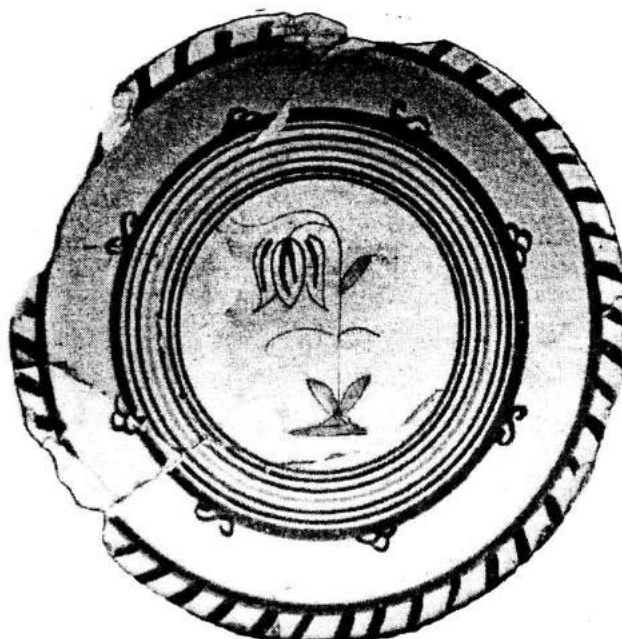
- 1a 92WOR - BP3 AD
- 1b beerput 3 beerlaag (ca. 1620 - 1680)
- 2 w - pis - 7
- 3 1625 - 1675
- 4a / 12,5 / 10,5
- 4b bolle pispot met naar buiten geknikte rand, op standing
- 5a witbakkend aardewerk
- 5b loodglazuur met koperoxyde
- 5c
- 5d
- 6a
- 6b samengeknepen bandoor
- 6c compleet
- 7 pispot, kinderpispot
- 8 Nederland, Alkmaar
- 9

89

- 1a 92WOR - BP3 AE
- 1b beerput 3 beerlaag (ca. 1620 - 1680)
- 2 w - zal - 1
- 3 1600 - 1850
- 4a / 5,0 / 4,5
- 4b conisch zalfpotje met uitgebogen rand, standvlak
- 5a witbakkend aardewerk
- 5b inwendig loodglazuur
- 5c
- 5d
- 6a
- 6b
- 6c compleet
- 7 zalfpot
- 8 Duitsland, Frechen?
- 9 Baart 1986 p. 164; Van Holk 1996 afb. 4.33 en 5.40

90

- 1a 92WOR - BP3 AH
- 1b beerput 3 beerlaag (ca. 1620 - 1680)
- 2 m - bor - 3
- 3 1625 - 1665
- 4a / 25,5 / 5,0
- 4b bord met vlakke spiegel, knik spiegel-vlag en uitgebogen rand, op standing
- 5a majolica
- 5b bovenzijde tinglazuur (decoratie kobalt), onderzijde loodglazuur
- 5c spiegel: achtpuntige ster met tussen de punten ornamenten
- 5d proen-littekens, rand gesleten
- 6a
- 6b
- 6c compleet
- 7 bord
- 8 west-Nederland
- 9 Korf 1970 p. 67

91

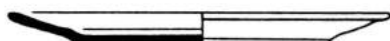
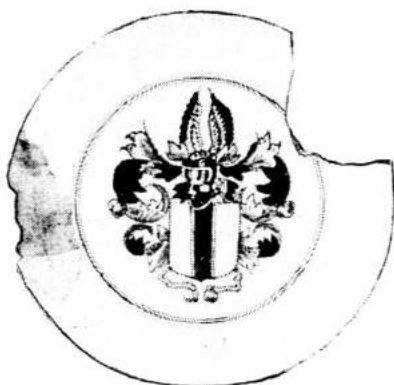
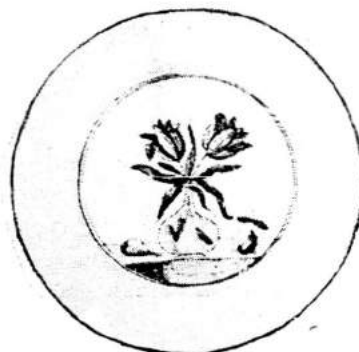
- 1a 92WOR - BP3 AG
- 1b beerput 3 beerlaag (ca. 1620 - 1680)
- 2 m - bor - 3
- 3 1620 - 1650
- 4a / 26,5 / 5,0
- 4b bord met vlakke spiegel, knik spiegel-vlag en uitgebogen rand, op standing
- 5a majolica
- 5b bovenzijde tinglazuur (decoratie blauw, geel, oranje), onderzijde loodglazuur
- 5c spiegel: cupido, vlag: aigrette rand
- 5d proen-littekens
- 6a
- 6b
- 6c compleet
- 7 bord
- 8 west-Nederland
- 9 Scholten 1993 p.90-91

92

- 1a 92WOR - BP3 AI
- 1b beerput 3 beerlaag (ca. 1620 - 1680)
- 2 m - bor - 5
- 3 1600 - 1650
- 4a / 32,0 / 5,5
- 4b afgerond bord met uitgebogen rand op standing
- 5a majolica
- 5b bovenzijde tinglazuur (decoratie groen, blauw, paars, oranje), onderzijde loodglazuur
- 5c spiegel: tulp op grondje, vlag: cirkels en kabelrand
- 5d proen-littekens, sterk gesleten rand (ook over oude breuken)
- 6a
- 6b
- 6c compleet
- 7 bord
- 8 west-Nederland
- 9 Korf 1981 p.232

93

- 1a 92WOR - BP3 AK
- 1b beerput 3 beerlaag (ca. 1620 - 1680)
- 2 l - bor - 2
- 3 1640 - 1700
- 4a / 21,0 / 2,5
- 4b plat bord met platte spiegel, platte vlag inwendig met knik afgezet
- 5a Nederlandse faience
- 5b
- 5c onversierd
- 5d
- 6a
- 6b
- 6c compleet
- 7 bord
- 8
- 9

94

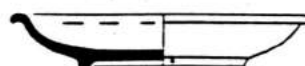
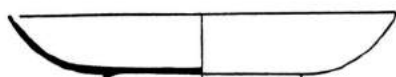
- 1a 92WOR - BP3 AR
- 1b beerput 3 beerlaag (ca. 1620 - 1680)
- 2 1 - bor - 2
- 3 1640 - 1700
- 4a / 20,5 / 2,5
- 4b plat bord met platte spiegel, platte vlag inwendig met knik afgezet
- 5a Nederlandse faience
- 5b
- 5c onversierd
- 5d
- 6a
- 6b
- 6c compleet
- 7 bord
- 8
- 9

95

- 1a 92WOR - BP3 AS
- 1b beerput 3 beerlaag (ca. 1620 - 1680)
- 2 1 - bor - 2
- 3 1640 - 1675
- 4a / 20,5 / 2,0
- 4b plat bord met platte spiegel, platte vlag inwendig met knik afgezet
- 5a Nederlandse faience
- 5b tinglazuur/kobalt
- 5c spiegel: het wapenschild van Delft met daarboven een gepluimde helm
- 5d
- 6a
- 6b
- 6c compleet
- 7 bord
- 8
- 9

96

- 1a 92WOR - BP3 AT
- 1b beerput 3 beerlaag (ca. 1620 - 1680)
- 2 1 - bor - 2
- 3 1640 - 1675
- 4a / 20,5 / 1,5
- 4b plat bord met platte spiegel, platte vlag inwendig met knik afgezet
- 5a Nederlandse faience
- 5b tinglazuur/kobalt
- 5c spiegel: een glazen fles met twee tulpen, links ernaast een peer en rechts een appel
- 5d
- 6a
- 6b
- 6c compleet
- 7 bord
- 8
- 9

97

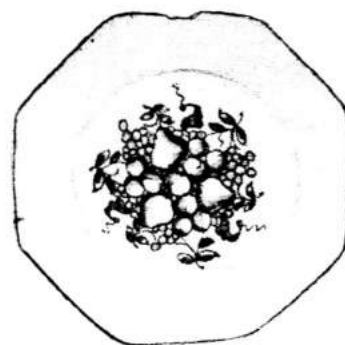
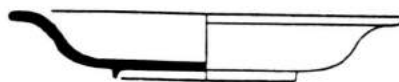
- 1a 92WOR - BP3 AV
- 1b beerput 3 beerlaag (ca. 1620 - 1680)
- 2 t - bor - 8
- 3 1650 - 1675
- 4a / 20,5 / 4,0
- 4b diep afgerond bord met rechte rand op standring
- 5a Nederlandse faience
- 5b tinglazuur/blauw
- 5c spiegel: landschap met kerktoren en hek
- 5d littekens van roodbakkende pennen op achterzijde, tijdens bakken kromgetrokken
- 6a
- 6b
- 6c compleet
- 7 bord
- 8
- 9

98

- 1a 92WOR - BP3 BH
- 1b beerput 3 beerlaag (ca. 1620 - 1680)
- 2 t - bor - 10
- 3 1620 - 1675
- 4a / 35,0 / 4,5 (foto niet op schaal)
- 4b bord met platte spiegel, overgaand in uitgebogen vlag, op standring
- 5a Nederlandse faience
- 5b tinglazuur/blauw
- 5c spiegel: Chinese tuin, vlag; Wan-li rand, achterzijde: Chinees motief
- 5d
- 6a
- 6b
- 6c compleet
- 7 bord
- 8
- 9

99

- 1a 92WOR - BP3 AW
- 1b beerput 3 beerlaag (ca. 1620 - 1680)
- 2 t - bor - 11
- 3 1650 - 1750
- 4a / 16,0 / 3,0
- 4b diep afgerond bord zonder vlag met ver uitgebogen rand, op standring
- 5a Nederlandse faience
- 5b
- 5c onversierd
- 5d littekens van roodbakkende pennen op achterzijde
- 6a
- 6b
- 6c compleet
- 7 bord
- 8
- 9 Korf 1981 p.178; Baart ea 1986, Baart 1992 p.215; Hupperetz 1994 nrs 030, 032

100

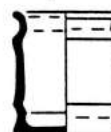
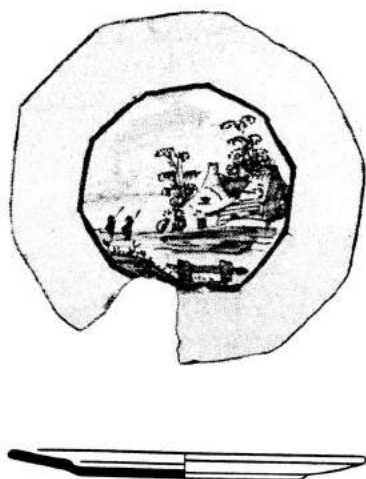
- 1a 92WOR - BP3 AX
- 1b beerput 3 beerlaag (ca. 1620 - 1680)
- 2 l - bor - 12
- 3 1640 - 1700
- 4a / 12,5 / 3,0
- 4b diep bord met een knik bodem-wand en uitgebogen rand, op standing
- 5a Nederlandse faience
- 5b
- 5c onversierd
- 5d littekens van roodbakkende pennen op achterzijde
- 6a
- 6b
- 6c compleet
- 7 bord
- 8
- 9

101

- 1a 92WOR - BP3 AZ
- 1b beerput 3 beerlaag (ca. 1620 - 1680)
- 2 l - bor - 12
- 3 1650 - 1675
- 4a / 20,0 / 4,0
- 4b diep bord met een knik bodem-wand en uitgebogen rand, op standing
- 5a Nederlandse faience
- 5b tinglazuur/kobalt
- 5c spiegel: Chinees met vaas in landschap. vlag: Chinezen in landschap (de decoratie is ontleend aan overgangsporselein)
- 5d
- 6a
- 6b
- 6c compleet
- 7 bord
- 8
- 9

102

- 1a 92WOR - BP3 BA
- 1b beerput 3 beerlaag (ca. 1620 - 1680)
- 2 l - bor - 18
- 3 1650 - 1675
- 4a / 18,5 / 1,5
- 4b plat bord, meerkantig gesneden vlag inwendig met knik afgezet
- 5a Nederlandse faience
- 5b tinglazuur/kobalt
- 5c spiegel: fruit (peren, druiven, appels)
- 5d
- 6a
- 6b
- 6c compleet
- 7 bord
- 8
- 9

103

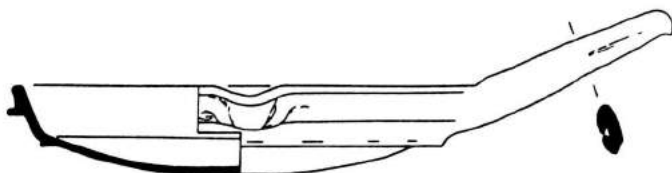
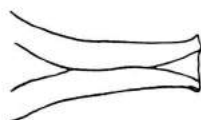
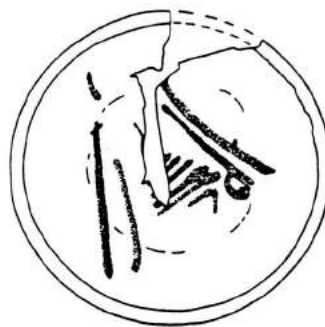
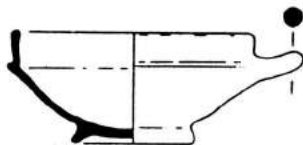
- 1a 92WOR - BP3 BB
- 1b beerput 3 beerlaag (ca. 1620 - 1680)
- 2 f - bor - 18
- 3 1650 - 1675
- 4a / 18,5 / 1,5
- 4b plat bord, meerkantig gesneden vlag inwendig met knik afgezet
- 5a Nederlandse faience
- 5b tinglazuur/kobalt
- 5c spiegel: landschap met op voorgrond een boerderij en op achtergrond een kerk
- 5d
- 6a
- 6b
- 6c compleet
- 7 bord
- 8
- 9

104

- 1a 92WOR - BP3 BG
- 1b beerput 3 beerlaag (ca. 1620 - 1680)
- 2 f - zal - 1
- 3 1650 - 1850
- 4a / 6,0 / 4,0
- 4b brede zalfpot met (vrijwel) cilindrische buik, ingesnoerde bodem en hals met uitgebogen rand
- 5a Nederlandse faience
- 5b
- 5c
- 5d
- 6a
- 6b
- 6c compleet
- 7 zalfpot
- 8
- 9

105

- 1a 92WOR - BP3 BC
- 1b beerput 3 beerlaag (ca. 1620 - 1680)
- 2 f - zal - 3
- 3 1650 - 1850
- 4a / 5,5 / 6,5
- 4b smalle zalfpot met (vrijwel) cilindrische buik, ingesnoerde bodem en hals met uitgebogen rand
- 5a Nederlandse faience
- 5b
- 5c
- 5d
- 6a
- 6b
- 6c compleet
- 7 zalfpot
- 8
- 9

106

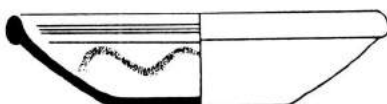
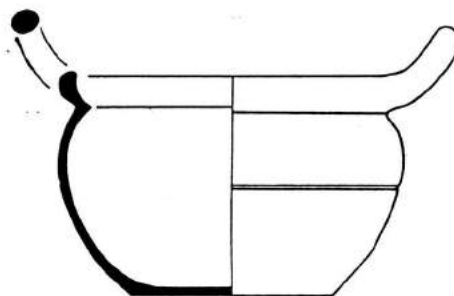
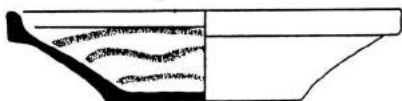
- 1a 92WOR - BP4 A
- 1b beerput 4 beerlaag
- 2 r - bak - 5
- 3 1575 - 1650
- 4a / 26,0 / 5,0
- 4b bakpan met zijwand en vierkante rand
- 5a roodbakkend aardewerk
- 5b inwendig loodglazuur
- 5c
- 5d niet beroet
- 6a
- 6b samengeknepen steel
- 6c compleet
- 7 bakpan
- 8
- 9

107

- 1a 92WOR - BP4 B
- 1b beerput 4 beerlaag
- 2 w - kop - 7
- 3 1575 - 1650
- 4a / 13,0 / 6,0
- 4b kop met scherpe knik bodem-wand en lage wand met rechte rand, op standing
- 5a witbakkend aardewerk
- 5b loodglazuur met uitwendig koperoxide en inwendig ijzer- en/of mangaanoxide
- 5c
- 5d rode aanbaksels
- 6a
- 6b horizontaal worstoor
- 6c compleet
- 7 kop, papkom
- 8 Nederland, Alkmaar
- 9 Bitter 1995 p. 145

108

- 1a 91WOR - 19
- 1b noordkoker Mil. Hospitaal (1798-1863)
- 2 r - bor - 10
- 3 1798 - 1863
- 4a / 17,0 / 3,5
- 4b diep bord met platte bodem en verdikte rand met lip aan de binnenzijde
- 5a roodbakkend aardewerk
- 5b loodglazuur bovenzijde
- 5c ringeloor-figuur op spiegel
- 5d
- 6a
- 6b
- 6c fragment
- 7 bord
- 8 Nederrijns
- 9 Baart 1988 Abb.5-6

109

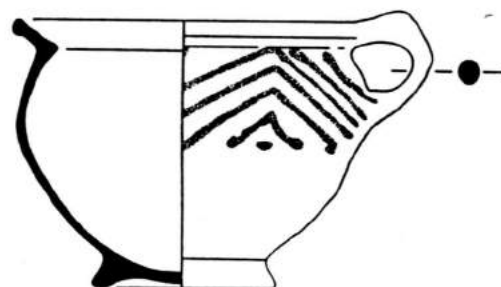
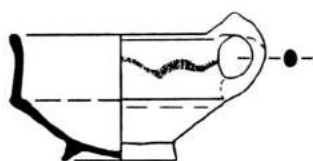
- 1a 92WOR - 19
- 1b zuidkoker Mil. Hospitaal
(1798-1863)
- 2 r - bor - 27
- 3 1798 - 1863
- 4a / 21,5 / 5,5
- 4b diep conisch bord met platte
bodem en kraagrand
- 5a roodbakkend aardewerk
- 5b loodglazuur bovenzijde
- 5c ringeloor-golffijnen
- 5d sterk gesleten rand en bodem
- 6a
- 6b
- 6c fragment
- 7 bord
- 8 Nederrijns
- 9

110

- 1a 92WOR - 19
- 1b zuidkoker Mil. Hospitaal
(1798-1863)
- 2 r - bor - 28
- 3 1798 - 1863
- 4a / 20,5 / 5,0
- 4b diep afgerond bord met platte
bodem en kraagrand
- 5a roodbakkend aardewerk
- 5b loodglazuur bovenzijde
- 5c ringeloor-golffijnen
- 5d
- 6a
- 6b
- 6c fragment
- 7 bord
- 8
- 9

111

- 1a 92WOR - 19
- 1b zuidkoker Mil. Hospitaal
(1798-1863)
- 2 r - kap - 2
- 3 1825 - 1863
- 4a / 18,5 / 12,0
- 4b bolle kachelpan met platte
bodem, afgeronde kraagrand
met dekselgeul
- 5a roodbakkend aardewerk
- 5b loodglazuur/mangaan
- 5c
- 5d twee horizontaal aangezette
opstaande worstoren
- 6a
- 6b
- 6c fragment
- 7 kachelpan
- 8
- 9 Clevis/Smit 1990 p.188

112

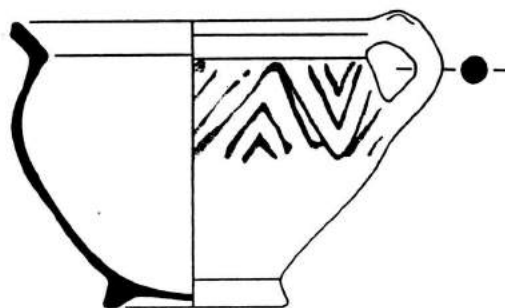
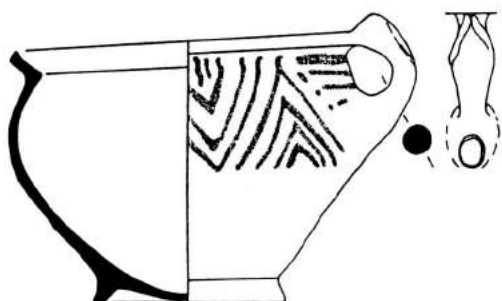
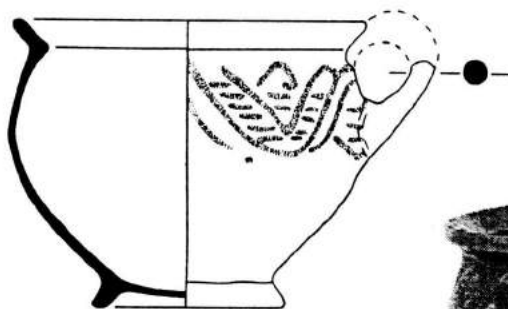
- 1a 92WOR - 19
- 1b zuidkoker Mil. Hospitaal (1798-1863)
- 2 r - kop - 4
- 3 1798 - 1863
- 4a / 11,5 / 7,0
- 4b kop met scherpe knik bodem-wand, hoge wand, op standring
- 5a roodbakkend aardewerk
- 5b loodglazuur, inwendig gele engobe op bodem
- 5c ringeloor-golffijnen op buitenzijde
- 5d
- 6a
- 6b verticaal, samengeknepen lintoor
- 6c compleet
- 7 kop
- 8
- 9

113

- 1a 92WOR - 19
- 1b zuidkoker Mil. Hospitaal (1798-1863)
- 2 r - kop - 4
- 3 1798 - 1863
- 4a / 13,0 / 8,0
- 4b kop met scherpe knik bodem-wand, hoge wand, op standring
- 5a roodbakkend aardewerk
- 5b loodglazuur, inwendig gele engobe op bodem
- 5c ringeloor-golffijnen op buitenzijde
- 5d
- 6a
- 6b verticaal, samengeknepen lintoor
- 6c compleet
- 7 kop
- 8
- 9

114

- 1a 92WOR - 19
- 1b zuidkoker Mil. Hospitaal (1798-1863)
- 2 r - pis - 16
- 3 1798 - 1863
- 4a / 18,5 / 15,0
- 4b bolle pispot met hoge schouder en geknikte opstaande rand, op standring
- 5a roodbakkend aardewerk
- 5b loodglazuur geheel
- 5c ringeloor-chevrons op schouder
- 5d
- 6a
- 6b verticaal worstoor
- 6c compleet
- 7 pispot
- 8
- 9 McLaughlin-Neyland / Neyland 1993 fig.23; Van Holk 1996 fig. 4.26 en 6.2a

115

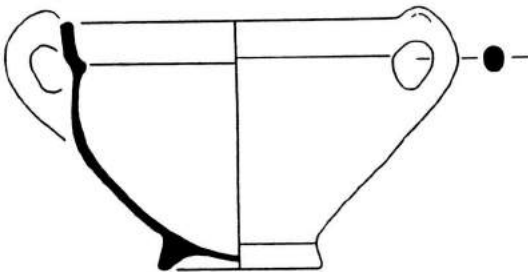
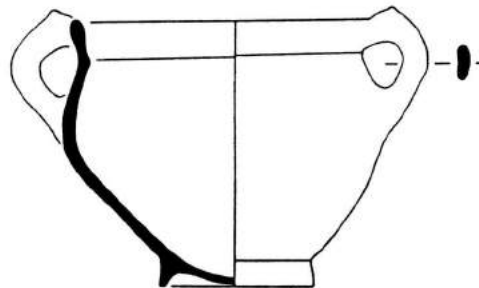
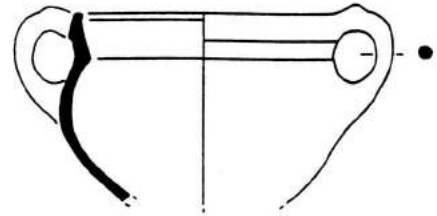
- 1a 92WOR - 19
- 1b zuidkoker Mil. Hospitaal (1798-1863)
- 2 r - pis - 16
- 3 1798 - 1863
- 4a / 18,5 / 14,5
- 4b bolle pispot met hoge schouder en geknikte opstaande rand, op standing
- 5a roodbakend aardewerk
- 5b loodglazuur geheel
- 5c ringeloor-chevrons op schouder
- 5d
- 6a
- 6b verticaal worstoor
- 6c compleet
- 7 pispot
- 8
- 9 McLaughlin-Neyland / Neyland 1993 fig.23; Van Holk 1996 fig. 4.26 en 6.2a

116

- 1a 92WOR - 19
- 1b zuidkoker Mil. Hospitaal (1798-1863)
- 2 r - pis - 16
- 3 1798 - 1863
- 4a / 18,5 / 15,5
- 4b bolle pispot met hoge schouder en geknikte opstaande rand, op standing
- 5a roodbakend aardewerk
- 5b loodglazuur geheel
- 5c ringeloor-motieven op schouder
- 5d
- 6a
- 6b verticaal worstoor
- 6c compleet
- 7 pispot
- 8
- 9 McLaughlin-Neyland / Neyland 1993 fig.23; Van Holk 1996 fig. 4.26 en 6.2a

117

- 1a 92WOR - 19
- 1b zuidkoker Mil. Hospitaal (1798-1863)
- 2 r - pis - 16
- 3 1798 - 1863
- 4a / 19,5 / 15,5
- 4b bolle pispot met hoge schouder en geknikte opstaande rand, op standing
- 5a roodbakend aardewerk
- 5b loodglazuur geheel
- 5c ringeloor-chevrons op schouder
- 5d
- 6a
- 6b verticaal worstoor
- 6c compleet
- 7 pispot
- 8
- 9 McLaughlin-Neyland / Neyland 1993 fig.23; Van Holk 1996 fig. 4.26 en 6.2a

118

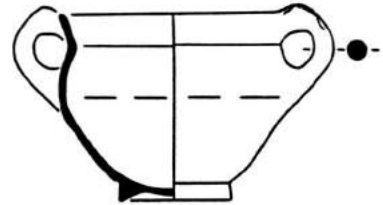
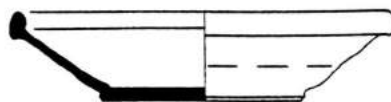
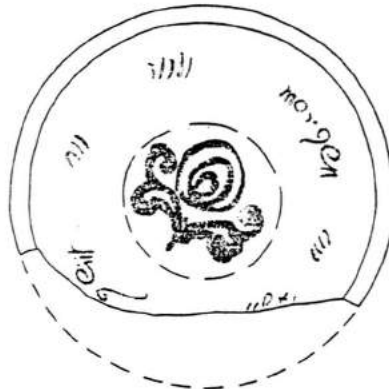
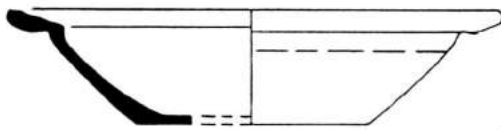
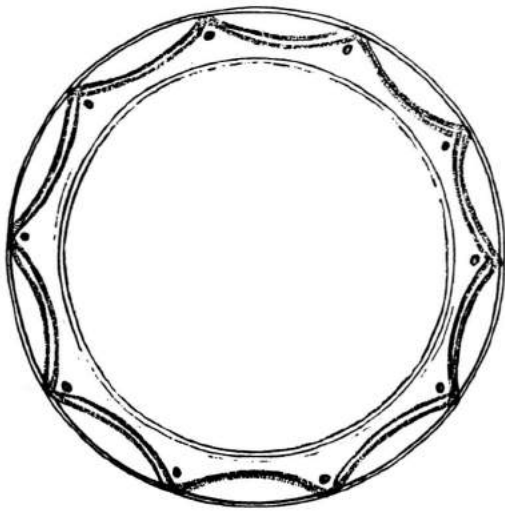
- 1a 92WOR - 19
- 1b zuidkoker Mil. Hospitaal (1798-1863)
- 2 r - pot - 2
- 3 1798-1863
- 4a / 17,0 / 14,0
- 4b wijde peervormige pot met brede kraagrand op standing
- 5a roodbakkend aardewerk
- 5b loodglazuur
- 5c
- 5d
- 6a
- 6b twee worstoren
- 6c fragment, compleet profiel
- 7 pot , kookpot?
- 8
- 9

119

- 1a 92WOR - 19
- 1b zuidkoker Mil. Hospitaal (1798-1863)
- 2 r - pot - 13
- 3 1798-1863
- 4a / 18,0 / 13,0
- 4b wijde pot met hoge schouder en verticale rand, standing
- 5a roodbakkend aardewerk
- 5b loodglazuur geheel
- 5c
- 5d
- 6a
- 6b twee aangepunte worstoren
- 6c compleet
- 7 pot , kookpot?
- 8
- 9 Bartels 1993 p.56

120

- 1a 92WOR - 19
- 1b zuidkoker Mil. Hospitaal (1798-1863)
- 2 r - pot - 14
- 3 1798 - 1863
- 4a / 15,0 /
- 4b wijde pot met hoge schouder, verticale rand met afgeschuinde lip, standing
- 5a roodbakkend aardewerk
- 5b loodglazuur
- 5c
- 5d
- 6a standing ontbreekt
- 6b twee verticale worstoren
- 6c randfragment
- 7 pot , kookpot?
- 8
- 9 McLaughlin-Neyland / Neyland 1993 fig.24 (1783)

121

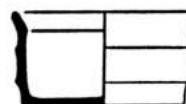
- 1a 91WOR - 19
- 1b noordkoker Mil. Hospitaal (1798-1863)
- 2 w - bor - 2
- 3 1798 - 1863
- 4a 1 27,0 / 7,0
- 4b diep afgerond bord met smalle platte vlag, platte bodem
- 5a witbakkend aardewerk
- 5b loodglazuur/mangaan/koperoxide
- 5c vlag: rode en paarse slijblijnen en groene stippen
- 5d gesleten, beroet
- 6a
- 6b
- 6c fragment
- 7 bord
- 8 Duitsland, Frechen/Siegburg
- 9 Francke 1988 Abb. 1:1-4; Jurgens/Kleine 1988 p. 112 en T. 11; Francke 1997

122

- 1a 92WOR - 19
- 1b zuidkoker Mil. Hospitaal (1798-1863)
- 2 w - bor - 4
- 3 1798 - 1863
- 4a 1 21,0 / 5,5
- 4b diep conisch bord met verdikte ronde rand en platte bodem
- 5a witbakkend aardewerk
- 5b loodglazuur/mangaan/koper
- 5c spiegel: bloem in rode slijbdecoratie; vlag: opschrift 'morgeloor 'morgen ... git'
- 5d sterk gesleten
- 6a
- 6b
- 6c randfragment
- 7 bord
- 8 Duitsland, Frechen/Siegburg
- 9 Francke 1988 Abb. 1:1-4; Jurgens/Kleine 1988 p. 112 en T. 11; Francke 1997

123

- 1a 91WOR - 19
- 1b noordkoker Mil. Hospitaal (1798-1863)
- 2 w - pot - 8
- 3 1798 - 1863
- 4a 1 12,0 / 10,0
- 4b peervormige pot met uitgebogen rand, op standring
- 5a witbakkend aardewerk
- 5b loodglazuur/koperoxide
- 5c uitwendig groen
- 5d
- 6a
- 6b twee worstoren
- 6c fragment
- 7 pot, tuitpot?
- 8
- 9

124

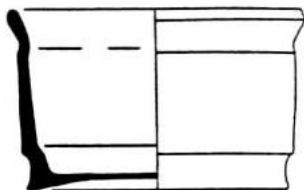
- 1a 92WOR - 19
- 1b zuidkoker Mil. Hospitaal
(1798-1863)
- 2 f - kop - 1
- 3 1798 - 1825
- 4a 1 7,5 / 4,5
- 4b licht afgeronde kop met rechte
rand
- 5a Nederlandse faience
- 5b tinglazuur/kobalt
- 5c uitwendig: ornamentale band;
inwendig: driespruit
- 5d
- 6a
- 6b
- 6c compleet
- 7 kop, drinkkop
- 8
- 9

125

- 1a 92WOR - 19
- 1b zuidkoker Mil. Hospitaal
(1798-1863)
- 2 f - kop - 1
- 3 1798 - 1825
- 4a 1 6,5 / 3,5
- 4b licht afgeronde kop met rechte
rand
- 5a Nederlandse faience
- 5b tinglazuur/mangaan
- 5c uitwendig: band met
bloemmotieven
- 5d
- 6a
- 6b
- 6c compleet
- 7 kop, drinkkop
- 8
- 9

126

- 1a 91WOR - 19 B
- 1b noordkoker Mil. Hospitaal
(1798-1863)
- 2 f - zal - 1
- 3 1798 - 1863
- 4a 1 7,0 / 4,0
- 4b brede zalfpot met (vrijwel)
cilindrische buik, ingesnoerde
bodem en hals met uitgebogen
rand
- 5a Nederlandse faience
- 5b
- 5c
- 5d
- 6a
- 6b
- 6c compleet
- 7 zalfpot
- 8
- 9

127

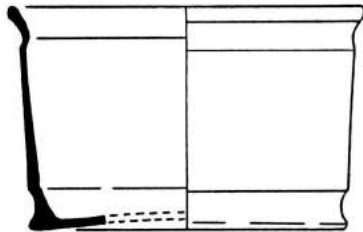
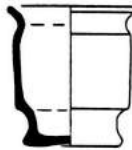
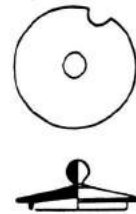
- 1a 91WOR - 19 C
- 1b noordkoker Mil. Hospitaal
(1798-1863)
- 2 f - zal - 1
- 3 1798 - 1863
- 4a / 15,5 / 9,5
- 4b brede zalfpot met (vrijwel)
cilindrische buik, ingesnoerde
bodem en hals met uitgebogen
rand
- 5a Nederlandse faience
- 5b
- 5c
- 5d
- 6a
- 6b
- 6c compleet
- 7 zalfpot
- 8
- 9

128

- 1a 92WOR - 19 G
- 1b zuidkoker Mil. Hospitaal
(1798-1863)
- 2 f - zal - 1
- 3 1798 - 1863
- 4a / 6,5 / 4,0
- 4b brede zalfpot met (vrijwel)
cilindrische buik, ingesnoerde
bodem en hals met uitgebogen
rand
- 5a Nederlandse faience
- 5b
- 5c
- 5d
- 6a
- 6b
- 6c compleet
- 7 zalfpot
- 8
- 9

129

- 1a 92WOR - 19 H
- 1b zuidkoker Mil. Hospitaal
(1798-1863)
- 2 f - zal - 1
- 3 1798 - 1863
- 4a / 7,0 / 4,0
- 4b brede zalfpot met (vrijwel)
cilindrische buik, ingesnoerde
bodem en hals met uitgebogen
rand
- 5a Nederlandse faience
- 5b
- 5c
- 5d
- 6a
- 6b
- 6c compleet
- 7 zalfpot
- 8
- 9

130

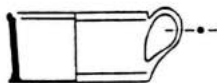
- 1a 92WOR - 19
- 1b zuidkoker Mil. Hospitaal
(1798-1863)
- 2 f - zal - 1
- 3 1798 - 1863
- 4a / 18,5 / 12,0
- 4b brede zalfpot met (vrijwel)
cilindrische buik, ingesnoerde
bodem en hals met uitgebogen
rand
- 5a Nederlandse faience
- 5b
- 5c
- 5d
- 6a
- 6b
- 6c fragment, compleet profiel
- 7 zalfpot
- 8
- 9

131

- 1a 92WOR - 19
- 1b zuidkoker Mil. Hospitaal
(1798-1863)
- 2 f - zal - 3
- 3 1798 - 1863
- 4a / 7,0 / 7,5
- 4b smalle zalfpot met (vrijwel)
cilindrische buik, ingesnoerde
bodem en hals met uitgebogen
rand
- 5a Nederlandse faience
- 5b
- 5c
- 5d
- 6a
- 6b
- 6c compleet
- 7 zalfpot
- 8
- 9

132

- 1a 92WOR - 19 K
- 1b zuidkoker Mil. Hospitaal
(1798-1863)
- 2 iw - dek - 1
- 3 1798 - 1863
- 4a / 6,5 / 2,5
- 4b deksel met sluitrand en knop
- 5a industrieel wit
- 5b loodglazuur
- 5c
- 5d uitspanning voor lepel; hoort bij
mosterdpot 92WOR-19L
- 6a
- 6b
- 6c compleet
- 7 deksel
- 8 Engeland, Wedgwood
- 9 Wat potters bakten 1965 p.95
(no.9)

133

- 1a 92WOR - 19 L
- 1b zuidkoker Mil. Hospitaal (1798-1863)
- 2 iw - mos - 1
- 3 1798 - 1863
- 4a 17,5 / 4,0
- 4b mosterdpot met cilindrische wand en platte bodem, geknikte lip
- 5a industrieel wit
- 5b loodglazuur
- 5c
- 5d op onderzijde blindmerk WEDGWOOD; hoort bij deksel 92WOR19K
- 6a
- 6b lintoor
- 6c compleet
- 7 mosterdpot
- 8 Engeland, Wedgwood
- 9 Wat potters bakten 1965 p.95

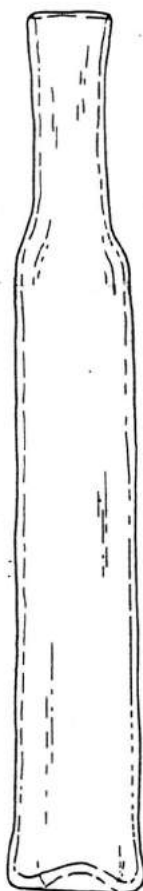
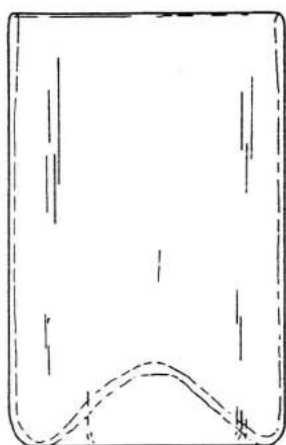
134

- 1a 92WOR - 19
- 1b zuidkoker Mil. Hospitaal (1798-1863)
- 2 iw - kop - 1
- 3 1798 - 1863
- 4a 16,5 / 4,0
- 4b bolle kop met rechte rand op standring
- 5a industrieel wit
- 5b loodglazuur
- 5c
- 5d
- 6a
- 6b
- 6c compleet
- 7 kop, drinkkop
- 8 Engeland
- 9

135

- 1a 92WOR - 19 M
- 1b zuidkoker Mil. Hospitaal (1798-1863)
- 2 iw - kop - 2
- 3 1860 - 1863
- 4a 18,0 / 5,0
- 4b bolle kop met rechte rand op breed uitstaande standring
- 5a industrieel wit
- 5b loodglazuur
- 5c
- 5d
- 6a
- 6b
- 6c compleet
- 7 kop
- 8 Nederland, Maastricht
- 9

BEERPUT 1 BEERLAAG

136

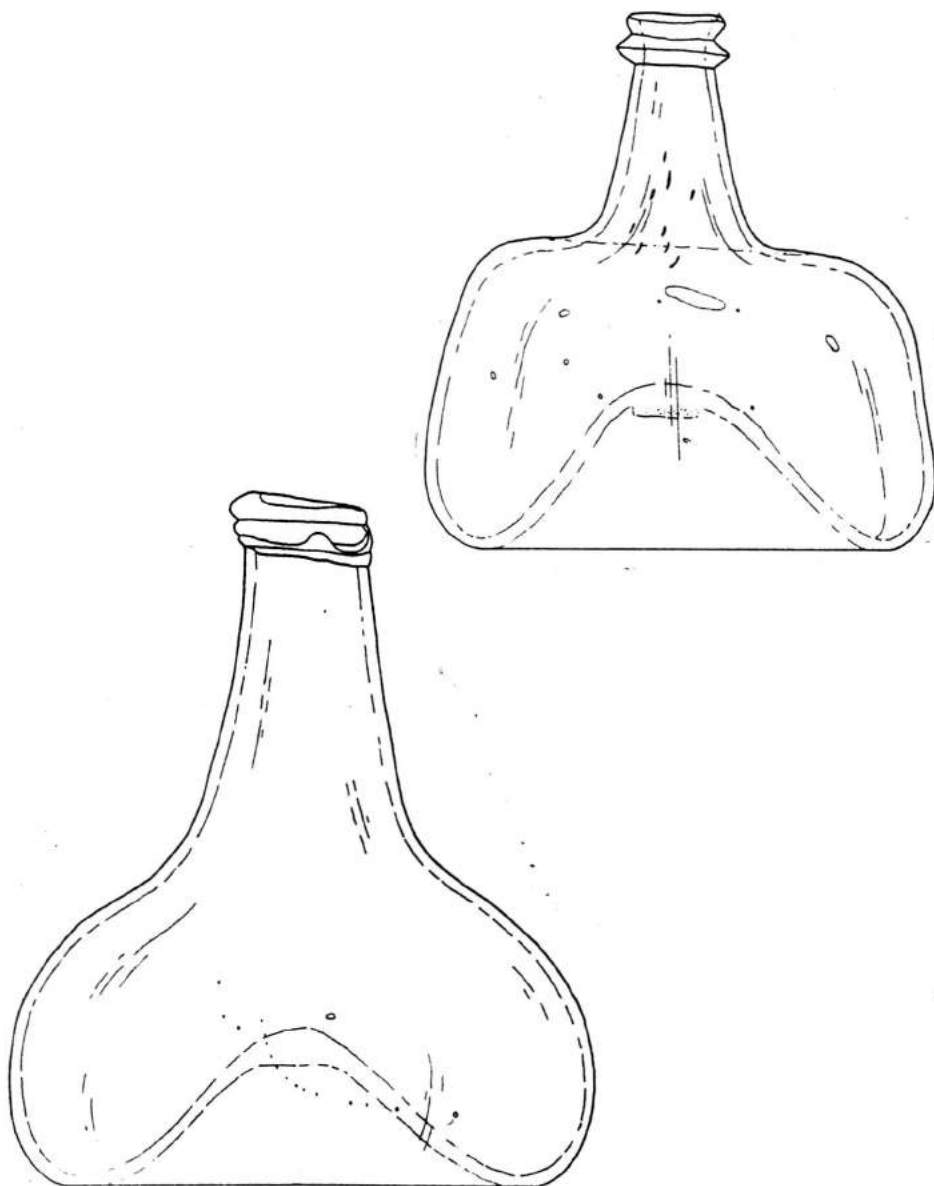
- 1a 92WOR - BP1
- 1b beerput 1 beerlaag
(ca. 1625-1807)
- 2 gl - bek - 5a
- 3 1625 - 1750
- 4a / 7.0 / 11.5
- 4b cilindrische of licht conische
gladwandige beker met
opgestoken bodem met
pontilmerk, zonder (a) of met
noppootjes (b)
- 5a glas
- 5b kleurloos loodglas (zwarte
irisatie)
- 5c
- 5d
- 6a zonder noppootjes
- 6b
- 6c compleet
- 7 beker
- 8
- 9 Kottman 1992a p.219; Bitter e.
a. 1997 p.157-160

137

- 1a 92WOR - BP1 AAR
- 1b beerput 1 beerlaag
(ca. 1625-1807)
- 2 gl - fle - 3
- 3 1675 - 1807
- 4a / 3.0 / 23.5
- 4b zeer langwerpige dunwandige
cilindrische fles met lange hals
en rechte rand, opgestoken
bodem met pontilmerk
- 5a glas
- 5b lichtblauw
- 5c
- 5d
- 6a
- 6b
- 6c compleet
- 7 fles, 'Haarlemmer olie buis'
- 8
- 9 Henkes 1994 p.328

138

- 1a 92WOR - BP1 AAJ
- 1b beerput 1 beerlaag
(ca. 1625-1807)
- 2 gl - fle - 4
- 3 1700 - 1807
- 4a / 7.5 / 20.0
- 4b vorm geblazen dunwandige
veelzijdige fles met korte hals
en glasdraad om rand,
opgestoken bodem met
pontilmerk
- 5a glas
- 5b groen
- 5c
- 5d achtkantig
- 6a
- 6b
- 6c compleet
- 7 fles, karaf
- 8
- 9 Roedema 1993 p.33 en 37,
Baart/Krook/Lagerweij 1986 p.
92

139

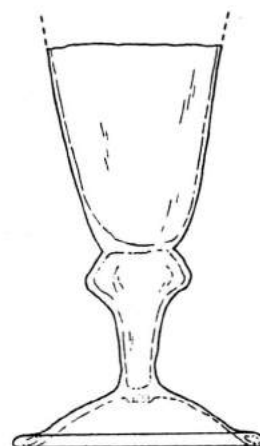
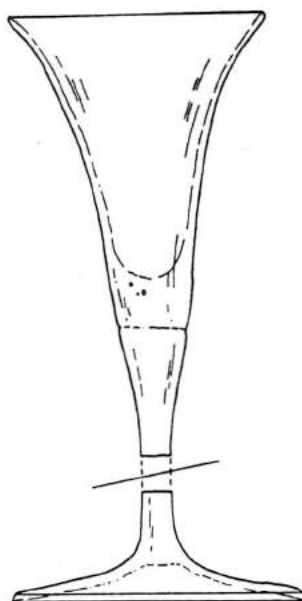
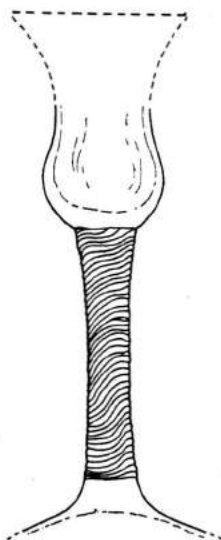
- 1a 92WOR - BP1 AAP
- 1b beerput 1 beerlaag
(ca. 1625-1807)
- 2 gl - fle - 6
- 3 1700 - 1775
- 4a / 15.5 / 18.5
- 4b dikwandige wijnfles met lange
hals, glasdraad om rand,
opgestoken bodem met
pontilmerk
- 5a glas
- 5b groen
- 5c
- 5d
- 6a
- 6b
- 6c compleet
- 7 fles, wijnfles
- 8
- 9 Van der Horst 1991a p.241

140

- 1a 92WOR - BP1 AAJ
- 1b beerput 1 beerlaag
(ca. 1625-1807)
- 2 gl - fle - 22
- 3 1700 - 1775
- 4a / 13.5 / 14.0
- 4b conisch afgeplatte dikwandige
wijnfles met lange hals,
glasdraad om rand,
opgestoken bodem met
pontilmerk
- 5a glas
- 5b groen
- 5c
- 5d
- 6a
- 6b
- 6c compleet
- 7 fles, wijnfles
- 8
- 9 Van der Horst 1991a p.246

141

- 1a 92WOR - BP1
- 1b beerput 1 beerlaag
(ca. 1625-1807)
- 2 gl - fle -
- 3 1700 - 1807
- 4a / /
- 4b
- 5a glas
- 5b groen
- 5c
- 5d
- 6a
- 6b
- 6c randfragment
- 7 fles, wijnfles
- 8
- 9 Is een gl-fle-9 ?

142

- 1a 92WOR - BP1
- 1b beerput 1 beerlaag
(ca. 1625-1807)
- 2 gl - kel - 1
- 3 1700 - 1775
- 4a / /
- 4b dikwandig kelkglas met
tulpvormige kelk en lange
rechte stam, voet met
pontilmerk (diverse versiering
in stam)
- 5a glas
- 5b kleurloos
- 5c
- 5d
- 6a getordeerde stam, voet
ontbreekt
- 6b
- 6c fragment, stamfragment
- 7 kelkglas
- 8
- 9 Clevis/Kottman 1989 p.137

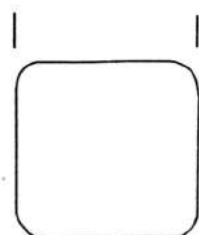
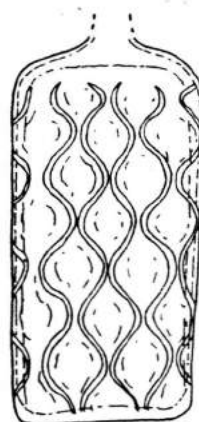
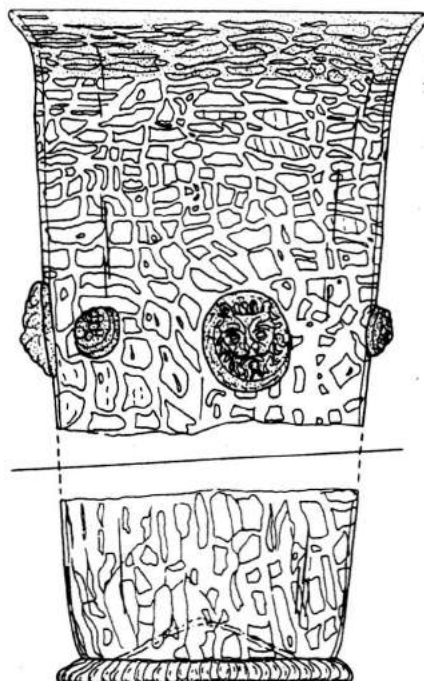
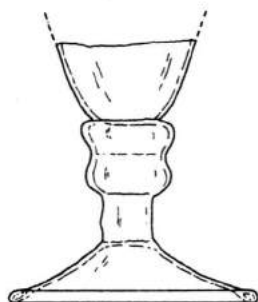
143

- 1a 92WOR - BP1
- 1b beerput 1 beerlaag
(ca. 1625-1807)
- 2 gl - kel - 2
- 3 1700 - 1775
- 4a / 7.5 /
- 4b dikwandig kelkglas met
trompetvormige of conische
kelk overgaand in lange
rechte stam, voet met
pontilmerk (diverse versiering
in stam)
- 5a glas
- 5b kleurloos
- 5c
- 5d
- 6a massieve stam, gladde voet
- 6b deel stam ontbreekt
- 6c fragment
- 7 kelkglas
- 8
- 9 Thijssen 1990 p.151

144

- 1a 92WOR - BP1
- 1b beerput 1 beerlaag
(ca. 1625-1807)
- 2 gl - kel - 38
- 3 1675 - 1725
- 4a / /
- 4b dunwandig kelkglas met
conische kelk en brede holle
balusterstam, voet met
pontilmerk
- 5a glas
- 5b kleurloos loodglas (zwarte
irisatie)
- 5c
- 5d
- 6a holle nodus, omgeslagen
voetrand
- 6b
- 6c fragment, kelk incompleet
- 7 kelkglas
- 8
- 9 Bitter e.a. 1997 p.161-162

BEERPUT 2 BEERLAAG

145

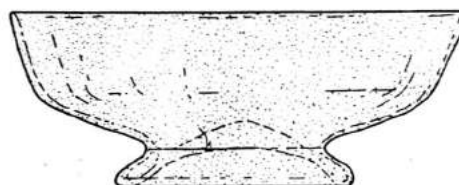
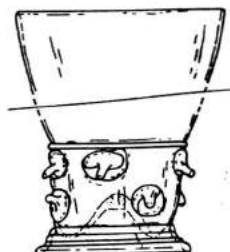
- 1a 92WOR - BP1
- 1b beerput 1 beerlaag (ca. 1625-1807)
- 2 gl - kel - 38
- 3 1675 - 1725
- 4a / /
- 4b dunwandig kelglas met conische kelk en brede holle balusterstam, voet met pontilmerk
- 5a glas
- 5b kleurloos loodglas (zwarte irisatie)
- 5c
- 5d
- 6a omgeslagen voetrans
- 6b stam met dubbele holle nodus
- 6c fragment, kelk ontbreekt
- 7 kelglas
- 8
- 9

146

- 1a 92WOR - BP2
- 1b beerput 2 beerlaag (1578-ca. 1650)
- 2 gl - bek - 4a
- 3 1575 - 1650
- 4a / 11.0 /
- 4b 'ijsglas'-beker met opgestoken bodem, pontilmerk en voetrans, met uitstaande (a) of rechte rand (b)
- 5a glas
- 5b kleurloos/blauw
- 5c appliques leeuwenkoppen met goudfolie afgewisseld door blauwe braamnoppen; goudfolie op rand
- 5d
- 6a gebde kleurloze voetrans
- 6b uitstaande rand
- 6c fragment, deel wand ontbreekt
- 7 beker, ijsglas
- 8
- 9 Henkes 1994 p.168-169

147

- 1a 92WOR - BP2
- 1b beerput 2 beerlaag (1578-ca. 1650)
- 2 gl - fle - 82
- 3 1650 - 1700
- 4a / 9.5 /
- 4b vorm geblazen vierkante fles met reliefwand, korte hals met uitstaande rand, platte bodem
- 5a glas
- 5b kleurloos met blauwe zweem
- 5c netwerk patroon
- 5d
- 6a
- 6b
- 6c fragment, rand ontbreekt
- 7 fles, parfumes?
- 8
- 9

148

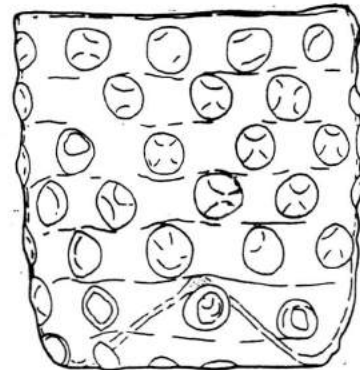
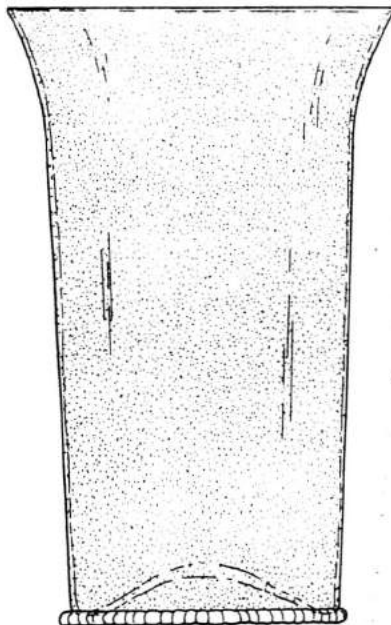
- 1a 92WOR - BP2 AAC
- 1b beerput 2 beerlaag (1578-ca.1650)
- 2 gl - kel - 69
- 3 1600 - 1650
- 4a / 9,5 l
- 4b dunwandig balusterglas met vormgeblazen masker op de stam, vrij geblazen kelk, voet met pontilmerk
- 5a glas
- 5b kleurloos
- 5c
- 5d gemaskerde baluster; conische kelk
- 6a
- 6b
- 6c fragment, voet ontbreekt
- 7 kelkglas, balusterglas
- 8
- 9 *Wijnman 1983 p. 226, Ritsema van Eck 1995 no. 4, 6 en 8, Wamser 1984 p.29*

149

- 1a 92WOR - BP2
- 1b beerput 2 beerlaag (1578-ca.1650)
- 2 gl - roe - 10
- 3 1600 - 1650
- 4a / 1 l
- 4b roemer met puntnoppen en conische kelk, gewonden glasdraadvoet met opgestoken bodem en pontilmerk
- 5a glas
- 5b groen
- 5c twee rijen van vier doornoppen
- 5d
- 6a
- 6b
- 6c fragment, cuppa incompleet
- 7 roemer
- 8
- 9 *Henkes 1993 p.38*

150

- 1a 92WOR - BP2
- 1b beerput 2 beerlaag (1578-ca.1650)
- 2 gl - sch - 2
- 3 1600 - 1650
- 4a / 12,0 / 4,5
- 4b schaal met zijwand, op ingevouwen voet, bodem met pontilmerk
- 5a glas
- 5b opaakwit
- 5c
- 5d
- 6a
- 6b
- 6c compleet
- 7 schaal
- 8
- 9 *Henkes 1994 p.231-232*

151

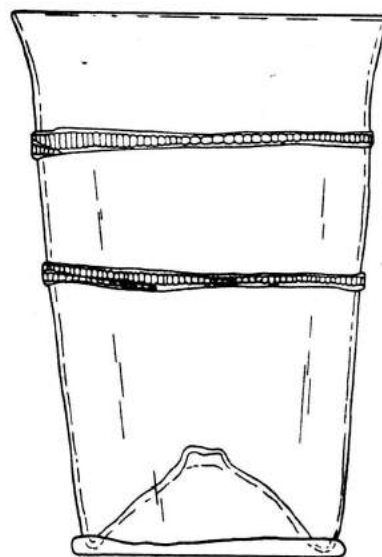
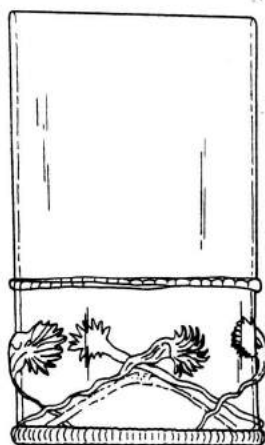
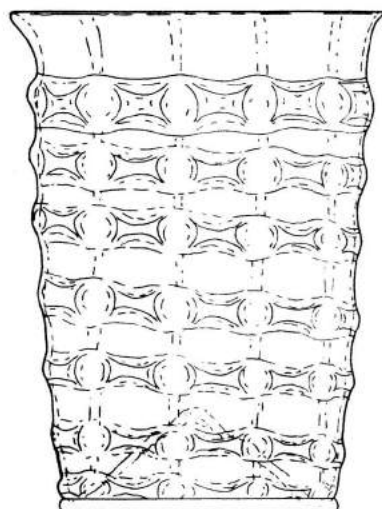
- 1a 92WOR - BP3 AAA
- 1b beerput 3 beerlaag (ca. 1620 - 1680)
- 2 gl - bek - 8a
- 3 1600 - 1650
- 4a / 10.0 / 16.5
- 4b cilindrische gladwandige beker met opgestoken bodem, voetring en pontilmerk, uitstaande (a) of rechte rand (b)
- 5a glas
- 5b blauw
- 5c
- 5d uitstaande rand
- 6a kleurloze geribde standing
- 6b
- 6c compleet
- 7 beker
- 8
- 9 eerder gepubl. in Henkes 1994 p.127 no.29.9 (onder verkeerde vindplaats)

152

- 1a 92WOR - BP3
- 1b beerput 3 beerlaag (ca. 1620 - 1680)
- 2 gl - bek - 12a
- 3 1600 - 1650
- 4a / 8.5 / 12.0
- 4b knobbelsbeker met opgestoken bodem, pontilmerk en voetring, vorm geblazen knobbelsversiering, uitstaande (a) of rechte rand (b)
- 5a glas
- 5b kleurloos
- 5c
- 5d uitstaande rand
- 6a geribde voetring
- 6b
- 6c compleet
- 7 beker, tranenbeker
- 8
- 9

153

- 1a 92WOR - BP3
- 1b beerput 3 beerlaag (ca. 1620 - 1680)
- 2 gl - bek - 15a
- 3 1600 - 1675
- 4a / 9.0 / 9.5
- 4b knobbelsbeker met opgestoken bodem met pontilmerk, vorm geblazen knobbelsversiering (diverse knobbels), zonder (a) of met noppootjes (b)
- 5a glas
- 5b kleurloos
- 5c
- 5d rechte rand
- 6a zonder noppootjes
- 6b
- 6c compleet
- 7 beker, tranenbeker
- 8
- 9

154

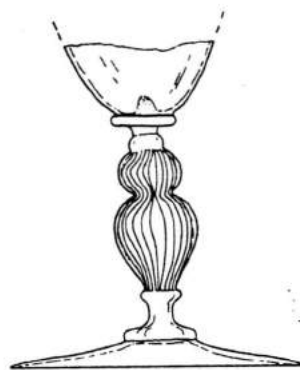
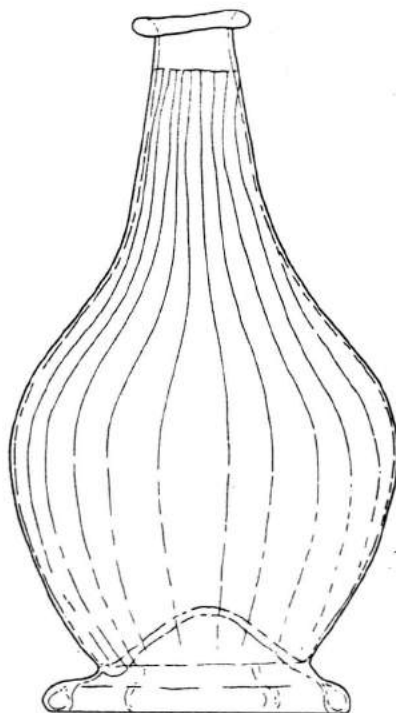
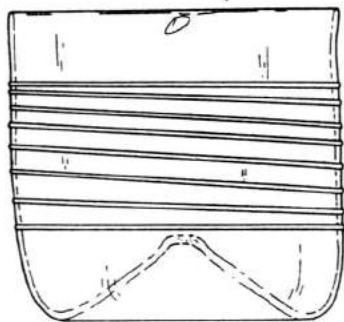
- 1a 92WOR - BP3 AAQ
- 1b beerput 3 beerlaag (ca. 1620 - 1680)
- 2 gl - bek - 19a
- 3 1600 - 1650
- 4a / 9,5 / 13,0
- 4b wafelbeker met opgestoken bodem, pontilmerk en voetring, van draadomwikkeling gemaakt wafelpatroon, met uitstaande (a) of rechte rand (b)
- 5a glas
- 5b helder glas
- 5c
- 5d uitstaande rand
- 6a
- 6b
- 6c compleet
- 7 beker, wafelbeker
- 8
- 9 Henkes 1994 p.129-140, Bitter 1995 p.163

155

- 1a 92WOR - BP3 AAK
- 1b beerput 3 beerlaag (ca. 1620 - 1680)
- 2 gl - bek - 29
- 3 1625 - 1675
- 4a / 6,5 / 11,5
- 4b cilindrische 'kometenbeker' met opgestoken bodem, pontilmerk, met voetring, onderhelft met horizontale draad afgezet
- 5a glas
- 5b helder glas, blauwe appliques
- 5c twee blauwe en twee gekleurde kometen onder geribde glasdraad
- 5d
- 6a
- 6b
- 6c compleet
- 7 beker, kometenbeker
- 8
- 9 Henkes 1989, Kottman 1992a p.220

156

- 1a 92WOR - BP3 AAE
- 1b beerput 3 beerlaag (ca. 1620 - 1680)
- 2 gl - bek - 34a
- 3 1625 - 1675
- 4a / 10,0 / 14,5
- 4b cilindrische pasglas-beker met opgestoken bodem, pontilmerk en opgestoken voet, horizontale draadomwikkelingen, uitstaande (a) of rechte rand (b)
- 5a glas
- 5b kleurloos met grijze zweem
- 5c
- 5d uitstaande rand, twee geribde glasdraden (passen)
- 6a gladde voetring
- 6b
- 6c compleet
- 7 beker, pasglas
- 8
- 9 Bitter 1995 p. 165

157

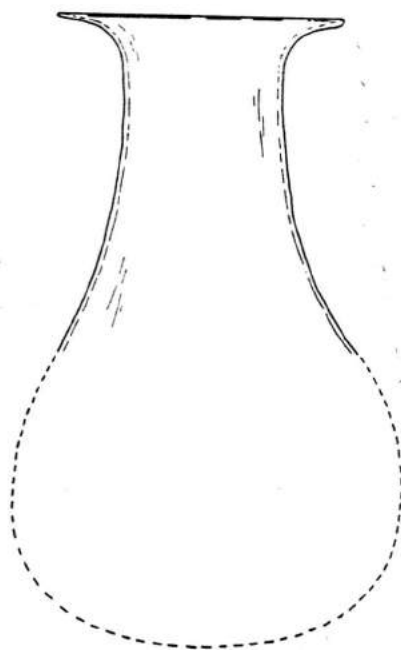
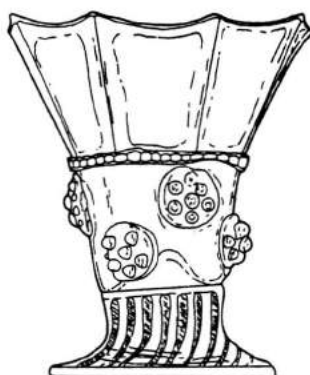
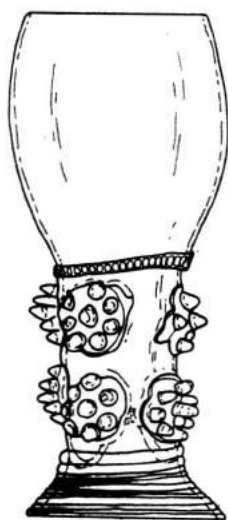
- 1a 92WOR - BP3 AAF
- 1b beerput 3 beerlaag (ca. 1620 - 1680)
- 2 gl - bek - 45a
- 3 1625 - 1675
- 4a / 8.5 / 8.5
- 4b cilindrische beker met draadomwikkeling, met opgestoken bodem en pontilmerk, zonder (a) of met noppootjes (b)
- 5a glas
- 5b kleurloos
- 5c
- 5d
- 6a
- 6b
- 6c compleet
- 7 beker, glasdraadbeker
- 8
- 9 Henkes 1994 p.155

158

- 1a 92WOR - BP3 AAG
- 1b beerput 3 beerlaag (ca. 1620 - 1680)
- 2 gl - fle - 13
- 3 1600 - 1650
- 4a / 10.5 / 18.5
- 4b peervormige wijnfles met geribbelde buik overgaand in hals met afgeplatte rand, opgestoken bodem met pontilmerk, op standing
- 5a glas
- 5b groen
- 5c
- 5d genibde buik
- 6a
- 6b
- 6c compleet
- 7 fles
- 8
- 9 Roedema 1993 p.28-30

159

- 1a 92WOR - BP3
- 1b beerput 3 beerlaag (ca. 1620 - 1680)
- 2 gl - kel - 70
- 3 1600 - 1675
- 4a / /
- 4b dunwandig balusterglas met dubbele geribde holle nodus, vrij geblazen kelk, voet met pontilmerk
- 5a glas
- 5b groen
- 5c
- 5d aanzet van conische cuppa
- 6a gladde voet
- 6b
- 6c bodemfragment
- 7 kelkglas
- 8
- 9

160

- 1a 92WOR - BP3
- 1b beerput 3 beerlaag (ca. 1620 - 1680)
- 2 gl - roe - 2
- 3 1625 - 1650
- 4a / 8,0 / 9,5
- 4b roemer met braamnoppen en bolle kelk, gewonden glasdraadvoet met opgestoken bodem en pontilmerk
- 5a glas
- 5b groen
- 5c twee rijen van vier puntige braamnoppen
- 5d
- 6a lage omwonden glasdraadvoet
- 6b
- 6c compleet
- 7 roemer
- 8
- 9 Kottman 1992a p.225

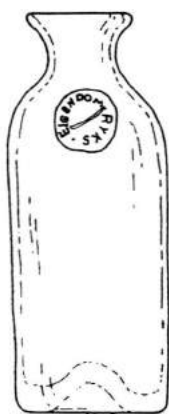
161

- 1a 92WOR - BP3 AAB
- 1b beerput 3 beerlaag (ca. 1620 - 1680)
- 2 gl - roe - 8
- 3 1625 - 1675
- 4a / 8,0 / 9,5
- 4b roemer met braamnoppen en veelhoekige kelk, op standvoet, opgestoken bodem met pontilmerk
- 5a glas
- 5b kleurloos met blauwe en kleurloze noppen
- 5c
- 5d achzijdige kelk; bovenste 3 noppen blauw, onderste 3 kleurloos
- 6a opgestoken bodem, geplooid voet
- 6b
- 6c compleet
- 7 roemer
- 8
- 9 Henkes '94 p198 no45.18 ('berkemeier') met foutief inv. nr. 92woebp13

162

- 1a 92WOR - BP3
- 1b beerput 3 beerlaag (ca. 1620 - 1680)
- 2 gl - uri - 2
- 3 1600 - 1650
- 4a / /
- 4b dunwandig bol urineglas met rechte hals en uitstaande rand
- 5a glas
- 5b kleurloos
- 5c
- 5d
- 6a
- 6b
- 6c randfragment
- 7 urineglas
- 8
- 9 Piskijkers en heelmeeesters 1993 p.26

RIOOL MILITAIR HOSPITAAL NOORD- EN ZUIDKOKER

163

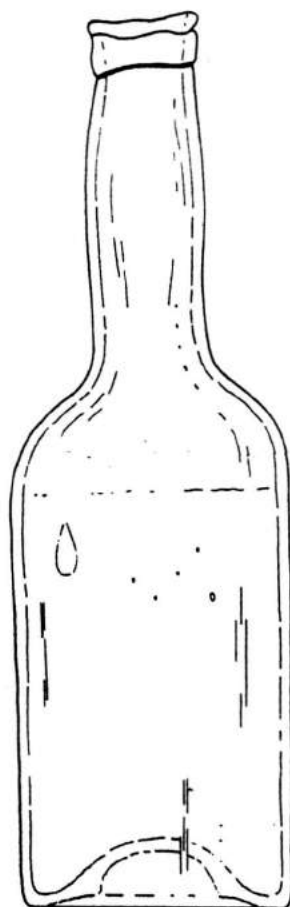
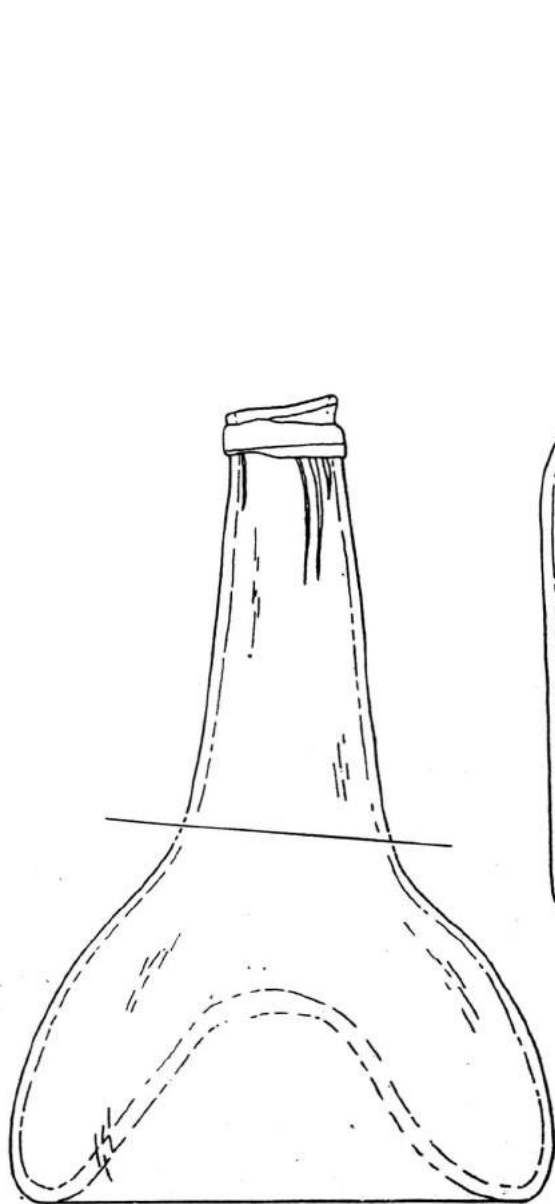
- 1a 91WOR - 19
- 1b noordkoker Mil. Hospitaal (1798-1863)
- 2 gl - fle - 11
- 3 1813 - 1863
- 4a / 4,0 / 10,5
- 4b cilindrische medicijnfles met korte hals en uitgebogen rand, opgestoken bodem met pontilmerk
- 5a glas
- 5b lichtgroen met blauwe zweem
- 5c glaszegel met opschrift RYKS EIGENDOM
- 5d
- 6a
- 6b
- 6c compleet
- 7 fles, medicijnfles
- 8
- 9 Jacobs/Van Veen 1996 p.49, afb. 191 (uit legermagazijn uit 1794-1866)

164

- 1a 91WOR - 19
- 1b noordkoker Mil. Hospitaal (1798-1863)
- 2 gl - fle - 11
- 3 1798 - 1863
- 4a / 7,5 / 14,5
- 4b cilindrische medicijnfles met korte hals en uitgebogen rand, opgestoken bodem met pontilmerk
- 5a glas
- 5b donkergroen
- 5c
- 5d
- 6a
- 6b
- 6c compleet
- 7 fles, medicijnfles
- 8
- 9

165

- 1a 92WOR - 19
- 1b zuidkoker Mil. Hospitaal (1798-1863)
- 2 gl - fle - 11
- 3 1798 - 1863
- 4a / 2,0 / 9,0
- 4b cilindrische medicijnfles met korte hals en uitgebogen rand, opgestoken bodem met pontilmerk
- 5a glas
- 5b groen
- 5c
- 5d
- 6a
- 6b
- 6c compleet
- 7 fles, medicijnflesje
- 8
- 9 Van Dongen/Henkes 1994 p. 18-19

166

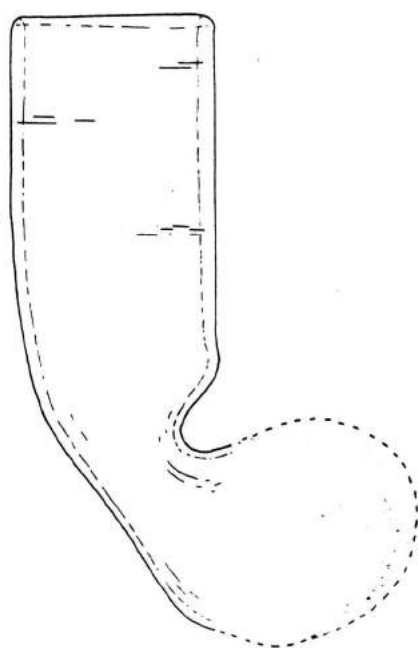
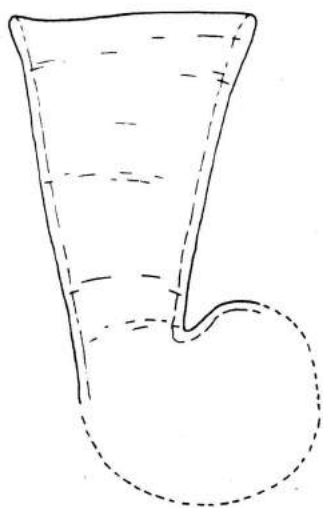
- 1a 91WOR - 19
- 1b noordkoker Mil. Hospitaal (1798-1863)
- 2 gl - fle - 25
- 3 1798 - 1863
- 4a / 14,5 l
- 4b dikwandige wijnfles met zeer lange hals, afgeplatte glasdraad om rand, opgestoken bodem met pontilmerk
- 5a glas
- 5b groen
- 5c
- 5d
- 6a
- 6b
- 6c fragment, deel hals ontbreekt
- 7 fles, wijnfles
- 8
- 9 Henkes 1994 p.249

167

- 1a 92WOR - 19
- 1b zuidkoker Mil. Hospitaal (1798-1863)
- 2 gl - fle - 27
- 3 1798 - 1863
- 4a / 7,0 l 23,0
- 4b cilindrische wijnfles met schouder, hals met glasdraad om rand, opgestoken bodem met pontilmerk
- 5a glas
- 5b groen
- 5c
- 5d
- 6a opgestoken bodem zonder pontilmerk
- 6b
- 6c compleet
- 7 fles
- 8
- 9 Thijssen 1991 p.144-145

168

- 1a 91WOR - 19
- 1b noordkoker Mil. Hospitaal (1798-1863)
- 2 gl - kpg - 2
- 3 1798 - 1863
- 4a / 5,5 l 6,0
- 4b breedmondig buidelvormig kopglas
- 5a glas
- 5b kleurloos
- 5c
- 5d
- 6a
- 6b
- 6c compleet
- 7 kopglas, laatkop
- 8
- 9 Koning 1958 Abb.20

169

- 1a 91WOR - 19
- 1b noordkoker Mil. Hospitaal
(1798-1863)
- 2 gl - uri - 3
- 3 1798 - 1863
- 4a / /
- 4b dikwandig urinaal met bol
reservoir en trechtervormige
hals
- 5a glas
- 5b kleurloos
- 5c
- 5d
- 6a
- 6b
- 6c randfragment
- 7 urineglas, urinaal
- 8
- 9

170

- 1a 91WOR - 19
- 1b noordkoker Mil. Hospitaal
(1798-1863)
- 2 gl - uri - 4
- 3 1798 - 1863
- 4a / /
- 4b dikwandig urinaal met bol
reservoir en cilindrische hals
- 5a glas
- 5b kleurloos
- 5c
- 5d
- 6a
- 6b
- 6c randfragment
- 7 urineglas, urinaal
- 8
- 9

SUMMARY

*Peter Bitter*¹

This report results from an archaeological research at the parking lot at the 'Wortelsteeg' (literally: Carrot's Alley), north of the canal 'Luttik Oudorp', in a part of the town that was reclaimed around 1500. As in the whole eastern part of the old town centre, the occupation history was determined by industrial activities. At this site, grain millers and brewers were situated.

The excavation of four cesspits and a sewer in 1992 took place in just a few days, but working out the results into a publication took several months. The project could not have been realised without the great efforts of a group of volunteers. This report is based on an essay by S. Ostkamp made for his study at the University of Amsterdam, Institute for Pre- and Protohistory A.E. van Giffen. His work was later partly rewritten and extended with a historical research. The result is a description and an analysis of a wide range of finds from the period of around 1580 to 1866. Most of the material belonged to the houses and workshops of grain millers and brewers, who lived and worked here until 1798. The remainder of the finds come from the military hospital that stood here for almost three quarter of a century after 1798.

The historical sources, that are made accessible and are analysed in relation to maps by Willem van den Berg in his project 'Historisch Kadaster Alkmaar', play an important role in the analysis of the archaeological finds.

ARCHAEOLOGICAL AND HISTORICAL RESEARCH

In the first chapter the different sources for the study of past material culture are dealt with: surviving objects in private and public collections, iconic sources (paintings, drawings, prints, and so on), written sources (a.o. cook books and household inventories) and archaeological sources. Each of these sources provides its own unique data, these data being complementary rather than overlapping. It is argued that research of material culture is or should be multidisciplinary.

A development of the last few years in archaeology is the increasing focus of interest that people take in the finds from cesspits. In this chapter attention is paid to the various formation processes that can distort the picture in the analysis of finds from cesspits.

The finds described in this report come from four cesspits and a sewer (in Dutch: 'beerput' and 'riool'; compare the maps for their location). The second chapter describes these features and the circumstances of the excavations in 1992 and (for the northern part of the sewer) 1991. Cesspits 1, 2 and 3 were of the current types in Alkmaar: round brick subterranean constructions with a diameter of 2 to 2,5 meters, provided with a hanging chute (the latrine house was on top of the vault) or with an chute built to the side (with the latrine house on top of it). Most of the finds, dating from the second half of the 16th until the end of the 18th century, come from these cesspits. Cesspit 4 was unusually large, about 3,5 m wide, with a side-built chute. It was completely filled with rubble- when the excavators laboriously had removed this (in bad weather) the pit proved to contain hardly any find

materials.

The sewer had two chutes and was filled with waste material dating from the end of the 18th to the middle of the 19th century.

A great amount of historical information is available on the houses and workshops, their owners and occupants (chapter 3). We owe this to the project 'Historical Kadaster Alkmaar' (historical real estate registration). This is a project by Willem van den Berg who has put numerous written sources into the computer and analyzed them (appendix to chapter 3).

The data are localized on address by Van den Berg. In combination with archaeological information it was possible to reconstruct the former lay-out of the plots and building sites at the Wortelsteeg (see the maps in chapter 3). One of the problems one encounters connecting the excavated cesspits to the buildings is, that before the Land Registration Map of 1820 only two maps were drawn that are reliable as well as detailed: the map by Drebbel from 1597 and a map showing the gables along the streets dating from between 1660 and 1673.

In our research area until 1650/51 four houses stood along the canal Luttik Oudorp, numbered from east to west: B248x, B248a, B248b, B248c (see the maps in chapter 3).

The position of the cesspits 2 and 3 was linked to the former presence of a private alley between B248a and B248b. This, in combination with the map of 1820, enabled us to reconstruct the lay-out of the alley. It could then be confirmed that originally the area was parcelled in a regular pattern, which, by the way, had also been observed in 1991 in a research to the west of the Wortelsteeg. The parcels had a standard width of 6.65 meters, probably the equivalent to 22 (Alkmaar) feet.

The southern part of this alley was presumably located against the plot boundary and on the land of B248b. The latrine of cesspit 2 was built against the fence or garden wall of the alley, most likely in the corner of the back wall of a 'summer kitchen' (a separate building in the yard behind the house on B248b). About one meter to the north the alley zigzagged and continued further north in the backyard of B248a. A few meters past these bends the latrine of cesspit 3 stood against the fence or garden wall on the other side of the alley.

The private alley continued north, then made a sharp bend to the west and ended in the Wortelsteeg going past the northern side of building B248h.

From the historical sources, not only the use of land and buildings can be detected, but also the dynamical changes in use.

The area was reclaimed from a former lake, the Voormeer (lit. 'Front-lake'). The first houses were built here between 1493 and 1519- presumably not only the main houses along the canal Luttik Oudorp but also (some of) the smaller 'kamers' (rooms) at the Wortelsteeg. These 'rooms' were present in 1552-53.

Perhaps the 'rooms' along the Wortelsteeg were initially used for housing, but in the course of the 17th century they degraded into storehouses, sheds and stalls, or they were demolished.

Luttik Oudorp was a canal that, until the early 20th century was dominated by the trade in cereals, fruits and vegetables grown in the region around Alkmaar. In the 16th and 17th centuries especially the grain market on the quays was of importance- by the way, a large part of the grain was still grown on the sandy ridges in the immediate vicinity of the town. Connected to the grain trade was the grain processing industry with the use

of horse-powered mills. The mills were of a type roughly grinding the cereals, breaking the grain but not as yet working it into flour. This industry was at its peak in the first half of the 17th century. In a written source from around 1680 even the invention of a fanned winnow machine and new types of sieving installations are ascribed to millers from Alkmaar. The fanned winnow machine was used to separate the fleeces from the broken grains. Later in the 17th century the importance of the industry diminished but it still remained of some interest for a long time. From the dozens of grain mills along the canal in the 17th century, however, most had been altered into other workshops or mere living houses in the 18th century.

Three of the four houses in our research area were once used by grain millers. One of them was a former brewery, another was later altered into a brewery.

From 1546 (possibly earlier) until 1649 a grain mill was connected to the house on B248x. In 1650/51 it was broken down, together with the neighbouring house on B248a. On the double plot the brewery 'De Drie Ruyten' (The Three Diamonds) was built, renamed 'Het Lam' (The Lamb) after 1730. The brewers who owned it were, at least most of the time, also the inhabitants of the house.

Plot B248b was used as a wood-shed by a trader in wood and timber until 1578/79, when a house was built with a summer kitchen in the backyard. This kitchen annex was later broken down, possibly in or shortly after 1606. The backyard then came in the possession of the neighbour in the house on the streetcorner (B248c), who built a malt-barn on it on behalf of his brewery. In 1631 the malt-barn was bought back by the owners of B248b, who had started a grain mill in the house. Before 1728 this industry had ended and the house was only used for living.

In the house on the corner of Luttik Oudorp and Wortelsteeg (B248c) a small brewery was established in 1581. In 1619 this was changed into a grain millery, which continued until 1790.

In 1798, after the political changes and the invasion of the Low Countries by the French, the four houses were bought by the state government. The former brewery 'Het Lam' was altered into a military hospital, while the buildings on B248b and B248c were removed. The hospital survived the political changes and was finally closed in 1863 and demolished. In 1879-80 the 'Korenbeurs' (grain market) was built in the open area. When these buildings were destroyed by a fire in 1956, the area's final destination became a car park.

The project 'Historisch Kadaster Alkmaar' holds a treasure of information on a variety of subjects. Hopefully, the possibilities of the basic data analysis by Van den Berg will in the long run be explored for further research. For instance, a multitude of genealogical data are made available (a.o. from the registration acts and from the orphanage administration). One of the striking observations is, that at least until the 18th century so many marriages were based on economical motives, i.e. within families of the same social class and profession, and often with neighbours (connecting real estate) or with citizens of business-related other towns (there was a marked preference for connections with Amsterdam, Hoorn and Enkhuizen, but to our surprise there were generally only limited ties with Haarlem).

The relations between different professions can be of interest as well. In our investigation we found grain traders, millers, malt-producers and brewers who took part in each others trade and even exchanging the buildings and other facilities.

ties from one trade into another. The alternation of brewers and grain millers in our research area seems more than a coincidence.

Other options for research are: the investigation of the presence and distribution within the town of a certain industry and trade, or of the social context of the workers, traders and entrepreneurs in question, or of the distribution of their real estate properties in the town, or of the values (from tax lists, sales) of the houses and industries.

In connection with this it must be noted, that the difficult question whether or not the owners known from the registration acts were also the inhabitants of the houses mentioned, in several instances could be answered. In other towns it is often virtually impossible to solve this problem, as many owners let their houses (including the more expensive houses) and rent was not put down in writing. In the Historisch Kadaster Alkmaar some tax lists are incorporated, in which the inhabitants of each address are mentioned. Moreover, the H.K.A. database makes it possible to investigate whether someone owned more than one house and if so, if there are indications which house was occupied by him/herself.

The information of the Historisch Kadaster Alkmaar makes it possible to connect the finds from cesspits to known persons, their families and their occupation. On the other hand, the archaeological finds can yield information on anonymous inhabitants of the houses that were let.

The chapters 4 to 8 deal with the different find categories from the Wortelsteeg research. The major part of the finds consist of ceramics but also glass, wooden, metal, bone and leather objects are present. We will summarize these per find com-

plex (compare the pictures in the chapters).

CESSPIT 1

The relation of cesspit 1 with the original topography and former inhabitants cannot easily be reconstructed. We assume that the cesspit was once located at the back wall (eastern wall) of a house on the Wortelsteeg that contained two rooms ('kamers'): B248f and B248g. This location implies, that possible users of the cesspit can be expected from three sides, namely the inhabitants of the two rooms or the neighbour to the east. To complicate the situation: this may also have changed in course of time.

The earliest finds are some sherds of pottery from the first to the third quarter of the 17th century. The cesspit was cleaned out thoroughly around 1690- there were even no fragments of clay pipes from before that date.

The 18th-century finds reflect some general developments in the ceramics in Holland. For instance, in the first half of the 18th century the users of the cesspit preferred dishes of white fayence (the English translation 'Delftware' is in fact a misleading terminology as much of the Dutch tinglazed wares were produced in other towns, as well, e.g. in Alkmaar). In the second half of the century mainly decorated dishes were used. This change in fashion has been observed in Amsterdam and Nijmegen as well.² The decay of the local earthenware industry is also reflected in the cesspit contents: in the first half of the 18th century we still find locally produced white earthenware, while it is absent in the later period. It should be noted, that ceramics for cooking utensils, apart from imported Frankfurter earthen-

ware, disappeared after about 1750. Apparently ceramics were replaced by metal cooking utensils.

In spite of the almost complete lack of kitchen ware, the finds in the cesspit still indicate that the waste came from a family household. They include namely objects like lice-combs, a thimble, a needle-holder, a purse, and children's toys like a horse-shaped pipeclay flute and a spinning top.

The absence of clay pipes from the period between approx. 1720/1730 and 1750 may indicate a hiatus in the use of the cesspit, or in the occupation of the house. Another possibility is, that the cesspit was used by a widow.

When overiewing the whole contents of cesspit 1, the complete lack of any luxury items is notable. Two signed dishes of fayence from Delft may have been slightly more expensive than the average fayence of the period, but they were not precious. The majority of the fayence belongs to the categories of white undecorated or crudely decorated fayence, so-called 'Boeren-Delfts' (Peasants' Delftware). An investigation in Amsterdam at the Oostenmiddenburgerstraat has shown that these wares were especially popular with the taxpayers' category of the lowest income.³ The contents of cesspit 1 parallels these Amsterdam find complexes. In the late 18th century cups and saucers of industrial ceramics and porcelain were not extraordinary and the cesspit has rendered a handfull of examples. Dishes of these materials, however, were expensive and it is no surprise that these are lacking in our find complex. The tablewares furthermore show heavy traces of wear. Some pieces even show wear on parts were fragments have splintered off.

The clay pipes found also indicate a low social status of the inhabitants: quite a

large percentage (44%) is of cheap crudely-made types.

As mentioned above, connecting the finds to houses and inhabitants is problematic.

It is well possible that in the 17th century the cesspit was simultaneously used by the inhabitants of both rooms B248f and B248g (apart from a sack-loader and a linen-weaver none of the inhabitants can be identified).

These two rooms have disappeared shortly before 1673/74, judging from the historical sources and the above-mentioned map of ca 1660/1673. Most likely the latrine, that must have been built against the back wall of the house, was removed, too. The 'empty' lot then was bought by the owner of B248b, a grain miller.

The cesspit apparently was cleaned in about 1690 and re-used, but by whom is not known. Adjacent to the empty lot stood the barn of brewery 'De Drie Ruyten' on the northside; to the south on B248e in 1673 still stood a stable, that was removed some time before 1728; the use of the room south of this stable (B248d, connected to the grain miller in B248c) is unknown and this was taken down before 1728, too. Thus, before 1728 the eastside of the Wortelsteeg had become one empty lot between the barn B248h and the house B248c on the corner. Remarkably, the hiatus in the clay pipes starts around 1720/1730, in other words, shortly before 1728. Perhaps the users of cesspit 1 until then had lived at the stable B248e or in the room B248d? The use of the cesspit then ended as a result of the demolition of B248e and B248d.

Another possibility is, that they were personnel who lived with their family in an annex building of the adjacent grain mill or the brewery. After 1728, when the vacant lots were sold to the brewers of

'De Drie Ruyten' in B248a+x, access to the cesspit may have been denied. A similar situation, with personnel living in the working sheds of the industry, is also known from the western side of the Wortelsteeg, on the site of a pottery, later a soap-factory.⁴

According to historical records sometime before 1792 on the lot B248f (as well as on B248e) a storehouse or stall was built. We tend to connect this with the start of the later period of use of the cesspit, from around 1750. The users may have been the inhabitants of these storehouses/stalls or of the annexes to B248b or B248a+x. The closing date of the cesspit, judging from the finds recovered, coincides with the installation of the hospital in 1798. The storehouses or stalls were taken away much later in the nineteenth century.

CESSPIT 2

Cesspit 2 is associated with the house on lot B248b.

The earliest finds fit in with the construction date of the house and the summer kitchen in 1578 or 1579. Most likely the latrine was built against the back wall of the summer kitchen, adjacent to the private alley.

The latest finds belong to the third quarter of the 17th century (apart from some late 18th-century material that apparently was deposited in the demolition of the house in 1798).

It looks as if the cesspit stayed in use without interruption. This is remarkable since meanwhile (in or shortly after 1606?) the summer kitchen was demolished and the backyard was taken over by the neighbour on the corner, who built a malt-barn instead. The barn was resold to the owners of B248b in 1631. In the registration act there still is an allusion to the place where the summer kitchen once

stood- this must have been recognisable in the yard, perhaps also because the once adjoining latrine still stood there. The act refers to conditions that were agreed to in 1579, unfortunately without any specifications. It seems reasonable though to think that cesspit 2 had stayed in use by the inhabitants of the house B248b during the whole period. Cesspits quite often were located near an alley, so that the dirt would not have to be removed through the house.

Despite the rather small amount of find materials, cesspit 2 rendered some indications of a certain wealth of the users.

The majolica and fayence dishes are of a fine quality. The 'kraak porselein' cup was rather luxurious then, too. Apart from two average 'roemer' drinking glasses, the table-glass also comprised high quality beakers 'a la façon de Venise'. A beaker of the so-called 'ice-glass' in those days cost four times as much as a German 'Waldglas' beaker.⁵

An unusual indication of wealth is a fine leather find, namely a luxuriously finished children's shoe.

Until 1628 the house on B248b was used by anonymous renters (only a soap maker is mentioned in 1619). Then it was inhabited by mr. Cornelis van Teylingen Bas for only a short period. From 1631 the owner was a grain miller Jan Thijsz de Groot who also lived here- it stayed in use of the family until 1728. In sales the house made a reasonable price. From archaeological research of the waste deposited in the cesspit indeed emerges the picture of rather wealthy middle class inhabitants.

CESSPIT 3

Cesspit 3 belonged to the house on B248a, considering the position near the own private alley in the backyard. The finds material from the pit dates from the period about 1620 to 1680. Remarkably here, too, the cesspit remained in use in spite of building activities like the erection of a double house on B248a and B248x and the foundation of a brewery by Marcelis and Loth in 1650/51. Apparently it was preferred to save the trouble of making a new cesspit and the latrine was kept in use.

There is a rather large amount of majolica and fayence found, generally of a good quality. One dish of Portuguese fayence may have been slightly more expensive but was not really precious. Porselain was lacking amongst the waste.

From glass only 2 'roemers' were present and furthermore nine beakers and a chalice in Venetian style ('à la façon de venise'). In those days 'roemers' prevailed in the lower middleclass, while the somewhat more well-to-do households had more glassware in Venetian style.⁶ Nowadays this type of glass is rather exceptional but in those days it must have been widespread. For instance, glass workers in the 17th-century Amsterdam glass workshops produced up to 100 to 110 vessels each day.

The finds in the cesspit come from several consecutive inhabitants of the house: wood merchants, grain millers and brewers. The closing date of the find materials comes close to the house sales transactions of 1674 and 1681. We may speculate on a connection with the coming of new inhabitants but nothing is known in fact.

The total collection of finds indicates so-

me prosperity, but it does not belong to the richest category of the period. Part of the material comes from the household of the brewer Samuel Loth- in 1674 his widow Catherina Schagen is registered for tax payments for a year income between 1095 and 1277 guilders, an average income for the Alkmaar middle class.

Presumably in connection with the change of the brewery Het Lam into the military hospital in 1798, the cesspit was filled with rubble and a large amount of tile fragments. Some of these were outstanding, for instance some polychrome animal-tiles and a large number of finely decorated horseman-tiles. It is possible to discern some groups of tiles that possibly once had been applied together in a hearth or otherwise. It is, however, not possible to tell from which house they originally came- all four houses in our research area are possible.

CESSPIT 4

In the reconstructed topography of the area, cesspit 4 must have been located underneath the first room on the Wortelsteeg behind the house on the corner, in other words on lot B248d. Presumably the cesspit belonged to this room, with the latrine placed against the eastern wall. The cesspit was exceptionally large, with a diameter of about 3,5 m. It was completely filled with rubble, possibly from the demolition in 1798.

Apparently, the contents were removed then. The remainder rendered too little material for making any statement on the dating of the cesspit or on its users.

THE SEWER

The sewer of the military hospital contained a large amount of material from the first half of the nineteenth century. Not only typical hospital attributes were found like medicin bottles, gallipots (some of a large size) and glass urinals, but also a variety of household utensils.

It can be observed that in the hospital the cheapest possible earthenwares were used that could be found on the market in those days. Furthermore we see that alle dishes ('Niederrheinisch' redware, from the Lower Rhine area) and all the chamber pots, bowls and pots (Dutch redwares from the

provinces of Holland or Friesland) are almost identical. Most likely this was caused by a centralized purchase. This is at least ascertained for the larger medicin bottles with a seal 'RYKSEIGENDOM' (=state property)- identical bottles have been found among the waste from contemporary military quarters in The Hague.⁷

The large amount of heavily smoked clay pipes, the greater part of a type with a short stem, indicates that the sick who were nursed here, had little to afford themselves. The very worn shoe soles bring to mind a picture of poor foot-soldiers.

THE CATALOGUE OF FINDS OF CERAMICS AND GLASS

The inventory of the finds makes use of a typology known as the 'Deventer system', named after the project where it first was developed in 1989. Meanwhile, several Dutch institutions have adopted the typology for the description of Late- and Post-Mediaeval ceramics and glass objects.

Objects of ceramics and glass are given a typology code according to a hierarchical system, with a tripartite code:

- firstly a letter for the material group,
- secondly a three-letter code for the main shape,
- and finally a number is added to account for differences in details, especially in the pot shape and rims. In the case of glass, the technique of the decoration (not the decorations themselves) and the base are also taken into account. The different types are illustrated in the catalogue.

The description in the catalogue is specified as follows:

- 1a inventory number
- 1b feature code
- 2 type code
- 3 date of the object
- 4a dimensions
- 4b type description
- 5a material group
- 5b surface treatment
- 5c decoration
- 5d miscellaneous details
- 6a base
- 6b handle
- 6c complete/fragment
- 7 name/function
- 8 production centre
- 9 literature

The type code under 2 starts with a letter for the material group:

- d (Deutschland) German fayence
- db Dieburg red earthenware
- dw Dwoberg red earthenware
- ep European porcelain
- f fayence from the Netherlands
- g grey earthenware from the Netherlands
- ha 'Haffner' early middle/upper Rhenish white earthenware
- i Italian fayence
- ir industrial redware (fabric)
- iw industrial whiteware (fabric)
- iz industrial blackware (fabric)
- ik industrial colored ware (fabric)
- jy Jydepot earthenware (Jutland, Denmark)
- m majolica from the Netherlands
- p porcelain (China, Japan)
- po Portuguese fayence
- r red earthenware from the Netherlands
- rm Meuse red earthenware
- sp Spanish fayence
- s1 stoneware without surface treatment
- s2 stoneware with slip and/or glazed surface
- s3 industrial white or brown saltglazed stoneware
- s4 near stoneware
- s5 proto stoneware
- sp spanish ceramics
- w white earthenware (Netherlands/Belgium/Germany)
- wa Werra ware
- we Weser ware
- wm Meuse white earthenware
- gl glass.

The main shape is described with a three-letter code:

- ala alembic
- amf amphorae
- aqu aquamanile
- asb ash-tray (asbak)
- asl fire-place ash-tray (aslade)
- bak skillet (bakpan)

bbf baby feeding-bottle
 bee statuette (beeldje)
 bek beaker
 ber 'berkemeier'
 bla flat candle stick (blaker)
 blo flower pot (bloempot)
 bor dish/saucer (bord)
 bot butter cup (botervloot)
 bst nipple shield (borstglas)
 bui belly warmer (buikwarmer)
 dek lid (deksel)
 dks oval-shaped dish (dekschaal)
 dov extinguisher (dover)
 dri drinking bowl
 dru footless drinking glass ('drinkuit')
 eid egg-cup (eierdop)
 fle bottle (fles)
 flu flute glass
 fru fruit dish/bowl
 gat perforated pot (gatenpot)
 gra pipkin (grape)
 hoo horn (hoorn)
 ink ink-pot
 jus sauce-bowl (juskom)
 kan jug/pitcher (kan)
 kap furnace or stove pan (kachelpaen)
 kar decanter (karaf)
 kdl candlestick (kandelaar)
 kel stemmed glass (kelglas)
 kmf chafing dish (komfoor)
 kni marble (knikker)
 kol breastglass (kolfglas)
 kom bowl (kom)
 koo 'Krautstrunk' glass (koolstronk)
 kop cup/small bowl (kop)
 kpg cupping glass (kopglas)
 kwi cuspidor (kwispedoor)
 lam lamp glass
 lav lavabo
 lek dish-shaped sieve (lekschaal)
 lep spoon (lepel)
 mai maigeleijn glass
 man basket (mand)
 min miniature
 mos mustard pot (mosterdpot)
 nop pruned beaker (noppenglas)

oli oil lamp (olielamp)
 ove flowerpot (overpot)
 pis chamber pot (pispot)
 plo lobed dish (plooischoetel)
 pot storage jar/pot
 raa 'Ratskanne' jug
 roe 'roemer' glass
 sbe shaving bowl (scheerbekken)
 sch oval/rectangular dish (schaal)
 sie decorative object (siervoorwerp)
 sir sirup jar
 slb butcher's bowl (slachtbak)
 sme melting cup (smeltkroes)
 sne 'schnelle'
 soi salt/pepper box (strooier)
 spa money box (spaarpot)
 spb beaker-shaped spoon (schepbeker)
 spd cover for starling's nesting pot (spreeuwenpotdeksel)
 spr starling's nesting pot (spreeuwenpot)
 sta 'Stangenglas' high cylindrical beaker
 stb iron (strijkijzer)
 stk bowl-shaped skillet (steelkom)
 sto foot-warmer/foot-stove (stoof)
 stp plug (stop)
 str linen-smoothers
 taf table-ware set (tafelstel)
 taz 'tazza' stemmed bowl
 ter tureen (terrinen)
 tes fire-bowl (test)
 the teapot (theepot)
 thl warming-stand (theelicht)
 tmm thermometer
 tod lid for barrel- or pig-shaped pipkin (tonpotdeksel)
 ton barrel- or pig-shaped pipkin
 tre 'Trichterbecher' funnel beaker
 uil owl-shaped jug (uilebeker)
 uri urinal
 vaa vase (vaas)
 vat barrel costrel (vat)
 vel costrel (vergiel)
 ver colander (vergiel)
 vet dripping pan (vetvanger)
 vfl bird whistle (vogelfluit)
 voe pedestal dish (voetschaal)

vog birds' drinking cup (vogeldrinkbak)
vor mould (vorm)
vst fire cover (vuurstolp)
wyw holy water basin (wijwaterbak)
zal gallipot (zalfpot)
zee sieve (zeef)
zou salt vessel (zoutschaal).
zui baby feeding bottle (zuigfles)

7. Jacobs/ Van Veen 1996, fig. 191.

Variation in models and rim shapes are discerned by the number in the end of the code. Sometimes an additional letter is used for extra information on specific details.

Dates are given with a figure for the century, A or B for a first or second half-century, and a-b-c-d for quarter-centuries. The measurements are given of the maximal breadth/width, length (diameter) and height without features like handles and spouts.

All ceramics are drawn at a scale of 1:4 and all other objects at 1:2, unless stated otherwise. Most objects are 'archaeologically complete', meaning that a complete profile is present. Incomplete profiles are drawn with dashed lines.

NOTES

1. With thanks to R. van Wilgen for correcting the English translation.
2. Baart/Krook/Lagerweij 1986, Thijssen 1984.
3. Baart/Krook/Lagerweij 1986 (a research in a block of houses at the Oostenburgermiddenstraat, a street in the 18th-century suburbs of Amsterdam).
4. Published (with an English summary); Bitter et al 1995.
5. Baart 1994.
6. Baart et al 1984.

LITERATUUR

Akker, M. van den, 1993: *Tinglazuur aardewerk*. In: Lenting/Van Gangelen/Van Westing 1993, 237-280.

Arts, N., 1994: Middeleeuwse en latere keramiek. In: N. Arts (red.), *Sporen onder de Kempische stad. Archeologie, ecologie en vroegste geschiedenis van Eindhoven 1225-1500*. Eindhoven.

Aten, N., z.j.: De opgraving in de Broerenkerk. In: H. Clevis, T. Constandse-Westermann (red.), *De doden vertellen. Opgraving in de Broerenkerk te Zwolle 1987-88*. Kampen, 13-30.

Ter Avest, H.P. ter (red.), 1992: *Opmerkelijk afval. Vondsten uit een 17de eeuwse beerput in Harlingen*. Harlingen,

Baart, J.M., et al, 1977: *Opgravingen in Amsterdam. 20 jaar stadskernonderzoek*. Amsterdam.

Baart, J.M., 1983a: Kook- en eetgerei. In: *Brood, aardappels en patat. Eeuwen eten in Amsterdam*. Purmerend, 71-91.

Baart, J.M., 1983b: Stadskernonderzoek in Amsterdam, studien naar sociale diversificatie. In: S.E. van der Leeuw (red.) *Raakvlakken. Bijdragen aan een studiedag archeologie/antropologie*. Amsterdam, 84-96.

Baart, J.M., 1986a: Italiaanse majolica en faience uit de Amsterdamse bodem: het tafelhoed van de gegoede burgerij. In: R. Kistemaker en M. Jonker (red.) *De smaak van de elite. Amsterdam in de eeuw van de beeldenstorm*. Amsterdam, 78-92.

Baart, J.M., 1986b: Materiële cultuur in de late 16de eeuw: het milieu van een molenaarsweduwe. In: J.R. ter Molen, A.P.E. Ruempol en A.G.A. van Dongen (red.), *Huisraad van een molenaarsweduwe. Gebruiksvoorwerpen uit een 16de-eeuwse boedelinventaris*. Rotterdam/Amsterdam, 93-103.

Baart, J.M., 1987: Portugese faience 1600-1660. Een studie van bodemvondsten en museumcollecties. In: R. Kistemaker en T. Levie (red.) *Êxodo. Portugezen in Amsterdam 1600-1680*. Amsterdam, 18-24.

Baart, J.M., 1988: Niederrheinische Keramik des 18. Jahrhunderts in den Niederlanden. In: Naumann 1988, 159-165.

Baart, J.M., 1994: In kannen en kruiken. Drinkgerei voor bier tot in de zeventiende eeuw. In: Kistemaker en Van Vilsteren 1994, 51-60.

Baart, J.M., 1995: Kammen. In: *'One man's trash is another man's treasure.'* *De metamorfose van het Europese gebruiksvoorwerp in de Nieuwe wereld.* Rotterdam (expositie Museum Boijmans van Beuningen), 174-187.

Baart, J.M., W.Krook en A.C.Lagerweij, 1984: Das Gebrauch von Glas in Amsterdam im 17. Jahrhundert. In: *Glück und Glas. Zur Kulturgeschichte des Spessartsglases*, München, 34-47.

Baart, J.M., W.Krook, A.C.Lagerweij, 1986: Opgravingen aan de Oostenburgermiddenstraat. In: J.B. Kist (red.) *Van VOC tot werkspoor. Het Amsterdamse industrieterrein Oostenburg*. Utrecht, 83-142.

Baart, J.M., W.Krook, A.C.Lagerweij, 1990: Italiaanse en Nederlandse witte faience (1600-1700). *Mededelingenblad Nederlandse vereniging van vrienden van de ceramiek* 138.

M. Bartels, et al (red.), 1993: *Van huisvuil en huizen in Hasselt. Opgravingen aan het Burg Royerplein*. Kampen.

Barwasser, M., O. Goubitz, 1990: Leder, hout en textiele vondsten. In: Clevis en Smit 1990, 70-99.

Beek, R. van, V. van Vilsteren, 1994: Van voor de Voorst. Enkele 12de en vroeg 13de eeuwse vondsten en hun betekenis. In: *Archeologie en Bouwhistorie in Zwolle 2*, Zwolle, 142-152.

Berendsen, A., z.j.: *Groot tegelboek. Een internationaal overzicht van de tegel door de eeuwen heen*. Amsterdam/Brussel.

Berg, W.J. van den, 1991: *Historisch kadaster van Alkmaar, 'Groot adresboek', adressen van de binnenstad 1732-ca.1940*. Utrecht.

Berg, W.J. van den, 1995: De bewoners van de huizen. In: Bitter 1995, 22-49.

Berg, W.J. van den, en J.L. van Zanden, 1993: Vier eeuwen welstandsongelijkheid in Alkmaar, ca. 1530-1930. *Tijdschrift voor sociale geschiedenis* 19, 193-215.

Bernet Kempers, z.j.: *Op en om de grutterij*, Nederlands Openlucht Museum Arnhem.

Bieleman, J., 1992: *Geschiedenis van de landbouw in Nederland 1500-1950; veranderingen en verscheidenheid*. Meppel/Amsterdam

Bitter, P., 1988: Archeologisch onderzoek naar de bewoningsgeschiedenis van het ir.Driessenplein en de ontwikkeling van de oever van de Oude Rijn op het Waardeiland te Leiden. *Bodemonderzoek in Leiden. Jaarverslag 1987*, 85-130.

Bitter, P., 1995: *Geworteld in de bodem. Archeologisch en historisch onderzoek van een pottenbakkerij bij de Wortelsteeg in Alkmaar*. Zwolle.

Bitter, P., J. Dijkstra, R. Roedema en R.P. van Wilgen (red.), 1997: *Wonen op Niveau; archeologisch, bouwhistorisch en historisch onderzoek van twee percelen aan de Langestraat* (Publicaties over de Alkmaarse Monumentenzorg en Archeologie, delen 5 en 5A) Alkmaar.

Bitter, P., A.M. Feld en G.M. van der Pal (red.), 1992: *Uit de Alkmaarse bodem*. (Alkmaarse Cahiers 3) Alkmaar.

Bloys van Treslong Prins, P.C., en J. Belonje, 1928: *Genealogische en heraldische gedenkwaardigheden in en uit de kerken der provincie Noord-Holland Utrecht*.

Bodt, S. de, J. Koldewij, 1987: Museumaanwinsten. Keramiek in het Nederlands Openluchtmuseum te Arnhem. *Antiek* 22, 91-94.

Bodt, S. de, 1991: *Gedateerde ceramiek. Gebruiksvoorwerpen met een jaartal uit de collectie Van Beuningen-de Vriese*. Rotterdam.

Boer, A. de, en P. Franssen, 1994: Dobbelstenen. In: Krauwer/Snieder 1994, 153-154.

Boer, D.E.H. de, 1983: Beerputten in Leiden, Historische kanttekeningen ten aanzien van aanleg en verbreiding. *Bodemonderzoek in Leiden. Jaarverslag 1982*. Leiden, 89-92.

Bogaers, M.R., 1992: 'Ik had den moed...' De Maastrichtse aardewerkfabrikant Petrus Regout en de export van zijn zogenaamde 'Engelse aardewerk' naar Japan. *Antiek* 26, 327-343.

Bolwerk, P., 1993: Tegels uit Hasselt. In: Bartels 1993, 88-92.

Bonke, A.J., 1987: *In de Taanstraat*. (Scriptie IPP, Universiteit van Amsterdam) Amsterdam.

Bottelier, Th., 1987: Glas uit Haarlem. *Westerheem* 36, 147-155.

Broekhuizen, P.H. et al (red.), 1992: *Van boerenerf tot bibliotheek. Historisch, bouwhistorisch en archeologisch onderzoek van het voormalig Wolters-Noordhoff-Complex te Groningen*. Groningen.

Brongers, J.A., H.F. Wijnman, 1968: Chronological classification of 'roemers' with the help of 17th century paintings in the Low Countries. In: J.G.N.Renaud (red.) *Rotterdam papers. A contribution to medieval archaeology*. Rotterdam, 15-22.

Bruijn, A., 1979: *Pottersvuren langs de Vecht. Aardewerk rond 1400 uit Utrecht*. (Rotterdam papers III) Rotterdam.

- Bruijn, A., 1985: De oven en de fabricage. In: De Deventer Majolica-oven. *Mededelingenblad Nederlandse vereniging van vrienden van de ceramiek* 119/120, 32-51.
- Buitenhuis, E.V., 1986: Een Glasvondst in de Clarensteeg te Leiden. *Bodemonderzoek in Leiden. Jaarverslag 1985*. Leiden, 41-62.
- Bult, E.J., 1996: Delftse theepotten, de tweede generatie. In: Clevis 1996, 33-42
- Bult, E.J., et al, 1992: *IHE/Delft prospers on a cesspit-IHE/Delft bloeit op een beerput. Archeological research between Oude Delft and Westvest-Archeologisch onderzoek tussen Oude Delft en Westvest*. Delft.
- Bult, E.J., C. Nooien, 1994: Beerputten en toiletten in Delft. In: S. Piras (red.) *Latrines. Antieke toiletten-modern onderzoek*. Meppel, 50-51.
- Bungeneers, J., A. Eryvynck, W. van Neer, 1993: Afval van monniken, bisschoppen en ambtenaren. Archeologisch onderzoek in het voormalige bisschoppelijk paleis. In: W. Aerts et al (red.) *Het bisschoppelijk paleis te Antwerpen*. Antwerpen.
- Calado, R.S., J.M. Baart, 1987: *Portuguesa faiança/Portugese faience 1600-1660*. Amsterdam/Lissabon.
- Carmiggelt, A., 1991: *Een beeld van een vondst. Haagse archeologische vondsten uit particulier bezit*. (VOM-reeks 1991 nummer 4) Den Haag.
- Carmiggelt, A., 1992: *Tussen Hof en Herberg. Archeologisch onderzoek aan de zuidzijde van het Binnenhof in Den Haag*. (VOM-reeks 1992 nummer 1) Den Haag.
- Carmiggelt, A., 1993: MAE wat doen we ermee? In: Clevis en Thijssen 1993, 55-86.
- Carmiggelt, A., G. van den Eynde, 1993: *Een 17de-eeuwse tabakspijpenoven in Breda*. (Archeologisch en bouwhistorisch onderzoek in Breda 1) Breda.
- Carmiggelt, A., en M.M.A. van Veen, 1995: *Laat- en postmiddeleeuws afval afkomstig uit zes vondstcomplexen te Den Haag*. Den Haag (H.O.P.-reeks 2).
- Casparie, W.A., K. Helfrich, 1992: De houten voorwerpen. In: Broekhuizen et al 1992, 431-473.
- Casparie, W.A., J.J. Lenting, 1993: Het houtgebruik. In: Lenting/Van Gangelen/Van Westing 1993, 575-589.
- Cleij, T.J., 1996: Een inventarisatie van Zeister vondsten. *Westerheem* 45-1, 8-11.
- Clevis, H. (red.), 1996: *Assembled Articles 2*, Zwolle.

Clevis, H., en P.Kley, 1990: Het Zwols Celehuisje, de bewoners en hun afval, 1550-1650. *Zwols Historisch Tijdschrift* 7, 76-93.

Clevis, H., J. Kottman (red.), 1989: *Weggegooid en teruggevonden. Aardewerk en glas uit Deventer vondstcomplexen 1375-1750*. Deventer.

Clevis, H., M. Smit (red.), 1990: *Verscholen in vuil. Archeologische vondstcomplexen 1375-1925*. Urk.

Clevis, H., en J.Thijssen, 1989: Kessel, huisvuil uit een kasteel. *Mededelingenblad Nederlandse Vereniging van Vrienden van de ceramiek* 136, nr.4, 3-48.

Clevis, H., en J. Thijssen (red.), 1993: *Assembled Articles 1*, Nijmegen

Dam, J.C. van, 1988: Vondsten in het Nieuwe marktgebied. In: J.C. van Dam, N.D.B. Habermehl, *Het nieuwe marktgebied te Gouda. Van kloosterterrein tot winkelcentrum*. Gouda, 37-56.

Dam, J.D. van, 1991a: Portugese en Hollandse faïence. Commentaar op een catalogus en vier artikelen. *Mededelingenblad Nederlandse vereniging van vrienden van de ceramiek* 142. 4-13.

Dam, J.D. van, 1991b: *Nederlandse tegels*. Amsterdam/Antwerpen.

Datema, R.R., et al, 1980: *Een verdwenen schuilkerk van oud-katholieken te Rijswijk. Verslag van een archeologisch en historisch onderzoek 1975-1980*. Rijswijk.

Dekker, P., 1995: *De Alkmaarse geschiedenis achter een Texelse walvisbokaal*. z.p.

Delft, 1984: *Archeologisch Bodemonderzoek in Delft* 2, nov. 1984.

Dijkstra, J., D.H. Duco, R. Roedema, 1997: De vondsten uit de beerputten. In: Bitter et al 1997, 101-198.

Dikken, E., 1989: *Zwols archeologisch dagboek. Bodemvondsten en andere ontdekte gegevens die een nieuw licht werpen op o.a. de Zwolse Geschiedenis*. Zwolle.

Dommissie, J., K. Heyning, B. Hustinx-van Acker, 1974: Symon Willemsz. Wassenaer uit de Lange Coppenhixsteeg. De inventaris van een laat zestiende eeuws Leids burger. In: *Leiden '74 leven in oorlogstijd in de tweede helft van de 16de eeuw*. Leiden, 76-105.

Dongen, A. van, 1993: Medieval and post-medieval pottery and the search for authentic terminology of utensils. In: Clevis en Thijssen 1993, 29-34.

Dongen, A.G.A. van, H.E. Henkes, 1994: *Gebruiksglas in beeld en verbeelding. Utility glass in image and imagination*. Rotterdam.

- Dubbe, B., 1978: *Tin en tinnegieters in Nederland*. Lochem.
- Duco, D.H., 1981: De kleipijp in de zeventiende eeuwse Nederlanden. In: P. Davey (ed.) *The archaeology of the Clay tobacco pipe V. Europe 2. BAR International Series* 106 (II).
- Duco, D.H., 1982: *Merken van Goudse pijpenmakers 1660-1940*. Lochem/Poperinge.
- Duco, D.H., 1982b: Pijpaarden figuurtjes voor schooljongens. In: *Pijpelijntjes. Informatief blad over kleipijpen*. VIII-4. 10.
- Duco, D.H., 1987: *De Nederlandse kleipijp. Handboek voor dateren en determineren*. Leiden.
- Duco, D.H., 1993: Kleipijpen. In: Lenting/Van Gangelen/Van Westing (red.), 1993, 125-166.
- Elzinga, G., 1978: 16de- en 17de-eeuwse putvondsten onder het Fries Museum. In: G. Elzinga en D. Korf, Vondsten uit eigen bodem. *Fries Museum Facetten* 9. Leeuwarden, 1-19.
- Elzinga, G., 1992: De keramiek. In: Ter Avest 1992, 27-53.
- Eynde, G. van der, 1988: Archeologisch onderzoek op het terrein Beyerd/Vlaszak 1985/1986. Een voorlopig verslag. In: *Graven rond De Beyerd*. Breda, 23-40.
- Faas, K., 1991: Robbert Morroc (Morrijs), pijpenmaker te Alkmaar. *Pijpelogische kring Nederland* 13, 285-288.
- Falkenburg, R.L., 1990: 'Alter Einoutus' : Over de aard en herkomst van Pieter Aertsens stilvenconceptie. In: Pieter Aertsens. *Nederlands Kunsthistorisch Jaarboek 1989*. Deel 40. Den Haag, 40-66.
- Fasel, W.A., Kroniek z.j.: *Alkmaar en zijn geschiedenissen, kroniek van 1600-1813*, Alkmaar.
- Fasel, W.A., 1981a: Tussen Verdrunkenoord en Luttik Oudorp. *Periodiek Oud Alkmaar* 5, 382-390.
- Fasel, W.A., 1981b: Benoorden het Luttik Oudorp. *Periodiek Oud Alkmaar* 5, 411-422.
- Francke, U., 1988: .In: Naumann 1988.
- Francke, U., 1997: Die Ausgrabung eines Töpferofens des 19. Jahrhunderts in Siegburg, in: *Archäologie im Rheinland 1996*, Köln, 142-145.

Gangelen, H. van, 1993: Overige gebruiksvoorwerpen. In: Lenting/Van Gangelen/Van Westing 1993, 561-574.

Gangelen, H. van, G.A. Brongers, 1988: *Een schotelbanck met eenich olt steenwerck. Pot'pourri van vijf eeuwen in Groningen gebruikt steengoed en aardewerk (ca.1400-1900)*. Warffum.

Gangelen, H. van, K. Helfrich, 1992: De keramiekvondsten vanaf circa 1550. In: Broekhuizen et al 1992, 293-345.

Gangelen, H. van, G.Kortekaas, A.Carmiggelt, 1987: *Ceramiek uit een laat-18e eeuwse afvalkuil op het voormalige Zuiderkerkhof te Groningen*. (Corpus Middeleeuws Aardewerk. Reeks B) Amersfoort/Laarne.

Gangelen, H. van, J.J.Lenting, 1993a: Ongeglazuurd aardewerk en loodglazuuraardewerk. In: Lenting/Van Gangelen/Van Westing 1993, 167-236.

Gangelen, H. van, J.J. Lenting, 1993b: Steengoed. In: Lenting/Van Gangelen/Van Westing 1993, 309-332.

Garthoff-Zwaan, M., A. Reumpol, 1988: *Communicerende vaten. Beeldtaal van slibversiering op laat-middeleeuws aardewerk in de Nederlanden*. Rotterdam.

Goubitz, O., 1983a: De ledervondsten. In: H.L. Janssen (red.), *Van bos tot stad*, 's-Hertogenbosch, 274-283.

Goubitz, O., 1983b: De ledervondsten en de klomp van de Voorst. In: A.D. Verlinde (red.), *Het kasteel Voorst*, Zwolle, 79-84.

Goubitz, O., 1984: The drawing and registration of archaeological footwear. *Studies in Conservation* 29, 187-196.

Goubitz, O., 1985: Modeschoenen uit een waddenwrak. *Westerheem* 34, 223-228.

Goubitz, O., 1987a: Lederresten uit de stad Groningen, het schoeisel. *Groningse volksalmanak* 1987, 147-169/

Goubitz, O., 1987b: Calceology: a new hobby: the drawing and recording of archaeological footwear. In: D.E. Friendship Taylor, J.M. Swann en S. Thomas (red.), *Recent research in archaeological footwear (London 1985)*, Northampton, 1-28.

Goubitz, O., 1993: Leder. In: Lenting/Van Gangelen/Van Westing 1993, 525-536.

Green, J.N., 1989: The loss of the Verenigde Oostindische Compagnie retourschip Batavia, Western Australia 1629. An excavation report and catalogue of artefacts. *BAR International Series* 489. Oxford.

Groeneweg, G., 1982: *Opgravingen in Steenberg. Verslag van het archeologisch onderzoek naar het voormalige gasthuis van Steenberg (N.-Br.)*. (Bijdragen tot de studie van het Brabants Heem 21) Eindhoven.

Groeneweg, G., 1992: *Bergen op Zooms Aardewerk. Vormgeving en decoratie van gebruiks aardewerk gedurende 600 jaar pottenbakkersnijverheid in Bergen op Zoom*. (Bijdragen tot de studie van het Brabants Heem 35) Waalre.

Groot, H.L. de, T.J. Hoekstra, 1986: Baksels en misbaksels. Resten van een middeleeuws industriegebied. In: *Vondsten uit het verleden. Oudheidkundig bodemonderzoek. Archeologisch Jaarboek 1986*. Maastricht/Brussel, 46-61.

Hackspiel, W., 1993: Der Scherbenkomplex von Haus Gelinde. Gebrauchsgeschirr des 18. und 19. Jahrhunderts, *Kunst und Altertum am Rhein* 139, Köln/Bonn.

Hacquebord, L., R. de Bok, 198:, *Spitsbergen 79° N.B.; Nederlandse expeditie in het spoor van Willem Barentsz.* Amsterdam/Brussel.

Hacquebord, L., K. Vlierman, 1991: Ceramiek van de 17de eeuwse walvisvangstnederzetting Smeerenburg op Spitsbergen. *Corpus Middeleeuws Aardewerk* 6. Amersfoort.

Hartsvelt Muller, P.J.S.H. von, 1971: Aardewerkfabriek aan de Overtoom. Recente vondsten. *Ons Amsterdam* 23, 66-78.

Hasselt, H., J.J. Lenting, H. van Westing, 1993: Metalen gebruiksvoorwerpen. In: Lenting/Van Gangelen/Van Westing 1993, 403-462.

Heide, D. van der, 1994: *De taal van oud gereedschap*. Bedum.

Helfrich, K., J.F. Benders en W.A. Casparie (red.), 1995: *Handzaam hout uit Groninger grond*. Groningen.

Henkes, H.E., 1973: Glasvondsten afkomstig van het kasteel 'Valckensteyn' te Poortugaal. *Holland* 5, 11-23.

Henkes, H.E., 1989: Kometenbekers. *Antiek* 23, 329-334.

Henkes, H.E., 1993: Een negentiende-eeuws glas op een zeventiende-eeuws schilderij uit 1937. De vormontwikkeling van de berkemeier en Van Meegerens Vermeervervalsing. In: *Vorm geven aan veelzijdigheid. Opstellen aangeboden aan Wim Crouwel ter gelegenheid van zijn afscheid als directeur van Museum Boymans-van Beuningen*. Rotterdam, 34-43.

Henkes, H.E., 1994: *Glas zonder glans. Vijf eeuwen gebruiksglas uit de bodem van de Lage Landen*. (Rotterdam papers 9. A contribution to medieval archaeology) Rotterdam.

Herweijer, N., 1986: *Speels goed uit eigen bodem*. (tentoonstelling Speelgoed- en Blikmuseum Deventer 1986-'87). Deventer.

Heymans, H., 1989: *Van put naar kluis. Historisch, bouwhistorisch, en archeologisch onderzoek van "Den Prince van Luyck" en "De Stadt Amsterdam" te Maaseik*. Maaseik.

Hillewaert, B., A. Eryvynck, L. Huysmans, 1991: Een waterput in de kapel van het H. Kruis. In: H. de Witte (red.), *De Brugse Burg. Van grafelijke versterking tot moderne stadskern. Archeo-Brugge 2*. Brugge, 194-204.

Holk, A.F.L. van, 1996: Archeologie van de binnenvaart. Wonen en werken aan boord van binnenvaartschepen (1600-1900). *Scheepsarcheologie IV*. Ketelhaven. (Flevobericht 410).

Horst, A.J. van der, 1991a: Wijnflessen uit scheepswrakken uit de zeventiende en achttiende eeuw. *Antiek* 26, 233-251.

Horst, A.J. van der, 1991b: *'Met geen drooge oogen om te sien'. De ondergang van het VOC-retourschip 't Vliegend Hart in 1735*. Amsterdam.

Hubert, F., 1980: Zum Silexbergbau von Spiennes (B 1). In: *5000 Jahr Feursteinbergbau. Die Suche nach dem Stahl der Steinzeit*. Bochum, 124-139.

Hupperetz, W., 1994: Ceramiek uit een beerput van de herberg De Drie Mooren te Breda (1661-1663). *Corpus Middeleeuws Aardewerk* 9. Amersfoort.

Hurst, J.G., D.S. Neal, H.J.E. van Beuningen, 1986: *Pottery produced and traded in north-west Europe 1350-1650*. (Rotterdam papers VI. A contribution to medieval archaeology) Rotterdam.

Jacobs, E., 1995: Archeologisch onderzoek op een binnenterrein achter de percelen Burgwal 95-99 te Haarlem. *Haarlems Bodemonderzoek* 28, 3-25.

Jacobs, E., 1996: De Rode Gravin. Archeologisch onderzoek op het terrein tussen Gravinnestegg en de Gedempte Oude Gracht te Haarlem. *Haarlems Bodemonderzoek* 29, 3-72.

Jacobs, E., en M.M.A. van Veen, 1996: *Van kerk tot rekenwerk; Laat- en postmiddeleeuwse vondstcomplexen aan het Lange Voorhout*. (Haagse Oudheidkundige Publicaties 3) 's-Gravenhage.

Jansen, G.M.C. (red.), 1996: *Jan Steen. Schilder en verteller*. Amsterdam.

Jörg, C.J.A., 1983: *Oosters porselein. Delfts aardewerk. Wisselwerkingen*. Groningen.

Jörg, C.J.A., 1986: *The Geldermalsen. History and Porcelain*. Groningen.

- Jörg, C.J.A., 1990: Kraakporselein. *Antiek* 25, 53-64.
- Jörg, C.J.A., 1992: Chinees porselein in het Stedelijk Museum te Kampen. *Antiek* 26, 429-436.
- Jonge, J.A. de, 1974: Delft in de negentiende eeuw. *Economisch Sociaal Historisch Jaarboek* 37.
- Jonghe, C.H. de, 1965: Delfts aardewerk. *Oud Delft* 5. Rotterdam/Amsterdam.
- Jürgens, A., en D. Kleine, 1988: Werkstattfunde aus Frechen. Brennöfen und Irdeware. In: Naumann 1988, 101-116.
- Kadastrale atlas van Noord-Holland in 1832*, deel 2: Alkmaar, Haarlem 1990 (Stichting Kadastrale Atlas van Noord-Holland).
- Kist, J.B., 1993: Wapens en toebehoren. In: Lenting/Van Gangelen/Van Westing (red.), 1993, 99-124.
- Kistemaker, J.G.M., 1990: Delft, een gasthuis grondig bekeken. In: H. Sarfatij (red.), *Verborgene steden. Stadsarcheologie in Nederland*. Amsterdam, 123-127.
- R.E. Kistemaker, V.T. van Vilsteren (red.), 1994: *Bier! Geschiedenis van een volksdrank*. Amsterdam.
- Kleij, P., 1996: Oosterhouts aardewerk. In: Clevis 1996, 101-128.
- Klijn, E.M.Ch.F., 1987: *Eet- en sierlepels in Nederland tot ca. 1850*. Lochem.
- Komrij, G., 1989: *Abele spelen*. Den Haag.
- Koolbergen, H. van, 1983: De materiële cultuur van Weesp en Weesperkarspel in de zeventiende en achttiende eeuw. *Volkskundig Bulletin. Themanummer boedelinventaris*. 3-52.
- Koolwijk, H., z.j.: *Alkmaar; honderd jaar stadsontwikkeling 1870-1970*. Alkmaar
- Koopmans, B., B. Tuinstra, B. Westenbroek (red.), 1993: *Het huis te Palenstein te Zegwaard. Historisch en archeologisch onderzoek naar een kasteel in het veen*. Zoetermeer
- Kootte, T.G. (red.), 1991: *De bijbel in huis. Bijbelse verhalen op huisraad in de zeventiende en achttiende eeuw*. Zwolle/ Utrecht.
- Köninger, E., 1958: Aus der Geschichte der Heilkunst. Von Ärzten, Badern und Chirurgen. *Bilder aus deutscher Vergangenheit*. Band 10. München.

- Korf, D., 1968: Haarlemse majolica- en tegelbakkers. *Mededelingenblad vrienden van de Nederlandse ceramiek* 50.
- Korf, D., 1970: *Majolicavondsten in en om Leiden*. Leiden.
- Korf, D., 1979: *Tegels*. Haarlem.
- Korf, D., 1981: *Nederlandse Majolica*. Haarlem.
- Koster, A., 1989: Een schat aan barnsteen uit Nijmegen. In: *Schatkamer van Gelderse oudheden*. Nijmegen, 38-39.
- Kottman, J.F.P., 1992: Glasvondsten uit de beerkelder van Cruydenborgh. *Westerheem* 41, 210-226.
- Kottman, J.F.P., 1993: Zeventiende-eeuws glazen drinkgerei uit het adellijke vrouwenstift van Susteren. *Vormen uit vuur* 146, 4-15.
- Kottman, J., 1997: De vondsten, in: H. Blaauw, J. Kottman, W. Krause en J. Witte, *Cruydenborgh en Endelhoeft; Geschiedenis en opgraving van twee verdwenen buitenplaatsen aan de Vecht te Maarssen*, Maarssen, p.34-47.
- Krauwier, M., F.M.E. Snieder, 1988: Archeologisch onderzoek op de hoek Kerkstraat/Muurhuizen te Amersfoort. In: J.A.Brongers (red.) *Archeologie en geschiedenis van een bouwplaats in Amersfoort*. (Amersfortia reeks 6) Amersfoort, 49-83.
- Kuipers, J.J.B. (red.), 1992: Van gracht tot wacht. Stads kernonderzoek aan de Lange Bellestraat te Hulst. Themanummer: *Nehalennia* 89.
- Kuyken-Schneider, D.U., 1978: Granaatappels en druiven; genre of symbool ? In: *Boymans bijdragen. Opstellen van medewerkers en oud-medewerkers van het Museum Boymans-van Beuningen voor J.C. Ebbinge Wubben*. Rotterdam, 77-88.
- Laan, C., 1994: Bruisend in het glas: De rol van het pasglas in de 16de en 17de eeuw. In: Kistemaker en Van Vilsteren 1994, 96-102.
- Leeuwarden, 1989: *Boerenbont. Honderd jaar Maastrichts aardewerk*. (cat. tent. Prinsessenhof) Leeuwarden.
- Lenting, J.J., H.van Gangelen, H. van Westing (red.), 1993: *Schans op de grens. Bourtanger bodemvondsten 1580-1850*. Sellingeren.
- Lesger, C., 1986: *Huur en conjunctuur; de woningmarkt in Amsterdam 1550-1850*. (Amsterdamse Historische Reeks 10) Historisch Seminarium van de Universiteit van Amsterdam.

- Loo, J. van, 1984: Jan Allers, schipper en handelaar in aardewerk te Nijmegen en Culemborg uit de late zestiende en vroege zeventiende eeuw. *Antiek* 19, 57-75.
- Lunsingh Scheurleer, D.F., 1950: Tin op schilderijen uit de 15de en 16de eeuw. *Oud Nederland* 4, 113-122.
- Lunsingh Scheurleer, D.F., 1970: *Zeewezens op tegels*. Lochem.
- Lunsingh Scheurleer, D.F., 1984: *Delft. Niederländische Fayence*. München.
- Magendans, J.R., P.J.W.M. Schulten, 1987: *Onderdelen van het Spuikwartier. Opgravingen aan het Spui*. (VOM-reeks, 1987 nummer 3) 's-Gravenhage.
- Magendans, J.R., J.A. Waasdorp, 1986: *Putten uit het verleden. Opgravingen in Loosduinen, Kazernestraat en Mauritshuis*. (VOM-reeks, 1986 nummer 1) 's-Gravenhage.
- Mars, A., 1991: *Genneps aardewerk. Een 18de-eeuwse pottenbakkerij archeologisch onderzocht*. Gennep.
- Mars, A., 1996: Spaanse lustermajolica. In: E. Vreenegoor, J. Kuipers (red.) *Vondsten in Veere. Middeleeuwse voorwerpen uit een beerput van huis 'In den Struys'*. Abcoude, 50-55.
- Matusz, J., 1977: *Delfts aardewerk*. Amerongen.
- Mauritshuis, 1980: *Hollandse schilderkunst. Landschappen 17de eeuw*. 's-Gravenhage.
- McLaughlin-Neyland, K., en B. Neyland, 1993: *Two prams wrecked on the Zuider Zee in the late eighteenth century*. (NISA excavation reports 15-16) Lelystad.
- Meulen, A. van der, P. Smeele, 1989: Oosterhout als pottenbakkerscentrum in de negentiende en twintigste eeuw. Deel I. *Antiek* 24 afl.3, 2-23.
- Meulen, J. van der, 1986: Wat aardewerk pijpen kunnen vertellen over de gebruikers. *Bodemonderzoek in Leiden. Archeologisch jaarverslag 1985*. Leiden, 78-84.
- Meulen, J. van der, J.P. Brinkerink, P. von Hout, 1992: *Tabakspijpennijverheid in Gorinchem*. Leiden.
- Meijer, E., 1985: *Schatten uit het Rijksmuseum Amsterdam*. Amsterdam.
- Molen, J.R. ter, A.P.E. Ruempol, A.G.A. van Dongen (red.), 1986: *Huisraad van een molenaarsweduwe. Gebruiksvoorwerpen uit een 16de-eeuwse boedelinventaris*. Rotterdam/Amsterdam.

Molen, S.J. van der, 1967: De Hindelooper wooncultuur. Interieur en klederdracht in het licht der archieven, *Sudwesthoeke-Rege* 3. Bolsward.

Naumann, J. (red.), 1988: *Keramik vom Niederrhein. Die Irdeware der Düppen- und Pottbäcker zwischen Köln und Kleve*. Köln.

Nijs, G., 1994: Harreveld in de grond. In: G. Nijs, H. Manschot-Tijdink *Harreveld doorgrond. Historisch-archeologisch onderzoek naar 'eene olde haevesaete'*. Doetinchem, 59-150.

Olivier, R., 1994: *Bodemvondsten uit Goeree-Overflakkee. 25 jaar archeologisch en historisch onderzoek door De Motte*. Ouddorp.

Oostveen, J.Ph. van, 1994: Gebruiksvoorwerpen uit een Amstelveense sloot. *Westerheem* 43. 264-277.

Ooyevaar, R.J., 1996: *Vondsten van 's Heerendijk bij IJsselstein 1738-1752*. IJsselstein.

Pal, T. van der, 1991: Kort verslag van het onderzoek aan de Marktstraat. *Alkmaars Bodemnieuws* 4, no.1, 17-22.

Panhuysen, T.A.S.M., 1984: *Maastricht staat op zijn verleden*. Maastricht.

Pelgrim, E.J., 1993: Keramiek in het Oud-Rechtelijk Archief van Deventer. *Vormen uit vuur* 149, 2-9.

Peteri, W.B., 1913: *Overheidsbemoeingen met stedenbouw tot aan den Vrede van Münster*. Delft (dissertatie T.H.).

Pijl-Ketel, C.L. van der (red.), 1982: *The ceramic load of the 'Witte Leeuw' (1613)*. Amsterdam.

Piskijkers en heelmeeesters, 1993: *Van piskijkers en heelmeeesters. Genezen in de gouden eeuw*. (Museum Boerhaave Leiden).

Pluis, J., 1979: *Kinderspelen op tegels*. Assen.

Reineking von Bock, G., 1986: *Steinzeug*. Köln.

Renaud, J.G.N., 1975: De vondsten gedaan bij het archeologisch onderzoek naar het voormalig Kartuizer klooster buiten Delft. In: *De kartuizers en hun Delfse klooster*. Delft, 17-99.

Rinaldi, M., 1989: *Kraak Porcelain. A moment in the history of trade*. London.

Ritsema-van Eck, P.C., 1995: *Glass in the Rijksmuseum*. Deel 2, Amsterdam.

- Roedema, R., 1993: Glazen, flessen en drank. Glasvondsten uit beerputten in de Breedstraat. *Alkmaars Bodemnieuws* 7, 24-45.
- Roever, M.B. de, 1991: Venetiaans glas uit Amsterdam. Introductie van een luxe-industrie naar Italiaans model. In: *Amsterdam, Venetië van het noorden*. Amsterdam, 156-173.
- Rooij, H.H. van, J. Grawonski, 1989: *VOC-schip Amsterdam. Gebleeven op de kust van Sussex tussen Hastings en Beachyhead gestrand*. Haarlem.
- Rossi, F., 1991: *Brillen. Van leesglas tot mode-artikel*. Haarlem.
- Rossiaud, J., 1990: The city-dweller and life in cities and towns. In: J. Le Goff (red.) *The medieval world*. London.
- Rotterdam, 1976: *Zout op tafel. De geschiedenis van het zoutvat*. (tentoonstelling Museum Boymans-van Beuningen Rotterdam).
- Ruempol, A.P.E., 1990: Boymans-van Beuningen Documentatiesysteem voor pre-industriële gebruiksvoorwerpen. In: A. Carmiggelt (red.) *Rotterdam papers VII. A contribution to medieval archaeology*. 117-124, Rotterdam.
- Ruempol, A.P.E., A.G.A. van Dongen, 1991: *Pre-industriële Gebruiksvoorwerpen. Pre-industrial utensils 1150-1800*. Rotterdam.
- Sabben, C. van, J. Hollem, 1987: *Antieke tegels*. Rockanje.
- Sarrazin, J., 1992: The fireplace, cooking and eating utensils from a 17th century beurtschip. In: *Scheepsuitrustingen en -inventaris. Inleidingen gehouden tijdens het vijfde Glavimans symposium Amsterdam, 5 april 1991*. Groningen, 23-31.
- Schaaf, A., 1992: Een afvalput op de Guldenberg. In: J. Veeckman (red.) *Blik in de bodem. Recent stadsarcheologisch onderzoek in Antwerpen*. Antwerpen, 63-71.
- Scholten, F.T., 1990: Delfts aardewerk, een reputatiegeschiedenis. *Mededelingenblad Nederlandse vereniging van vrienden van de ceramiek* 140, 5-45.
- Scholten, F.T., 1993: *The Edwin van Drecht Collection. Dutch Majolica & Delftware 1550-1700*. Amsterdam.
- Slota, R., 1981: Flint und Flinte - Feuerstein als strategischer Rohstoff. In: *5000 Jahre Feuersteinbergbau. Die Suche nach dem Stahl der Steinzeit*. Bochum, 349-361.
- Sluijter, E.J., et al (red.), 1988: *Leidse Fijnschilders. Van Gerrit Dou tot Fries van Mieris de Jonge 1630-1760*. Leiden.

Smeele, P., 1995: Die Regionalität der Frakfurter Töpfe. *Denkmalpflege und Forschung in Westfalen* 32, Bonn, 157-166.

Smit, M., 1993: Historical names of late and post medieval objects. In: Clevis en Thijssen 1993, 35-44.

Stoepker, H., 1986a: *Graven naar het kasteel van Tilburg*. (Bijdragen tot de studie van het Brabantse Heem 29) Waalre.

Stoepker, H., 1986b: Limburgse zuinigheid. *Nederlandse Archeologische Rapporten* 3. Amersfoort, 53-55.

Thijssen, J.R.A.M., 1981: *Van huisvuil tot museumstuk. Vondsten uit een afvalput aan de Nonnenstraat*. Nijmegen.

Thijssen, J.R.A.M., et al, 1984: *Een burgerfamilie in de Smidstraat 1760-1840*. Nijmegen.

Thijssen, J.R.A.M., 1985: De analyse van 17e- en 18e-eeuws aardewerk uit vondstcomplexen van het Waterlooplein te Amsterdam. *Bulletin KNOB*, 83, 113-119.

Thijssen, J.R.A.M. (red.), 1991: *Tot de bodem uitgezocht. Glas en ceramiek uit een beerput van de 'Hof van Batenburg' te Nijmegen 1375-1850*. Nijmegen.

Thijssen, J.R.A.M., 1994: Beerputten en toiletten in Nijmegen. In: S. Piras (red.), *Latrines. Antieke toiletten-modern onderzoek*. Meppel, 52-53.

Tulpen uit Rotterdam. Een museumroute. 1994. (Museum Boymans-van Beuningen Rotterdam).

Tymstra, F., 1989: Een pijpenvondst in Alkmaar. *Pijpelogische kring Nederland* 11, 94-96.

Venner, J.G.C., 1993: De boedelinventaris van Thijs van Lin. Materiële cultuur van een Roermondse brouwer in de zestiende eeuw. *Publications de la Société Historique et Archeologique de Limbourg. Jaarboek van Limburgs Geschied- en Oudheidkundig Genootschap* 129, 41-66.

Vilsteren, V.T. van, 1987: *Het benen tijdperk. Gebruiksvoorwerpen van been, gewei, hoorn en ivoor 10.000 jaar geleden tot heden*. Assen.

Vlierman, K., m.m.v. P. Kleij, 1990: Ceramiek uit de inventaris van een klein vrachtschip in Zuidelijk Flevoland. *Corpus Middeleeuws Aardewerk* 5. Amersfoort.

Vons-Comis, S., 1983: Archeologische textiel: rangen en standen in de zeventiende en achttiende eeuw. In: S.E. van der Leeuw (red.) *Raakvlakken. Bijdragen aan een studiedag archeologie/antropologie*. Amsterdam.

- Vrede, F., J. Wegter, 1992: Overige metaalvondsten. In: Broekhuizen et al 1992, 395-430.
- Wageningen, R. van, 1983: De materiële neerslag uit een beerput van een Haarlemse linnenwever en/of lijnwaadmaker. *Haarlems Bodemonderzoek* 17, 38-52.
- Wamser, L., 1984: Glashütten im Spessart - Denkmäler früher Industriegeschichte. In: *Glück und Glas. Zur Kulturgeschichte des Spessartglases*. München, 25-33.
- Wat potters bakten*. 1963 (gids van een reizende tentoonstelling). Den Haag.
- Weijjs, L.J., 1976: Putvondsten achter Draeck en Scherminckel. In: G.J.M. Franken et al, *De huizen Draeck en Scherminckel*. Bergen op Zoom, 26-41.
- Wijnman, H.F., 1982: Twee vondstcomplexen "De afvalkuil van dr. Peutius" en een beerput. In: W.J. van Hoorn (red.) *Observantenklooster Amersfoort*. Amersfoort.
- Wijsenbeek-Olthuis, T.F., 1985: Boedelinventarissenonderzoek; bronnen, methodologie en eerste resultaten. *Bulletin KNOB* 83, 130-135.
- Wijsenbeek-Olthuis, T.F., 1987: *Achter de gevels van Delft. Bezit en bestaan van rijk en arm in een periode van achteruitgang (1700-1800)*. Hilversum.
- Wijsenbeek-Olthuis, T.F., 1992: Vreemd en eigen: Ontwikkelingen in de woon- en leefcultuur binnen de Hollandse steden van de zestiende tot de negentiende eeuw. In: P. Boekhorst, P. Burke, W. Frijhoff (red.), *Cultuur en maatschappij in Nederland 1500-1800. Een historisch-antropologisch perspectief*. Meppel/Heerlen (Open universiteit).
- Winter, J.M. van, 1993: Keramiek in Nederlandse kookboeken van de vijftiende tot en met de achttiende eeuw. *Vormen uit vuur* 148, 19-25.
- Witteveen, J., 1992: Kookboeken over kookgerei. Het kookgerei van de middeleeuwen tot de twintigste eeuw. In: A. Ruempol, A. van Dongen, *Quintessens. Wetenswaardigheden over acht eeuwen kookgerei*. Rotterdam.
- Zuring, J., 1989: *De heilige genezers Comas en Damianus in Nederland*. Venlo.

Rapporten over de Alkmaarse Monumentenzorg en
Archeologie (RAMA)

1. **De grafzerkenvloer in de Grote of St. Laurenskerk te Alkmaar**
Carla Rogge, 1995-1996. 32 pagina's. fl. 5,
2. **De Algemene Begraafplaats Alkmaar**
Ontstaansgeschiedenis van de buitenbegraafplaats en een inventarisatie van grafmonumenten ten (1830- 1950)
Wil Boots & Gonna de Reus (i.s.m. Carla Rogge)
1996. 134 pagina's. fl. 5,
3. **De Algemene Begraafplaats Alkmaar**
Selectie van beschermenswaardige grafmonumenten (1830- 1950)
Carla Rogge (i.s.m. Wil Boots & Gonna de Reus)
1996. 69 pagina's. fl. 2,50
4. **Grote of St. Laurenskerk te Alkmaar**
Rapport over het kerkgebouw en de inventaris
Carla Rogge, 1990 & 1996. 222 pagina's. fl. 10,
5. **Wonen op Niveau**
Archeologisch bouwhistorisch en historisch onderzoek van twee percelen aan de Langestraat
Peter Bitter, Juke Dijkstra, Rob Roedema, Rob van Wilgen (red.), 1997, 250 pagina's.
- 5a. **Wonen op Niveau**
Catalogus van keramiek en glas
Peter Bitter, Juke Dijkstra, Rob Roedema, Rob van Wilgen (red.), 1997, 130 pagina's.
T Samen :fl. 15,-

Publicaties over de Alkmaarse Monumentenzorg en
Archeologie

1. **Geworteld in de Bodem**
Archeologisch en historisch onderzoek van een pottenbakkerij bij de Wortelsteeg in Alkmaar
Peter Bitter et. al., 1995, 184 pagina's. fl. 15,-

Andere publicaties:

Uit de Alkmaarse Bodem

Archeologische vondsten 1986 -1992
Peter Bitter, Rob Roedema et. al., 1992, 68 pagina's.
fl. 2,50

Wonen op Niveau

Een opgraving aan de Langestraat
Peter Bitter & Peter Saal, 1997. 54 pagina's. fl. 7,50

Al deze publicaties zijn te verkrijgen bij:

Archeologisch Centrum C.W. Bruinvis
van de gemeente Alkmaar
Oudegracht 245
1811 CG Alkmaar
Geopend: 10:00- 17:00
1 april - 31 oktober op vrijdag en zaterdag

Inlichtingen bij:

tel.: 072 - 515 41 15 (Archeologisch Centrum)
b.g.g.: 072 - 514 26 30 (Bureau Monumentenzorg en
Archeologie)

dienst Stadsontwikkeling en Beheer

Keetgracht 1
Postbus 73
1800 AB Alkmaar
Telefoon 072 - 514 24 34
Telefax 072 - 515 09 96